

22.1.11.

The University of Chicago
Libraries

EXCHANGE DISSERTATIONS

Fra Universitetet.

FORSAGELSEN

VED DAABEN

EN LITURGISK-HISTORISK UNDERSØGELSE

VED

NIELS MUNK PLUM

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

TRYKT HOS J. JØRGENSEN & Co. (IVAR JANTZEN)

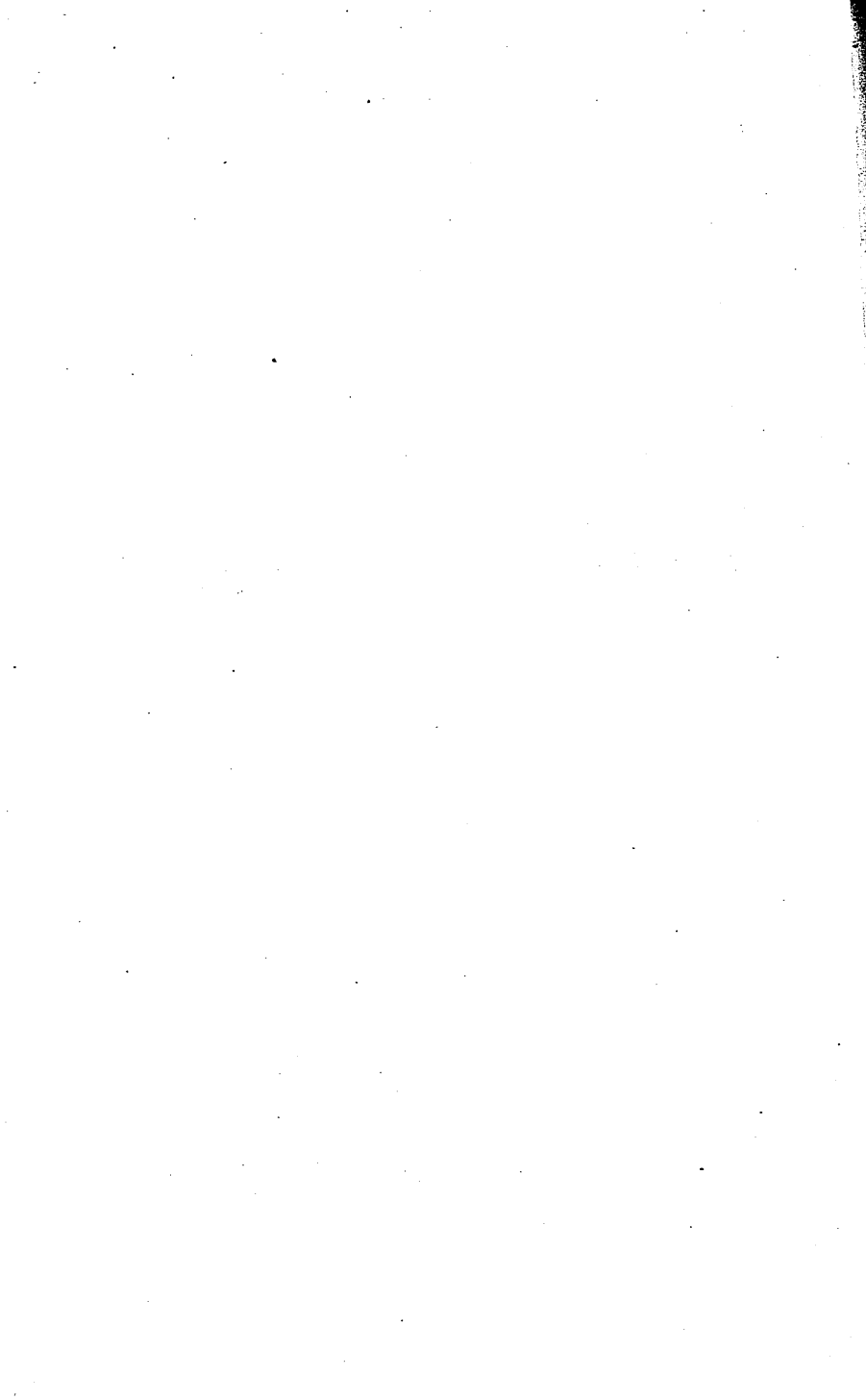

*Forsvaret finder Sted Tirsdag d. 9. Marts
Kl. 10 i Universitetets Anneks-Auditorium,
Stuðiestræde 6 o. G.*

FORSAGELSEN VED DAABEN

FORSAGELSEN

VED DAABEN

EN LITURGISK-HISTORISK UNDERSØGELSE

VED

NIELS MUNK PLUM

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

TRYKT HOS J. JØRGENSEN & Co. (IVAR JANTZEN)

1920

BV 811

P7

Denne Afhandling er af det theologiske Fakultet antaget til offentlig at forsvares for den theologiske Doktorgrad.

København, den 15. September 1919.

*J. C. JACOBSEN,
f. T. Dekan.*

INDHOLDSFORTEGNELSE.

I.

INDLEDNING.

	Side
§ 1. Opgave, Forskningens Historie, Materiale	9
§ 2. Forsagelsens nuværende Udbredelse	15

II.

ÆLDRE GENGIVELSER AF FORSAGELSEN.

§ 3. Tertullian.	26
§ 4. Hippolytos.	44
§ 5. Cyprian.	49
§ 6. Novatian.	57
§ 7. Origenes.	59
§ 8. Clemens Alexandrinus.	66
§ 9. Didaskalia.	68
§ 10. Syntage.	69
§ 11. Foreløbige Resultater.	71

III.

SPOR AF FORSAGELSE FØR 3die AARHUNDREDE.

§ 12. Irenæos.	74
§ 13. Justinos, Klemens II, Hermas, Didaké.	75
§ 14. Det Ny Testamente.	82
§ 15. Barnedaab.	110
§ 16. Jødekristendommen.	111
§ 17. Tilbageblik.	120
§ 18. Forsagelsens ældste Form; dens oprindelige Forhold til Eksorcismen.	122

IV.

GRÆSKE TEOLOGER.

	Side
§ 19. Kyrillos af Jerusalem	149
§ 20. Basilios den Store	155
§ 21. Gregorios fra Nazianzos.	159
§ 22. Johannes Krysoſtomos.	163
§ 23. Nilos.	166
§ 24. Kyrillos af Alexandria.	168
§ 25. Nogle pseudapostolske Ordninger.	168
§ 26. Grækerkirkens Daabsritual.	173

V.

SYRISKE OG DERMED BESLÆGTEDE FORMULARER.

§ 27. Afrem Syrer.	176
§ 28. Monofysitiske Samfund. Canones Hippolyti	180
§ 29. Dionysios Areopagita.	184
§ 30. Vor Herres Jesu Kristi Testamente	186
§ 31. Andre monofysitiske Ritnaler	188
§ 32. Jakob af Edessa.	192
§ 33. Georg Araberbiskop	193
§ 34. Mose bar Kefa	195
§ 35. Kopter, Armeniere.	197
§ 36. Nestorianere	201
§ 37. Oversigt.	204

VI.

DEN LATINSKE KIRKE.

§ 38. Ambrosius.	206
§ 39. Rufin og Zeno	210
§ 40. Hieronymus.	213
§ 41. Niceta.	228
§ 42. Augustin	223
§ 43. Johannes Cassianus, Hilarius af Pictavi, Priscillian, Optatus af Milevi, en anonym, karthagisk Formular, Salvianus, Petrus Chrysologus	237
§ 44. Gallikanske Liturgier. Indledning: det ambrosianske Ritual.	242
A. Spanske Formularer:	
§ 45. Martin af Bracara	245
§ 46. Isidor af Sevilla	246

	Side
47. Ildefonsus af Toledo	247
48. Den mozarabiske Liturgi	248
B. Øvreitalienske Formularer.	
49. Maximus af Turin	249
50. Bobbio-Sakramentariet	250
C. Galliske Formularer:	
51. Cæsarius af Arelate	251
52. Eligius. Audocenus. Gregor af Tours	255
53. Gallisk expositio fidei (7. Aarh.). Missale Gallicanum vetus	256

ROM.

54. Gelasianum. Gregorianum	258
55. Alcuin. Moissac-Formlen. Hrabanus Maurus	261
56. Bonifatius. Pirmin	262
57. Karl den Stores Forsøg paa at fremtvinge Uniformitet romersk Stil	266
58. Tilbageblik	278
59. Udvidede Formularer, særlig til Brug paa Missionsmar- ken. Amalarius af Metz	280
60. Nogle enestaaende, middelalderlige Formularer	286
61. Rituale Romanum. Rituale Trevirense	287

VII.

REFORMATIONEN. OG FØLGENDE TID.

62. Forsagelsen i den lutherske Kirke, Forbindelse med Eksorcismen	290
63. Forsagelsens Ordlyd	295
64. Fortolkningen af Forsagelsen	299
65. Luthersk Forstaaelse	300
66. Protesktantiske Kirkeordninger og Liturgier	308
67. Kateketiske, dogmatiske og opbyggelige Skrifter	311
68. Kamp mod Forsagelsen	315
69. Grundtvigs Forsvar for Forsagelsen. Senere Forhand- linger	318
70. Oversigt	348
Litteraturfortegnelse	
Anførte Bibelsteder	361
Navne- og Sagregister	364
Tabeller	370

TRYKFEJL

S. 17	L. 19	f. o. allen	læs alle
- 28	- 11	f. n. 60 § 10	- nedenfor S. 43.
- 28	- 7	f. n. 265	- 180
- 28	- 7	f. n. 251	- 170
- 61	- 9	f. n. Horn	- Horn
- 215	- 15	f. o. Origines'	- Origenes'
- 252	- 17	f. o. sortileges	- sortilegi
- 258	- 7	f. n. § 53	- § 54
- 261	- 1	f. o. § 54	- § 55
- 262	- 15	f. o. § 55	- § 56
- 266	- 10	f. o. § 56	- § 57
- 272	- 6	f. n. 227	- 277

I

INDLEDNING

§ 1.

Opgave, Forskningens Historie, Materiale.

Det ligger ganske udenfor nærværende Undersøgelses Maal at afhandle, hvorvidt der findes en personlig Djævel eller ikke. Derfor vil den kun tage meget lidt Hensyn til dette Spørgsmaal, og endda kun for saa vidt, som det i nogle Tilfælde har haft Indflydelse paa Forsagelsens Ordlyd eller endog paa dens liturgiske Eksistens. De Meningsudvekslinger, der siden det 18de Aarhundrede har staaet paa Dagsordenen: om Antagelsen af en personlig Djævels Eksistens hører med som et nødvendigt Led af den kristelige Sandhedshelhed, har da kun i anden Række Interesse, saaledes de liturgiske Forhandlinger fra 1780erne og ind i det 19de Aarhundrede. Hvis Djævelens Eksistens benægtes og dermed det ondes Virkelighed, staar Forsagelsen ved Daaben i det højeste som en ærværdig Fortidslevning, om hvis større eller mindre Evne til at indpasses i Nutidens Tænke- og Læreformer der kan føres Forhandling. Dette gælder da ogsaa de Tilfælde, hvor man vel antager det ondes Virkelighed, men benægter eller stiller sig tvivlende overfor dets Oprindelse fra en Personlighed: Djævelen. — At Forsagelsen ud fra disse Synspunkter bør bortfalde, eller i hvert Fald grundigt ændres, burde være udenfor al Tvivl, da Forsagelsens Udtryk er saa kraftige, at deres Nævnelser ved Daabshandlingen nødvendigvis maa bestyrke Tilhørerne, og senere den døbte, i den efter paa-gældendes Mening skadelige Overtro. — Kun Antagelsen

af en personlig Ophavsmand til Frafaldet fra Gud berettiger Forsagelsens stærke Udtryk — dette gælder næsten alle de vidt forskellige Formularer.

Spørgsmaalet er da heller ikke, om Forsagelsesordene i Daaben er kristeligt forsvarlige, eller om de udtrykker en kristelig Sandhed; derved bortfalder alle Bevisførelser af den populære Art: »Da vi ifølge Tit. 2¹³ skal »forsage«, og da Kristendom i det hele taget byder Forsagelse, maa vi fremfor alt ved Daaben afgive et saadant Løfte.« — Med andre Ord: det er ikke en Undersøgelse af, hvad der forstaas ved Forsagelse i dette Ords egentlig kristelige Forstand, og om dette Krav er kristeligt berettiget — hvilket turde forudsættes — men her opstilles de ganske simple liturgisk-historiske Spørgsmaal: ¹) Hvor længe har den kristne Kirke kendt og benyttet en Abrenuntiationsformular? ²) Hvilken Form har denne i Tidernes Løb haft? ³) Hvilket Indhold har man fundet i denne Formular; hvor vidtrækkende er den? ⁴) Har da Form og Indhold bevaret sig saa konstant, at vi, Afvigelserne tiltrods, kan sige, at vi i Forsagelsen ved Daaben har et Bindeled mellem vor Tid og den ældste Kirke?

Det vil let ses, at disse 4 Spørgsmaal ikke helt kan adskilles; Form og Indhold staar jo i det nøjeste indbyrdes Vekselforhold, og skulde disse i Aarhundredernes Løb være stærkt afvegne fra de ældste Former og Fortolkninger, vi kender, besvarer det 4de Spørgsmaal sig selv. Et dermed sammenhørende Spørgsmaal — som for det praktiske Kirkeliv bliver det vigtigste — bliver da, om der findes en væsentlig Forskel mellem Udtrykkenes Brug og Fortolkning ved Barnedaab og Voksendaab, ved Daab af Personer, opvoksede i kristelige Omgivelser og kristeligt paavirkede fra Barnshen af, ved Jødedaab og Hedningedaab. Alt dette har været fremme i Tidernes Løb, og til at paavise de forskellige Opfattelser vilde nærværende Afhandling give et lille Bidrag.

For ikke at frembringe en trættende Gentagelse ved en (tillige vistnok umulig) Udsondring af de forskellige

Spørgsmaal og Svar hvert for sig, vil vi da behandle de nævnte Spørgsmaal under eet, saaledes at under Behandlingen af de forskellige Kilder saa vidt muligt de forskellige Spørgsmaal kommer frem. Er Spørgsmaalene stillede straks fra Begyndelsen, vil den blotte Gennemgang af Kildeskrifterne som Regel være Svar nok.

Med Hensyn til Kilderne skal blot bemærkes, at selv om Arbejdet drejer sig om Forsagelsen ved Daaben, er der af og til benyttet Abrenuntiationsformularer, der har været brugt ved andre Lejligheder end Daaben; Abrenuntiationen har tidlig været benyttet ved Indtrædelse i Kloster¹⁾, endvidere som dagligt Opbyggelsesmiddel (i eller uden Forbindelse med Trosbekendelsen²⁾), ved Skriftemaalet og ved Gudsstjenesten. At disse Formularer er inddragne under Behandling, skyldes ene det Hensyn, at vi herigennem forøger Arbejdsstoffet med en Del Formularer, som man maatte undvære, hvis man vilde nøjes med at benytte de Udtryk, der nævnes i Forbindelse med Daaben. Det er nemlig ofte Tilfældet, at man kender Formaningstaler, Prædikener, Skriftemaalsformularer o. s. v., der indeholder Hentydninger eller ligefremme Henvisninger til, hvad der er foregaaet ved Daaben, mens man hos samme Forfatter eller for samme Tidsrums Vedkommende savner en Omtale af Daaben, der har til Hensigt at skildre dennes Fremgangsmaade og Liturgi. Saaledes vil Formularerne ofte kun antydningssvis skinne igennem Talen, og skønt man jo kan være sikker paa, at enhver Tilhører har forstaaet, hvilken liturgisk Udtryksmaade der har ligget til Grund for Henvisningerne, kan vi ikke altid være ubetinget visse paa at have fundet selve paagældende Formulars Ordlyd, særlig maa man være forsigtig med at antage Manglen af et eller flere Led, naar disse ikke omtales; Talens Hensigt har jo sjældent været en fuldstændig Gennemgang af Daabsritualet; men man har maaske lagt

¹⁾ S. 112, 179, o. a.

²⁾ S. 166.

mindre Vægt paa paagældende Led og derfor ikke omtalt det, skønt det lige saa gyldigt har hørt med til Rituallet som de Led, der nævnes.

Abrenuntiationsforskningens Historie er snart fortalt. Intet større videnskabeligt Værk har Forsagelsen til Hovedemne. Selvfølgelig findes der en Del Tidsskriftartikler om Forsagelsen, men mest af populær Natur som Indlæg for eller imod de til forskellige Tider fremkomne Forslag til Afskaffelse af Forsagelsen ved Daaben; men disse er for langt den største Dels Vedkommende byggede paa, at naar Djævelen ikke eksisterer, bør Abrenuntiationen bortfalde — ganske selvfølgelig — og omvendt: naar Djævelen eksisterer, bør Djævelforsagelsen bibeholdes — hvilket ikke er nær saa selvfølgelig. Men disse Skrifter og Artikler kan ikke med Rette henregnes under Abrenuntiationsforskningen, da intet af dem søger Skridt for Skridt at følge Formularens Historie, men blot benytter en kort historisk Beretning som Grundlag for apologetiske eller polemiske Betragtninger. Af denne Art er ogsaa C. W. Otto's: »Wider die Abrenuntiation bei der Kindertaufe«¹⁾, der — Djævelens Eksistens ufortalt — forlanger Forsagelsen ved Barnedaab afskaffet, og som for Kristenbørns Vedkommende hævder en »Arvenaade« som en Slags Parallel til Arvesynden, særlig baseret paa 1 Cor. 7¹⁴. — Det bedste, der overhovedet er skrevet for at sætte Forsagelsen i det rette Lys, er en lille Artikel af C. F. Eisenlohr i Bengels Archiv III, 285—300 »Ueber den Ursprung und ursprünglichen Sinn der Entsagungsformel bei der Taufe.« Forfatteren behandler kun Tertullian; men paa dette snævre Omraade gives en klar Redegørelse for Udtrykkenes oprindelige Mening, hvorved Forfatteren af nærværende Afhandling er blevet ydermere bestyrket i de Resultater, der nedenfor vil blive fremlagte.

Om man end list og her kan faa en Tilskyndelse i en eller anden Retning eller en enkelt spredt Oplysning

¹⁾ Zwickau 1864.

i disse Skrifter, betyder de dog intet egentligt for den videnskabelige Forskning. Langt mere Udbytte har man af det flittige Arbejde, der ved f. Eks. *C. P. Caspari*, *A. Hahn*, *F. Kattenbusch*, *J. Kunze* og *F. Wiegand* er ydet paa Symbolforskningens Omraade; men alle disse — og andre — betragter Forsagelsen som et blot Appendiks til Symbolet. Den videnskabelige Interesse har ikke været henvendt paa dette Felt, der dog maatte antages at have Betydning for Symbolets Historie.¹⁾ At det imidlertid vil vise sig, at Forsagelsen gaar sine egne Veje ret uafhængigt af Symbolet, er en ganske anden Sag; man kan i Virkeligheden fra Symbolets Ordlyd slutte saare lidt til Abrenuntiationens Form — og omvendt. Men end ikke denne Mangel paa Sammenhæng er hidtil paapeget, skønt den jo har nogen Betydning baade for Symbolforskningen og for Vurderingen af Forsagelsesordene. — At adskillige Patristikere lejlighedsvis behandler Forsagelsen, følger af sig selv; men en sammenhængende Skildring naas ikke. Det samme gælder de liturgiske Arbejder, baade de historiske Skildringer og Materialsamlingerne af *Assemani'erne*, *Muratori*, *Martène*, *Sehling* m. flere. Som Materialsamlinger er de uundværlige, men det skorter paa Bearbejdelse og Sammenligning. — Et Værk som *J. W. F. Höfling*: »Das Sakrament der Taufe«²⁾ indeholder adskilligt, giver i Virkeligheden i den foreliggende Litteratur den fyldigste Behandling af Spørgsmaalet, og for de protestantiske Daabsformularers Vedkommende findes en meget rig Samling; men adskillige Kilder er først blevne tilgængelige efter den Tid, og Synspunkterne er i mange Henseender forrykkede.

Nærværende Arbejde er da i al Beskedenhed et Forsøg paa at gøre Djævforsagelsen til Midtpunktet for en Undersøgelse; det gælder om saa klart som muligt at fremstille Abrenuntiationen som et selvstændigt Led af Daabsliturgien uden at lade sig lede ved Betragtninger,

¹⁾ For Eks. Burn LXXIX.

²⁾ Erlangen 1846—59.

hentede fra det dermed i Daabsritualet sammenknyttede Symbols Historie. Overensstemmelsen mellem Symbollets og Forsagelsens Form i de forskellige Liturgier er, som det vil fremgaa, yderlig løs. Derimod kan det næppe undgaas, at man kaster et Blik paa Abrenuntiationens »leibliche Schwester«¹⁾, Eksorcismen, Djævlauddrivelsen ved Daaben.

Hvorvidt virkelig Forbindelsen er saa inderlig, som Claus Harms udtrykker det, vil formentlig fremgaa nærmere af nærværende Udvikling; men det kan paa Forhaand siges, at de to Riter, der begge har Djævelen til Objekt, skønt Subjektet er forskelligt, uvilkaarligt fordrer, at deres indbyrdes Forhold klares. Der er jo den teoretiske Mulighed, at der er sket en Ophobning af Riter: dette vilde være saa godt som bevist, hvis man kendte Daabsordninger, der kun indeholdt enten Abrenuntiation eller Eksorcisme; men nu er Forholdet det, at vel findes den første Type, men den anden kun uklart, saa at man i bedste Fald er paa gyngende Grund ved at betragte den over et Aartusinde næsten eneraadende Daabsskik (Eksorcisme + Abrenuntiation + Bekendelse) som en blot Sammenføjning af flere, oprindelig hinanden udelukkende Riter.

Der synes at være et Eksempel paa, at Daab er udført med Eksorcisme, men uden Forsagelse og Bekendelse. I de apokryfe Thomasakter fortælles, at Apostlen tog et Sølvbæger med Olje og bad en Bøn, hvori forekommer: »Maatte nu ogsaa den Gave komme, hvormed du blæser paa dine Fjender og dermed bevirker, at de viger tilbage og falder forover«²⁾, og maatte den bo i denne Olje, over hvilken vi nævner dit hellige Navn!« Derefter hældes Oljen over Baptizandernes Hoveder, de salves og stiger saa ned i Vandet i Faderens, Sønnens og Helligaandens Navn¹⁾. — Her er det klart, at der foregaar en Handling, der baade har eksorcistiske og epikleiske Momenter, og hvis Udelat-

¹⁾ Harms 219.

²⁾ Henviſning til Joh. 18,6.

delsen af Forsagelse og Bekendelse er mere end tilfældig, har vi her Skildringen af en Daabshandling med Eksorcisme i Stedet for disse Ting. — Men det hele er for usikkert; man kan altsaa holde den Mulighed aaben, at der oprindeligt har været Daabshandlinger med Eksorcisme og andre med Abrenuntiation, og at disse to Riter da senere er blevet slaaet sammen; men denne Mulighed er kun svag, og hvor Kirkens Tanke har beskæftiget sig med Forholdet mellem de to Riter, er man ikke slaaet ind paa denne Forklaring. Dog skal det ikke nægtes, at der i et enkelt Tilfælde²⁾ omtales en »Daabspraksis« ved Nøddaab, hvor Eksorcismen træder i Forsagelsens og Bekendelsens, ja selv i Neddykningens Sted. — Men der vil i Afhandlingens videre Forløb gives Lejlighed til nærmere at faa undersøgt Forholdet mellem Riterne³⁾. Imidlertid vil der ingensomhelst Grund være til at gaa ind paa selve Eksorcismens Historie. Foruden i Krafft's: »Historie vom Exorzismo«, der giver et grundigt Materiale til Kampene om Eksorcismens Afskaffelse, og Rohmanns: »Exorcismens Historie i Danmark«, findes Eksorcismen gjort til Hovedemne i Dölgers: »Der Exorzismus«, der næppe foreløbig vil kunne distanceres i Grundighed og Skarpsindighed.

§ 2.

Forsagelsens nuværende Udbredelse.

At et Arbejde over Djævlforsagelsen netop fremkommer i Danmark, er ikke ganske tilfældigt. Bortset fra den videnskabelige Interesse er Spørgsmaalet om Abrenuntiationen nemlig her stadig aktuelt ved, at Forsagelsen er en fast Del af vort Daabsritual. Ja, mere end det, fra adskillige Hold lægges der overordentlig stor Vægt herpaa, saa at Forsagelsen i Værdi sidestilles med Bekendelsen;

¹⁾ Hennecke 540 f.

²⁾ Hos Filoxen af Mabug. S. 190.

³⁾ S. 122 ff.

begge Dele er lige uundværlige. — Selv om man ser bort fra denne høje Værdsættelse af Forsagelsens Betydning, staar Danmark dog ret alene blandt de evangeliske Kirker. I Sverrig afskaffedes den sammen med Korstegnet og Besværgelsen 1809, og et senere udtalt Ønske om at faa disse Riter genindsførte blev afvist med, at det var »uvæsentligt«. ¹⁾ Derimod er ved Jøders, Muhamedaneres og Hedningers Daab beholdt en Reminiscens: Afsäger Du dig offentligen den lära, efter hvilken Du hittills i mörker och willfarelse wandrat hafver? — I Norge er Spørgeformen afskaffet ved kgl. Resolution 23. Decbr. 1914, og Ordningen er saaledes, at efter en Bøn siger Præsten: »Lad os bekende Forsagelsen og Troen, som dette Barn skal døbes til . . .«; selv om der er flere Børn, foretages denne Bekendelse kun een Gang ²⁾. Paa Island er det saaledes, at Præster, der er indsatte efter 1910, følger det nye Ritual, der helt udelader Forsagelsen; for ældre Præster er det frivilligt, hvilket Ritual de vil benytte; det ældre Ritual (sidste Udgave fra 1879) er lig det danske. Grunden til Ændringen er den, »at det er misvisende, og ikke ret evangelisk at gaa ud fra og nære den Tanke hos Menigheden, at det udøbte Barn er som sligt Djævelens Barn.« ³⁾

I Tysklands forskellige Landskirker er der vidt forskellig Praksis; men faa Steder er Forsagelsen obligatorisk. Der findes nemlig ofte flere Formularer til Udvalg, saa at man kan faa Børnene døbt uden Forsagelsesløfte. ⁴⁾ a) I de nyere Agender findes Abrenuntiationen (Forsager du Djævelen o. s. v.) i Hannover, Bayern (1 Formel.), Sachsen (2 F.), luth. Kassel (1), Reuss ældre Linje (1), Reuss yngre Linje (1), Slesvig-Holsten (2). — b) I Formen: »Forsager du alt ondt« eller »Synden« o. l. findes Forsagelsen i Sachsen (2). Preussen 1817 (Frederik Vilhelm

¹⁾ Dsk. Krkt. 1875, 767 ff.

²⁾ Nationaltidende 24. Jan. 1915.

³⁾ If. Privatbrev fra afd. Biskop, Prof. Th. Bjarnarson.

⁴⁾ Følgende Opgørelse efter Rietschel II, 95 f. for Tysklands Vedkommende.

III) havde Formen: »Entsagest du dem Bösen, in seinem Werken und seinem Wesen« (hvorved det staar hen, om »dem Bösen« er Hankøn eller Intetkøn); Preussen 1895 (1 Form.) har bibeholdt denne Form, men føjer til i en Anmærkning: »Hvor i Menigheden ... det Spørgsmaal er gængs: Forsager du Djævelen o. s. v. kan det blive be- roende herved.« Braunschweig (1 Form.): Forsager du Synden samt alt Satans og hans Mørkes Riges Væsen og alle hans Gerninger?« — c) Forsagelsen aflægges af Fad- derne selv, dels alene for deres egen Person, dels til- lige i Barnets Navn, enten i den gammelkendte eller den afsvækkede Form, som Svar paa et Spørgsmaal eller som Udtryk for en Beslutning. I det enkelte: α) Før Beken- delsen: ref. Kassel (1 Form.) og uneret K: »Derefter spørger jeg eder: Forsager I Djævelen og alle hans Ger- ninger og alt hans Væsen og al verdslig Ondskab« (i d. unerede staar Ordene i []). Hannover (2): »Darum wir nun anstatt und von wegen dieses Kindes absagen dem Teufel und allen seinen Werken und allen seinem Wesen, und Gott, Vater, Sohn und Geist Zusage tun¹⁾, indem wir unsern christlichen Glauben bekennen.« Braunschweig (2. Form.): »So wollet denn ihr, deren christliche Liebe das Kind in dieser heiligen Handlung vertritt, an seiner Stelle entsagen der Sünde samt allem Wesen und allen Werken des Satans und seines Reichs der Finsternis, dagegen freudige Zusage tun im rechten Glauben dem dreieinigen Gott.« Slesvig-Holsten (2. F.) har følgende Form: In herzlichem Begehren zu Gott, dass unser Ab- sagen und Zusagen ein Absagen und Zusagen dieses Kindes werde, entsagen wir allem ungöttlichen Wesen, allen sün- digen Gedanken, Worten und Werken und sagen uns

¹⁾ I dette »Zusage tun« findes en Reminiscens af noget meget gammelt, den saakaldte »Syntage«, i den østlige Kirke Modstykket til Forsagelsen (Apotage). Efter Forsagelsen, men før Bkendelsen, udtaler man der: »Jeg tilsiger mig dig, Kristus,« ell. lignende. Om denne Ritus' Oprindelse og Betydning se § 10.

Christo zu, indem wir bekennen: Ich glaube &c.« β) Efter Trosbekendelsen: Tyskerne i Rusland og Polen¹⁾: »Denne hellige, saliggørende Tro forpligter alle, der er døbt paa den (Polen: sine Bekendere), til at forsage Djævelen og alt hans Væsen og al hans Gerning og alene at tjene og leve for Gud, den treenige.« (Polen: »Og leve og vandre i Bekendelsen af den treenige Gud.«). Reuss ældre Linje (2 Formular): »Dette er den kristelige Tro og med denne Tro forsager vi Djævelen og alle hans Gerninger og alt hans Væsen.« — Württemberg har allerede i Agenden af 1809 forvandlet Abrenuntiationen til et Helligelsesløfte, endda i afsvækket Form, og retter det Spørgsmaal til Fadderne: »Forsager De al Vantro og al Overtro, alle syndige Tanker, Tilbøjeligheder og Gerninger,« og tilføjer ogsaa det yderligere Spørgsmaal: »Holder De Dem derimod forpligtet til at være den hellige Gud, Fader, Søn og Aand evig tro og efter Jesu Lære indrette Deres hele Liv.« Württemberg 1843 stryger dette sidste Spørgsmaal, men fastholder Rækkefølgen. Efter den første Formular spørges Fadderne efter Aflæggelsen af Trosbekendelsen: »Forsager I Djævelen og al hans Gerning og Væsen?« eller »alt ugudeligt Væsen, alle syndige Tanker, Ord og Gerninger?« I den 2den Formular siges af Døberen i Faddernes Navn: »Vi forsager o. s. v.« Den Formel, hvori Djævelen nævnes, maa imidlertid kun bruges, naar det udtrykkeligt forlanges af Barnets Paarørende. I ref. Kassel og uneret K. samt i Schaumburg-Lippe spørges ligeledes om Forsagelsen efter Bekendelsen. I enkelte Formularer mangler Forsagelsen helt: Sachsen (1. og 4.), Preussen (2. og 3.), Württemberg (3.), Weimar (2. og 3.), luth. Kassel (2), Uneret Kassel (1.), Schwarzburg-Sondershausen (2.), Braunschweig (3.), Reuss y. L. (2). — Fuldstændig mangler Forsagelsen i Baden og Anhalt.

De katolske Kirker (baade den romerske og den græske) har stadig bevaret baade Djævlafsigelsen og Djævle-

¹⁾ Om Polen se endv. Theol. Litt.blatt 1889, 274.

uddrivelsen; men de reformerte Samfund har efter *Zwinglis* og *Calvins* Forbillede staaet afvisende overfor begge Dele. Dette synes at skyldes *Zwingli* personligt. 1523 udgav nemlig *Leo Jud* en »Toufbüchli«, der støtter sig til Luthers Bog af samme Navn¹⁾, her bibeholdes bl. a. baade Eksorcismen og Abrenuntiation i følgende Form:

Widerseist du dem tüfel? Ja.

Und allen sinen werken? Ja.

Und allen sinen gezierden? Ja²⁾.

Derefter spørges om Barnets Navn og om Troen. — Men i *Zwinglis* egen Traktat: »Vom Touff« o. s. v. af 1525 findes ingen Abrenuntiation³⁾, og allerede i 1524 skrev *Franz Kolb* mod Luthers Taufbüchlein, at han døber saaledes, at først formaner Fadderne til at bede Fadervor og bekende Troen, dernæst formaner Præsten til at under-vise Barnet kristeligt, spørger da om Barnets Navn og siger da: »Peter, jeg døber dig o. s. v.⁴⁾. Endnu 1525 holdt dog Økolampadius paa Forsagelsen: »Widersagstu dem teuffel — und allen seynen wercken — der weltlichen yppigkait?«⁵⁾.

Calvin motiverer ikke Udeladelsen; men naar han ved Omtalen af Daabsskikke opfordrer til at udelade »theatrica pompæ« synes han⁶⁾ ifølge sit Ordvalg hertil at have regnet Forsagelsen. — En svag Reminiscens af Abrenuntiation og Syntage findes i Indledningen til Daabshandlingen i de franske reformerte Kirker: »Il faut que nous renoncions à tout ce qu'il y a d'impur et de vicieux dans nos personnes, et que nous nous consacrons à Dieu par une application sincère et constante à tous les devoirs de la piété, de la temperance et de la justice.« (Liturgie du Baptême). — Dette svarer omtrent til *Calvins* genfiske

1) Parallelismen ses klart hos Kawerau 524 ff.

2) *Zwinglis* W. W. II² 227. Kawerau 543.

3) ib. II¹ 302.

4) *Krafft* 266.

5) Kawerau 642.

6) *Instit.* IV, 15, 19.

Kirkeordning: Præsten bekender Troen, siger saa til Fadderne, at de maa anstrænge sig for at lære Barnet alt, hvad det Gamle og Ny Testamente indeholder. De skal leve efter Guds Regel og elske Gud af ganske Hjerte o. s. v. »Pareillement, selon les admonitions qu'il a faictes par ses Prophètes et Apostres, à ce que renonceant à soyymesme, et à ses propres concupiscences, il se dedie et consacre à glorifier le Nom de Dieu et de Jesus Christ et à edifier ses prochains¹⁾)...«

En tydeligere Henvisning findes i den pfalziske Kirkeordning²⁾, hvor det efter Daaben hedder, at Fadderne skal formane Barnet: dass es durch Empfangung dieses göttlichen Bundzeichens und Siegels des heiligen Tauffs öffentlich für dem Angesicht Gottes, seinen heiligen Engeln und christlichen Gemein dem Teuffel und der Welt mit allen ihren Werken und Lüsten abgesagt und sich dem Herrn ergeben und verpflichtet habe³⁾.« I de ovenfor⁴⁾ nævnte Formularer findes der en Forsagelse ogsaa hos nogle reformerte Samfund; men det har mindre Interesse, da de er opstaaede i 19de Aarhundrede, hvor man til en vis Tid havde en ulykkelig Trang til at lave Formularer »aus dem Innern seines Bewusstseins« uden Hensyn til kirkelig, historisk Sammenhæng.

I den anglikanske Kirke er Forsagelsen bibeholdt, dog saaledes, at Fadderne spørges: »Dost thou, in the name of this child renounce the devil and all his works, the vain pomp and glory of the world, with all covetous desires of the flesh, so that thou wilt not follow nor be led by them?« Herpaa svares: »I renounce them all⁵⁾.«

¹⁾ Corpus Ref. XXXIV. 189 f.

²⁾ 1563. 1565. 1585. 1596 1601, altsaa fra Tidsrum, hvor hvor Lutheranerne ikke havde Overvægten.

³⁾ Höfling 2, 147.

⁴⁾ S. 16 ff.

⁵⁾ Fr. Nielsen: Aktstykker. Common prayer book. I dansk Ovs. (Kbh. 1861) S. 265: »Jeg fornægter o. s. v.« Samme Formular ved Nøddaab S. 274. Ved Voksendaab: »Fornægter du...?«

Efter Daaben, i Tiltalen til Fadderne, nævnes ikke den fulde Formular, men der siges, at man har lovet at »re-nounce the devil and all his works.«

Indenfor den lutherske Kirke har Abrenuntiationen ført en fortsat, men ret ubemærket Tilværelse¹⁾. Ved For-handlingerne om Exorcismen paa Overgangen fra 16de til 17de Aarhundrede blev Spørgsmaalet om Abrenuntiationen kun svagt berørt. Den har først ved Rationalismens Op-komst givet Anledning til Diskussion, og det er ikke moti-veret, hvorfor den i de ældre Kirkeordninger af og til udelades. *Bucer* gør i sin kritiske Gennemgang af »Com-mon prayerbook« en Indvending mod Spørgeformen, men ikke mod Sagen selv²⁾. Saadanne Indvendinger kom først hen mod Slutningen af det 18de Aarhundrede.

Disse Indsigelser var, som tidligere bemærket, dik-terede af Tidens Teologi, der fornægtede Djævelens Eksi-stens, og det var derfor naturligt, at man ved det op-vaagnende Trosliv i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede fæstede sin Opmærksomhed paa dette Punkt. En nærmere Redegørelse hører imidlertid paagældende Tidsrum til, her er det nok paa Forhaand at fastslaa, at *Grundtvig* fast-holdt Forsagelsen — sammen med Trosbekendelsen — som Kendetegn paa den ægte Daab, og at den derom rejste Kamp blev afgørende for den danske Kirkes Praxis for den efterfølgende Tid. Med faa og spredte Undtagelser er Forsagelsen da her i Landet blevet betragtet som en

---

¹⁾ Althaus 64.

²⁾ *Scripta Anglicana* 479 f. »scænica omnia et ludicra debent ab his mysteriis abesse procul cum omni superstitione ac specie magicæ applicationis.« Det bør afløses af en Bøn, at Barnet maa stride bravt mod Satan. Hverken Trosbek. eller Fors. har Skriftgrundlag »quantumvis sit antiqvæ observationis.« »Et rationem in se nullam habet...« Man bør derfor spørge Fadderne »pro vestra parte«, om Barnet vil blive undervist om at forsage Satan o. s. v.

nødvendig Del af Daaben, og man er ganske simpelt gaaet ud fra, at saadan har det altid været, og at man ved »Forsagelsen« i det store og hele altid har forstaaet det samme.

Imidlertid er dette jo ret specielt for Danmark. Udenfor dette Land hersker der i bedste Fald LigeGYldighed for Forsagelsen. Otto's tidligere omtalte Skrift er ganske betegnende: At Abrenuntiationen er bibeholdt efter Reformationen, skønt den fra reformert Side straks blev afskyet, ligger i, at Eksorcismen dækkede den som et Skjold¹⁾. Da Eksorcismen afskaffes, ser man Forsagelsens fuldstændige Holdningsløshed i, at den omdannes og bortforklares til en blot Opfordring til Helligelse; men dette Surrogat burde hellere staa efter Trosspørgsmaalene, fordi Overtro og Vantro (hvad der jo nu skal forsages) først faar et forstaaeligt Indhold for Baptizanden og falder ind under Forbuddets Synspunkt, naar han ved, hvad Tro er²⁾. Lader man Formlen urørt, maa man anvende en reservatio mentalis; men vi bør aabent og ærligt tilstaa, at Formlen forudsætter Baptizandens Tilhørighed til og Underdanighed under Djævelens Rige — ikke et »obnoxium esse«, men et »addictum esse Satanæ«, ikke et »subjectum esse vexationibus et tentationibus Satanæ«, men et »in ditione ac potestate Satanæ esse«³⁾. Eksorcismen kræves nødvendigvis som et oplysende Moment, først ved den theurgiske Indvirkning kan den aandelige Besættelse fjernes og derved Viljens Frihed saa vidt dannes, at den rigtig kan besvare Abrenuntiationsspørgsmaalet⁴⁾. Forsagelsen er i sin oprindelige Betydning en politisk Akt, hvorved Mennesket træder ud af den hidtidige Statsforbindelse, ikke en Viljeserklæring fra den i den nye Statsforbindelse indtraadte om at ville forsage det syndige Væsen⁵⁾. Otto's Slutresultat udtrykkes allerede i Begyndelsen af hans Afhandling med de Ord: Det kunde jo være, at denne Lære

¹⁾ Anf. Skr. 12.

²⁾ ib. 14. ³⁾ ib. 16. ⁴⁾ ib. 30. ⁵⁾ ib. 41.

var sat i falsk Forbindelse og at dermed hele Sagen var blevet usand¹⁾.

En lignende snæver Forbindelse mellem Eksorcisme og Abrenuntiation hævdes af Höfling; men i Modsætning til Otto mener han, at begge bør bibeholdes²⁾ (dog Eksorcismen som en Erklæring til »Satan og enhver, at denne Tyran ikke har mere at gøre med det Barn, der træder i Forbund med Gud, at det unddrages hans Herredømme, og at han skal være udfordret tillige med hans Værk, som han øver i Ondskabens Børn« (med et Citat af V. A. Löscher)); men dette er jo en saadan Afsvækkelse af Eksorcismen, at den ikke betyder mere, end hvad man ellers lægger i Abrenuntiationen.

Men i det store og hele hersker der i Udlandet stærk Ligegyldighed for Forsagelsen, hvilket allerede fremgaar af, at den saa hyppigt er overladt til frit Valg; det er derfor ganske rigtigt, hvad Drews siger: Jedenfalls ist diese alte Formel auch auf dem Boden des Lutherthums auf den Aussterbeetat gesetzt³⁾.

Som et af de seneste Vidnesbyrd om Abrenuntiationen kan den Omtale tjene, som den faar hos Rietschel: »Abrenuntiationen er i Modsætning til Eksorcismen en etisk Afgørelse af Baptizanden. Den forudsætter, at Proselyten kommer fra Hedenskabet; men det er ganske udenfor Tvivl, at hvad der gælder Hedninger, ikke uden videre kan gælde Børn, der er avlede af kristne Forældre og født i en kristen Menighed.« Han beraaber sig her paa 1. Cor 7, 14. At forbinde Abrenuntiationen med Synden i al Almindelighed eller særlig med Arvesynden, er en aabenbar μετάβασις εἰς ἄλλο γένος, thi Abrenuntiationen er ikke et Løfte om Livets Helligelse, men et Løfte, der bryder med Kultus. Hvis det var det første, var dens Plads indenfor Daabsliturgien gal. »Somit hat die Abre-

¹⁾ ib. 8.

²⁾ Das. Sacr. d. Taufe II, 213.

³⁾ Rel. i G. u. G. I, 122.

nuntiation bei der Taufe von Christenkindern keinen Platz.« Derimod har den sin Plads paa Missionsomraadet¹⁾.

Den katholske Kirke tager selvfølgelig aldeles ikke Spørgsmaalet om Forsagelsens Berettigelse eller Ikke-Berettigelse op til Behandling. Talende er Thalhofers Udvikling: »Ekssufflationen, den virksomme Udblæsen af Satan og hans Indflydelse, hvilken fra gammel Tid staar i Forbindelse med Eksorcismen, er allerede fra den tidlige Middelalder stillet i Spidsen for Daabshandlingen. Derpaa følger Korstegningen, der gør Katekumenen til en Bekender af Kristi Kors (*christianum facere*) og stiller ham under Korsets Beskyttelse, tillige er Korstegnet en Formaning til altid at bekende Troen paa Korset aabent (*crux in fronte*) og leve i Overensstemmelse med det (*cr. in corde*). Haandspaalæggelsen er Sindbillede paa, at Kirken tager Katekumenen i Besiddelse og tillige Medium for Overførelsen af overnaturlige Kræfter paa ham. Dernæst kommer Eksorcismene, der »befehlsweise« mere og mere bryder den onde Fjendes Magt over Katekumenen. Den første Eksorcisme er endnu Rest af de saakaldte Scrutinier (3 eller 7), som tidligere i Quadragesimatiden foretoges med Katekumenerne, der skulde døbes til Paaske. Ved et af disse Scrutinier overgav man Katekumenerne det apostolske Symbol og Fadervor. — Til den sidste højtidelige Eksorcisme, hvortil nu svarer den 2den Eksorcisme, kommer Ephpheta eller *apertio aurium* (Mc 7, 34), der naadefuldt oplukker Sjælens Organer, dernæst kommer de inderligt sammenhørende Akter: Abrenuntiation og Salvelse, der overnaturligt styrker til den vedvarende Kamp mod Satan, som man i Forsagelsen for bestandig erklærer Krig. Salvelsen betyder ej blot Styrkelse til denne Kamp, men den formidler Naaden (*oleum salutis*) og foretages paa Bryst og mellem Skuldrene, fordi i Krig netop disse Dele er udsatte²⁾.« — Her er Abrenuntiationen næsten

---

¹⁾ Liturgik II, 91 ff. ²⁾ Liturgik II, 510 ff.

helt forsvundet mellem de andre Riter; den er ikke nogen selvstændig Ritus. I vor Kirke har den tabt sin Selvstændighed ved at sammenknyttes med Bekendelsen. — Som man ser allerede af disse faa Eksempler, har Abrenuntiationen en meget usikker Stilling; den synes at kræve Støtte fra den ene eller den anden Side for at kunne bestaa. Men hvad er den egentlig? — Selv en flygtig Gennemgang viser en Mangfoldighed af Variationer i Form og Forstaaelse. Kan der paavises noget fælles i denne Mangfoldighed?

II

ÆLDSTE GENGIVELSER AF FORSAGELSEN

§ 3.

Tertullian.

Der kan, skønt Tertullian intet Sted lægger an paa at give en udtømmende Skildring af den kristne Daab, ikke være Tvivl om, at der paa hans Tid har været et ordnet Katekumenat¹⁾, ja, det ses endog tydeligt, at en vis kirkelig Bundethed er ved at vokse frem, saa at Tertullian trods sin Interesse for den hierarkiske Orden²⁾ maa tage udtrykkelig Afstand derfra, naar han hævder Daabens Virkning og Gyldighed uafhængig af Tid og Sted: »Forøvrigt er enhver Dag Herrens, enhver Time, enhver Tid er egnet til Daaben; selvom der er Forskel paa Højtideligheden, er der ingen Forskel paa Naaden«³⁾, og »der er ingen Forskel, om man tvættes i Havet eller et Kær, en Flod eller en Kilde, en Sø eller et Bækken«⁴⁾, ikke heller den døbendes gejstlige Rang har Betydning uden for Ordenens Skyld⁵⁾. — Da tillige Tertullian staar i nøje Forbindelse med Rom, ja, sandsynligvis er døbt der⁶⁾, er der ikke megen Fare for, at vi ved at lægge

---

¹⁾ Leimbach 116.

²⁾ De bapt. 17.

³⁾ De bapt. 19: Ceterum omnis dies domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo: si de solemnitate interest, de gratia nihil refert

⁴⁾ ... nulla distinctio est. mari quis an stagno, flumine an fonte, lacu an alveo diluatur. ib. 4.

⁵⁾ ib. 17. ⁶⁾ Kunze: Glaubensbek. 447.

Tertullians Vidnesbyrd til Grund for vor Undersøgelse skal blive hængende ved en tertulliansk Særopfattelse eller ved Skikke i et isoleret lille Samfund; det er ligeledes overflødigt at behandle Spørgsmaalet om de tertullianske Skrifter's Kronologi (særlig om de er førmontanistiske eller montanistiske), da de alle give i det væsentlige samme Billede af Forholdene; vi kan derfor roligt ud fra Tertullian danne os en i det store og hele rigtig Forestilling om Forsagelsens Plads ved Daaben i den vestlige Kirke¹⁾. — Et andet Spørgsmaal er imidlertid, om Tertullians Fortolkning af Ritus er almengyldig paa det paagældende Tidspunkt; dette vil kun kunne afgøres ved en sammenlignende Undersøgelse. Om Praksis kan der næppe være nogen Tvivl, og om Fortolkningen kan det paa Forhaand siges, at Tertullian paa intet Punkt kommer i Modstrid med sig selv, saa at man skulde behøve i denne Henseende at sondre mellem forskellige Perioder.

At Forsagelsen ligesom senere skete ved Tilspørgsel og Svar, kunde antages dels ud fra dens nøje Tilknytning til Bekendelsen, der aflagdes som Svar paa et Spørgsmaal, jfr. det »respondentes«, der indfører Daabsbekendelsen²⁾, og det »interrogatus atqve confessus«, der betegner den døbte³⁾, dels ud fra den gamle, romerske Retspraksis, at skulde »stipulatio« være gyldig, maatte den foregaa under Formen: Spondesne? — Spondeo⁴⁾. At retslige Termini har ligget Tertullian nær, er jo ikke mærkeligt ifølge hans Livsstilling, og med Hensyn til vort Æmne ses det tydeligt at Udtrykkene: »pactus es« »convenit inter vos de isto«⁵⁾, ligesom hele Tanken om Daaben som en Pagt maatte føre i denne Retning⁶⁾. Det kan desværre ikke

¹⁾ Jvf. Stromberg 232. ²⁾ De cor. 3. ³⁾ Scorpiace 10.

⁴⁾ Lassen 192, allerede antydnet af Caspari i »Om Daabspagten o. s. v.« Nsk. teol. Tidsskr. 1888, S. 583. 587.

⁵⁾ De anima 35, jfr. Lassen 173.

⁶⁾ »Forbillederne for Daabspagten laa, som det synes, for den gamle Kirke ikke paa det gammeltestamentlige, men paa det verdslige Omraade. Caspari: Om Daabsp. 587 Hat die &c 363, Eisenlohr 289.

afgøres, om Baptizanden (eller den søgende Hedning før Katekumenatet¹⁾) gentog hele Forsagelsesformularen²⁾ eller blot sagde: »Renuntio«. Den omtalte Retspraksis kunde tale for det sidste. I hvert Fald kan man gaa ud fra, at et saa højtideligt Spørgsmaal er besvaret paa højtidelig Vis med Gentagelsen af Verbet, ikke med et »ita« ell. lign., skønt det allerede paa Tertullians Tid ikke længere var nødvendigt, at Svaret formelt stemmede overens med Spørgsmaalet, men der kun krævedes en materiel Kongruens³⁾.

Spørgsmaalet har da sikkert lydt: »Renuntias diabolo et pompæ et angelis ejus? Det er naturligvis muligt, at Spørgsmaalet har været opløst i tre for at danne Parallel til det treleddede Spørgsmaal om Troen⁴⁾, saaledes som vi senere skal se; men for Sagen selv er dette temmelig betydningsløst. Heller ikke kan benægtes Muligheden af en direkte Tiltale til Satan, f. Eks.: Renuntio tibi, Satana, et pompæ tuæ et angelis tuis, saaledes som vi senere vil finde Fremgangsmaaden⁵⁾. Men Omfanget af Forsagelsen er sikkert aldeles faststaaende. Enkelte Steder findes paa Grund af Sammenhængen ganske vist færre Led: Djæveln og hans Engle⁶⁾, Englene⁷⁾, Pragten (pompa)⁸⁾; men naar der et og andet Sted findes et andet Ord: »idola⁹⁾ eller dæmones¹⁰⁾, er det tydeligt nok blot en friere Gengivelse af »angelis ejus«¹¹⁾. Nedenfor skal dette fremgaa klart ved Paavisningen af, hvad Tertullian forstaar ved Djævelens Engle. — Paa samme Maade har det intet at sige, at

1) Se nedenf. S. 60. § 10. 2) Orient. Skik. 3) Lassen 192.

4) Eller som Parallel til d. rom. »manumissio«, hvor Herren 3 Gange maatte opgive sin Ret til Slaven. Weiss hos Kraus I, 10 ff. Jfr. Eisenlohr 289.

• 5) Hippolyt's Kanones S. 265 ff. Den æg. K. O. S. 251, jfr. Tabellerne.

6) De idol. 6. De spect 4. 7) De cult fem. 2. 8) De idol. 18.

9) De spect. 13. De idol. 6. 10) Ad Scap. 2.

11) Leimbach 436. Naar L. 117 nævner Djævelen, hans Værk og hans Engle, er det næppe andet end en Fejlerindring fra senere Formularer.

»renuntiare« af og til er ombyttet med »ejerare (= ejurare), afsværge¹⁾, derelinquere²⁾, respuere³⁾ eller abdicatio⁴⁾.

Tertullian omtaler en dobbelt Forsagelse: »Bis idolis renuntiavimus«⁵⁾, »aqvam adituri ibidem (∴ paa samme Tid)⁶⁾, sed et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu, contestamur nos renuntiare diabolo et pompæ et angelis ejus«⁷⁾. For Forstaaelsen af dette Forhold er Stedet de cor. 3 afgørende. Det er her anført efter Oehler; men *Leimbach*⁸⁾ kan dog have nogen Ret til at interpungere saaledes, at Oversættelsen maa lyde: »Idet vi gaar hen til Vandet, bevidner vi samtidigt, men ogsaa i Kirken nogen Tid forinden, under Forstanderens⁹⁾ Haand, at vi forsager Djævelen og hans Bram og hans Engle. Derpaa dykkes vi tre Gange, idet vi svarer noget mere, end Herren har bestemt i Evangeliet.« Uden synderlig Forandring i Meningen kan »sub antistitis manu« jo ogsaa henføres til, hvad der foregaar i Kirken, forud for at man gaar til Daabsstedet, sædvanligt Husets atrium¹⁰⁾. (Saaledes Oehler). Det antyder da en Haandspaalæggelse »aliquanto« før Daaben. Leimbachs Indvending, at det »ikke saa let lader sig tænke i Kirken som i de forud for Neddykkelsen gaaende Øjeblikke, naar Baptizanden allerede stod i Vandet,« har dog ikke større Vægt; det kan umuligt bevises,

¹⁾ De idol. 18. De spect. 24 bis. Leimbach 436. ²⁾ De bapt. 9.

³⁾ Ad Scap. 2; paa dette Sted er det dog tvivlsomt, om T. taler om Eksorcismen eller Abrenuntiationen; men: »Dæmones autem non tantum respuimus, verum et revincimus et cottidie traducimus et de hominibus expellimus« bør sikkert oversættes: Men ikke blot har vi forkastet (spyttet ad) Dæmonerne (nemlig ved Forsagelsen); men vi overvinder dem ogsaa o. s. v. (ved Eksorcismen, der hos Tertullian staar uden Forbindelse med Daaben, jfr. Leimbach 117 og Udviklingen § 18). Hvis alle Verberne læses som Præsens, mister Stedet noget af sin Kraft, idet Modsætningen »non tantum . . . verum« ikke kommer til sin Ret. ⁴⁾ De spect. 3. 14. ⁵⁾ De spect. 13. C. S. E. L. har »renuntiamus«. ⁶⁾ Oehler ad loc. jfr. dehinc = derefter.

⁷⁾ De cor. 3. ⁸⁾ S. 116. ⁹⁾ ∴ Biskoppen, se de baptismo 17

¹⁰⁾ Jfr. det anf. Sted de cor. 4.

at der ikke paa et eller andet Tidspunkt før den egentlige Daabshandling har fundet en Haandspaalæggelse Sted, da Katekumenatets Ordning i Afrika paa dette Tidspunkt af Kirkehistorien ikke er os tilstrækkelig bekendt. Ordet »aliquanto« er i sig selv for ubestemt til, at vi nødsages til at lægge en længere Læretid med efterfølgende Prøvelse ind mellem de to Abrenuntiationer hos Tertullian¹⁾; men men ved en Undersøgelse af Forsagelsens Indhold kan man naa til et lignende Resultat: en Forsagelse forud for Daabsundervisngen og atter en Forsagelse (ledsaget af Trosbekendelsen) ved selve Daabshandlingen.

Indholdet af Forsagelsen er, naar man betragter Tertullian alene uden at tage Hensyn til andre Forfattere, et Afkald paa de hedenske Guder, deres Dyrkelse og enhver Gerning, der er præget af Afguderi. I Abrenuntiationen udtales da kun Løsrivelsen fra den tidligere Religion, mens Bekendelsen udtrykker Overgangen til Kristendommen; derimod er der ikke Tale om en etisk Fordring, Baptizanden underkaster sig, saaledes at Forsagelsen skulde udtrykke den kristelige Sædelære og Symbolet den kristne Tro²⁾. Dette gælder dog kun for Vesten; i Østen er Religionsændringen endnu tydeligere udtrykt ved, at man som Modstykke til Afvigelsen (ἀποταγή) har en Tilsigelse (συνταγή). Med denne Betragtning af Forsagelsen følger da, at den ikke er et Led i den af de kristne stadig fordrede Bekendelse; for at gøre Regnskab for sin Tro benyttede man kun det positive, nemlig Bekendelsen af Troen paa den treenige Gud, men ikke den Religions-skiftet betegnende Abrenuntiation³⁾.

Tertullians Skrifter giver os tydelige Beviser for, at denne Opfattelse af Forsagelsen er den rette: 1) et negativt, 2) et positivt, 3) et indirekte Bevis. Dette sidste er ganske vist ikke særligt for Tertullian, nemlig Abrenuntiationens liturgiske Stilling.

¹⁾ Saaledes Leimbach 116.

²⁾ Jfr. Kunze 447. ³⁾ Jfr. smstds. 70.

1) Intet Sted sætter Tertullian den kristelige Livsvandel i direkte Forbindelse med Forsagelsen ved Daaben. Han bruger f. Eks. aldrig en Form som: »Fordi I har forsaget Djævelen o. s. v. maa I ikke gøre dette eller hint«; i Skriftet »de baptismo«, hvor Daabens Nødvendighed saa stærkt fremhæves, tales meget om Afvaskelsen af de foregaaende Synder, for at Aanden kan komme¹⁾, om Faren ved at døbes, naar der er Udsigt til nye Fald²⁾, om Bekendelsen af Synder ved Daaben³⁾; men Forbindelsen mellem Abrenuntiationen og Hellighedslivet maatte have været fremhævet, hvis Tertullian havde lagt nogen somhelst Vægt paa denne Forbindelse; tværtimod virkes Livets Helliggørelse af Helligaanden, der gives efter Daaben⁴⁾; Abrenuntiationen antydes i denne Sammenhæng kun et eneste Sted⁵⁾, og dette er holdt i saa stor Almindelighed, at man endda med nogen Ret kunde nægte, at der er Tale om andet end den af Syndsforladelsen følgende Frihed for Trældom under Synden; jfr. det til intet i Tertullians Forsagelsesformel svarende »sæculum«⁶⁾.

I Tertullians øvrige Skrifter indskydes et Mellemlid, naar Forsagelsen og den kristne Vandel sættes i indbyrdes Forbindelse: Vi har forsaget Afguderne; denne eller hin Ting er præget af Afguder, derfor er den indbefattet under Forsagelsen.

2) Dog er Tertullians positive Udførelse af Forsagelsens Indhold tilstrækkelige fyldig til at bevise vor Opfattelse af Sagen. — Det gælder da at bestemme Ind-

¹⁾ F. Eks. c. 1. 6. ²⁾ Særlig c. 18. ³⁾ c. 20.

⁴⁾ Se særl. de bapt. c. 7-11.

⁵⁾ Liberantur de sæculo nationes per aquam scilicet, et diabolum dominatorem pristinum in aqua oppressum derelinquunt. c. 9.

⁶⁾ En anden Opfattelse vil nedenfor blive fremført: Vandet er det særligt exorciserende Element, Neddykkelsen er en Exorcisme; Udtrykket har da intet med Abr. men derimod med Exorcismen at gøre. Se Heitmüller: Im Namen Jesu 290.

holdet af »pompa et angeli Diaboli«; thi det er umiddelbart indlysende, at Forsagelsens tre Led ikke som Bekendelsens hvert har sit bestemt afgrænsede Indhold, men 1ste Led, Djævelen, forklares ud fra de to andre, der angiver Omraaderne, hvor Djævelen kommer den Kristne imøde. Saaledes forstaas, at mens »Djævelen« er uforandret (højest ændret til »Satan« el. lign.), skifter forholdsvis tidligt de senere Led baade i Henseende til Tal og Form.

Men hos Tertullian er der, som sagt, kun Tale om »pompa« og »angeli«. Desværre kan man paa Grund af den hurtigt fremtrædende Tendens til at parafrasere Forsagelsens Led ikke paastaa, at de to Led hos Tertullian maa have et ganske skarpt fra hinanden afgrænset Indhold. I saa Fald vilde man ved pompa kunne afskære de Betydninger, der knytter sig til Grundbetydningen: »Følge«, saaledes Optog, Procession, eller mere specielt et Hærfølge, idet man da kunde gaa ud fra, at hvis denne Tanke om Djævelens Følgesvende og Hærstyrke kunde antages at have fundet sit Udtryk i Forsagelsesformularen, vilde den være udtalt i »angeli«; adskillige orientalske¹⁾ Liturgier anvender ogsaa Udtryk, der betegner Krigstjeneste; dette kan da være en Gengivelse eller en Parafrasering af baade pompa og angeli eller ogsaa uden Forbindelse med disse Ord være en Hentydning til Skildringen i Ef. 6, 11 ff. — Muligheden af en saadan Tankeforbindelse kan da ikke nægtes hos Tertullian.

Men dette er dog kun en Mulighed; hvor Tertullian selv gaar ind paa nøjere Udviklinger, er det i Betydningen: Pragt, Prunk, Bram, at pompa benyttes²⁾. Først og fremmest ivrer han mod Skuespillene. Disse hænger jo

¹⁾ Severus § 31, Jacob af Edessa § 32, et anon. monof. Rit. § 31. Kopterne § 35; maaske fra Occidenten Anon. IV § 57.

²⁾ Ang. pompa findes adsk. Litteraturhenvisninger hos Wiegand: Odilbert S. 50. Særlig Forbindelsen med Theatret fremhæves med gode Kilder.

sammen med den Afgudsdyrkelse, der er forsaget i Daaben. Hovedstedet er: »Naar vi efter at være stegne ned i Vandet bekender den kristne Tro . . ., bevidner vi med vor Mund at have forsaget Djævelen, hans pompa og hans Engle. Hvad vil være det højeste og vigtigste, hvori Djævelen og hans Engle giver sig tilkende, andet end Afgudsdyrkelse? . . . ogsaa Bevidnelsen af vor Forsagelse i Daaben angaar Skuespillene, der er undergivne Djævelen; hans Bram og hans Engle¹⁾.« Sammenhængen paavises da i de følgende Kapitler. I sig selv er der intet til Hinder for, at den Kristne kan betræde Cirkus, ja selv de hedenske Templer kan han besøge, naar det blot ikke sker af Hensyn til Afgudsdyrkelsen; ellers kunde man jo slet ikke færdes i Verden, der er »opfyldt af Satan og hans Engle,« selv »Gaderne, Torvet, Badene, Staldene, ja selv yore Huse er aldeles ikke uden Afgudsbilleder²⁾.« Men at overvære et Skuespil er at deltage i Afgudsdyrkelse, denne har den Kristne afsvoret i Daabsløftet³⁾, og derfor er det forbudt. Særlig betegnende er: »Ligeledes forsager vi eders Skuespil i lige saa høj Grad som deres Oprindelse, som vi ved er udsprunget af Overtroen, da vi staar udenfor de Ting, hvorved de fuldbyrdes«⁴⁾ (o: alle Laster som Ægteskabsbrud, Utugt, Skinsyge, Mordlyst, der enten er Emnet

¹⁾ Cum aqvam ingressi Christianam fidem in legis suae verba profiteamur, renuntiassse nos diabolo et pompæ et angelis ejus ore nostro contestamur. Quid erit summum ac præcipuum, in qvo diabolus et angeli ejus censeantur, qvam idololatria? . . etiam ad spectacula pertinere renuntiationis nostræ testimonium in lavacro, qvæ diabolo et pompæ et angelis ejus sint mancipata scilicet per idololatriam. Commemorabimus origines singulorum, qvibus in cunabulis in sæculo adoleverint, exinde titulos qvorundam, qvibus nominibus nuncupentur, exinde apparatus, qvibus superstitionibus instruantur, tum loca, qvibus præsidibus dicentur, tum artes, qvibus auctoribus deputentur. Si quid ex his non ad idolum pertinuerit, id neqve ad idololatriam, neqve ad nostram eierationem pertinebit. De spect. 4. Oehler 1, 24 f.

²⁾ Ibid. 8. ³⁾ Principalis auctoritas signaculi nostri. Ib. 4.

⁴⁾ Se Noten ad loc. Bibl. d. Kirchengväter.

for Teaterstykkerne eller særlig gør dem interessante)¹⁾. Ligeledes: »Naar vi har paavist, at alt er indrettet for Djævelens Skyld og af Djævelens Ting, . . . saa vil det være Djævelens Bram, som vi afsværges i Troens Besegling (Daaben). Men hvad vi afsværges, bør vi hverken deltage i ved Gerning, Tale, Syn eller Beskuen . . . Ingen gaar over i Fjendernes Lejr uden at have kastet sine Vaaben bort og forladt sin Fyrstes Felttegn og Soldatered, uden at have lovet at omkomme sammen med dem (Fjenderne)²⁾.« Denne Forbindelse af Afgudsdyrkelse og Skuespil er tilstrækkelig for Tertullian selv til at afgøre hans Stilling³⁾; men da nogle søger en Skriftgrund, og det er endda ikke de sletteste Kristne, skønt han kalder denne Tro »aut simplicior aut scrupulosior«, forsøger han et Skriftbevis for Skuespillenes Forkastelighed. Han indrømmer, at der ikke findes noget Bud, der i Lighed med: Du maa ikke myrde, dyrke Afguder o. s. v. siger: Du maa ikke gaa i Circus; men han henviser da til Ps. I, 1, der skal have en videre Betydning end at prise den retfærdige lykkelig, der ikke har Del i Jødernes Raadslagninger. Naar der nemlig staar »via peccatorum« og »cathedra pestium«, tales der om »viæ«, der fører op og ned i Circus, og visse Siddepladser, der særlig kaldes »cathedræ« o. s. v.⁴⁾ Denne Bevisførelse har imidlertid Tertullian selv med Rette næppe fundet meget værd, i hvert Fald

¹⁾ *Æque spectaculis vestris in tantum renuntiamus, in quantum originibus eorum, quas scimus de superstitione conceptas, cum de ipsis rebus, de quibus transiguntur, prætersumus.* Apol. 38.

²⁾ *Si omnia propter diabolum instituta et ex diaboli rebus instructa monstravimus . . . hoc erit pompa diaboli, adversus quam in signaculo fidei ejeramus. Quod autem ejeramus, neque facto neque dicto neque visu neque prospectu participare debemus . . . Nemo in castra hostium transit, nisi projectis armis suis, nisi destitutis signis et sacramentis principis sui, nisi pactus simul perire.* De spect. 24.

³⁾ Se iøvrr. Wolf 67 ff.

⁴⁾ De spect. 3. Se Oehler ad loc.

forudsætter han. at man kunde beskyldte ham for Spidsfindigheder¹⁾, og nøjes med at holde sig til Daabsløftets Forsagelse af Afguderiet²⁾, for endelig, bortset fra Spørgsmaalet om Afgudsdyrkelse, »der, naar det var bragt paa Bane, alene burde forslaa til Frasigelse af Skuespillene«³⁾, at give de almindelige moralske Grunde, der forbyder at overvære Skuespillene. Disse Grunde, der vilde have betydeligt større Vægt for en Nutidskristen, træder stærkt i Baggrunden for Tertullian, hvis formalistiske Rigorisme ikke formaar at indse, at Verdens Kultur har sin etiske Betydning ud fra den Paavirkning, den øver paa Mennesker, ikke fra dens mere eller mindre mytiske Oprindelse.

Et andet Omraade, hvor Tertullian ser Djævelens Pragt og Bram, er de prægtige Embedsklædninger. Disse strider mod Jesu Forbillede; han gik ikke i kongeligt Skrud — hvor prægtigt vilde det ikke have været, om det skulde have svaret til hans Rang — men han har forkastet »Verdens Herlighed som fremmed for ham og hans. Hvad han altsaa ikke vilde, forkastede han; hvad han forkastede, fordømte han; hvad han fordømte, erklærede han for Djævelens Bram . . . Hvis du har afsvoret Djævelens Bram, skal du vide, at hvad du berører deraf, er Afgudsdyrkelse⁴⁾.« Det er ikke just den pynteligere Dragt, der forkastes, thi kristne Drengene kan godt, om det er nødvendigt, bære den bræmmede Drengetoga, thi den er »ikke et Magttegn, men et Alderstegn, ikke Hæders- men Kønstegn, ikke Overtroens, men Ordenens Kendetegn⁵⁾.« Dette svarer jo ganske til Tertullians Betragtning af de til hedensk Brug indrettede Steder⁶⁾; men »Purpur eller de andre Kendetegn paa Værdigheder og Myndigheder,

¹⁾ Argumentari, ev. argutari. Ib. 4. ²⁾ Ib. 4—13. ³⁾ Ib. 14.

⁴⁾ . . . Gloriam sæculi alienam et sibi et suis . . . Igitur qvæ noluit, rejecit, qvæ rejecit, damnavit, qvæ damnavit, in pompa diaboli deputavit . . . Tu si diaboli pompam ejerasti, qvæcquid ex ea attigeris, id scias esse idololatrian. De idol. 18. Oehler 1, 100.

⁵⁾ Smstds. ⁶⁾ Se ovenf. S. 33.

der fra Begyndelsen er indviede til den i Værdigheden og Myndighederne indflettede Afgudsdyrkelse, har en Plet af deres Vanhelligelse, da desforuden selve Afgudsbillederne iføres Togaer med Randbaand, Skarlagenstvæstriber, brede Purpurbræmmer; der bæres ogsaa Risknipper og Stave foran dem, og det med Rette. Thi Dæmonerne er denne Verdens Øvrighed¹⁾.«

Angaaende Djævelens Engle gælder ganske det samme, som her er sagt om hans Pragt og Prunk: det er Afgudsdyrkelse, det drejer sig om. Tertullian omskriver jo, som tidligere berørt, »angeli« med »idola«²⁾ eller »dæmones«³⁾, og naar han forbyder de Kristne at lave disse Idoler, bruger han omtrent samme Metode som overfor Skuespillene: han paaviser først, at dette Arbejde strider mod Skriftens Bud⁴⁾, og dernæst siger han: »Selv om ingen Lov havde forbudt, at Afgudsbilleder forfærdiges af os; selv om ingen Helligaandens Stemme truede Forfærdigerne af Afgudsbilleder lige saa meget som deres Dyrkere, kunde vi af selve vor Faneed drage den Slutning for os, at saadanne Kunster er imod Troen: thi hvordan har vi forsaget Djævelen og hans Engle, naar vi forfærdiger dem⁵⁾?« Den kvindelige Pynt er en Opfindelse af de faldne Engle, »Kvindeelskerne«⁶⁾; ved at pynte sig træder Kvinderne da

¹⁾ Ceterum purpura vel cetera insignia dignitatum et potestatum insertæ dignitati et potestatibus idololatriæ ab initio dicata habent profanationis suæ maculam, cum præterea ipsis etiam idolis induantur prætextæ et trabecæ et laticlavi, fasces quoque et virgæ præferantur, et merito. Nam dæmonia magistratus sunt sæculi hujus. De idol. 18. Oehler 1, 99.

²⁾ De idol. 6. De spect. 13.

³⁾ Ad Scap. 2. Apol. 23. ⁴⁾ De idol. 4—5.

⁵⁾ Si nulla lex dei prohibusset idola fieri a nobis, nulla vox spiritus sancti fabricatoribus idolorum non minus quam cultoribus comminaretur, de ipso sacramento nostro interpretaremur nobis adversas esse fidei ejusmodi artes. Quomodo enim renuntiavimus diabolo et angelis ejus, si eos facimus? De idol. 6. Oehler 1, 73 f.

⁶⁾ Amatores feminarum. Ib. 9. Oehler 1, 77.

i Forbindelse med dem: »Disse er de Engle, som vi skal dømmе, disse er de Engle, som vi i Daaben forsager¹⁾,« og da for Tertullian de hedenske Guder er Efterkommere af disse Engle²⁾ (»af nogle af egen Drift fordærvede Engle er Dæmonernes endnu mere fordærvede Slægt udsprunget«³⁾), har ogsaa dette Led af Forsagelsen ligesom »pompa diaboli« Hensyn til Afgudsdyrkelsen.

— Er dette nu ikke en Strid om Ord? Kan man ikke med Rette sige, at al Synd er at forlade den levende Gud og sætte Skabningen over Skaberen? En saadan Opfattelse af Tertullian er hævdet af *Fr. Nielsen*. »Den (Daaben) er Troens og Forsagelsens Pagt; med den er forbundet Salvning og Haandspaalæggelse⁴⁾.« »Som Forsagelsens og Troens Pagt kræver Daaben, at den, der døbes, skal forsage og tro⁵⁾.« »Guds Naade tilbydes os i den hellige Daab. Daabens Vilkaar er den kristne Forsagelse (De anima 35) og den kristelige Tro (De cor. 3), og enhver, der har sagt Ja dertil, bærer Himmeriges Nøgler hos sig (Scorp. 10). Den, der er døbt, er fri for Synd og Død, han er genfødt og har den Hellig-Aand (adv. Marc. I, 28). Og alle de, der er blevne delagtige i Helligaanden, er med Studsen vandrede ud af det samme Uvidenheds Moder-skød frem til det samme Sandheds-Lys (Apol. 32)⁶⁾.« Nu handler Scorp. 10 aldeles ikke om Forsagelsen, men om Bekendelsen⁷⁾, og endda ikke blot om Bekendelsen ved Daaben, men i Overensstemmelse med Jesu Ord (Mt. 10, 32)

¹⁾ Hi sunt . . angeli, quos judicaturi sumus, hi sunt angeli, quibus in lavacro renuntiamus. De cult. fem. I, 2. Oehler 1, 704.

²⁾ Dæmones, malorum angelorum proles: ad .natt. 2, 13. Oehler 1, 386.

³⁾ De angelis quibusdam sua sponte corruptis corruptior gens dæmonum evaserit . . . . Apol. 22. Oehler 1, 207.

⁴⁾ Tertullians Etik 53. ⁵⁾ Smstds. 54. ⁶⁾ Smstds. 32 f.

⁷⁾ Qui me confessus fuerit coram hominibus [in cælis], et ego in illo confitebor coram patre meo, qui in cælis est . . . claves ejus (Himlens) dominum Petro et per eum ecclesiæ reliquisse, quas hic unusquisque interrogatus atque confessus feret secum. Oehler I 521. 523.

om Bekendelsen her i Livet, i Særdeleshed for de hedenske Øvrigheder under Forfølgelser¹⁾. Endvidere er det et misvisende Udtryk, naar det siges, at Salving og Haandspaalæggelse er »forbundne med Daaben«. Disse to Handlinger er nemlig ikke »forbundne med Daaben«, men aldeles nødvendige Led i den fuldkomne Daab. Tertullian skelner nemlig skarpt mellem Syndsforladelse og Aandsmeddelelse, saa skarpt, at det for os ser ud, som de to Ting i Virkeligheden intet har med hinanden at gøre. I Daaben selv afvaskes Synderne, Hedningerne befries fra Verden²⁾; men man opnaar ikke den Helligaand, denne gives ved Salving og Haandspaalæggelse dem, der ved Syndernes Forladelse saa at sige har faaet Rum i sig til Aanden: »Ikke at vi i Vandene opnaar Helligaanden; men rensede i Vandet under Englen³⁾ beredes vi for den Helligaand,« og dette tydeliggøres ved, at paa samme Maade gik Johannes forud for Herren⁴⁾. Det er næppe rigtigt⁵⁾ at forstaa Tertullian saaledes, at han skulde opponere mod den Mening, at den kødelige Afvaskning med Vand skulde gavne noget; thi hans Tanker gaar andensteds i

¹⁾ Scorp. 9—10 passim.

²⁾ Ablutis delictis pristinae cæcitatibus in vitam æternam liberamur. De bapt. 1. Liberantur de sæculo nationes per aquam scilicet, et diabolus dominatorem pristinum in aqua oppressum derelinquunt. ibid. 9. Oehler I, 619. 628.

³⁾ Leimbach er (S. 113) tilbøjelig til at betragte »Englen« og »Englen som Dommér« som en Betegnelse for den døbende som Guds Sendebud, jfr. Apoc. 1, 20 og flg. Kapt. »Menighedens Engel«; men Oehler har sikkert Ret i at henføre denne Engel til Udviklingen i forrige Kapitel, hvor det stadige Under ved Bethesdas Dam, der frembragtes ved Englens Indvirkning, fremstilles som materielt Forbillede paa Daabens rensende Kraft. Jfr. Englene som Vidner til Egetskabet. Ad ux. II 8. Lignende Tanke maaske 1 Cor. 11, 10. — Stromberg 235 f.

⁴⁾ Non quod in aquis spiritum sanctum consequamur, sed in aqua emundati sub angelo spiritui sancto præparamur. De bapt. 6. Oehler I, 625.

⁵⁾ Saaledes Overskriften over Kap. 6 i Kemptenerudgaven.

vor Retning, nemlig at adskille Daaben som saadan fra Helliggørelsens Begyndelse; »ligesom det ingen Forskel gør, om man døbes i Havet eller et Kær, en Flod eller en Kilde, en Sø eller et Bækken«¹⁾, »er der heller ingen Forskel paa dem, som Johannes døbte i Jordan, og dem, som Peter døbte i Tiberen«, og »de, der er ved at gaa ind til Daaben, bør bede med hyppige Bønner, Faster, Knæfald og Nattevagter tillige med Bekendelse af alle de tidligere Synder, saa at de ogsaa fremstiller Johannes' Daab. »De døbt«, siges der, »idet de bekendte deres Synder«²⁾. Efter Daaben stiger Baptizanden ud af Badet³⁾, salves med Olje, og først da »paalægges Haanden, der ved Velsignelse hidkalder og indbyder Helligaanden«⁴⁾. Det er derfor rigtig bemærket⁵⁾, at Tertullian lægger større Vægt paa Haandspaalæggelsen end paa Daaben, saa at man ud fra Tertullian og Cyprian kan tale om »en afrikansk Forklaring af Haandspaalæggelsen«⁶⁾, en Skævhed i Betragtningen af Sakramentet, der af og til dukker op indenfor Kirken⁷⁾ — og strækker sig saa vidt ud som til — Mormonismen! Hvor stærkt Tertullian søger at fordele de forskellige Trin i Daaben til de forskellige Omraader, ses af, at han mener, at Legemet vel helliges ved Aftvætningen, men Sjælen ved »responsio«, en forunderlig Splitten af den menneskelige

¹⁾ Se ovenf. S. 26.

²⁾ .. nec quicquam refert inter eos quos Joannes in Jordane et quos Petrus in Tiberi tinxit. De bapt. 4. Oehler I, 623. — Ingressuros baptismum orationibus crebris, jejuniis et genculationibus et pervigiliis orare oportet et cum confessione omnium retro delictorum, ut exponant etiam baptismum Joannis. Tinguebantur, inquit, confitentes delicta sua. Ib. 20. Mt. 3, 6. Oehler I, 639.

³⁾ De bapt. 7.

⁴⁾ .. manus imponitur, per benedictionem advocans et invitans spiritum sanctum. Ib. 8. Oehler I, 626.

⁵⁾ Benson 392.

⁶⁾ Smstds. 420.

⁷⁾ Jfr. Andersen: Novatian 81.

Personlighed¹⁾. »Responsio« kan ikke her tages som slet og ret Svar, men som: sponsione se obligare²⁾).

Med andre Ord: Tertullian sætter det skarpe Skel mellem Overøsningen med Vand og den af Haandspaalægelse fulgte Salvning. Den af Overøsningen ledsagede Bekendelse er da, saa at sige, Døren, der aabner sig; men Indgangen i Gudsriget sker ved Aandsmeddelelsen. Dette strider ikke mod Udtrykket, at enhver, der er spurgt og har bekendt, bærer Himmeriges Nøgler hos sig⁴⁾; thi man kan jo gaa ud fra som en Selvfølge, at dette enten er et Udtryk = »enhver, der er døbt« (og da naturligvis med med hele Daabens Ritus), eller maaske = den for Øvrigheden adspurgte, der har bekendt sin kristne Tro. Sidstnævnte Forstaaelse, der kan hævdes ud fra Grundtanken i »Scorpiace«, gør da dette Sted ubrugeligt i Sammenhæng med Talen om Daaben; men i hvert Fald kan Stedet ikke anvendes mod vor Fortolkning. — Hovedsagen er, at Forsagelsen ikke er et Løfte om Fremtiden, men en Erklæring om det Standpunkt, Baptizanden nu indtager⁵⁾. Naturligvis indeslutter dette, at man ikke genoptager denne Afgudsdyrkelse⁶⁾; men begrebsmæssigt vil det sige, at der nu er sat Punktum for for al Afgudsdyrkelse. Bekendelsen er da Indholdet af det nye Liv.

1) Anima . . non lavatione, sed responsione sancitur. De ress. carn. 48. Oehler II, 531 jfr. Stromberg 235.

2) Jfr. de cor. 11. Oehler ad loc. I, 443.

3) Der er i dette Afsnit ikke talt om Modsætningen til den f. Eks. af Heitmüller m. fl. hævdede Anskuelse, 1) at det er Eksorcismen, der betegner Overgangen, 2) at samtlige Riter har eksorcistisk Oprindelse Dels vil disse Betragtningers Værdi belyses ved en positiv Fremstilling af T.s Lære, dels vil der ved Behandlingen af Spørgsmaalet om Eksorcismens og Abrenuntiationens indbyrdes Forhold blive Lejlighed til atter at tage dem op.

4) Scorp. 10. Oehler I, 523.

5) Opp. Caspari: Om Daabsp. 582.

6) Ne quid ejus (Djævelens) postea resumamus ex his quæ ejusrasti. De anima 35. Oehler II, 615.

Nu søger *Fr. Nielsen* at forene dette: at det er Afgudsdyrkelsen, der forsages, og at der skal leves et syndfrit Liv, i de Ord: Menneskets Grundsynd er Afgudsdyrkelse, alle Former af Synden kan henføres til denne. De idol. I¹⁾. Dette er naturligvis i og for sig rigtigt, men de idol. I kan ikke benyttes som Bevis. Dette Kapitel samler nemlig ikke alle Synder i den ene, Idololatri, han ser dem ikke alle under Synspunktet at dyrke Skabningen i Stedet for Skaberen; nej, Tertullian gaar langt mere formelt til Værks; han viser, at alle Synder er en logisk Følge af det faktiske Afguderi: Mord, fordi Afgudsdyrkeren dræber sig selv, Hor, fordi Utroskab er saavel Afgudsdyrkelsens som Ægteskabsbruddets Kendetegn, hvorfor ogsaa Skriften kalder Afgudsdyrkelse Hor; Bedrag, fordi man unddrager Gud den tilbørlige Ære; al Verdens Begærlighed, fordi dens Væsen er Løgn o. s. v.²⁾ Denne rent formelle Bestemmelse af Afguderiets Forhold til Synderne, hvor Afguderi ikke ses som Syndens Karakteristikum, men omvendt Synden som Afguderiets Karakteristikum, ganske svarende til vor tidligere Udvikling af Forholdet mellem Skuespil, Embedsdragter o. s. v. og det i Daaben afsvorne Afguderi, forlader Tertullian da for at gaa over til det rent praktiske Spørgsmaal, behandler først, hvad Afguderi er³⁾ hvilket defineres i Overensstemmelse med Mt. 5, 21—30 og endelig kommer han⁴⁾ til sit Hovedemne, Afgudsdyrkelsen i strængeste Forstand (betegnende nok begyndende med en Definition εἰδωλον som Afgudsbillede)⁵⁾, Fabrikation af Afgudsbilleder, Astrologi, Magi, Lærerstillingen i de hedenske

1) T.s Etik 39. Lignende Tanke Wolf 27 f.

2) De idol. 1. 3) Ib. 2. 4) Fra c. 3.

5) Det er derfor ret passende, naar Besnard I, 175 oversætter: Quomodo enim renuntiavimus diabolo et angelis ejus, si eos facimus (de idol. 6) ved: »wenn wir ihre Bilder verfertigen«. Nogen Iboen af Dæmonerne i Idolerne tænker T. sig ikke; men Djævelen og Dæmonerne er Idolernes Ejere: »idolorum mancipes«, »dæmoniis et immundis spiritibus... quibus idola mancipantur«. De idol. I. Oehler I, 68.

Skoler, Ofre, Skuespil, hedenske Fester, Hædersposter o. s. v., altsammen for saa vidt det er befængt med hedenske Cereemonier, Navne, Symboler o. l.¹⁾

3) *Forsagelsens liturgiske Stilling.*

Det er givet — ikke alene hos Tertullian, men overhovedet overalt, hvor Forsagelsen anvendes ved Daaben indenfor den ældre Kirke — at Abrenuntiationen er gaaet forud for Bekendelse og Overøsning. Dette peger ubetinget hen paa, at Forsagelsen betegner et Religionsskifte, ikke et etisk Løfte. Al Liturgi har mere eller mindre dramatisk Karakter, den betegner en fremadskridende Handling: Overgangen fra Djævelens til Jesu Kristi Rige. Har man dette for Øje, hvad ganske vist ikke er saa helt let, naar man betragter Nutidens evangeliske Ritualer, der i alt for høj Grad kun er Ruiner af en fordums fast sammenbygget Handling, er det ret klart, at naar Forsagelsen sker forud for Bekendelsen, indeholder den noget, der baade logisk og temporelt ligger forud for baade det at kunne bekende den treenige Gud og forud for selve Daaben med Aftvætningen og Aandsmeddelelsen²⁾. Dette støtter den tidligere Paastand, at det ikke er Etik og Dogmatik, eller rettere ἔθος og δόγμα, der her udtrykkes i Forsagelse og Bekendelse, men Negation og Position, Overgangen fra den ene Tro til den anden. Den positive Fordring er Tro, den negative Opgivelsen af det, man tidligere har troet. Var Forsagelsen nogetsomhelst andet, vilde den liturgisk følge efter Daabshandlingen for at udtrykke: »Vil du i denne Tro opgive Synden o. s. v.?« Et Renhedsløfte, Hellighedsløfte, eller hvad man nu vil kalde det, før Daaben kan selvfølgelig forsvares og vil ogsaa være natnrligt, men i hvert Fald maa det følge efter Bekendelsen. Anbragt før Bekendelsen strider det mod

¹⁾ Jvfr. S. 33.

²⁾ Saaledes har ogsaa Grundtvig hævdet det, jfr. § 69.

Daabshandlingens hele Symbolik, medens vor Opfattelse passer fuldstændig dertil.

Endnu mere taler herfor den Omstændighed, at Tertullian kender en dobbelt Renuntiation¹⁾ — som forøvrigt endnu findes i *Rituale Romanum* ved Voksendaab²⁾. Det er allerede antydnet³⁾, at den første skete, naar en Hedning meldte sig til Daaben, og at denne første Forsagelse ikke var ledsaget af Bekendelsen. Det paastaas rigtignok (til de spect. 13)⁴⁾, at: »Efter Ordlyden kunde det se ud, som om der ved den første Handling kun finder en Abrenuntiation Sted; dog turde dette Skin kun være foranlediget ved Indskydelsen af »sed et . . . manu«, der aabenbart kun blot vil medtage noget, der er glemt.« Noget saadant finder Sted i *Rituale Romanum*; men det er dog vist det sikreste at blive staaende ved Tekstens Ordlyd⁵⁾, saa meget meget mere, som Tertullian andensteds⁶⁾ har en ganske lignende Udtryksmaade: »de siger ganske vist, at de forsager det forudgangne, og de paatager sig Bod, men de forsømmer at besegle den« (nemlig ved Daaben)⁷⁾. Gangen i Daabshandlingen bliver da, at den til Daaben søgende

¹⁾ De spect. 13. De cor. 3. ²⁾ § 61. ³⁾ S. 29 f.

⁴⁾ Kunze: Glaubensr. 29.

⁵⁾ Saaledes ogsaa Höfling I, 333, der trods Betænkeligheder fastholder, at Abr. oftere optræder alene uden paafølgende Trosbekendelse; ja paa Basis af de cor. 3 hævdes, at en Abr. altid har fundet Sted som Indledning til Scrutiniernes, selv om det ikke udtrykkeligt anføres. ⁶⁾ De pænit. 6.

⁷⁾ Dicunt quidem pristinis renuntiare et pœnitentiam assumere, sed includere eam neglegunt. (Baptismo scilicet, qui et obsignatio dicitur). Oehler ad de pœn. 6. Naar Oehler dertil føjer, at ogsaa denne Bod »claudebatur ἑξομολογήσει et confessione«, og henviser til de bapt. 20, er Ordet »et« meget uheldigt anbragt for »sive«, da det frembringer Indtryket af, at der baade fandt en Synds- og en Trosbekendelse Sted; men kun om det første er der Tale i paagældende Kap. Men Oehler har vel aldeles ikke følt Problemet. At »pœnitentiam assumunt« ikke er Udtryk for en Trosbekendelse, er det vist overflødigt at bevise. Oehler I, 652.

Hedning under Haandspaalæggelse udtrykker sin bestemte Vilje til at forlade de hedenske Guder (1ste Abrenuntiation »aliqquanto prius«), dernæst gennemgaar et Katekumenat og saa efter at have bekendt sine Synder stedes til Daaben, hvor han, enten det saa sker før eller efter Nedstigningen i Vandet, definitivt afsværger Hedenskabet og bekender Kristentroen, hvorpaa Daaben foretages til Syndernes Forladelse, og Aanden meddeles ved Haandspaalæggelse og Salvning.

Der er i det foregaaende intet bemærket om Ordet »renuntiare«; dette Ord vil mulig bedre komme til sin Ret, naar vi naar til Spørgsmaalet om, hvorvidt der findes noget tilsvarende i ældre Skrifter, særlig det Nye Testament; ligeledes er der intet bemærket om, hvorfra Abrenuntiationen er naaet til Tertullian og hvad den skylder sin Form; men alt dette vil blive behandlet ved de ældre Skrifter, hvor Forsagelsesordene kun glimtvis skimtes. — Det mest nærliggende vil foreløbig være at behandle de Kilder, der stammer fra Begyndelsen af d. 3dje Aarhundrede, hvor det altsaa er givet, at der i det mindste eet Sted, Nordafrika, har bestaaet en fast udformet Afsværgelsesformular. Af Hensyn til Tertullians nøje Forbindelse med Rom¹⁾ vil vi først undersøge hans yngre samtidige Hippolyt.

§ 4.

Hippolytos.

I de mange Skrifter, der gaar under Hippolyts Navn, møder vi kun 2 Gange Tale om Forsagelsen, nemlig i Daabsprædikenen med den falske Titel²⁾: εἰς τὰ ἄγια θεοφάνεια og i Danielkommentaren. Det første lyder: »Den, der med Tro gaar ned i Genfødelsens Bad, forsager den onde og slutter sig til Kristus, fornægter Fjenden og

---

¹⁾ S. 26. ²⁾ Achelis: Hippolytstudien 197 f.

bekender Kristus at være Gud, affører sig Trældommen og ifører sig Sønneudkaarelsen¹⁾.« — Desværre er imidlertid dette Skrifts Ægthed saa omtvistet, at det daarligt kan benyttes. Achelis anfører²⁾ foruden nogle sproglige Betænkeligheder, han dog ikke tillægger større Vægt, ikke mindre end 5 Grunde mod Hippolyts Forfatterskab. Hertil slutter sig Harnack³⁾, skønt Autoriteter som Lightfoot, Salmon og Zahn holder paa Skriftets Ægthed⁴⁾. Man kan imidlertid ikke rigtig anerkende den af Achelis (hvortil Harnack⁵⁾ slutter sig) opstillede Indvending, at Udtrykkene ἀποτάσσεσθαι — συντάσσεσθαι som orientalske udelukker Hippolyts Forfatterskab. Nu er det ganske vist, at συνταγή er noget særligt orientalsk; til Afsigelsen af Djævelen svarer en »Tilslutning« til Kristus; — dette gælder ganske vist for Forholdene fra det 3dje Aarhundrede, saa vidt vi kan se; men hvad der gaar forud for denne Tid, er ikke fuldt opklaret, og det er navnlig aldeles ikke givet, hvad man hidtil synes at være gaaet ud fra som afgjort, at Abrenuntiationen er kommen fra Orienten i Følge med Syntage; der er, som skal ses nedenfor, en anden Mulighed, der er mindst lige saa troværdig. — Men bortset herfra ved vi aldeles intet om Hippolyts Nationalitet (det græske Navn betyder jo intet); kunde Irenæos blive Biskop i Lyon, kunde en anden Østerlænding⁶⁾ vel tænkes at faa en fremragende Stilling i Rom. Han var personlig Discipel af Lilleasiateren Irenæos⁷⁾ og har Forbindelse med Alexandrineren Origines⁸⁾; hans litterære Virksomhed glemmes næsten i Verden; men bevares med Trofasthed i Østen. Dette kan naturligvis blot skyldes den Omstændighed, at

1) .. ἀποτάσσεται τῷ πονηρῷ, συντάσσεται δὲ τῷ χριστῷ H's. Werke II, 263.

2) Hippolytst. 199 ff. 3) Gesch. d. a. L. II, 2. 217.

4) Litteratur: Achelis anf. Skr. 197 ff. Lightfoot: Clem. Rom. II, 399. Funk staar tvivlende: Didaskalia I, 444.

5) Anf. Skr. 6) Lightfoot er tilbøjelig til at tænke, han er en Landsmand af Irenæos. (Clem. Rom. II, 422).

7) Achelis: Hippolytst. 26 ff. 8) Ibid. Neumann 137.

Hippolyt skriver Græsk paa et Tidspunkt, hvor Græskene er ved at forsvinde fra Vesten¹⁾; men det er jo ikke usandsynligt, at han har haft en oprindelig Forbindelse med Østens Samfund. For det andet: De paaankede Udtryk anvendes, som allerede bemærket, ellers aldrig i den vestlige Kirke; men kunde det ikke tænkes, at Kunze har Ret, naar han antyder²⁾, at Latinerne »ikke har forstaaet at gengive συντάσσομαι κ. τ. λ., hvorved en meget vigtig Bestanddel er gaaet tabt for den latinske Kirke.« Nu er det imidlertid et Spørgsmaal, om der ikke hos vore ældre latinske Forfattere skulde findes Reminiscenser af »συνταγή«³⁾; her skal blot anføres, at selv om Ordene er græske, er der i dem intet, der hindrer dem i at kunne være benyttede om romerske Forhold. Der anføres ingen Ordlyd (ja, selv »Satan« er gengivet ved »den onde«); tilbage bliver da kun de to Ord ἀποτάσσομαι og συντάσσομαι; men de optræder blot som Led i en Række Antiteser; selv om der ikke ved Daaben var talt et eneste Ord om »συνταγή«, er det faktiske Forhold dog, at man gaar fra Djævelen over til Kristus, og hvorledes skulde en græsktalende Mand udtrykke dette bedre end ved »ἀποτάσσομαι« og »συντάσσομαι«, særlig hvis Udtrykkene andensteds fra var ham gængse? Endelig forklares de to Ord i næste Led ved »fornægte« og »bekende«, hvorved Tanken maa føres over paa Daabsbekendelsen, uden at der skabes nogetsomhelst Æquivalent for »συνταγή«; m. a. O. συντάσσειν kan med god Ret forstaas som den græsktalende Forfatters Udtryk for Bekendelsen af Troen⁴⁾.

Jeg kan her ikke tilbageholde en kritisk Bemærkning. Kunze undrer sig⁵⁾ over, at Achelis i sine »Hippolytstudien« lader »den meningsløse, gamle Tekst διατάσσεται

¹⁾ Bonwetsch P. R. E. 8, 128. Achelis: 3.

²⁾ Glaubensr. 71 og 446.

³⁾ Flere protestantiske Formularer har optaget noget lignende, se særlig S. 17 ff.

⁴⁾ Men kan selvfølgelig ikke sprogligt jævnsættes med dette. (Kattenbusch II, 503. ⁵⁾ Anf. Skr. 24.

staa, mens han i sin Udgave af Hippolyts Værker læser ἀποτάσσεται. Imidlertid er det ikke godt at se, hvad der skulde bevæge en Afskriver til at ombytte det velbkendte »ἀποτάσσεται« med det, om ikke meningsløse, saa dog ret unaturlige διατάσσομαι, ο: opstiller mig i Slagorden. Man kunde maaske tænke sig en sproglig Unøjagtighed¹⁾, hvor Dativ staar i Stedet for f. Eks. ἐπί med Acc. Sandsynligere er dog, at ἐπί (med Dativ, der ogsaa kan findes ved Bevægelsesverber²⁾) er udfaldet. Allermest sandsynligt forekommer det mig, at hele Ordet er forskrevet for et ganske andet Ord, vi ikke kan rekonstruere, maaske et militært Udtryk, svarende til συντάσσομαι ο: opstiller mig i Orden sammen med andre o. l.³⁾. Forøvrigt forstaas Teksten jo langt bedre, hvis man læser den uden den Forudsætning, at den skal hentyde til kirkelige Formularer. Da faar man den Mening: den, der døbes, stiller sig til Kamp mod den onde og stiller sig paa Kristi Side; altsaa nogle rent militære Udtryk, der passer godt til Forholdet, idet, som tidligere anført, Forfatteren ikke søger at gengive Ordlyden af Daabshandlingen, men Resultatet af denne.

Men da hele Skriftet er noget fordægtigt, er det rigtigst at lade være at drage Slutninger deraf angaaende Forholdene i Rom paa Hippolyts Tid, og dette kan man gøre med ringe Sorg, da der ikke læres nogetsomhelst andet for vor Opgave, end hvad ellers er kendt, undtagen netop — dets occidentalske Affattelse forudsat — noget om Syntage.

En svag Antydning findes i et Udsagn fra Daniel-kommentaren: Den, der vil have Del i Vandet i Haven (Paradis), bør forsage den brede Dør og gaa ind gennem den snævre og trange⁴⁾. Her behandles Susannes Historie

¹⁾ Saaledes Caspari i P. R. E. I, 119.

²⁾ Berg 254. ³⁾ Jfr. Stephani Thesaurus ad gl.

⁴⁾ ἀποτάσσασθαι μὲν ὀφείλει τῇ πλατείᾳ θύρᾳ, ... Werke 1, 30, 8.

fra det apokryfe Tillæg til Daniel (Kap. 13, 17 ff.) og Stedet er en allegorisk Udlægning over 13, 18: de (Tjenestepigerne) lukkede Dørene for Haven og gik ud ad Sidedørene o. s. v. De to Ældste er skjult i Haven som Djævelen i Paradis. Det er rigtigt bemærket¹⁾, at den citerede Sætning er »ikke uden Sammenhæng med Abrenuntiationen«; Forbindelsen med Mt. 7, 13 f. og særlig Luc. 13, 24 tyder paa, at Forsagelsen gælder det sidste Omraade; at Djævelen anbringes i denne Sammenhæng, viser ogsaa, at der tænkes paa denne ved Daaben, men saaledes, at dette sker ved en Ideassociation, ved Ordet ἀποτάξασθαι føres Forfatteren til at nævne Abrenuntiationens Genstand; — alligevel er Stedet for svagt til at omstyrte Hovedbetragtningen af Forsagelsen. Men det kan ikke nægtes, at det ser ud, som om ogsaa Luc. 14, 33 har været i Forfatterens Tanke, og skønt her aldeles intet Forsøg gøres paa at fremstille Forsagelsens Betydning ved Daabshandlingen, men det blot konstateres, at der stilles Krav til den, der vil døbes, kan det ikke nægtes, at der her er en anden Aand end hos Tertullian. At det, der skal opgives ved Daaben, ikke skulde være Afgudsdyrkelsen, kan selvfølgelig ikke bevises herudfra, lige saa lidt som det modsatte; dette Sted kan ikke fortolke andre Steder, men maa selv fortolkes ud fra klarere Steder hos andre. — Men en Betragtning af Cyprian af Carthago viser os, at man var i Færd med i selve Tertullians Hjemland at faa en anden Opfattelse af Abrenuntiationen.

Under Hippolyts Navn gaar endvidere de saakaldte »Canones Hippolyti«. De har i Achelis fundet en ivrig Forsvarer for deres Ægthed, mens de fleste andre ikke har ment at kunne gaa videre end til at anerkende en vis Forbindelse med Hippolyt²⁾. Imidlertid har den senere Tids Forskning³⁾ med stor Evidens godtgjort, at vi virkelig

¹⁾ Bonwetsch: Studien 60. ²⁾ Se nedenf. § 28. ³⁾ Schwartz. Øhlander. P. Severinsen i Dsk. Krkt. 1912, Sp. 481 ff.

har nogle ægte Canones fra Hippolyts Haand, nemlig: at hans »περι χαρισμάτων αποστολική παράδοσις« tildels eksisterer i en Veronapalimpsest¹⁾; men Daabsordningen er forsvunden indtil Begyndelsen af den 2den Trosartikel, saa vi faar altsaa intet at vide om Forsagelsen. Imidlertid er der gjort et Forsøg²⁾ paa ud fra »Testamentum Domini Nostri & c.«, den ægyptiske Kirkeordning og Canones Hippolyti at rekonstruere Forholdene, som de var paa Hippolyts Tid; der er næppe Tvivl om, at Forsøget i det store og hele er lykkedes; men netop paa vort Omraade, hvor Nuancerne er saa betydningsfulde, kan man ikke bygge paa en saadan Konstruktion. At P. Severinsen har valgt Udtrykkene for Forsagelsen fra Canones Hippolyti er meget naturligt, rimeligvis rigtigt, men ikke nødvendigt. Og desuden: S. bruger i sin Gengivelse »Væsen«: »Frasiger du dig Djævelen og alt hans Væsen?«; men hos Can. Hipp. oversætter han »Følge«. Det er jo samme Ord »pompa«, der ligger til Grund; men den forskellige Gengivelse gør, at man faar en ganske forskellig Kolorit over de to Formularer i den danske Form. Vi bør vist da — om end med Beklagelse — lade Hippolyts Kirkeregler ligge til senere Behandling sammen med beslægtede Ordninger.

§ 5.

Cyprian.

Medens man hos Tertullian, skønt Forsagelsesordene intetsteds direkte citeres, dog med nogenlunde Sikkerhed kan slutte sig til deres Form og Følge, findes hos hans nærmeste Discipel, Thascius Cæcilius *Cyprianus*, ikke en eneste Antydning af, at denne Form har været bibeholdt i den afrikanske Kirke. »Angeli« berøres hos ham ikke i Forbindelse med Forsagelsen ved Daaben, men til

¹⁾ Udg. v. Hauler 1900.

²⁾ P. Severinsen i Dsk. Krkt. 1912 anf. St. — Et andet Forsøg af v. d. Goltz se Stromberg 250.

»diabolus« er knyttet et nyt Led »sæculum«, der af og til erstattes med »mundus«. Derimod findes »pompa« et Par Steder anført, men disses Beviskraft med Hensyn til Daabsritualet er meget ringe. »Vi, som har afsagt Verden og ved Troen paa den aandelige Naade kastet dens Rigdom og Herlighed bort o. s. v.«¹⁾ behøver ikke at handle om den een Gang ved Daaben foretagne Forsagelsesritus, men kan med større Ret henføres til den kristelige Forsagelsesfordring i det daglige Liv²⁾. Dette er tydeligt, dels ved den Omstændighed, at Verbet skifter, saa at Karakteren af et Citat bortfalder, dels indskydes — maaske paa Grund af Cyprians egne personlige Forhold — »divitiæ« mellem »sæculum« og »pompa«, hvilket ogsaa fører bort fra Forbindelsen med Daabshandlingen; endelig finder Udtrykket »renuntiavimus« sin Forklaring i Citatet Lc. 14, 33; alt i alt kan højest siges, at her er en Reminiscens fra Udtrykkene ved Daaben; men ikke det mindste Forsøg paa at anføre disse. — Andensteds siges, idet der tales om »Jomfruernes« Pyntelyst³⁾: Men alt jordisk, der er modtaget i Timeligheden og vil forblive her sammen med denne, bør foragtes i lige saa høj Grad, som Verden selv foragtes, hvis Herlighed og Lyster vi allerede har forsaget, da vi ved den herlige Overgang kom til Gud⁴⁾. Forbindelsen med Daabsløftet er her klar; men Anbringelsen af »deliciæ« ved »pompa« gør det ogsaa her tvivlsomt, om vi tør tage det som en Gengivelse af Ordlyden af Forsagelsen; det

---

1) Qui sæculo renuntiavimus et divitias ejus et pompas fide gratiæ spiritualis abjecimus: . . de dom. or. 19. C. S. E. L. III, I, 281.

2) Dermed være ikke sagt, at Forsagelsen paa dette Tidspunkt benyttedes dagligt, saaledes som senere sket.

3) Se herom Benson 55 ff.

4) Cæterum quæcumque terrena sunt in sæculo accepta et hic cum sæculo remansura, tam contemni debent, quam mundus ipse contemnitur, cujus pompis et deliciis jam tum renuntiavimus. cum meliore transgressu ad Deum venimus. De hab. virg. 7. C. S. E. L. III, I, 192.

er meget snarere en Fortolkning af denne, støttet paa det i samme Aandedræt anførte 1 Joh. 2, 15—17.

Dog tør man ikke heraf slutte med Sikkerhed, at Cyprian kun har haft en toleddet Forsagelsesformular, saaledes som det synes at have været Tilfældet i »Hippolyts« Ordning¹⁾, da som sagt han intet Sted stræber efter at give Ordlyden af Forsagelsen; men samtlige Steder maa kaldes for Reminiscenser eller løsrevne Stykker²⁾. Af samme Grund faar man heller ikke Spørgsmaalet løst, om Forsagelsen har været givet i Tiltaleform eller har været en blot Deklaration, ikke heller, hvorofte den har været aflagt, eller hvordan man har forholdt sig hermed ved Barnedaaben³⁾. Dette er saa meget mere beklageligt, som vi hos Cyprian møder en ganske anden Opfattelse af Abrenuntiationens Indhold end hos Tertullian. Hos denne er det jo paavist at dreje sig om Afgudsdyrkelsen. Hermed stemmer kun et enkelt Sted hos Cyprian. Han spotter over mange Kristnes Iver efter at komme til at forrette det af Kejseren befalede Offer. »Kunde Guds Tjener staa der (ved Kapitoliet)⁴⁾ og tale og afsige sig Kristus, han, som tidligere havde frasagt sig Djævelen og Verden⁵⁾?« Men ellers er Forsagelsens Indhold udledet

¹⁾ § 28.

²⁾ Diabolo et sæculo: de laps. 8. — Diabolo et mundo: de bono pat. 12. — Sæculo: de dom. or. 13. 19. Ep. 13. 5. Se endv. Aug. de fide et op. 27, 49. — Mundo: de mort 26. De hab. virg. 7. Jvf. endv. Augustin. anf. Sted.

³⁾ Ep. 64, 4 tales kun om, at Daabskysset skulde hindres ved den legemlige Urenhed, der klæbede ved det nyfødte Barn; desværre er hverken her eller i Kp. 5 Tale om Djævelens Forhold til det nyfødte, udøbte Barn; der tales kun om Syndens og Dødens Forbindelse med den legemligt Fødsel, ikke et Ord om Overførelsen fra Djævelens til Guds Rige.

⁴⁾ Det gamle »Byrsa«, se nærmere Benson 79.

⁵⁾ Stare illic potuit Dei servus et loqui et renuntiare Christo, qui jam diabolo renuntiaverat et sæculo? De laps. 8. C. S. E. L. III, I, 242.

af Skriftordet 1 Joh. 2, 15—17¹⁾, og dens Nødvendighed bygget paa Luc. 14, 33, ²⁾.

— Cyprian gengiver i Citater af 1 Johs. 2, 15—18 *κόσμος* ved »mundus«, mens han jo ellers hyppigere bruger »sæculum« ved Forsagelsen. Dette modbeviser imidlertid ikke Forbindelsen mellem dette Skriftsted og Abrenuntiationen, thi de to Ord er for Cyprian ganske synonyme, »mundus« skyldes blot den afrikansk-latinske Bibel, som han atter og atter citerer med bogstavelig Nøjagtighed³⁾; hvor Cyprian taler af sit eget, erstatter han det hyppigt med »sæculum«⁴⁾; men man kan da ikke lade være at gøre den interessante iagttagelse, at Johannesbrevet maa have haft en anden Oversætter end Evangeliet. I Johannes' Evangelium er »sæculum« nemlig den regelmæssige afrikanske Gengivelse af *κόσμος*⁵⁾, hos Synoptikerne bruges sæculum; Cyprian har altsaa haft en Tilbøjelighed til at slaa over i Evangeliets Sprogbrug, selv ved Behandling af Brevet; at det er en »Europæisme«⁶⁾, er ingen Forklaring; hvorfor skulde en saadan særlig optræde ved Johannesbrevet? —

Enkelte Gange ser det ganske vist ud, som om Cyprian gør den Forskel, at »mundus« er Verden qva Skabning eller Stof, altsaa etisk indifferent, mens »sæculum« er den faldne Verden. I Skriftet »Om Dødeligheden« kommer herved en ejendommelig fin Parallelisme frem: Den svare Pest river mange bort af Verden (mundus); men dette betyder kun, at de befries fra Verden (sæculum) o. s. v.⁷⁾ Tydeligt ses dette Forhold i en Sætning som: »Det er

¹⁾ Anført de or. dom. 15. de mort. 24. de hab. virg. 7.

²⁾ Anført de or. dom. 10.

³⁾ Haussleiter: Theol. Litt. bl. 1892, 433 v. Soden 573. Nøjagtigheden bestrides forresten smstds. 70 f.

⁴⁾ Typisk de hab. virg. 7, se ovenf. ⁵⁾ Burkitt 43 f.

⁶⁾ v. Soden 98.

⁷⁾ de istis mundi turbinibus extracti. Kap. 3. I »mundus« er der Kamp med Djævelen (4): multi ex nostris de sæculo liberantur (15) . . . fratres nostros . . . de sæculo liberatos (20).

dens Sag at forblive længe i Verden (mundus), hvem Verden (mundus) fornøjer, hvem den indtagende og bedrageriske Timelighed (sæculum) frister¹⁾. Men end ikke her, hvor der var saa god Grund til at fastholde denne Nuance, er Cyprian helt konsekvent²⁾, vi træffer i samme Skrift »prosit exire de sæculo«³⁾ og »renuntiare mundo«⁴⁾. I »Ad Donatum«⁵⁾ gøres der, saa vidt jeg kan se, en lignende Forskel i Benyttelsen af de to Ord: *revelabo sæculi tenebras*; Verden (mundus) plages af Storme, Krige o. l., saa at man kan faa Medynk med Verden (sæculum), og takke Gud for sin Frelse o. s. v.⁶⁾. — Derimod ser det ikke ud, som om der i de øvrige Skrifter er en gennemført Forskel i Benyttelsen af de to Ord.

— Luc. 14, 33 er, som tidligere bemærket, anført de dom. or. 19, men andensteds findes Allusioner til lignende Udsagn af Herren, f. Eks. Math. 19, 27 og Mc. 10, 27—28⁷⁾. Da alle disse Udsagn ikke særligt drejer sig om en enkelt Handling ved Optagelsen i det kristne Samfund, men er en for hele Kristenlivet gældende Regel, ses det let, at Forsagelsen trods Cyprians Afhængighed af Tertullian kan være væsentlig anderledes orienteret end hos denne, naar Cyprian taler om Forsagelsen som en vedvarende Handling: »Vi havde forsaget Verden, da vi blev døbt; men nu forsager vi i Sandhed Verden, naar vi, forsøgte og prøvede af Gud, forladende alt vort, følger vor Herre og staar og lever i Tro paa ham og Frygt for ham⁸⁾.«

¹⁾ Uglands norske Ovs. af: *Ejus est in mundo diu velle remanere, qvem mundus oblectat, qvem sæculum blandiens atqve decipiens . . . invitat. De mort. 24, C. S. E. L. III, I, 312.*

²⁾ Die Inconsequenz ist älter als die Consequenz. v. Soden 69.

³⁾ Kp. 7. ⁴⁾ Kp. 26. ⁵⁾ Kp. 6.

⁶⁾ Ganske i Overensstemmelse hermed betyder Verdens (sæculi) Storme i Kap. 14 Sindets Elendighed før Genfødselen

⁷⁾ *Omnia relinqventes Dominum secuti sumus. Ep. 13, 5 inst. omn. (C. S. E. L. III, II, 508)*

⁸⁾ *Sæculo renuntiaveramus, cum baptizati sumus; sed nunc uero renuntiamus sæculo, quando temptati et probati a*

For saa vidt bliver naturligvis Indholdet af det kristelige Liv ens, enten man opfatter Afsigelsesakten ved Daaben paa den ene eller anden Maade; men det gør en ejendommelig Forskel, om man med Tertullian stadig maa bruge Afguderiet i snævrere Forstand som Grund til at forbyde denne Verdens Lyster for den kristne, eller man med Cyprian finder Loven for, hvad der er forbudt kristne Mennesker, i den Omstændighed, at man een Gang for alle er befriet for denne Verdens Lyster. At forbinde Afguderiet med andre Laster, saaledes at disse ses som en Form for hint, er jo i bedste Overensstemmelse med Ef. 5, 5; saaledes ser da ogsaa Cyprian paa det; men Tankegangen er lige modsat Tertullians¹⁾. Det er tidligere paavist, at Tertullian kan gribe til ret fortvivlede Udveje for at bringe f. Eks. Teatret i Forbindelse med Afgudsdyrkelsen, for Cyprian behøvesingen Omveje; hanseri Abrenuntiationen ikke saa meget en Lov som en Naadegave; det er en stor Velsignelse at være udfriet fra Djævelen og Verden; vel kæmper vi stadig mod Djævelen og Verden²⁾, men vi er i Virkeligheden ved Daaben frigjorte saavel fra Verdens Tillokkelser som fra dens Trusler³⁾ i Modsætning til den, der endnu finder Tilfredsstillelse i Timeligheden og derfor frygter Døden⁴⁾. Skønnest kommer dette frem, hvor Cyprian fortæller⁵⁾, hvordan han i sin hedenske Tid stod ganske uforstaaende overfor Spørgsmaalet om, hvordan man dog kunde blive stillet frit overfor alt det, der med al sin Nydelse dog var et Baand for Sjælen, denne »etiske Umulighed«⁶⁾ blev muliggjort for ham, da han ved Daabens Velsignelse følte den herlige »Frihed for Verden«.

Deo nostra omnia relinqventes Dominum secuti sumus
et fide ac timore ejus stamus et vivimus. Ep. 13, 5.
C. S. E. L. III, II, 508.

¹⁾ Cypr. Ep. 55, 26 f.

²⁾ De laps. 8. Ep. 13, 2. De mort. 2. 4. Ad. Don. 14.
De bono pat. 12. De or. dom. 19.

³⁾ De or. dom. 12. Ad. Don. 14. De mort. 3. 15. 20. De
bono pat. 12.

⁴⁾ De mort. 24. ⁵⁾ Ad. Donat. 3—4. ⁶⁾ Rudelbach: Chr. B. 239.

Som Følge af denne bredere Opfattelse af Forsagelsen, finder vi ikke saa skarpe Distinktioner som hos Tertullian; men de omtalte selvbiografiske Udtalelser i »Ad Donatum«¹⁾ giver os dog et Indblik i, hvad der for Cyprian staar som det naturlige Menneskes Fordærv, mens disse Ting har tabt deres Værdi for de Kristne. Der er de yppige Gæstebud²⁾, kostbar Dragt, Hædersposter, Krigshæder³⁾, Gladiatorkampene⁴⁾, Teatre⁵⁾, Utugt⁶⁾, Stræben efter Magt⁷⁾ og Rigdom⁸⁾, ja, selv det naturlige Slægtskab kan blive en Strikke⁹⁾. Selvfølgelig er Afgudsdyrkelse et Brud paa Forsagelsesløftet; men dette berøres kun direkte et enkelt Sted¹⁰⁾.

Heller ikke i den store Daabsstrid med Rom kommer Spørgsmaalet om Forsagelsen frem; her var der dog en Mulighed for at komme ind paa, om Kætteri var Brud paa Forsagelsesløftet; i Conciliet i Carthago kommer den Tanke frem, at Kætterne skal exorcizeres ved Nydaaben¹¹⁾; men om Abrenuntiationen forlyder der ikke et Ord.

Drager vi da en Sammenligning med Tertullian, vil det ses, at »Synderegisteret« vel omtrent bliver det samme; men Motiveringen bliver forskellig. Særlig, naar Talen er om de hedenske Guder, kommer dette frem; det er ikke saa meget dette, at det er Afguder, der dyrkes, der gør de mytologiske Skuespil forkastelige, som det, at »de efterligner de Guder, de ærer,« og Olympens Guder giver jo grumme slette Eksempler¹²⁾. Ganske vist benægter han aldeles ikke Dæmonernes Eksistens¹³⁾; han nævner, at de uddrives ved Eksorcismen¹⁴⁾; men han sætter dem ikke i Forbindelse med Forsagelsen ved Daaben; det er altsaa

1) Særl. 3—4. 2) Jfr. de dom. or. 19. 3) Ad Don. 6.

4) Smstds. 7. 5) 8. 6) 9 7) 11. 13. de or. dom. 13. 8) 12.

9) De or. dom. 9. 10) De laps. 8, se ovf. S. 51.

11) Crescens af Cirta i Sentt. Epp. C. S. E. L. III, I, 441. Leucius af Thebeste smstds. 448. Vincentius af Thibaris smstds. 450. 12) Ad Don. 8.

13) Inst. omn: inmundi et erratici spiritus. Ad. Don. 5. C. S. E. L. III, I. 7. Ep. 75.10 (C. S. E. L. III, II, 817).

14) Ad. Don. 5.

muligt, at fordi Cyprian overhovedet ikke har Interesse for dette Punkt, nævner han ikke »Englene« ved Abrenuntiationen. Muligheden for, at de har været et Led i Formularen, kan ikke helt udelukkes¹⁾.

Hos Cyprian møder vi da, naar vi skal sammenfatte det kort, Forsagelsen som en etisk Forpligtelse, der hviler over hele Kristenlivet og aldrig ophører at virke, mens den hos Tertullian er et Udtryk for et — man tør maaske sige: religionshistorisk Moment: Overgangen fra Heden- skab til Kristendom.

At vurdere disse to Opfattelser med hinanden er ikke af stor Nytte. Paa dette kirkehistoriske Tidspunkt betyder begge noget virkeligt. Men dog maa siges, at Cyprian betegner en Afsvækkelse, thi Forsagelse (og Trosbekendelse) ved Daaben er jo netop noget øjeblikkeligt, noget, som Mennesket gør og bekender, mens Helligaanden og dens helliggørende Kraft er det vedvarende, som Gud stadig giver. Man kunde desuden spørge, om man kan forsage, før man er døbt. Cyprian er i »Ad Donatum« (3—4) ikke klar over dette Spørgsmaal — men ophøre at dyrke de hedenske Guder, det kan man. Cyprian er paa den anden Side mere Praktiker end Tertullian²⁾; Tertullian vil aflede det hele ud af et enkelt Princip; for Cyprian er den Slags Ting, den teoretiske Begrundelse, ret ligegyldig; naar der blot finder Forsagelse Sted i det kristne Liv, og da han stadig søger at være Skrifteolog³⁾, er det ikke underligt, at Forsagelsen, der hos Tertullian regnes for

¹⁾ Dæmonologien kunde suppleres med Udtalelser fra: Quod idola dii non sint (6—7); men dette Skriffs ikke-cyprianske Oprindelse er højst sandsynlig (Haussleiter: Theol. Litt. bl. 1884. 481 jf., dog Benson 9); heller ikke tør det med Sikkerhed henføres til Novatian (Saaledes Haussleiter anf. St. Derimod Ammundsen 66 f. og Andersen 225 ff.) Da det kun har Interesse for vort Emne, naar dets Forfatters øvrige Standpunkt er kendt, bør det helt falde udenfor Diskussionen. ²⁾ Rettberg 272. ³⁾ Ib. 308.

»traditio« ved Siden af Skriften, her indtager en underordnet Stilling under denne og derved mere end hos Tertullian glider over i at handle om Livets daglige Kamp, hvortil man styrkes og næres ved Skriftordet.

§ 6.

Novatian.

I Sammenhæng med Hippolyt og Tertullian, derfor paa samme litterære Afhængighedsstandpunkt som Cyprian, staar *Novatian*¹⁾. Da der stadig hersker stærke Tvivl om Vidden af hans Forfatterskab, kan man kun med stor Forsigtighed tale om en novatiansk Opfattelse af Forsagelsens Betydning. Med nogenlunde Sikkerhed kan kun det enkelte Sted i »Om Skuespil« behandles²⁾. »Skriften . . har dømt denne Slags Skuespil, naar den som Moder til alle Spil har hævdet Afgudsdyrkelse, hvorfra disse Forfængelighedens og Letfærdighedens Uhyrligheder er komne. Thi hvilket Skuespil er uden Afgud, hvilken Leg uden Offer, hvilken er ikke indviet en død? . . Den Kristne . . . skal vide, at alt dette er Dæmonernes Paafund, ikke Guds. . . Naar een Gang alter løsrevet, ved at man har forsaget ham (Djævelen) i Daaben, forsager (den Kristne), naar han efter (at have antaget) Kristus, gaar til Djævelens Skuespil, Kristus ligesom en Djævel«³⁾. Om Forsagelsens Ordlyd

¹⁾ Om Hippolyts mulige Deltagelse i de cyprianske Stridigheder og derfor mulige personlige Forbindelse med Novatian, se Andersen: *Novatian* 115 fl. Benson 164. 170.

²⁾ Om N's Forfatterskab hertil: Haussleiter »Drei neue &c, Ammundsen 58 jf. Andersen 169 f.

³⁾ Scriptura . . ista spectaculorum genera damnavit, quando idololatriam sustulit ludorum omnium matrem, unde hæc vanitatis et levitatis monstra venerunt. Quod enim spectaculum sine idolo, quis ludus sine sacrificio, quod certamen non consecratum mortuo? . . Christianus . . sciat hæc omnia inventa dæmoniorum esse, non Dei. . . cum semel illi renuntians rescissa sit res omnis in baptismo, dum post

lærer vi heraf intet udover de to Ord »renuntians« og »diabolus«, Tidspunktet for Abrenuntiationen angives kun »ved Daaben«; »een Gang« tør vist ikke presses til at betyde en Modsætning til Tertullians dobbelte Forsagelse; men derimod findes med Hensyn til Forsagelsens Indhold en forbavsende Lighed med Tertullian. Det er det afgudsdyrkende Element i Skuespillene, der særlig gør disse uforenelige med Daabspagten¹⁾, deri adskiller han sig fra Cyprians sædvanlige Betragtningssmaade; men til Gengæld findes der en stærk Lighed med Cyprian paa det eneste Sted, hvor han følger Tertullians Opfattelse, nemlig²⁾ hvor Cyprian erklærer Frafaldet for en Forsagelse af Kristus, ligesom Daaben var en Forsagelse af Djævelen. Cyprians oprindelige Stemning overfor de faldne var meget lig Novatians³⁾; kun Cyprians altbeherskende Tanke om Kirkens Enhed drev ham til at mildne sin Praksis; men konsekvent maa, hvis den Tertulliansk-Novatianske Opfattelse gøres gældende, et Brud paa Forsagelsen falde ind under Dommen i Hebr. 6, 4f. Maaske kan noget af »ἡ Ναύατος μσανθρωπία«⁴⁾ forklares ud herfra. — Af de tre store Synder, Mord, Ægteskabsbrud og Afgudsoffer var Ofringen den sidste, for hvilken Kirken indlod sig paa Absolution⁵⁾. Den deciske Forfølgelse var den ydre Anledning til dette sidste Skridt, og Cyprian bliver Talsmanden for den mildere Kurs. Hans Afsvækkelse af Abrenuntiationen gaar da Haand i Haand med Praksis. Og da hans Betragtning af Abrenuntiationen ligger fuldt færdig før Forfølgelsen, kan man maaske hos Cyprian finde en lignende Parallelisme mellem Opfattelsen af Forsagelsen og Behandlingen af de faldne som hos Novatian.

Christum ad diaboli spectaculum vadit, Christo tamquam diabolo renuntiat, de spect 4. C. S. E. L. III, III, 6.

¹⁾ Se ovenf. S. 33. ²⁾ De laps. 8.

³⁾ Ammundsen 207f. Andersen 58f. 68. 77.

⁴⁾ Greg. Naz. M. S. G. 36,357.

⁵⁾ Ammundsen 218. Selv Novatianerne gav Tilgivelse for Hor. Jfr. Cyprians Bebrejdelser Ep. 55, 27.

§ 7.

Origenes.

Det er meget vanskeligt hos Origenes at finde tilstrækkeligt Grundlag for at kunne opstille en fast Formular, bortset fra, at saameget af hans Værker kun foreligger i Oversættelse. De latinske Værker kan kun benyttes med yderste Forsigtighed, da der er Mulighed for, at de ved Oversættelsen er blevet tilpassede efter Oversætterens Standpunkt. Og det vil senere hen ved *Ambrosius* blive gjort til Genstand for Omtale, om man ikke finder Ordlyden af Origenes's Forsagelsesformular langt senere i *Ambrosius' Hexaëmeron*¹⁾.

Intetsteds søger Origenes at give en ordret Gengivelse af Forsagelsesordene; det eneste Sted²⁾, hvor han nævner »de Ord«, man benytter ved Daaben, føjes der saa mange Led og nye Verber til de gængse Udtryk, at man ikke med nogen Ret tør betragte Udtrykkene som andet end en meget fri Gengivelse af de anvendte Udtryk. Af de talrige Hentydninger kan dog sluttes saa meget, at der (om det er sket som Svar paa Spørgsmaal, ses ikke) er lovet at forsage »Djævelen (Satan)³⁾ og alle hans Gerninger«⁴⁾, muligvis ogsaa Verden⁵⁾ og »Pragt«⁶⁾. De to sidste Udtryk er dog enestaaende hos Origenes, og maa vist betragtes som Parafraser, hvorimod »hans Trældom og Vellyster«⁷⁾ i hvert Fald har noget tilsvarende i den hos *Ambrosius* fundne Udtryksmaade⁸⁾.

Om selve Handlingen bruges Udtrykkene »forlade«⁹⁾,

¹⁾ Se § 38.

²⁾ In Num. Hom. 12, 4. Delar II, 316.

³⁾ Exhort. ad. martyr. 17. Delar. I, 285.

⁴⁾ In Ps. 38. Hom. 2, 5. Delar. II, 698. In Num. Hom. 12, 4. Del. II, 316.

⁵⁾ sæculum. Com. til Rom. Lib. V. Del. IV, 566.

⁶⁾ Pompa. In Num. ibid. ⁷⁾ Ibid. ⁸⁾ Se § 38.

⁹⁾ In Num. Hom. 27, 3. Delar. II, 376. Hom. in Luc. 22. ib. III, 958.

»forstøde«¹⁾; men disse gør ikke Krav paa at være Gengivelser af Ordlyden.

Begge de to i det foregaaende skildrede Opfattelser af Forsagelsens Indhold genfindes hos Origenes, som Regel ret skarpt adskilte, saaledes at hvor den ene Tanke er fremme, forsvinder den anden²⁾. Sjældnest repræsenteres den Tanke, at Forsagelsen handler om Ophør med Afgudsdyrkelsen; men til Gengæld er de til denne Gruppe hørende Udtalelser ualmindelig tydelige. Ved Forklaringen af d. 1ste Bud siges: »Du bør dog vide, at naar Du har besluttet at holde hans Lovs Bud og forstøde alle andre Guder og Herrer og ingen Gud eller Herre have ved Siden af den ene Gud og Herre, da er dette at have erklæret alle de andre Krig uden noget Forbund. Naar vi derfor kommer til Daabens Naade, forsager vi alle andre Guder og Herrer og bekender kun Gud Fader, Søn og Helligaand«³⁾ og »vi forlader Dyrkelsen af Afguderne og Ærbødigheden for Dæmonerne, ikke Guderne, og tror, at Kristus er født udaf Jomfruen og den Hellig Aand, og at det kødblevne Ord er kommet til denne Verden«⁴⁾. Hertil kommer Talen om Pagtslutningen Jos. 24 (at der her handles om Abrenuntiationen, skal ses nedenfor⁵⁾, hvor Modsætningen mellem Afgudsdyrkelsen og Kristendommen fremhæves.)

¹⁾ Hom. VIII in Exod. ib. II, 158.

²⁾ En Undtagelse in Jer. Hom. 5,2. Delar III, 149 se nedenf.

³⁾ Sciendum tamen, qvod cum decreveris præcepti ejus servare mandatum, et omnes cæteros deos et dominos repudiare, et præter unum Deum et Dominum neminem habere vel Deum vel Dominum, hoc est bellum sine fædere denunciassæ omnibus cæteris. Cum ergo venimus ad gratiam baptismi, universis aliis diis et dominis renunciantes solum confitemur Deum patrem et Filium et Spiritum Sanctum. Hom VIII in Ex. Del. II, 158.

⁴⁾ Relicto idolorum cultu, et dæmoniorum non deorum veneratione, credimus Christum natum ex virgine, et de Spiritu Sancto, et Verbum carnem factum venisse in hunc mundum. In Num. 27, 3. Del II, 376. ⁵⁾ S. 65.

Som et Mellemlid mellem denne og følgende Gruppe kan anføres, at et Sted¹⁾ siges det, at den Kristne har lovet Gud at være hans Tjener og derfor ikke kan tjene andet: »ikke Djævelen, ikke heller hans Engle«; men Sammenhængen gør det tvivlsomt, om Stedet virkelig handler om Forsagelsen²⁾. Hvis det sikkert hentydede hertil, vilde man kunne antage³⁾ at ogsaa Leddet »og hans Engle« fandtes hos Origenes som hos Tertullian. Afgudernes dæmoniske Oprindelse er en given Sag for Origenes, og de identificeres med de onde Engle⁴⁾ og ligeledes, at Synden har Sammenhæng med Dæmonerne⁵⁾, saa til baade den ene og den anden af de to Opfattelser af Abrenuntiationens Indhold kunde Englene have passet⁶⁾; men deres Udeladelse kunde paa den ene Side forklares tilstrækkeligt af, at Origenes jo ikke antager deres Tilstand som evig ond⁷⁾, og for den etiske Forpligtelses Vedkommende ved, at det er Mennesket selv, der begynder Synden, Dæmonernes Værk er da at føre den ud over alle Grænser⁸⁾. At Origenes har kendt Udtryk, der ved Daaben havde Hensyn til Djævelens Engle, betragter jeg som meget sandsynligt i Betragtning af disse Steder og det nedenfor anførte Sted: at opfylde Buddene, dette er at overvinde Djævelen og hele hans Hær, — der jo benyttes i nøjere Forbindelse med Talen om Forsagelsen⁹⁾. Det kan da paa Forhaand betragtes som det naturligste, at ogsaa i

1) In Jer. hom. 5, 2. Del. III, 149.

2) S. nedenf. S. 64. 3) Saaledes Kunze 44.

4) C. Cels. V, 4. Del. 1, 579. Redepening: Orig. II, 235.

5) For Skuespils og Cirkus' Vedkommende: C. Cels. VII, 6. Del 1, 648 og Horn VIII in Es. Del. III, 123; men denne Tanke, der spiller saa stor en Rolle for Tertullian, berøres kun i Forbigaaende hos Origenes. — »Hos Origenes er Synd og Satan uadskillelige Begreber.« Dölger: Exorz. 33ff.

6) Udtrykket genfindes de princ. 6, 3. Schnitzer 66.

7) Se herom Schnitzer 66.

8) Ib. 201ff. — Tanken videre udført hos Dölger: Exorz. 35. Probst. Sacr. 37.

9) In Num. hom. 12, 4. Del II, 316.

Østen har der eksisteret Formler, der indeholdt »Englene«. Men det vil nedenfor ved Gennemgangen af Ambrosius blive paavist, at der findes langt mere positive Grunde til at antage, at Origenes har haft og selv benyttet en Formular, der indeholdt Englene, derimod ikke »pompæ«.

Langt stærkere repræsenteret er den anden Gruppe, der i Forsagelsen ser den etiske Forpligtelse. Ligesom Jøderne gik ud i Ørkenen til Johannes, skal den, der vil døbes, gaa ud; han skal forlade sine »Sæder og Skikke« og gaa ud fra sit Land ligesom Abraham (Gen. 12, 1)¹⁾. At forsage Djævelen er: ikke at bruge hans Pragt, ej heller hans Gerninger, ej heller at adlyde hans Trældom og hans Vellyster. . . Thi at opfylde Buddene, dette er at overvinde Djævelen og hele hans Hær²⁾. Den, der efter Daaben gør Djævelens Gerninger, udsætter sig for, at Djævelen skal sige til ham: »Se, denne kaldes Kristen, og han tegnedes med Kristi Tegn i Panden, men han bar mine Lyster og mine Underskrifter i Hjerter. Se, han som i Daaben forsagede mig og mine Gerninger, indviklede sig igen i mine Gerninger og adlød mine Love.« »Lad os derfor«, fortsætter Origenes, »befriede for alle Uretfærdigheder, stræbe efter, at vi ikke paa Dommens Dag skal bukke under for denne Slags Forhaanelser fra den dumme Djævel³⁾«. I disse Udtryk ligesom i adskillige andre finder vi endnu kun en stærk Opfordring til at blive

¹⁾ Hom in Luc. XXII, Del. III 958 II.

²⁾ Non se usurum pompis ejus, neque operibus ejus, neque ullis omnino servitiis ejus ac voluptatibus paritutum . . . Complere enim mandata, hoc est diabolum et omnem ejus exercitum superare. In Num. hom. 12, 4. Del II, 316.

³⁾ Ecce hic Christianus dicebatur, et signo Christi signabatur in fronte, meas autem voluntates et mea chirographa gerebat in corde. Ecce iste qui mihi et operibus meis renunciavit in baptismo, meis rursum operibus se inseruit, meisque legibus paruit. Liberati ergo ab omnibus iniquitatibus, studeamus ne in die judicii hujusmodi opprobriis insipientis diaboli succumbamus. In Ps. 38 hom. 2, 5. Del II, 698.

i Daabspagten; men Origenes gaar videre endnu, ja saa vidt, at han kommer til at nedsætte Daaben, thi det er ikke nok med, at man ikke maa synde, men »hvis nogen . . . der synder, kommer til Badet, faar han ikke Syndsforladelse. . . . Forlad eders Synder, og de skal forlades eder, . . .¹⁾ en noget dristig Allusion til Mt. 6, 14! — Men hele denne Tankegang hænger saa nøje sammen med Origenes's Hæv-delse af Menneskets Selvbestemmelse og frie Vilje, saaledes som det allerede er berørt²⁾, og den anføres kun her for at vise, at naar Forsagelsen skal finde Sted før Daaben og gælde som etisk Forpligtelse, kan det kun forsvares ud fra den Forudsætning, at Mennesket har beholdt sin etiske Viljesfrihed. Daabshandlingens symbolsk-dramatiske Karakter vilde, hvis det etiske Moment var det principielle, kræve følgende Orden: Førkastelse af de hedenske Guder, Tilslutning til den sande Gud (Bekendelse) og i denne Tro Løfte om et bedre Liv³⁾. Dette har i Virkeligheden Origenes selv Blikket for. I sin Fortolkning af Rom 6, 8—9; hvor vor Daab og Kristi Død og Opstandelse sammenstilles, siger han i Tilknytning til Mt. 27, 50 og Lc. 23, 46 (»Jesus raabte med høj Røst . . .): Der er tre Dage i Kristi Død, 1) den hvorpaa han opgiver Aanden, 2) Hvilen i Graven, 3) at han ikke fandtes der, men var opstanden. Saaledes er der tre Led i vor Død. 1) Med Munden maa vi bekende Kristi Død. 2) Vi maa døde vore jordiske Lemmer. 3) Naar vi opstaar fra de døde, vandrer vi ogsaa i Livets Fornylse. »Og for at vi lettere og klarere kan fremstille det, er Dødens første Dag at have forsaget Verden; den anden, ogsaa at have forsaget Kødets Laster; men Fuldkommenhedens Fylde i Visdommens Lys er Op-

---

¹⁾ Si quis . . . peccans ad lavacrum venit, ei non fit remissio peccatorum . . . Demittite delicta vestra, et dimittentur vobis. Hom. in Luc. XXI. Del. II. 957.

²⁾ Se Schnitzer 79. 206. 215. 217. Redepenn. O. d. Pr. 11. 14. 244.

³⁾ Jfr. Rietschel II, 93.

ståndelsens tredje Dag⁴).« Her er gjort Skel mellem de to ofte omtalte Opfattelser af Forsagelsen; man kunde næsten fristes til at antage, at Origenes ligesom Tertullian har kendt en dobbelt Forsagelse, og at den første skulde gælde Afguderiet, den anden Synden i Almindelighed; men da ethvert Spor heraf mangler, maa vi hellere nøjes med at indrømme Muligheden heraf og konstatere den begrebsmæssige Adskillelse af Forsagelsens to Omraader.

Ordet Daabspagt er lige nævnet; for Origenes' Vedkommende er dette Udtryk hjemlet²); men dette medfører ikke, at Origenes kender »Syntage«³). Nu er der et Udtryk, der tyder i denne Retning, nemlig naar der siges: »Vi siger til ham (Gud): Vi vil tilhøre dig⁴); men dette Sted er, som alt tidligere bemærket, næppe nogen Omtale af Forsagelsen, men kun en (mulig) Hentydning dertil. Vigtigere er Exhort. ad mart. 12⁵). Ganske vist handler det ikke om Forsagelsen ved Daaben, men om Forsagelsen i det kristne Liv i Tilslutning til Lc. 9, 23, og har særlig Hensigt paa Martyriet, og det benyttede Verbum er ikke ἀποτάσσεσθαι, men ἀρνεῖσθαι, men det viser tilbage til en tidligere indgaaet Forpligtelse: Og dette bør vi vide, at vi har modtaget de Pagter, der kaldes Guds, paa Betingelse af Overenskomster, som vi har sluttet med ham, da vi tog imod den kristelige Livsførelse⁶). Flertallet »Pagter« skulde her tyde paa, at der baade er Syntage og Apotage; men dette Flertal kan forklares som Hentydning til en dobbelt Abrenuntiation eller til Abrenuntiation og Bekendelse.

1) Ut brevius ac lucidius explicemus, prima dies mortis est renunciassse sæculo; secunda, renunciassse etiam vitiis carnis; plenitudo vero perfectionis in lumine sapientiae tertia resurrectionis est dies. Com. til Rom. Lib. V. Del. IV, 566.

2) F. Eks. Exhort. ad mart. 17. Del. 1,285.

3) Opp. Kattenbusch II, 151.

4) In Jer. hom. 5, 2. Del III. 149. 5) Del. 1,281.

6) τὰς καλουμένας τοῦ θεοῦ διαθήκας, ἐπὶ συνθήκαις παρεξάμεθα, αἷς πρὸς αὐτὸν ἐποιησάμεθα, ἀναδεχόμενοι τὸ κατὰ χριστιανισμόν βιοῦν. Del. 1,181.

Samme Flertalsform kommer imidlertid igen i Kap. 17¹⁾: »Hvis den, der bryder Pagten med Mennesker, er en Pagtsbryder og fremmed for Frelse, hvad skal man da sige om dem, der ved Fornægtelse gør de Pagter til intet, de har indgaaet med Gud, og som løber tilbage til Satan, som de i Daaben har forsaget.« Naar dette ses i Fortsættelse af, at Origenes lige har omtalt, hvorledes Josva (Jos. 24, 15ff) lod Folket vælge mellem Afguderne og Herren, og hvorledes han udtrykkelig overfor sine Læsere indskærper Afguderiets Vederstyggelighed²⁾, kan der næppe være Tvivl om, at hans Tanker er henvendte paa Daabens Pagt og at han beraaber sig paa denne som Opfordring til Martyriet³⁾. Her er meget klarere Linier end i Kap. 12, hvor der blot tales om det kristelige Livs Forpligtelser; her tales om, at i »Pagterne angaaende Religionen« har vi lovet at ville tjene Herren⁴⁾. Tanken om Syntage ligger da lige for. Ganske vist findes der to Steder, der synes vanskeligt forenelige med Syntage. Naar, som tidligere citeret, Forsagelse og Tro, oven i Købet med klar Hentydning til Trosbekendelsen⁵⁾, og Forsagelse og Bekendelse⁶⁾ anføres i umiddelbar indbyrdes Forbindelse, synes det ikke at kunne sige andet end, at der næppe er Plads for Syntage ved Daabshandlingen. Man bliver nødt til at lade denne Uklarhed staa, selv om den ganske vist kan forvolde Vanskeligheder.

¹⁾ Del 1, 285. ²⁾ Del 1, 284.

³⁾ Windisch: Disse συνθήκαι er egentlig en Forudgribelse af Daabsløftet; men de udlægges anderledes ... Kun med Afgudsdyrkelsen skal Katekumenerne ubetinget have brudt (Anf. Skr. 471). W. ser da denne Fortolkning som et Tilbageskridt fra det »fra gl. Tid foreliggende« Daabsløfte (οὐχ' ἁμαρτήσω). Vi ser det imidlertid som en rigtig Forstaaelse af Forsagelseløftet; en nærmere Motivering heraf kan kun findes ved, at W's Bog og nærværende Afhandling Punkt for Punkt sammenlignes.

⁴⁾ ἐν ταῖς περὶ θεοσεβείας συνθήκαις . . . . και ἡμεῖς λατρεύομεν κυρίῳ.

⁵⁾ In Num. hom. 27, 3. Del. II, 376.

⁶⁾ In Ex. hom. VIII Del. II, 158.

Til Slut skal blot bemærkes, at den barnedøbte Origenes ikke med et eneste Ord omtaler, at Børn døbes med andre Ord end voksne; man tør vel heri¹⁾ se det ældste Vidnesbyrd om Forsagelse ved Barnedaab. Men da det selvfølgelig kun var Børn af kristne Forældre, der døbt, maa Tanken om Forsagelse af Afgudsdyrkelse paa Forhaand afvises, ligeledes kan Origenes' Udtalelser om Opgivelsen af tidligere Synder og Laster ikke gælde her; Forsagelsen har da i dette Tilfælde kun indeholdt et Løfte om Livets Helligelse.

§ 8.

Clemens Alexandrinus.

Set i det Lys, som Behandlingen af Origenes har kastet over Forholdene i Østen, særlig Ægypten, i Begyndelsen af det 3die Aarhundrede, bliver Origenes' Lærer, Klemens fra Alexandria, et vigtigt Vidne. To Steder er meget tydelige: »Efter at vi har angret vore Synder og forsaget vore Fejl, bliver vi rensede ved Daaben og løber tilbage til det evige Lys som Børn til Faderen²⁾«, og »Daaben kaldes Døden og Enden paa den gamle Livsførelse, idet vi forsager de onde Magter³⁾«. Mod det første Sted er indvendt⁴⁾, at man ikke maa urgere Ordet »forsage«, saa at man skulde bygge noget derpaa; men den nøje Forbindelse med Omtalen af Daaben viser rigtignok i Retning af, at der tales om en bestemt Akt, og naar vi har Ori-

¹⁾ Caspari: Daabsp. 580.

²⁾ και ἡμεῖς, ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις μετανενοηκότες, ἀποταξάμενοι τοῖς ἐλαττώμασιν αὐτῶν, διυλιζόμενοι βαπτίσματι, πρὸς τὸ αἰδίου ἀνατρέχουμεν φῶς οἱ παῖδες πρὸς τὸν πατέρα. Pædag. 1.6. Dindorf, 1,151.

³⁾ ταυτὴ θάνατος καὶ τέλος λέγεται τοῦ παλαιοῦ βίου τὸ βάπτισμα ἀποτασσομένων ἡμῶν ταῖς πονηραῖς ἀρχαῖς. Exc. e. Theod. 77. Dindorf III, 453.

⁴⁾ Kattenbusch II, 111.

genes' Udtryk i Minde¹⁾, ser vi intet besynderligt i, at Klemens bruger Udtrykket »forsage sine Synder«. Men om Forsagelsens Ordlyd lærer vi ganske vist intet. — Det sidst anførte Sted er ganske vist ikke af Klemens selv, men stammer fra Gnostikeren Theodotos; men da Fragmenterne er gennemtrængte af Klemens' Tanker²⁾, eller maaske rettere, Modstanderens Tanker har paaavirket Klemens³⁾, er der ingen Fare ved at benytte dette Sted. Det viser os da, at man forsagede »Magterne«. Nu kan der, baade ifølge det Nye Testamentes Sprogbrug⁴⁾ og hele Tankegangen hos Theodotos⁵⁾ ingen Tvivl være om, at her særlig tænkes paa de onde Aander, der hersker over Stjernerne, med andre Ord de, som Tertullian kalder »Sattans Engle«. Dette Led af Forsagelsen har da været i Brug i Ægypten i Slutningen af 2det Aarhundrede, og dette Faktum bestyrker os i vor Anskuelse, at Origenes har kendt og benyttet dette Led. — Senere hen, naar Ambrosius skal gennemgaas, vil der vise sig en overraskende Bestyrkelse af denne Paastand.

Hos Klemens er Daaben særlig af etisk Betydning, den bevirker i den rette Kirke Askese og helligt Liv⁶⁾ i Modsætning til Gnostikerne, der døber til Horeri og befaler at give efter for Vellysterne og Lidenskaberne⁷⁾«. Nu nævnes ganske vist dette ikke som Følge af Abrenuntiationen, men af Bekendelsen til Gud« »Trøens Regel⁸⁾«;

¹⁾ Hom in Luc. XXI. Del II, 957. Hom. in Num. 12, 4. Del. II, 316. Hom in Ps. 38, 2, 5. Del II, 698.

²⁾ Kattenb. II, 116 Torm 45f.

³⁾ Smstds 171. Dölger: Exorzismus 5 erklærer de theodotianske Excc. for »dem kirchlichen Christentum sehr nahestehend.

⁴⁾ Rm. 8,38. 1 Cor 15,24. Ef. 1,21, 3,10, 6,12. Col. 1,16 2, 10, 15.

⁵⁾ Torm 62f.

⁶⁾ Strom. 3, 1, 4. Dindorf II, 245. ib. III, 18, 109. ib. II 3, 12.

⁷⁾ εἰς πορνείαν βαπτίζουσι ταῖς ἡδοναῖς καὶ τοῖς πάθεσι χαρίζεσθαι δογματίζοντες. ib.

⁸⁾ Strom. 3, 1, 4 og 4, 15, 98. Dindorf 2, 245, 373.

men Klemens forstaar ved Kanon ikke blot det dogmatiske, men ogsaa, ja med Forkærlighed, den etiske Maalestok, og Daabsbekendelsen sammen med Abrenuntiationen udgør »Bekendelsen til Gud«, der da omfatter begge Dele. Origenes indbefatter i κήρυγμα baade Forsagelse og Bekendelse, saaledes kan hos Klemens Afledelsen af de etiske Forandringer udaf Trosreglen tildels¹⁾ forklares ud af, at han tænker paa den første, etiske Halvdel af Bekendelsen²⁾; men det vil senere blive paavist, at Klemens med Hensyn til Forholdet mellem Dæmoner og Synd indtager en Særstilling, og det er da muligt, ja, sandsynligt, at Klemens mere bevidst end nogen samtidig knytter Livets Helligelse til Forsagelsen.

Har Klemens kendt Syntage? Han taler om »Pagterne³⁾«; men her maa samme Betragtning som ved Origenes gøres gældende, og Spørgsmaalet maa besvares med et »non liqvet«; dog er der intet, der hindrer en Antagelse af Syntage.

§ 9.

Didaskalia.

Mærkeligt er det, at vi i »Didaskalia«, hvis nu tabte græske Original vel er fra 1ste Halvdel og hvis syriske Oversættelse maa sættes til 2den Halvdel af d. 3die Aarhundrede⁴⁾, overhovedet ingen Spor af Forsagelsesløftet finder. Der er nok talt om Forsagelse, ogsaa i Forbindelse med Daaben⁵⁾; men Talen er stadig om Bekendelsen i Livet; selvfølgelig er der ogsaa Tale om Aflæggelsen af Hedenskabets gamle Vildfarelse⁶⁾; endvidere findes Allusioner til Jesu Ord om at hade Fader og Moder, (Lc. 14,

¹⁾ Skriften hører nemlig ogsaa med til Trosreglen. Kunze Glaubensr. 458. passim.

²⁾ Smstds. 86 - 89. ³⁾ Strom 7,15,90.

⁴⁾ Harnack: Gesch. 1,516. Funk: Didsk. IV.

⁵⁾ V, 6. o. fl. St. ⁶⁾ II, 39 Funk 1,226.

26)¹⁾, saaledes som Jesus selv forsagede sin egen Moder²⁾; men man behøver blot at høre disse Udtryk for at se, hvor meget de drejer sig om Kristenlivets almindelige Kaar og ikke om den særlige Handling ved Daaben. Derfor kan heller ikke Udtrykket »forsage Verden«³⁾ betyde andet end det stadige Krav paa ikke at ville tjene Gud og Mammon. Hertil kommer, at der bruges Verberne šbq⁴⁾ og prq⁵⁾ og ikke de Udtryk, man senere i det syriske Sprog ser anvendt som gængsø Udtryk for Forsagelsen, nemlig kfr.

— De af Didaskalia afhængige Kirkeordninger og Konstitutioner o. s. v. har imidlertid raadet rigelig Bod paa Manglen af Forsagelsen; men disse tilhører samtlige et senere Tidspunkt⁶⁾.

§ 10.

Syntage.

Der er i det forudgaaende⁷⁾ gjort Forsøg paa at hævde, at fordi Syntage optræder sammen med Apotage kan paa-gældende Skrift ligefuldt være af vestlig Oprindelse, det afhænder blot af, om det er det græske Sprog, der er benyttet. Da imidlertid de ældre Kilder tier om dette Spørgsmaal, ja, som set ved Origenes⁸⁾, der er Steder, der synes at udelukke Syntage, dukker der en anden Mulighed op, der er i hvert Fald lige saa trolig som Kunze's⁹⁾, at Syntage er gaaet tabt, fordi man ikke forstod at gengive συντάσσομαι! Langt snarere er Forholdet følgende: Oprindelig har til ἀποτάσσομαι svaret πιστεύω. Dette vil passe ganske godt med det Ny Testamentes Udtryk —

¹⁾ V, 6, 1. ²⁾ V, 3. ³⁾ V, 6.

⁴⁾ Lagarde, 79,19.

⁵⁾ ib. 79,20. 80,2. ⁶⁾ S. § 25. ⁷⁾ S. 45ff.

⁸⁾ Side 65. ⁹⁾ Se S. 46.

Den »occidentalske« Form er da den ældste¹⁾. Dette passer da meget godt til, at Forsagelsen maaske først er fast formet af Tertullian eller i hvert Fald i hans Egne. I de græsktalende Lande har man saa, da den militære Klang i »ἀποτάσσομαι« kom til at beherske Tanken²⁾, som dets Modsætning sat συντάσσομαι, der jo tillige ved sin Alliteration er egnet til Komplement. Latinerne beholder imidlertid det oprindelige credo. Hos adskillige græske Forfattere³⁾ ses da en kort Bekendelse mellem Abrenuntiationen og Trosspørgsmaalet: dette er da en Reminiscens af den oprindelige (latinske) Brug. For Syntages sekundære Oprindelse taler ogsaa, at den i alt for høj Grad »rimer« med Apotage; en af liturgisk Interesse saa stærkt præget Antitese er næppe oprindelig.

I Østen faar da Syntage mere og mere Betydning; man »tilsiger sig« til hele Guddommen, oprindelig kun til Kristus. Men i Vesten optræder der af og til noget, der minder om en Syntage; dette er ikke Reminiscenser, men snarere skyldes det orientalsk Indflydelse: man vidste, at man i Østen havde en Skik, hvortil man ikke havde Mage i Vesten, og man benytter da af og til orientalsk farvede Udtryk. Først da der indtræder bevidst Skel mellem Østens og Vestens Kirker, forsvinder disse Tilnærmelser. —

At fremdrage Eksempler til Støtte for denne Hypotese vil blot være at foregribe Begivenhedernes Gang; ved at betragte de senere Forfattere vil enhver let kunne se, at denne Opfattelse af Sagen i hvert Fald ikke støder paa uovervindelig Modstand. Man bliver i hvert Fald vist

---

¹⁾ Her kan man bruge Ordene hos Cabrol, der taler om det oprindelige Forhold mellem de 3 fundamentale Riter: Forsagelse, Tro og Åftvætning: A ce point de vue les rituels occidentaux sont restés beaucoup plus fidèles à la tradition primitive que les orientaux.... Cabrol II, I, 252.

²⁾ Harnack: Mil. Chr. passim.

³⁾ Se f. Eks. Cyrillos af Jer. Se § 19

nødt til at modificere den gængse Anskuelse, at Syntage er et uomgængeligt Led i den orientalske Daabspraksis. Kunze synes at være tilbøjelig til at kunne følge vor Anskuelse, naar han siger »fra 4de Aarh. af¹⁾«: men andensteds hævder han ganske vist, at kun med baade Apotage og Syntage er Daaben den hellige Pagt²⁾.

§ 11.

Foreløbige Resultater.

Resultatet af Undersøgelsen er da, at der ved Overgangen fra 2det til 3dje Aarhundrede paa forskellige Steder indenfor Kristenheden ved Daaben fandt en Handling Sted, der betegnede Baptizandens Overgang fra den hedenske Livssfære til den kristelige. At der de enkelte Steder har været benyttet bestemte Formularer ved denne Lejlighed, er det sandsynligste; men disse Formularer er ikke ganske ens alle Steder; de fremførte Eksempler fra Afrika (Tertullian, Cyprian), Rom (Novatian, Hippolyt, muligvis Forbindelse med Afrika ved Tertullian) og Alexandria betyder i Virkeligheden paa Grund af den Forbindelse, hvori de Forfattere, der har overleveret Stoffet, stod til Menighederne andetsteds (f. Eks. Lilleasien), at Forskellene ikke har været større, end at de kunde bestaa samtidigt uden at give Anledning til Skisma. Nogen egentlig »Udvikling« af Formularen i de behandlede to Menneskealdre tør vi paa Grund af de meget svage Antydninger hos Klemens og Origenes ikke hævde; der er i hvert Fald Mulighed for, at de har haft en lige saa skarp Formulering som deres vestlige samtidige, Tertullian.

Det er heller ikke muligt endnu at inddele Formlerne i Familier; dette ses let: Tertullian, mulig Cyprian og Origenes, har »pompa« som Led i Formularen; hos

¹⁾ Glaubensr. 70. Moe identificerer συνταγή med redditio symboli S. 38. 260 ff.

²⁾ Ib. 446.

Hippolyt og Klemens nævnes dette Led ikke, men kan paa Grund af Kildernes Sparsomhed heller ikke benægtes; »Djævelens Engle« er et vigtigt Led hos Tertullian, findes antydet hos Klemens (maaske hos Origenes); Hippolyt og Novatian tier, endelig findes hos Tertullians Discipel Cyprian ikke Englene, men »Verden«, der ingen Analogier har nos andre, undtagen maaske Didaskalia. Det forekommer mig da umuligt at foretage nogen Inddeling i Familier eller at paavise nogen indbyrdes litterær Afhængighed paa dette Punkt. »Pompa« synes at have være omtrent almengyldigt; for de øvrige Leds Vedkommende maa man antage, at Forskellene har hængt sammen med en Nuance i Fortolkningens Rækkevidde, idet man dels har forstaaet Forsagelsen som gældende i særlig Forstand Afgudsdyrkelsen, dels de almenmenneskelige Synder, og dels har ladet disse to Opfattere gaa Haand i Haand. Heri er Udviklingsmuligheden, eller rettere Livsmuligheden for Forsagelseshandlingen givet; thi en ensidig Vedholden ved, at den kun gjaldt Afgudsdyrkelsen, vilde betyde, at Forsagelsen i Løbet af forholdsvis kort Tid maatte blive genstandsløs og saaledes uddø indenfor Kristenheden, efterhaanden som denne rekruterede sig selv ved Daaben af Kristenbørn. Kun paa Missionsmarken vilde den have Berettigelse. Det samme vilde selvfølgelig gælde Tilsigelsen (Syntage). Her er dog Vanskeligheden ikke saa stor. Dels vandt den jo ikke Indpas i de latintalende Lande, dels vil det, at Baptizanden stiller sig i Kristi Tjeneste, aldeles intet sige om, hvem han tidligere har tjent, naar ikke der i Abrenuntiationens Fortolkning indlægges Hensynet til Afguderue.

Forklaringen til Formernes Forskellighed kan søges i, at Forsagelsen oprindelig kun har lydt paa »Satan«, mens alt andet er tilføjet for at fremme den rette Forstaaelse af, paa hvilke Punkter denne Forsagelse skulde føres ud i Livet

— Det næste Skridt i Undersøgelsen bliver da at gennemgaa den Litteratur, der ligger forud for Tertullian

og Klemens Alexandriner, for om muligt heri at finde Hjælp til Løsning af Spørgsmaalene: hvorledes er Forsagelseshandlingen opkommet, og hvad har den oprindelig drejet sig om.

— (Man har tidligere anført¹⁾, at de Scillitanske Martyrer, der led Aar 180²⁾ i Nordafrika, i deres Nægtelse af Afgudsdyrkelse beraaber sig paa, at de i Daaben har forsaget Djævlens³⁾. Vi vilde da her have et interessant, nordafrikansk, antetertulliansk Eksempel, et yderligere Bevis paa, at Tertullians Fortolkning af Abrenuntiationen var den gængse, og tillige bemærkelsesværdigt ved den hos Tertullian, ja, lige til Ambrosius, ukendte Form »abrenuntiare«; men det er nu paavist, at denne Tekstoverlevering er parafraseret til kirkeligt Brug paa Grund af Originalens indtil »Dunkelhed grænsende Knaphed⁴⁾«, mens den oprindelige Tekst⁵⁾ paa paagældende Sted overhovedet ikke hentyder til Forsagelsen eller Daaben.)

---

¹⁾ Martène 120. ²⁾ jfr. Deissmann 55. Robinson 108.

³⁾ Tunc enim deliberavimus nos a cultura Christi non deserrere, quando baptismi gratia renovati, et diabolo abrenuntiavimus, et Christi vestigia secuti sumus. Ruinart 80. Robinson 121.

⁴⁾ Robinson 108.

⁵⁾ British Museum 11,800. Robinson 107.

III.

SPOR AF FORSAGELSE FØR 3die AAR- HUNDREDE

§ 12.

Irenæos.

Kort før Tertullian træffer vi blandt Kirkens store Personligheder *Irenæos* fra Lyon. Det er paavist, at »Trosreglen« for *Irenæos* betyder: Katekumenundervisningens Hovedindhold 3: den apostolske Overlevering, baade den skriftlige og den mundtlige, og at vi udtrykkeligt ogsaa finder det etiske Moment henført til »Troens Regel¹⁾«. Nu findes der nogle ualmindelig talende Udsagn, der i al Korthed angiver Katekumenundervisningens Hovedpunkter: Apostlene belærte Folkeslagene, at de skulde forlade de forfængelige Træer og Stene, som antoges for at være Guder, og dyrke den sande Gud . . og vente hans Søn o. s. v.²⁾, og endnu tydeligere: »Først . . underviste Apostlen (Paulus) Folkeslagene om at gaa bort fra Afgudeovertroen og dyrke een Gud o. s. v.³⁾; her har vi ikke blot Sagen, men ogsaa Navnet »Katekese«. Naar det andetsteds

---

¹⁾ Becker: Regula 109.

²⁾ Gentes . . docebant apostoli, ut relinquerent vana ligna et lapides, quæ suspicabantur esse Deos, et verum colerent Deum . . et ut expectarent filium ejus . . . Adv. hæ. III, 5, 3, Harvey II, 20.

³⁾ Gentes . . primo catechisabat Apostolus, . . . discedere ab idolorum superstitione, et unum Deum colere. Ib. IV. 38,1. Harvey II, 232.

hedder om Filip og Kandakes Skatmester¹⁾, at han let fik ham til at tro paa Jesus Kristus og derpaa straks døbte ham: »Thi han manglede intet andet, da han var forud undervist af Profeterne; han var ikke uvidende om Gud Fader, ikke om Reglen for sin Vandel, men kun om Guds Søns Ankomst²⁾«, finder vi ikke alene en nøje Sammenknytning mellem denne »Katekismusundervisning« og Daa-ben; men tillige den Ejendommelighed, at Irenæos her ved »Halvproselyten« fra Ætiopien aldeles udelader Talen om Afguderne. Dette er jo ganske selvfølgelig, thi Afgudsdyrkelse er et ganske overvundet Standpunkt for Ætiopieren; men Stedet har den store Betydning, at Irenæos gør Skel mellem dem, der kommer lige fra deres Hedenskab og som derfor maa lære at opgive Hedningeguderne, og dem, der staar under den gamle Pagt og af hvem der ved Siden af en i Almindelighed holdt »conversationis dispositio« kun kræves det specifikt kristelige, Troen paa Kristus som Guds Søn. Irenæos har da sikkert kendt en Bekræftelse af, at Baptizanden forstod Indholdet af Katekumenundervisningen; men om dette Forsagelsesløfte (som vi maa kalde det, skønt Udtrykket jo ikke her er helt rigtigt) har været bestemt formuleret, kan ikke ses. Kun saa meget er vist: det har særlig handlet om Brud med Afgudsdyrkelsen i Tilknytning til Bekendelse af Troen paa de Kristnes Gud, og ifølge dette har det kun kunnet anvendes overfor Hedninger.

§ 13.

Justinos, Klemens II, Hermas, Didaké.

Søger man bagom Irenæos, møder man først Justinos og dernæst »Patres apostolici«, og man vil her finde Antydninger, der ud fra senere Tiders Praksis kan

¹⁾ Act 8, 26ff.

²⁾ Nihil enim aliud deerat ei, qvi a prophetis fuerat præcatechisatus: non Deum patrem, non conversationis dispositionem, sed solum adventum ignorabat filii Dei. IV. 37,2. Harvey II, 231.

tænkes at gælde Abrenuntiationen; men noget direkte findes ikke. Barnabasbrevet, Klemens I, Ignatius o. s. v. tier fuldstændigt, kun Justinos, Klemens II, Hermas og Didaké skal da kortelig behandles.

Justinos Martyr giver som bekendt en ret udførlig Skildring af Daabshandlingen; her siges: »De . . som tror, at det, der læres og siges af os, er sandt, og lover at kunne leve saaledes, lærer under Faste at bede og forlange Tilgivelse fra Gud for de tidligere begaaede Synder¹⁾«. Udtrykket »lover at kunne« er mærkeligt; det kunde tænkes som et i den nuværende Livsførelse indesluttet stiltiende Løfte om Fortsættelse af et Liv i Dyd og gode Sæder²⁾, og en saadan Prøvetid forud for Katekumenatet er jo ikke blot naturlig, men ogsaa kendt andenstedsfra. En direkte Tale om Forsagelsen findes ikke. Imidlertid har flere i dette »lover« fundet en Hentydning til den³⁾; dette kan maaske hævdes; men efter Fremstillingen gaar jo dette Løfte forud for den egentlige Daabsberedelse, men efter Katekumenundervisningens Afslutning, og der kan da tænkes paa en dobbelt Abrenuntiation som hos Tertullian. Nu omtales der jo hos Justinos ikke, hvad Baptizanden har sagt i selve Daabsøjeblikket, men kun den døbendes Ord; hvis der da virkelig har været en fikseret Daabsbekendelse, maa den være udeladt i Fremstillingen, hvad der jo kan forklares ved, at Apologien er beregnet for Hedninger. Der er da intet forunderligt i,

¹⁾ ὅσοι ἂν . . πιστεύουσιν ἀληθῆ ταῦτα τα ὑφ ἡμῶν διδασκόμενα καὶ λεγόμενα εἶναι, καὶ βιοῦν οὕτως δύνασθαι ὑπισχνῶνται, εὐχεσθαι τε καὶ αἰτεῖν νηστεύοντες παρὰ τοῦ θεοῦ τῶν προημαρτημένων ἁφῆσιν διδάσκονται. Ap. 1,61. Krüger 51.

²⁾ »Hoffnung erregen« Kunze II, 282.

³⁾ Kunze II, 281. Höfling 1,375. Kattenb. II, 281 f; men hvorledes denne i ἀπέστημεν Ka. 14, og ἀπεταξάμεθα i Dial. 119 kan finde Bevis for, at Justin har kendt Forsagelsen i dens fikserede Form, er mig ret gaadesuldt. Det højeste er da, at den vist har været aflagt i en eller anden Form.

at der findes en Hentydning til Forsagelsen, men ikke til Bekendelsen; man kan hermed sammenligne Tertullian, der giver en ret udførlig Gengivelse af Forsagelsesordene, men lader Bekendelsesordene staa hen i al Ubestemthed¹⁾; saaledes har ogsaa Justinus blot overfor Hedningerne antydet den første Begyndelse til det kristelige Liv. Hertil svarer ogsaa den store Ubestemthed, hvormed Daabens Virkninger omtales, »saa at man aldrig rigtig ved, om han mener den kristelige Vanddaab eller kun Renselsen gennem Anger og Bod, eller begge Dele²⁾«. Forudsat, at man tør tage paagældende Sted om Forsagelsen³⁾, har vi i Kap. 14 af Apologien en Angivelse af Forsagelsens Indhold, der mere ligner Tertullians. Justin afviser Beskyldningen for Ateisme, tværtimod tilbyder de Kristne den eneste sande Gud; men denne Tro og den deraf virkede etiske Forbedring trues af Dæmonerne »som vi har sagt os løs fra⁴⁾«. Imidlertid bruges jo ikke ἀποτάσσεσθαι, og der tales ikke udtrykkeligt om Daabsøjeblikket; men Udtrykket tyder mest af alt paa en Gang fattet Beslutning, og det er da rimeligt jfr. Behandlingen af 2 Cor 4, 2 og Tit. 2, 12⁵⁾, at sætte denne i en — om end kun begrebsmæssig, ikke rituel — Forbindelse med Daaben. Muligt er det, at Justinus kender Syntage; den kunde muligvis findes antydet i det: »Hvorledes vi indviede os selv til Gud⁶⁾»; men dette Udtryk er for usikkert til at bygge videre Slutninger paa, og som tidligere bemærket, der er næppe nogensomhelst Grund til at søge Syntage paa dette Tidspunkt.

¹⁾ amplius quid respondentes, de cor 3.

²⁾ Engelhardt 320. ³⁾ Windisch 387.

⁴⁾ ἡμεῖς, μετὰ τὸ τῷ λόγῳ πεισθῆναι, ἐκείνων μὲν ἀπέστημέν, θεῷ δὲ μόνῳ τῷ ἀγεννήτῳ διὰ τοῦ υἱοῦ ἐπόμεθα. Ap. 1, 14.

⁵⁾ § 14.

⁶⁾ ἀνεθίκαμεν ἑαυτοὺς τῷ θεῷ. 61¹, Krüger 51, jfr. Engelhardt 103.

Med Hensyn til Syntage lader det omtrent samtidige saakaldte Klemens 2det Brev os ganske i Stikken, derimod findes der Tale om at forsage Verden. I Tilknytning til Mt. 16, 24 og 26 med Paralleller siges der: »Denne Verden og den kommende er to Fjender. Hin prædiker Hor, Fordærvelse, Pengegriskhed og Bedrag, men denne forsager dette. Vi kan da ikke være Venner af begge de to; men vi bør forsage hin og bruge denne¹⁾«. Heri kan findes en Allusion til Daabsriten »Forsagelse«²⁾; og man kan følge denne Anskuelse, hvis der andetstedsfra hos Klemens kan findes Støttepunkter. Nu opstiller Forfatteren i Tilknytning til Udviklingen Rom. 6. Modsætningen Liv og Død i nøje Forbindelse med Daaben: »Vi tilbad Stene og Træer, Guld, Sølv og Malm, Menneskenes Værker, og hele vort Liv var intet andet end Død³⁾« og »hvis vi ikke bevarer Daaben ren og ubesmittet, hvorledes skal vi da kunne stole paa, at vi skal indgaa i Guds Rige⁴⁾?« Derfor gælder det at »bevare Seglet uplet⁵⁾«, »vi, der lever, (NB: Sammenhængen med Rm. 6 ligesom i Kap. 1, 6) ofrer ikke til de døde Guder, og vi tilbeder dem ikke, men gennem ham (Kristus) har vi lært Sandhedens Fader at kende⁶⁾«. Efter en Fremstilling af Bekendelsespligten overfor Kristus, gaar Forfatteren i næste Kapitel over til at revse de gængse Synder, hvorefter han opfordrer til »at forlade Verdens Udlændighed og gøre hans Vilje, der kaldte os, og lad os ikke frygte for at gaa ud af denne

¹⁾ VI, 3–5. ἀποτάσσεται . . . ἀποτάξασθαι. Funk. Patr. I, 190

²⁾ Saaledes Funk i Noten til anf. St.

³⁾ προσκυνούντες λίθους και ξύλα και χρυσόν και ἄργυρον και χαλκόν, ἔργα ἀνθρώπων. και ὁ βίος ἡμῶν ὅλος ἄλλο οὐδεν ἦν εἰ μὴ θάνατος. 1,6. Funk 1,187.

⁴⁾ VI, 8. Funk. 193. ⁵⁾ VIII, 6. ib. 194.

⁶⁾ τοῖς νεκροῖς θεοῖς οὐ θύομεν και οὐ προσκυνούμεν αὐτοῖς, ἀλλὰ ἐγνώμεν δι αὐτοῦ τὸν πατέρα τῆς ἀληθείας. 3,1. Funk 187.

Verden¹⁾.« — Forbindelsen mellem Ophøret med Afgudsdyrkelsen og Begyndelsen af Kristenlivet og disse Tings Tilknytning til Talen om Daaben gør, at man ikke kan frigøre sig for, at der efter Katekumenundervisningens Ophør ved Daaben ogsaa rent udvortes ved Ord er foretaget en Akt, der har Hensyn til det skete Brud med Hedningernes Guder. Hvis Homilien er af romersk Oprindelse²⁾, har vi her et med Justinos næsten samtidigt Aktstykke, der kunde supplere Justins Skildring saaledes, at man for Roms Vedkommende kunde tale om et — for at udtrykke det forsigtigt — i en eller anden Form aflagt Løfte om Brud med Hedenskab og Indordning under den kristelige Sædelov, saaledes som begge Dele var fremstillede i Katekumenundervisningen. Skulde Skriftet imidlertid være fra Korinth³⁾, falder denne Støtte, og vi har da kun tilbage, at der findes Antydninger, der, sammenholdte med den Viden, der kan hentes fra senere Skrifter, kan lede Tanken hen paa en Forsagelse ved Daaben.

En endnu tvivlsommere Antydning findes hos *Hermas*. Der tales om, at to Engle følger hvert Menneske. Naar man gør godt, er det Tegn paa, at Retfærdighedens Engel er med En; men naar det onde kommer op i En, er Uretfærdighedens Engel tilstede. »Du ser altsaa, at det er godt at følge Retfærdighedens Engel og have fortaget den onde Engel⁴⁾. I Virkeligheden behøver dette aldeles ikke at sige noget som helst, med mindre man som ovenfor tager Aoristen i Fortidsbetydning; dette er ganske vist ikke grammatikalsk nødvendigt⁵⁾; men naar »følge« staar i Præsens Infinitiv, er det sandsynligt, at der er tilsigtet

1) καταλείψαντες τὴν παροιμίαν τοῦ κόσμου τούτου ποιῶμεν τὸ θέλημα τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς καὶ μὴ φοβηθῶμεν ἐξελθεῖν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. 5,1. Funk 1,88.

2) Knopf. 44. Harnack; Gesch. II, 1. 442ff.

3) Lightfoot: St. Cl. 1,197.

4) ... τῷ δε ἀγγέλῳ τῆς πονηρίας ἀποτάξασθαι. Mand. VI. 9. Funk I, 488.

5) Kattenbusch II, 605.

en Modsætning: een Gang for alle have forsaget . . og nu følge. Dette bestyrkes ved, at der øjensynligt tales om Overgang fra Død til Liv, naar Hermas fortsætter: Men dette Bud aabenbarer, hvad der angaar Troen, for at du skal tro Retfærdighedens Engels Gerninger og ved at gøre dem leve for Gud¹⁾. — Der er ogsaa noget, der med lidt god Vilje kunde tages som en Antydning af Syntage, skønt det jo er et ret mærkeligt Udtryk at kalde Kristus for en Engel²⁾.

— Noget ældre end disse Værker er sikkert *Didaké*. Ifølge denne sker Daaben i den treenige Guds Navn³⁾, men om dens Væsen tales intet: der gives kun praktiske Regler for dens Udførelse. Her nævnes imidlertid hverken Trosbekendelse eller Forsagelse; Daabsforberedelsen sker ved, at den i Kap. I—VI givne Lære foresiges Baptizanderne, formodentlig i sin Helhed⁴⁾, hvorefter Daaben finder Sted. Kun ved at presse Teksten kan man i Advarslerne mod de kødelige og legemlige Lyster⁵⁾ ligesom i Advarslen mod Trolddom⁶⁾ se en Hentydning til et Forsagelsesløfte; den hele Udvikling er en simpel Udførelse af Herrens Befaling Mt. 28, 19—20. —

Derimod kommer umiddelbart før Omtalen af Daabs-handlingen som sidste Led af Daabsundervisningen en Advarsel mod Afgudsoffer, thi det er en Dyrkelse af døde Guder⁷⁾; — men vi har næppe Lov til at underlægge Didakés Forfatter den tertullianske Opfattelse af dette Punkt; det er ikke Advarsel mod Idololatri, thi dette fulgte

¹⁾ περι τῆς πίστεως αὕτη ἡ ἐντολὴ δηλοῖ, ἵνα τοῖς ἔργοις τοῦ ἀγγέλου τῆς δικαιοσύνης πιστευσῇς, καὶ ἐργασάμενος αὐτὰ ζῇς τῷ θεῷ. Mand. VI, 9. Funk. I, 490.

²⁾ Dog se Lactantius: Inst. IV, 14 »princeps angelorum (I, 328) og »ceteri angeli« smstds. 8 (I, 296)

³⁾ VII, 1. Funk. Patres app. 17.

⁴⁾ ταῦτα πάντα προεῖποντες. Funk smtds. og Noten.

⁵⁾ I⁴, III¹, V². ⁶⁾ III⁴.

⁷⁾ ἀπο δὲ τοῦ εἰδωλοθύτου λίαν πρὸς εἶχε. λατρεία γάρ ἐστι θεῶν νεκρῶν, VI, 3.

formentlig af sig selv; men simpelthen en Advarsel mod Nydelsen af Offerkødet, ganske analog med 1 Cor 8, 1—6 & 10, 25f, og rimeligvis¹⁾ Acta 15, 20, 29. — Forbindelsen med Abrenuntiationen er da mere end tvivlsom. — I det hele kan man ikke være forsigtig nok med at benytte disse »apostolske Fædre«, deres Vidnesbyrd er svage og tvivlsomme, undtagen maaske Klemens II. Justin faar vist slet ingen Betydning; thi skønt han oprindelig er Hedning, er han paa Grund af sin Livsudvikling saa stærkt jødisk paavirket, at man cum grano salis maa kalde ham en Jødekristen, og for disse antager Forholdet en ganske særlig Karakter²⁾.

---

¹⁾ Se nedenf. S. 93.   ²⁾ Se nedenf. S. 112 ff.

DET NY TESTAMENTE

Ved at betragte disse Skrifter, der spænder over et Tidsrum fra $\pm 100 - \pm 170$, faar man Indtrykket af, at der ingen blot nogenlunde fast Formel har været, men at Baptizanderne blot forpligtedes til at adlyde den »Sandhedsregel«, der bestod i det i Katekumenundervisningen givne etiske og dogmatiske Stof. — Til Tertullians (og Origenes') stærke Fremhævelse af Bruddet med Afgudsdyrkelsen findes gode Sidestykker; det har staaet den Tids Kristne klart, at i og for sig er Sædelighedsløftet og Religionsskiftet to ganske vist sammenhørende, men begrebsmæssigt forskellige Dele. Det er altsaa ikke noget nyt, der bringes ind, ved at dette Hensyn til Afguderne fremhæves hos Tertullian; man kan højest tale om en Ensidighed, og Origenes har bedre forenet det etiske og det religiøse Moment; det maa dog bemærkes, at han som Regel kun indtager et Synspunkt ad Gangen og ikke sammenfatter de to Ting. — Hvilket af disse Synspunkter er imidlertid det oprindelige? Det blev ovenfor¹⁾ bemærket, at Hensynet til Afguderne kun kan have spillet en Rolle ved Hedningedaab; men desværre har vi ikke et eneste Skrift, der er skrevet til Jødekristne eller af en Jødekristen og behandler disse Forhold udførligt²⁾.

¹⁾ Hos Irenæos S. 74f.

²⁾ Selv om man med Hoennicke (99, 279f. 283. 284f. 287 lader Størsteparten af de sidst nævnte Forfattere Justin, Klem. I, Hermas, Barnabas, Didaké, være Jødekristne eller derfra paavirkede, er dels deres Værkers Modtagere af blandet Herkomst, dels faar vi alt for lidt at vide.

Men ved Didaké er vi ført meget nær ned til Apostlenes og deres umiddelbare Disciples Tid. Det Ny Testamente maa da tjene som sidste Hjælpemiddel til at faa en klar Opfattelse af Forsagelsens oprindelige Betydning. —

— Jesus selv giver ingen Anvisninger om Daabens Udførelsesmaade. Kampen om Slutningsordene i Matthæusevangeliet er i denne Sammenhæng ret ligegyldig; man kan ikke komme uden om, at her er et meget gammelt Vidnesbyrd for, at Daaben var forbundet med en Undervisning. Men dennes Indhold finder vi ingen Forskrifter om; »alt det, som jeg har befalet eder« (Mt. 28²⁰) er altfor vidtfavnende til, at nogensomhelst Formular kan knytte sig dertil, langt mindre, at en saadan skulde fordre Eneret for sig alene. Lignende gælder Markusevangeliets Slutning; her befales det blot at prædike »Evangeliet«, hvortil der føjes, at den, der tror (scl. det glædelige Budskab) og bliver døbt, skal blive salig. Udformningen af Evangeliet og hvor meget eller lidt af dette, der fordres kendt, og hvilke nærmere Betingelser for Daab der skal stilles dem, der adlyder Evangeliet — alt dette overlades Apostlene¹). De første Daabshandlinger sker da ogsaa, uden at der antydes noget fast Ritual udover, at Daaben sker til de tre Navne, eller maaske blot til Jesu Navn²).

Har Jesus da ingen direkte Anvisninger givet, vilde det da ikke være naturligt at undersøge de Ord af ham, hvori han taler om Forsagelsen i det kristne Liv? Her kunde da f. Ex., »de, der har gildet sig selv for Himme-

¹) Det er derfor i denne Sammenhæng ligegyldigt, om Daaben kan beraabe sig paa en Indstiftelse af Jesus, eller den maa tilskrives Aposteltiden. Det første hævdes bl. nyere f. Ex. af Beyschlag II, 239. Harnack: Miss. I, 325 lader det uafgjort. Wernle: Anfänge 357 lærer, at Daaben er et Laan fra Johannessekten. Lignende Weizsäcker 551, Heitmüller Taufe &c. 4 ff. Im N. Jesu 129, 270. Se Stromberg 51.

²) Act 10, 47. 19, 5 (8, 16 kan ikke benyttes, her er Tale om en Uregelmæssighed).

riges Riges Skyld« og Ordene om at rive sit Øje ud, hugge sin Haand af, »Sælg, hvad du ejer og giv det til de fattige« (jfr. Peters Ord: »Vi har forladt alle Ting og fulgt dig«, hvortil knytter sig: »Hver som har forladt Hus eller Brødre o. s. v. for min Skyld« og det stærkere Krav, at »fornægte sig selv og tage sit Kors op¹⁾«. Af disse sættes jo nogle direkte i Forbindelse med Overgangen til det nye Liv, maa altsaa i Kirkens senere Liv forbindes med Daaben; men netop for disses Vedkommende maa det paa det bestemteste hævdes, at disse Ting ikke kan have været Genstand for Abrenuntiation ved Daaben. Kun asketiske Sektebevægelser vil i Rigdom, Familie o. s. v. se Djævelen og hans Værk, og saa vidt mig bekendt har ingen kirkelig Retning, selv i de mest askesebegeistrede Tider vovet sig til dette²⁾. Ganske vist kan selvfølgelig disse Forhold tjene til Snare og bør i saa Fald forsages; men dette bliver overladt til enhvers personlige Samvittighedsafgørelse; det har aldrig nogensinde været forlangt, at man i al Almindelighed som Daabsbetingelse skulde opgive de jordiske Forhold. Man er jo ganske vist paa Vej derhenimod, naar man f. Eks. i Didaskalia bruger Udtrykkene, at man skal forsage sine Forældre, som Jesus forsagede sin egen Moder³⁾; men Forudsætningen er rigtignok altid, at der kan stilles et saadant Krav, der, naar det stilles, maa adlydes; men at lægge disse Ord af Jesus til Grund for den senere i Kirken benyttede Djævforsagelse er fuldstændigt umuligt.

Man maa for ikke at falde hen i Betragtninger om, at Kristenlivet jo medfører Forsagelse, og at Daaben jo er Indgangen til Kristenlivet, og derfor maa dette udtrykkes

¹⁾ Mt. 19, 12, 21, 27, 29. 16, 24 o. s. v.

²⁾ jfr. Dobschütz 63. Om Tatian, Eustatios af Sebaste og Markioniterne se Harnack: Miss. II, 122. Om Afraat, der paa dette Punkt er misforstaaet, se nedenfor S. 112. — En Opregning af ægteskabsskyende Sekter findes hos J. Gerhardt, se Otto: S. 32.

³⁾ S. 69.

ved Daaben o. s. v. . . .¹⁾ holde fast ved, at det er Djævelen, der forsages, og at man kun kan opstille Paastanden om, at Jesus har paabudt en Forsagelseserklæring ved Daaben, hvis det kan paavises, at Jesus i sine Krav til Mennesker, der kaldtes til at følge ham, har erklæret noget af det, hvortil de var knyttede, og som de nu maatte forlade, for at være Djævelens Værk — ganske ubetinget uden Indskrænkning og individuelle Forskelle —; men et saadant Ord kan ikke paavises.

Men Jesus taler i Johs. 8, 41 ff om Djævelen og Johs. 3, 5 ff om Daaben. Naar han taler om, at de er under Syndens Aag, fordi de gør Syndens Gerninger (Joh. 8, 34) og at de derigennem beviser at være Djævelens Børn (8, 44), der kun kan befries, hvis Jesus frigør dem (8, 36), kunde det forstaas — ikke som en Indstiftelse af en Handling, der gik ud paa i Kraft af Jesu Sejr at sige sig løs fra Djævelens Herredømme — men som en Paavisning af, at noget saadant faktisk finder Sted for den, der kommer til Lyset. Men her maa det fastholdes, at selv om dette virkelig er Tilfældet, er der intet i Ordene, der viser hen til en Handling, der foretages af Mennesket, men til den Gerning, Jesus gør; atter her et Udtryk for, at Jesus ingen Forskrifter har paalagt sine Disciple, men han har tilladt dem at bygge paa den Grundvold, han havde lagt. Ganske det samme gælder Talen med Nikodemus om Daaben, ogsaa her er det de passive Udtryk, der er de overvejende: »Blive født af Vand og Aand« (3, 5); det højeste, der er Tale om som Selvvirksomhed fra Mennesket, er »at komme til Lyset« (3, 21); selv det at lade sig døbe, nævnes ikke; Jesu Ord er saa omfattende, at man virkelig kan tvivle om, hvorvidt han taler om Daaben som Handling og dennes Virkninger, eller om han ser bort fra den ydre Handling og knytter sine Ord om Genfødselen til Daaben som Helhed, d. v. s. baade Sindets Om-

---

¹⁾ Höfling 1, 375 ff. — Denne Tankegang er saa almindelig, at den knap behøver at dokumenteres.

vendelse og den ydre Handling, Aandens Meddelelse og Aandens Virkning i det kristne Liv.

Da jo nu Johannesskrifterne, hvor tidligt man saa end sætter deres Affattelsestid, maa være blevne til paa et Tidspunkt, da Daab havde været udført i omtrent to Menneskealdre, vilde der intet forunderligt være i, om der i Evangelistens Beretninger var indkommet Udtryk, der viste hen til Affattelsestidens Praksis. Saaledes vilde der, selv om der maaske ingen Plads var for saadanne i Evangeliet, have været rigelig Lejlighed dertil i Brevene. Men her finder vi ved Talen om at være født af Gud kun som Betingelse: at tro, at Jesus er Guds Søn, og som Betingelse for at blive i Daabsnaaden: at hellige sig.

Men hvis det foreløbige Totalindtryk er rigtigt, vi har faaet ved Gennemgangen af den kristelige Literatur ca. 100—ca. 250, nemlig at Abrenuntiationen i særlig Forstand gjaldt det hedenske Afgudsvæsen, maa Udgangspunktet for denne Handling særlig kunne ventes i Missionsprædiken overfor Hedninger, saaledes som den er overleveret os i Apostlenes Gerninger.

Nu indeholder jo Acta en Beskrivelse af Apostlenes Fremgangsmaade overfor baade Jøder, Proselyter og Hedninger, og netop Sammenligningen af de overfor disse forskellige Klasser af Mennesker holdte Taler er meget lærerig, hvad vort Emne angaar. Jøder, jødiske Proselyter og *σῆβοι* gælder Peters Pinsedagstale Kap. 2, hans Tale i Templet (3), for Raadet (4 og 5), Stefanus Forsvarstale (7), Filips Undervisning af den ætiopiske Hofmand (8), Saulus' Prædiken i Damaskus 9, 20. 22., Peters Tale til Kornelius (10), Paulus' Tale i det pisidiske Antiokia (13), i Korinth (18, 5), til Agrippa (26), i Rom (28); hertil maa føjes Talen til Felix 24, 24f., da Felix, om ikke af anden Grund, saa ved sit Ægteskab med Drusilla maatte være fuldt ud kendt med Jødedommen. — Det ses da tydeligt, at der gennem alle disse Taler og Forhandlinger kun gaar eet Motiv: at Jesus er Kristus, han er den forjættede Messias; det er ikke noget nyt, der forkyndes dem; men Opfyldel-

sen af Forjættelserne til Fædrene. Tilhørerne behøver hverken at faa nogen sædelige Bud indprentet, de var dem fuldtud bekendte fra Jødedommen, ikke heller behøvede de nogen Undervisning om, at Gud er een; ogsaa dette hørte med til deres Børnelærdom. Men deres Omvendelse¹⁾ er først og fremmest, at de skal forandre deres Bedømmelse af Jesus²⁾, derigennem naar de til Erkendelsen af deres Synd og kan opnaa Forladelse ved ham og ikke gennem deres Tilhørighed til Jødefolket, og ved ham bliver Helligaandens Gave dem til Del. Dette er den Daabsbod³⁾, de paatager sig: at de ganske skifter Mening om Jesus og derfor kan optage hans Ord som Norm for sig. Syndsbevidstheden er givet dem alle⁴⁾; men den stiger ved Paa-visningen af, at det er »den salvede«, de har forkastet. Saaledes er det ogsaa betegnende, at der 4, 2ff. ikke gøres nogen Indvending mod Apostlenes Lære om Opstandelsen; men mod, at de »i Jesus forkyndte Opstandelsen fra de døde.« — Udenfor Apostelhistorien har vi et interessant Vidnesbyrd om, hvorledes Omvendelsesprædikenen lød for Jøder. Hebr. 6, 1 ff. siges: »Lad os derfor forbigaa Begyndelsesordet om Kristus og skride frem til Fuldkommenheden uden atter at lægge Grundvold med Omvendelse fra døde Gerninger og med Tro paa Gud, med Lære om Døbelser og Haandspaalæggelse og dødes Opstandelse og evig Dom.« Her finder vi en Overensstemmelse i Realiteten, skønt Ordene er forskellige; vi faar her en anden Forkyndelse, men i de store Træk er Skemaet det samme⁵⁾. — Meget betegnende er det at iagttage, at overfor Felix, der vel er kendt med Jødedommen, men aandeligt staar den fjernt, kommer nye Momenter til, nemlig »Retfærdighed, Afholdenhed og den kommende Dom⁶⁾«; det er ganske overflødigt at belære Felix om, at Gud er een; thi Felix staar vel paa et ganske uinteresseret Stand-

1) μετάνοια. Act. 2³⁸, 3¹⁹. ἐπιστροφή. 3¹⁹.

2) Schlatter, Th. N. I, 2, 491. Anrich 115 f.

3) Schlatter, anf. Sted 492. 561.

4) 2, 38, 3, 19. 26. o. s. v.

5) Jfr. Schat. Petersen: Hebræerbrevet 145 Noter. 6) Act. 24, 25.

punkt overfor de hedenske Mytologier. Paulus skal da ikke omvende ham fra een Religion til en anden, men overhovedet vække den religiøse Følelse; derfor hører vi i dette Tilfælde hverken noget videre om Tilknytningen til Israels Gud eller om Afguderiets Intethed, men Paulus begynder med det almenneskelige: at appellere til Samvittigheden. Denne Mellemform mellem Jøde og Hedning kan da tjene til at vise Fremgangsmaaden overfor dem, der staar, hvad vi vilde kalde »udenfor Trossamfund.«

Ligesom der altsaa er et nogenlunde fast Skema for Missionsprædiken overfor Jøder, findes der ogsaa en ganske ensartet Fremgangsmaade overfor Hedninger. Vi kan her forbigaa Paulus' Optræden overfor Hedningerne i det pisidiske Antiokia (Act. 13, 46—49) og Fangevogteren i Filippi (16, 30—33) og hans Omtale i Milet af hans Forkyndelse for Jøder og Grækere (20, 21), da disse Beretninger er for korte til at bygge noget paa, hverken direkte eller indirekte. De afgørende Punkter er Talerne i Lystra og Athen¹⁾, hans Optræden i Efesus²⁾ og hans Omtale af sin Hedningemission overfor Agrippa³⁾. — Situationen i Lystra er den, at Paulus og Barnabas bliver udsatte for at blive Genstand for Tilbedelse paa Grund af en underfuld Helbredelse; dette afværger Paulus ved at henvise til, at han og Barnabas forkynder »Evangeliet om at vende om fra disse tomme Ting til den levende Gud;« men selv er de kun Mennesker som de andre. Dette Udtryk: »Evangeliet om at vende om o. s. v.« viser, at Evangeliet om den paulinske Forkyndelse, rummer overfor disse Hedninger ligesom overfor Jøderne de to Led: Omvendelse og Tro, men medens »Omvendelsen« i Talen overfor Jøderne gjaldt først og fremmest deres Bedømmelse af Jesus, gælder Udtrykket overfor Hedningerne en Overgang til Dyrkelsen af en anden Gud, der udelukker al anden Gudsdyrkelse. Hvad de hidtil har betragtet som de forskellige

¹⁾ 14, 15—17. 17, 22—31, jfr. v. 16.

²⁾ 19, 19, 26 ff. ³⁾ 26, 18.

Guders Gaver¹⁾ er altsammen kun Gaver fra den ene, sande Gud. Selvfølgelig har Paulus ogsaa talt til Hedningernes Syndsbevisethed; ligesom Jøderne havde Mose Lov, havde Hedningerne Loven skrevet i deres Hjerter²⁾. Paulus kunde jo udaf hele Samtidens religiøse Forvirring med det stadige Krav om »Renselse« og »Syndsforladelse«, saaledes som det viste sig i de allerede nu florerende Mysteries³⁾, finde Tilknytningspunkter nok til Talen om Syndsforladelse i Kristus; men det særlige, det egentlig karakteristiske for Missionsprædikenen for Hedningerne er ikke dette, thi sligt lovede — snart sagt — enhver omrejsende Religionsforkynder; men det karakteristiske er: Afguderne er intet, hverken Olympens, Ægyptens eller Syriens Guder; der er kun een Gud, vor Herres Jesu Kristi Fader, og ved Jesus Kristus er der Vej til ham⁴⁾. — Dette sidste Moment, Læren om Jesus Kristus som eneste Vej, træder tydeligt frem i Talen i Athen. Paulus indrømmer det berettigede i Alteret for den »ukendte Gud«: der er en saadan Gud; men han er ikke en Gud ved Siden af alle de andre, han er heller ikke blot en Overgud, men han er den eneste, alle Tings Skaber og Herre, intet Billede kan gengive hans Træk, intet Tempel kan rumme hans Fylde. Fra den Vankundighed⁵⁾, der bestaar i den hedenske Gudsyndelse, skal de nu omvende sig. — Talen slutter med en Henvisning til Dommen ved Jesus Kristus; Paulus er øjensynlig bleven afbrudt; men det er ganske klart, at Talen var anlagt paa at fortsættes kristologisk. —

—Ganske det samme Skema spores i Beretningen om Tumulten i Efesus. Først fortælles, hvordan det første Resultat af Paulus' Missionsvirksomhed er, at man opbrænder de med Afgudsyndelsen sammenhørende Trol-

¹⁾ V. 17.

²⁾ Rom. 2, 15. Jvfr. »Vidnesbyrd« Act. 14, 17 og Henvisningen til Digterordene 17, 28.

³⁾ Anrich 189 o. a. Cumont passim.

⁴⁾ Jfr. Hatch 254. Weizsäcker 95—100. Schlatter II, 569.

⁵⁾ 17, 30.

domsbøger¹⁾, og dernæst, at Sølvsmiden Demetrius anklager ham for at spolere Faget, fordi »han siger, at de ikke er Guder, de, som gøres med Hænder²⁾«. — Endelig har vi Paulus' egen Beretning om hans særlige Kald som Hedningeapostel: han skal »oplade deres Øjne, saa at de maa omvende sig fra Mørke til Lys og fra Satans Magt til Gud³⁾«. Overgangen fra Mørke til Lys kan man ogsaa sige at være en Bestemmelse for Jøder, der tror paa Kristus⁴⁾; dog gælder det særligt Hedningerne⁵⁾, og Udtrykket »Satans Magt«, anvendt om Hedninger, viser tydeligt hen paa Afgudsdyrkelsen, jfr. »Satans Trone⁶⁾«.

Turde det saaledes være meget tydeligt, at Acta kender en dobbelt Missionsprædiken, eller rettere, en dobbelt Metode at begynde en saadan paa, nemlig en for Jøder og en anden for Hedninger, hver især afpasset efter den forskellige aandelige Forberedelse⁷⁾, kunde der maaske opstaa det Spørgsmaal, om ikke Gengivelsen er præget af senere Tiders Praksis. Ganske vist er man nu tilbøjelig til at sætte Actas' Tilblivelse forholdsvis tidligt, nemlig til Begyndelsen af 60erne⁸⁾; men bortset fra denne Ansættelses Rigtighed finder vi Udtalelser i Pauli Breve, der ganske svarer til Actas Fremstilling.

¹⁾ Act. 19, 19. ²⁾ Ib. 19, 26. ³⁾ Ib. 26, 18.

⁴⁾ F. Eks. 1 Pet. 2, 9. Lc. 1, 79 m. m.

⁵⁾ Rm. 2, 19 er særlig tydeligt, se Henvisningen til Afguderiet v. 22. Mt. 4, 16. ⁶⁾ Apoc. 2, 13.

⁷⁾ Selvfølgelig har der været stillet Krav om sædelig Vandel. Brud med Synden, ogsaa til Hedninger; det kan der fornuftigvis ikke være Tvivl om; men dette træder i Gengivelsen af Missionsprædikenen meget lidt frem; man maa tænke sig, at denne nye Levevis er blevet forkyndt i Tilslutning til Jesu Lære, saaledes som den fremstilledes i de »Evangelier« og »Logia«, Apostlene var i Besiddelse af til Undervisning af dem, der kom til Troen. — Spørgsmaalet om Daaben som Syndsforladelse og Syndsbefrielse, — Bodsdaaben o. s. v. er behandlet meget omhyggeligt af Windisch (ant. Skr.), der dog ikke søger at belyse Spørgsmaalet om Bruddet med Afguderne som Indledning til Daaben.

⁸⁾ Harnack: Beiträge IV. særl. 114.

Ef. 2, 2 og Col. 1, 13 er holdte noget for meget i Almindelighed; Hovedvidnesbyrdet bliver 1. Thess. 1, 9—10. Her taler Paulus om sin første »Indgang«¹⁾ i Thessalonika: de »vendte om til Gud fra Afguderne for at tjene den levende og sande Gud og vente paa hans Søn fra Himlene, hvem han oprejste fra de døde o. s. v.« Her ved Omtalen af sin Missionsvirksomhed trækker Paulus netop de Grundlinjer op, som vi ved Gennemgangen af Acta har set gennemtrænge den apostolske Forkyndelse for Hedningerne: Frasigelse af Afguderne og Tilslutning til Kristus.

Der er imidlertid det at bemærke, at ganske vist omtales denne Overgang i de anførte Steder flere, ja, de fleste Gange i Forbindelse med, at de omtalte lod sig døbe²⁾: men adskillige Gange nævnes Daaben ikke, og man kunde da mod hele denne Opstilling indvende, at der overhovedet ikke er Tale om noget, der kan belyse Daabspraksis. Denne Indvending har dog ingen Vægt; thi Fremstillingen er baade i Acta og Apostelbrevene ganske summarisk: Omvendelse og Daab falder ikke alene i Tid, men ogsaa rent begrebsmæssigt nøje sammen³⁾; men det varer ganske vist ikke længe, maaske kun en halvhundredes Aar, inden vi træffer et ret udviklet Katekumenat, saaledes som vi ser det i Didake og senere hos Justin⁴⁾.

Det er i det foregaaende bemærket, at de etiske Krav ikke var særlig karakteristiske for Prædikenen overfor Hedninger; Jøderne fik ganske de samme Krav stillet til sig. Derfor hører til den rette μετάνοια og ἐπιστροφή baade Angeren over de tidligere Syndere og Fordringen paa Livets Fornylse. Men dette kommer, naar lige undtages Paulus' Optræden overfor Felix, ikke frem i den grundlæggende Forkyndelse; dette fællesmenneskelige udelades i Actas

¹⁾ εἴσοδος. 1, 9. 2, 1.

²⁾ Act. 2, 38. 41. 8, 38. 9, 18. 10, 47.

³⁾ »At blive troende og lade sig døbe falder sammen for Paulus«. Beyschlag II, 239. Jfr. Bang: Paulus 16. Dobschütz 31.

⁴⁾ Jfr. Harnack: Miss. I, 328.

Fremstilling ganske. De Toner, der lyder i Døberens Prædiken¹⁾, svarer ikke til Apostelprædikenen; en moderne »Svovlprædiken« heller ikke. Dette er der nu absolut intet galt i; thi Forholdene, hvorunder Prædikenen sker, forandrer sig; Apostlene talte, hvad enten de forkyndte Evangeliet til Jøder eller Grækere, til religiøse Mennesker, hvis Trang skulde ledes i den rette Retning; da, og først da, kunde man »lære dem at holde alt, hvad Jesus havde befaleet dem.« I Daabsbefalingen Mt. 28, 18 f. gaar Daab og Undervisning Haand i Haand; βαπτίζοντες og διδάσκοντες staar ikke i noget indbyrdes Afhængighedsforhold; men i selve Ordlyden ligger der en Tilkendegivelse af den Frihed, Evangeliets Forkyndere havde til at lade selve Daabshandlingen og den dertil knyttede Undervisning foregaa i den Orden, der i hvert enkelt Tilfælde var hensigtsmæssigst, og vi har nu set, hvorledes Apostlene har ladet den dogmatiske Del gaa forud, overfor Jøderne med særlig Vægt paa Kristologien, overfor Hedningerne med Fremhævelse af Teologien »stricte dicta« med Afvisning af de vildfarende Anskuelser forud for den positive Belæring, — ganske som senere udtalt af Lactantius: »Primus sapientiae gradus est, falsa intelligere, secundus, vera cognoscere²⁾. — Nutidsprædikenens værste Modstander er Materialismen, enten den saa optræder i finere eller grovere Form; af denne Kendsgerning maa da Angrebets særlige Metode afhænge. En etisk Paavirkning, enten den saa sker ved en Fremhævelse af det utilfredsstillende ved en gennemført Materialisme eller ved Fremstillingen af Jesu Kristi Herlighed, er da fuldt berettiget; men ligesom man i Nutidsprædikenen jo ikke kan blive staaende ved dette, der let fører til en Slags pænere Ebjonitisme, men maa skride videre til den — ja, det lyder jo ilde i Nutidsøren — dogmatiske Belæring om Jesus som Guds Søn, saaledes er den apostolske Missionsprædiken heller ikke blevet staaende ved disse kristologiske og teologiske Lærdomme, men den har hertil knyttet

¹⁾ Mt. 3, 7 f. Lc. 3, 7 f. ²⁾ Instt. I, 23.

en gennemført etisk Belæring. Denne finder vi i »Evangelierne« — d. v. s. naturligvis ikke i den Form, hvori vi nu har dem, da denne, selv efter den tidligst mulige Ansættelse¹⁾, først er opstaaet, efter at Kristus havde været forkyndt for Jøder og Hedninger i en Aarrække, men i de til Grund for dem liggende Kilder »Logia« og »Evangeliet«, hvori der ved Siden af Belæringen om Jesus selv fandtes de nye Bud, han paalagde sine Disciple. Saasnart vore synoptiske Evangelier er fremkomne, har de imidlertid afløst de ældre Kilder som kateketiske Skrifter, der tjente til Undervisning af dem, der allerede havde hørt om Grundtrækkene i den nye Religion²⁾; men de har ikke været Vækkelses eller Missionsskrifter; hvad der i denne Retning blev forkyndt, ses, som paavist, i »Apostlenes Gerninger«. —

Et ganske særegent Aktstykke, der handler om den nye Lov o. s. v., har vi i det saakaldte »Aposteldekret.«³⁾ Det sidste Tiaars Undersøgelse af dette ældgamle Vidnesbyrd⁴⁾ har gjort det indtil Vished sandsynligt, at Dekretets oprindelige Ordlyd har været: at afholde sig fra Afguds-ofre, Blod og Horeri⁵⁾. Denne Hypoteses Rigtighed forudsat, bliver det af Vigtighed for vort Emne at bestemme, hvad »εἰδωλοθύτων« betyder. Act. 15, 20 betyder det if. Harnack »Afgudsdyrkelse«, og i saa Fald er Dekretet vanskeligt at komme til Rette med, da jo Afgudsdyrkelse netop var det, Paulus først og fremmest vendte sig imod i sin Prædiken til Hedningerne, og det kunde da synes overflødigt atter at indskærpe det og dertil knytte to Synder, der lige saa vel var Synd for den til Kristendommen omvendte Jøde som for Hedningen, der var i samme Stand. Ved εἰδωλοθύτων slet og ret at forstaa Kød, der var blevet tilovers ved Ofring, kan sprogligt forsvares; men denne

¹⁾ Harnack: Beiträge IV.

²⁾ Harnack: Miss. I, 323. 37. ³⁾ Act. 15, 20. 29.

⁴⁾ Resch: Das Aposteldekret. Harnack: Beitr. III, 190 ff.

⁵⁾ ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πορνείας. Harnack. ib.

Fortolkning strander paa 1. Cor. 8, 7—8 og 10, 25 ff. Paulus, der forudsættes at være tilstede ved Apostelmødet, tillader jo her udtrykkelig Nydelsen af Kød og foreslaar kun, at man af Hensyn til andres Samvittighed skal lade være at udæske de svageres Kritik og vække deres Forargelse, naar man særlig er gjort opmærksom paa Kødets Herkomst. — Derimod vil εἰδωλοθύτων lettest forstaas som Deltagelse i Offermaaltiderne, uden at man dog selv deltog direkte i Ofringen. Dette stemmer overens med 1. Cor. 8, 10 ff., og at Advarslen mod en saadan »assistencia passiva« ikke er af Vejen, ses ikke blot af dette Sted; men den er paa sin Plads langt ned i Tiden. Harnack giver et Eksempel herpaa: at de kristne Officerer i Galerius' Hær var tilstede ved en Ofring og derved altsaa deltog i denne, men ved at gøre Korsets Tegn beskyttede sig selv mod de onde Aanders Indflydelse¹⁾. Samme Tankegang findes hos Pseudoaugustin (Cæsarius af Arelate): Man kors-tegner sig ofte, før man gør noget slet: nesciunt miseri, quia includunt²⁾. Ligeledes siges med Hensyn til Augurer-nes Gøgl, at man maa advare Folk mod af Ædelyst eller lignende at gaa til Afgudsfester o. l. Nogle siger: Ego me signo et sic manduco«; men dette er det visse Fordærv³⁾. —

Forstaaet paa denne Maade bliver Aposteldekretet ikke en »Moralkatekismus⁴⁾«, men de Jødekristnes Betingelse til de Hedningekristne, for at de gensidig kan anerkende hinanden; de opgiver Kravet om Omskærelse — der særlig var Genstand for Hedningernes Foragt — og indskærper de Hedningekristne tre Bud, hvis Overtrædelse særlig kunde forekomme disse som Adiafora. For Offerfesternes Vedkommende er dette let forklarligt, saaledes som 1. Cor. 8. viser; naar der ingen Afguder var til, var det kun Bornert-hed at unddrage sig den Selskabelighed, der knyttede sig til Offerfesterne; i denne Opfattelse kunde de bestyrkes ved den almindelige, hedenske Tankegang, at der i og for

¹⁾ Mil. Chr. 81. ²⁾ Serm. 265. Augustin V, App. 436.

³⁾ Serm. 278. Ib. 462. ⁴⁾ Saaledes Harnack: Beitr. III, 196.

Bekjendtgjørelse.

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet har under 12te April 1855 og 27de Juni 1878 bifaldet følgende Bestemmelser til Ordens Opretholdelse ved det offentlige Forsvar af Afhandlinger for Erhvervelse af akademiske Grader, nemlig:

1. Forsvarshandlingen styres af Fakultetets Dekanus eller af en anden dertil af Fakultetet udnævnt Professor. Styrelsen giver Ordet og paaser, at Handlingen foregaar paa en værdig Maade; han kan paalægge en Opponent at ophøre, og i fornødent Fald afbryde Handlingen. Styrelsen deltager ikke selv i Disputationen. Foruden de officielle Opponenten ere de Medlemmer af Fakultetet, under hvis Videnskabs Fag Disputatsens Æmne hører, og som ej have lovligt Forfald, pligtige til at overvære Forsvarshandlingen.
  2. Berettiget til at optræde som Opponenten ere ordentligvis kun akademiske Borgere, uden Hensyn til Livsstilling, samt Kandidaterne fra det polytekniske Institut og det forrige kirurgiske Akademi. Andre, som ønske at opponere, maa derfor forud henvende sig til vedkommende Fakultet.
  3. De, som vil opponere, have at melde sig hos Fakultetets Dekanus inden Begyndelsen af Handlingen; dog kan Styrelsen ogsaa give Tilladelse under selve Handlingen, men uden at betage dem, som tidligere have meldt sig, Forretten.
  4. Der tilstaas ordentligvis hver af Opponenten ex officio $1\frac{1}{2}$ Time og hver Opponent ex auditorio $\frac{3}{4}$ Time, derunder indbefattet den Tid, Doktoranden behøver til at give Svar; dog kan Styrelsen, for saa vidt som Antallet af de anmeldte Opponenten tillader det, tilstaa en længere Tid. Hele Handlingen maa ikke vare over 6 Timer.
  5. Foranførte Bestemmelser skulle indtil videre trykt medfølge enhver Disputats.
- Dette bekjendtgjøres herved til Efterretning for alle vedkommende.

Konsistorium, den 3dje Juli 1878.

C. Holten.
(L. S.)

Goos.

sig ikke var noget galt i at ære andre Folks Guder, naar man blot sørgede tilstrækkelig for sine egne.

Nævnelser af de to andre Synder er ogsaa ganske naturlig, ingen af disse stod i særlig Miskredit hos Hedningerne¹⁾, mens derimod Forbud mod Ting som Tyveri og Løgn ikke behøvede særlig at indskræmpes.

Skulde Harnacks Hypotese ikke kunne opretholdes, maa vi i Aposteldekretet se nogle jødekristelige Spisereregler, der paalægges de Hedningekristne sammen med et Forbud mod Utugt (der i denne specielle Sammenhæng forekommer ret umotiveret); men i dette Tilfælde er Dekretet ikke en Daabsbetingelse, hvilket fremgaar af Peters Argumentation, særlig v. 9—11, hvor det udtrykkelig fremhæves, at Hedninger, saavel som Jøder, frelses ved Troen paa Jesus, og at man derfor ikke skal besvære dem med at skulle holde Loven.

Aposteldekretet maa saaledes ikke opfattes som en Daabsbetingelse eller lignende. Noget saadant vilde Judaisterne (15, 1) fremtvinge; men hverken de oprindelige Apostle eller Paulus vil gaa med hertil; de opstiller derfor nogle Bud, der i særlig Forstand havde Ærinde til de Hedningekristne, men gør intet for at forandre den tidligere Missionspraksis.

Vi har saaledes paavist, at der var et særligt Moment i Missionsprædikenen overfor Hedninger, nemlig Forlangendet om Omvendelse fra Afguderne, foruden det i al Missionsprædiken fælles: Troen paa Kristus, og vi kan i dette dobbelte Budskab, der bringes Hedningerne, mens Jøderne kun modtog det enkelte: Troen paa Jesus²⁾, se Spiren til, at man i Tidernes Løb forud for Daaben fordrer en Erklæring om, at Baptizanden vilde forlade Afguderne og tro paa den levende Gud, aabenbaret som Fader,

¹⁾ Særlig angaaende den forskellige Vurdering af Utugtssynder, se f. Eks. Bousset 489 ff.

²⁾ Jfr. Hoennicke 270.

Søn og Aand. Men man maa dog ikke unddrage sig en Undersøgelse, om der ikke i den apostolske Forkyndelse, uanset om den gjaldt Jøder eller Hedninger, fandtes Elementer til en saadan Daabspraksis, altsaa et fælleskristeligt Grundlag for Forsagelsen ved Daaben.

1) Det kunde da tænkes, at der i Forsagelsen fandtes et liturgisk Efterbillede af Jesu Fristelse i Ørkenen. Grundtvig fandt Forsagelsen indstiftet her¹⁾. Senere Tider har sikkert haft dette for Øje, naar man af og til lader Forsagelsen foregaa tre Gange²⁾. Ligeledes maa den Omstændighed, at Forsagelsen meget ofte er treleddet, ses som Parallel til den tredobbelte Afvisning (eller til den treleddede Trosbekendelse; men dette er her uvedkommende), og man kunde ogsaa i Tertullians Formular: »Djævelen og hans »Herlighed« og hans Engle« se en Jævnførelse med de tre Ørkenfristelser, — dog kun, hvis man følger Lucas' Ordning. Først og fremmest vil man ikke have noget med Djævelen selv at gøre, saa afviser man hans Herlighed, (ganske vist bruges her ikke »pompa«, men *claritas*³⁾); men her er dog et Berøringspunkt, og endelig vil man ikke have Hjælp af hans Engle. Man kan altsaa ikke afvise Tanken om, at en og anden har følt Tilknytning til Fortællingen om Jesu Fristelse; men det er klart, at dette er en Konstruktion ex eventu; thi den rent rytmske Overensstemmelse med Kampen i Ørkenen findes jo kun, hvor det tertullianske Skema vedligeholdes, og endelig vilde, hvad der er det allervigtigste, Daabshandlingens Forløb være ganske ulogisk, og Symboliken vilde fuldstændig svigte, hvis Forsagelsen før Daaben var en Efterligning af Kristi Kamp med Djævelen efter Daaben⁴⁾, og endelig mangler vi enhver Hentydning hertil i det ny Testamente.

¹⁾ S. 69. Jfr. Moe 43. Greg. Naz. S. 161. Fr. Nielsen: Dsk. Krkt. 1891, 442.

²⁾ S. 174. ³⁾ v. Soden 458.

⁴⁾ Lignende Indvending hos Moc: Trosreg. 43. Kyrillos af Jerusalem fremhæver ogsaa, at Kampen kommer efter Daaben. S. 154.

2) Vi føres da herved over til en anden Mulighed, der egentlig blot er en Modifikation af den første. Kan da ikke Forsagelsen oprindeligt have været det, som man nu i Almindelighed holder den for, nemlig et Løfte om Kamp med Djævelen i Kristenlivet? Straks kan gøres gældende her som før, at der er en Vanskelighed i Forsagelseshandlingens liturgiske Stilling. Men dette er dog ikke i denne Sammenhæng fuldt afgørende, da den direkte Forbindelse med Jesu Fristelse mangler, og der jo intet er i Vejen for, at et Løfte om Kamp med de onde Aander, Djævelen i Særdeleshed, kunde aflægges før Daaben i Haab om ved denne at opnaa den dertil fornødne Kraft. Denne Opfattelse kan støtte sig ved en rent filologisk Betragtning. De første sikkert fikserede Verber i Forsagelsesformularen er netop militære Udtryk. ἀποτάσσομαι (der maaske allerede er terminus technicus i 2 Klem. og hos Klem. Alex.) og renuntio, der kan paavises fra Tertullians Tid, har begge en særlig militær Klang¹⁾. I det ny Testamente forekommer nu ἀποτάσσομαι kun faa Steder, nemlig Mc. 6, 46²⁾, Luc. 9, 61³⁾, Act. 18, 18⁴⁾ 18, 21⁵⁾, 2. Cor. 2, 13⁶⁾, alle Steder i Betydningen tage Afsked med, altsaa ganske uden Forbindelse med Militærvæsenet, og etisk ganske indifferent. Samme Betydning kan vist fastholdes Lc. 14, 33⁷⁾. Herom siges rigtignok⁸⁾, at det skal forstaas »tropice: renuntio«; men dette er en ret uheldig Nuance, da renuntio lige saa vel kan betyde »siger Farvel til« som ἀποτάσσομαι kan, saaledes f. Eks. den gamle latinske Oversættelse til Lucas 9, 61: »permitte autem ire

1) En Bemærkning hos Lübker ad gl., at renuntiare er et familieretligt Udtryk fra Skilsmisseforhandlinger = tuas res tibi habeto, er enestaaende.

2) ἀποταξάμενος αὐτοῖς ἀπῆλθεν.

3) ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκον μου.

4) τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος.

5) ἀποταξάμενος . . . ἀνῆχθη.

6) ἀποταξάμενος αὐτοῖς.

7) ἀποτάσσεται πᾶσιν τοῖς ἑαυτοῦ ὑπαρχουσιν.

8) Wilkii: Clavis N. T. Ed. III.

et renuntiare domesticis¹⁾. Den etiske Bestemthed beror paa Sammenhængen, ikke paa Udtrykket, baade hvad angaar det latinske og det græske Ord. Man kan altsaa ad leksikalsk Vej intet finde i Ny Testamente, der fører os i Retning af den Forstaaelse af Abrenuntiationen, at denne Handling skulde være en Indvielse til den kristelige Kamp; der er nok en rent leksikalsk, men ingen reel Lighed mellem det Ny Testamentes Brug af ἀπαύσσομαι og Tanken om Kristenlivets Kamp.

Men bortset herfra har baade ἀπαύσσομαι og renuntio en militær Klang; ἀπαύσσω betyder: opstiller særskilt, detacherer, og af de i Leksika²⁾ opstillede Eksempler handler noget over Halvdelen om militære Sager. Medialformen ἀπαύσσομαι, der egentlig betyder at træde ud af Række og Geled, har da ikke blot i Ny Testamente, men ogsaa hyppigt i yngre Græsk ganske mistet sin Militærklang, ligesom vi jo nu bruger »afløse«, »alarmere«, »være paa Post« o. l. uden at det falder os ind at tænke paa Krigsvæsen. Det bruges da i senere Græsk ganske lig det klassiske ἀσπάζομαι³⁾ i Betydningen: sige Farvel til. — Ganske ejendommeligt er det, at vi netop knyttet til denne Betydning: tage Afsked med, har en Slags hedensk Forsagelse, eller rettere, Tanken om eventuelt at give de hedenske Guder deres Afsked, nemlig i Licinius' Tale til Soldaterne før Slaget: »Hvis nu denne, der er fremmed og latterlig for os, viser sig stærkest, maa vi ogsaa anerkende ham og ære ham, idet vi siger Farvel til dem⁴⁾, for hvem vi nu forgæves tænder Vokskerterne; men hvis vore, hvad der ikke kan være Tvivl om, er stærkere, vil vi efter Sejren begynde Krigen med de gudløse⁵⁾.«

— For »renuntio«s Vedkommende er det imidlertid snarest et omvendt Forhold, der gør sig gældende. Re-

¹⁾ Harvey 1, 71. ²⁾ Se f. Eks. Stephani Thesaurus I, 2. 1723.

³⁾ Lobeck: Eclogæ Phrynichi, 23 f.

⁴⁾ χαίρειν τοῦτοις εἰπόντας. Euseb. vit. Const. II, 5. M. S. G. 20, 985.

⁵⁾ Lign. Udtr. hos Nilos § 23.

nuntiare har oprindelig intet at gøre med Militæret; det betyder »contrarium nuntiare. Hinc sæpe ponitur pro recusare, rejicere: quasi contrario nuntio irritum facere. (nostr. aufsagen, aufkündigen). — Det er derfor oprindelig en Gengivelse af græsk ἀπειπεῖν, »i. q. nolle amplius uti aliquva re. Tert. ad ux. 1,1. »nuptiis¹⁾«. Men dette Ord, der oprindelig staar ganske etisk indifferent og heller ikke har noget med Hærvæsen at gøre, bliver efterhaanden ved ikke blot at være Gengivelse af ἀπειπεῖν, men ogsaa af ἀποτάσσεσθαι, der etymologisk ingen Sammenhæng har med renuntiare, lige saa militært præget som ἀποτάσσεσθαι²⁾.

Der er altsaa, hvad enten vi ser paa det latinske eller det græske Udtryk, visse Tilknytningspunkter til Tanken om den kristelige Kamp, der skulde være Resultatet af Forsagelsen. Nu kan vi jo imidlertid først paavise netop disse to Udtryk som faststaaende, sikre termini technici fra c. 200, og der møder os straks den Ejendommelighed, af netop Forsagelsen ingen Rolle spiller i Talen om den kristelige Kamp. Tanken skulde synes at ligge nær; ἀποτάσσομαι faar jo som sit positive Supplement σύντάσσομαι, der forbundet med ἐπὶ betyder at opstille sig sammen (σύν) i Række og Geled (τάξις) til Kamp mod nogen³⁾, og som uden Præposition forbundet med en Dativ betyder at »melde sig til ens Hær«. Men skønt allerede disse Ordforbindelser lægger det nær at forbinde Apotage—Syntage med Tanken om, at den nydøbte opsiger Djævelen Huldskab og Troskab og nu melder sig til Tjeneste hos Kristus, gaar de kirkelige Forfattere ikke videre ad denne Vej⁴⁾. Men derfor kunde Oprindelsen jo godt ligge i denne Tankegang. Harnack har i sin Monografi »Militia Christi« samlet et meget rigt Materiale til Belysning af de Kristnes Stilling til Soldaterstanden, og det er heri tydeligt vist, at der lige

¹⁾ Forcellini: Lexic. III.

²⁾ Ruinart 313. »renuntio signis« f. Eks.

³⁾ Steph. Thes. VII; 1458. Phrynichus forklarer det lovlig farveløst ved ὑποχνοῦμαι. Lobeck 23 f.

⁴⁾ Caspari i Realenc. ³, I, 119.

fra Aposteltiden i det kirkelige Sprog har vrimlet med Udtryk, hentede fra Feltlivet¹⁾. Derimod findes disse ikke i Jesu Mund og anvendes først i Apokalypsen om ham, og det synes, som om disse krigerske Udtryk om Jesus ikke indenfor vort Tidsrum har haft nogen Indflydelse paa Menighedens Væremaade²⁾. Men hos Paulus er det krigerske Sprog meget hyppigt; men da dette ikke kommer frem i Missionstalerne, og vi for at finde en fast Forbindelse med vort Emne maa finde denne Tanke: Indvielse til den kristne Ledingsfærd, knyttet til Indlemmelsen i Kristi Rige, altsaa Daaben, har man allersnarest det Indtryk, at hele denne Tankeudvikling hører med til den Formaning om og Udvikling af, hvad der hører med til at vandre værdig det Kald, hvortil de døbte er kaldede, og ikke til den Forberedelse, der maatte gaa forud for Daaben. I Rm. 6 findes virkelig en saadan Forbindelse mellem Daaben og Indvielsen til Kampen. Overfor den Tanke, at man, da man jo er frelst ved Naade, skal kunne opnaa større Naade ved gennem fortsat Syndeliv at give Gud Lejlighed til at skænke yderligere Naade, opstiller Paulus det Krav: vi er døde i Daaben³⁾, alt vort Liv er et Liv af Døde, en Genopstaaen med Kristus; dette Liv er en fuldstændig Nybegyndelse. Derfor har Synden tabt sin Ret over os⁴⁾, vi skal derfor ikke »fremstille vore Lemmer for Synden som Uretfærdigheds Vaaben, men fremstille . . . vore Lemmer som Retfærdigheds Vaaben for Gud⁵⁾«. Her er ikke nogen som helst Grund til at afsvække Betydningen af »όπλα« til »Redskaber«⁶⁾; her er en virkelig Forbindelse mellem Daaben og Kampen mod det onde. Men dog er der en saa stærk Forskel i de anvendte Billeder, at vi maa fastholde, at i dette Sted kan ikke findes nogen Forbindelse med den senere velkendte Abrenuntiationsakt.

1) Anf. Skr. 12 ff., 93 ff.

2) Smstds 9 ff.: »Sofern das militärische Element in die christliche Stimmung eingetreten ist, ist es nicht von hier aus abzuleiten.«

3) V. 3. 4) V. 12. 5) V. 13. 6) Saaledes Godet ad. 1.

Baptizanden optræder aktivt, det er ham, der foretager sig noget, før Daabsnaaden kan gives ham; dette fremhæves i Tidernes Løb stærkere og stærkere: man vender sig mod Vest, tiltaler Satan personligt, spytter ad ham, blæser paa ham og vender sig derefter til Gud. Denne kraftige Aktivitet, som Daabsliturgierne udtrykker i saa mange Handlinger, viser hen til noget ganske andet end den paulinske Tankerække i Rm. 6, hvor netop det passive fremhæves i Modsætning til al senere Aktivitet¹⁾; Vi er døbte (v. 3) — begravede — oprejste (v. 4) — sammenvoksede (v. 5) — vort gamle Legeme er korsfæstet for at blive til intet o. s. v. Først udaf denne Samhørighed med Kristi Død og Opstandelse, den derved virkede Frihed for Synden, kommer Hellighedslivet, — ja, der tales ikke et Ord om et Kontraktsforhold eller lignende, hvorved vi paa Grund af et Løfte skulde være bundne til at lyde Guds Lov; det er meget mere et reelt Aarsagsforhold, der fremstilles: efter hvad der er sket med os i Daaben, kan vi ikke leve anderledes, end det sømmer sig Kristne, — ganske samme Tanke som Mt. 6, 24, hvor Jesus ikke siger: »I maa ikke tjene Gud og Mammon«, men: »I kan ikke o. s. v.«, og I. Johs. 3, 9: ... den, som er født af Gud, gør ikke Synd ...; ogsaa her er Forbindelse mellem Kristenlivets Begyndelse, Genfødselen og det hellige Liv, men uden nøgensomhelst Antydning af Henvisning til et Pagtsforhold.

Da nu imidlertid renuntiare oftere i almindelig Sprogbrug optræder som Gengivelse af ἀπειπεῖν i. q. nolle amplius uti aliquā re²⁾, er der jo en Mulighed for, at det kan knytte sig til dette græske Ord og først senere være gengivet ved ἀποτάσσομαι. Det findes i Ny Testamente kun 2. Cor. 4, 2.³⁾ Her synes der i første Øjekast at være en

¹⁾ Se Windisch's grundige Gennemgang: Taufe u. Sünde 168 ff.

²⁾ Forcellini III ad gl.

³⁾ ... ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνῃς, μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας συνιστάντες

Parallel til Forsagelseshandlingen, idet nemlig ἀπειπάμεθα — συνιστάντες synes ganske at svare til ἀποτάσσεσθαι — συντάσσεσθαι, forsage Djævelen — slutte sig til Kristus. Kristenlivets Kaar kunde da være parallelliserede med de en Gang ved Daaben afgivne Løfter. Nægtes kan det selvfølgelig ikke, at Paulus kan have trukket disse Forbindelseslinjer; men intetsomhelst kan bygges herpaa; thi det paagældende Sted drejer sig særlig om Forholdet overfor de judaistiske Vranglærere, og Ordene maa da derfor tages i al Almindelighed¹⁾, (jfr. d. rev. danske Ovs. af 1907 eller Rørdams Ovs.) og drejer sig ikke om Paulus' etiske Beskaffenhed som Følge af et een Gang afgivet Løfte²⁾. Hvis Indskuddet ἐργά efter κρυπτά var ægte³⁾, kunde maaske Hensynet til Paulus' etiske Vandel lettere tænkes at have været i Tanken; men da denne Læsemaade først findes fra 9ende Aarhundrede, behøver den ikke at tages i Betragtning, og Hentydning til Daaben mangler ganske.

Tanken om den kristelige Kamp har man fundet knyttet til Forsagelsen i 1. Pet. 5, 8 f: staar ham (Djævelen) imod, faste i Troen. Herom er sagt: »At Vers 8 alluderer til Forsagelsen er vel ikke haandgribeligt, men maa dog forekomme enhver rimeligt, der rolig vil overveje, at de Kristne netop der og, det jeg ved, intet andet Steds erklærer Djævelen for deres egen og hele Kirkens fælles Modstander og, netop idet de erklære ham Krig, vedgaa, hvad Apostelen her minder om, at de ikke gør det i egen Kraft; men i Troen paa Gud Fader, Søn og Helligaand⁴⁾.« —

ἐαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.

¹⁾ C. F. G. Heinrici ad loc.

²⁾ L. I. Koch lægger Vægt paa Aoristen: der maa være tænkt paa en bestemt Afgørelse i Apostelens Liv... snarest maa Tidsp. herfor... være Omvendelsen. — Dette kunde da i og for sig tyde paa en Forsagelse, hvis ikke Modstanderne var saa særligt fremhævede.

³⁾ Cod. Mosqv. if. Tdf. 8, ed. maj. 1872.

⁴⁾ P. C. Kierkegaard 1, 75.

Hele denne Argumentation er betegnende for den, der føler det som sin Opgave at finde Retfærdiggørelse for noget bestaaende; at der skal kæmpes med Djævelen, er jo kendt nok; — at sætte det i Forbindelse med Daabens Naade er fuldt ud forsvarligt, jfr. Rm. 6; men at indlægge Tanken om Daaben, ja, endog en enkelt Ritus ved denne, i dette Apostelord, er Prædiken, ikke Eksegese. Og i hvert Fald er her jo Tale om den Kraft, man har faaet ved Daaben, ikke om Betingelserne for Daaben.

3) Tanken i Rm. 6 om den kristelige Kamp er udført nøjere i Ef. 6, 10 ff.; men her er den nuanceret paa særlig Vis, idet Paulus her ser Modstanderen i de onde Aander, der behersker denne Verden, og her nævnes direkte baade Djævelen og hans Engle. Man kunde da yderligere modificere Tanken om den kristelige Kamp, nemlig til Kampen mod Dæmonerne. Forsagelsen skulde da være et Løfte om etisk Liv, set under Synspunktet af Kamp med Dæmonerne. Det militære Udspring af ἀποταγή vilde da her have bevaret sin Karakter, og i en Fremstilling som Ef. 6, 10 ff. vilde dette krigerske Sprog ikke blot være Allegori, men en virkelig Kamp, — en Kamp, der var lige saa haandgribelig som en Kamp med kødelige Vaaben¹⁾. Men her er imidlertid aldeles ikke Tale om Daab i denne Sammenhæng, langt mindre om en af Daabshandlingens Riter. Her er Tale om en Rustning, de Kristne først skal iføre sig for en Gang i Fremtiden at kunne kæmpe, og denne Rustning bestaar af Egenskaber og Færdigheder, der kun tildels kan sættes i Forbindelse med Daaben; og endelig samles alt i Henvisning til: »Vaager og beder« . . . ikke i en Henvisning til at holde sig til Kaldelsen og Udvalgelsen eller lignende Udtryk. Det er derfor umuligt heri at se »den bibelske Begrundelse« for Abrenuntiationen²⁾. Ethvert Skriftord, der handler om Kamp mod Djævelen, vilde være lige saa vel anvendt³⁾.

¹⁾ Harnack: Mil. Chr. 13.

²⁾ Caspari i P. R. E.³, 1, 119.

³⁾ Caspari anf. Mt. 25, 41, Joh. 12, 31, Ef. 6, 11—12, 1. Joh. 2, 13. 5, 19, der allesammen har lige ringe Beviskraft.

(— I dansk Oversættelse af Ny Testamente har vi Ordet »forsage« anvendt Tit. 2, 12 som Gengivelse af »ἀρνεῖσθαι¹⁾«. Nu er Ligheden altsaa nærmest stor ved Oversættelsen; men dette Skriftord er dog ogsaa ellers sat i Forbindelse med Abrenuntiationen.²⁾ Aoristen viser, at Bruddet med Synden skal gaa forud for det gudelige Levned, og der findes da her det aktive Moment, der saa stærkt savnedes i Rm. 6. For saa vidt er da dette Sted det eneste, hvortil Tanken om Forsagelsen overhovedet kan knyttes. Den Opdragergerning³⁾, der da antydes at gaa forud for Daaben, vilde da passe godt til Tanken om Dragelsen til Kristus, enten denne sker gennem Loven, Missionsprædikenen eller indre Rørelser. Men der er jo den Vanskelighed, at det ser noget søgt ud at finde Forsagelsen anbragt her, uden at Daaben er nævnet eller antydet, uden at Forsagelsens positive Modstykke, Troen, er angivet uden maaske ved det meget farveløse: leve sindigt o. s. v.« — og endelig er Glosen ἀρνούμαι ret fjernt fra ἀποτάσσομαι.)

Imidlertid er der den Mulighed, at Paulus — uden direkte at tænke paa Forsagelsen ved Daaben — ved Talen om Kampen i Ef. 6 bevæger sig i Tankerækker, der havde Forbindelse med den samme Kamp, at altsaa man kan sige, at Kampen med Dæmonerne er indesluttet i det For-

¹⁾ ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν κ. τ. λ. . . ζήσωμεν.

²⁾ Saaledes hos Kopterne. Windisch (anf. Skr. S. 245) siger: Übrigens mag aus ἀρνησάμενοι κ. τ. λ. der Hinweis auf einen liturgischen Akt entnommen werden &c. og han sætter det i Forb. m. 1. Tim. 6, 12, hvor han finder det positive Modstykke, Bekendelsen. »I denne Afsigelse erklærede Neofylen udtrykkelig, at han med fuld Bevidsthed vilde paatage sig Forpligtelsen, der i Neofytkatekesen blev paalagt ham af den kristelige Lærer, Forpligtelsen til et heltud Gud velbehageligt, fra alle syndige Lyster bortvendt Liv.« Men noget Bevis herfor findes ikke, og Udviklingen hænger jo nøje sammen med W.'s »Entsündigungslære.

³⁾ παιδεύουσα ἡμᾶς.

sagelsesløfte, Hedningerne havde aflagt ved deres Daab. Hvis dette besvares benægtende, er der ikke dermed sagt, at denne Kamp ikke skulde føres, men kun dette siges, at Kampen med Dæmonerne ikke er berørt i Daabsløfterne, men hører med til den kristelige Oplysning, der gaves Katekumenerne før Daaben eller — som det ifølge Actas Skildring hyppigt maa være sket, — efter Daaben¹⁾. Spørgsmaalet er da: Hvis vi forudsætter Rigtigheden af den Hypotese, at Abrenuntiationen gjaldt de hedenske Guder, kan man da ikke forene Tanken om Dæmonkampen med vor Hovedtese, saa at Ef. 6 bliver en Udvikling af Forsagelsesløftets Indhold, fordi de hedenske Guder og Dæmonerne er identiske? Vi har ovenfor²⁾ set, at i mere eller mindre Grad er denne Identifikation af Hedningernes Guder og Dæmonerne³⁾ en gængs Tanke i de første 2 Aarhundreder efter Paulus, typisk er ogsaa det tidligere ikke anførte Sted af Barnabasbrevet: »Førend vi troede paa Gud, var vort Hjertes Herberg forkrænkeligt og svagt ... det var fuldt af Afgudsdyrkelse og det var Dæmonernes Hus, fordi vi gjorde, hvad der var Gud imod⁴⁾«. Det er ogsaa paavist, at denne Kamp mod Aanderne er sat i Forbindelse med Abrenuntiationen; hos Tertullian er det selvfølgelig, fordi han sætter angeli diaboli = dæmonia; dette er ganske vist en hyppig Anskuelse, men ingenlunde eneherskende. Det (pseudo)cyprianske Skrift: »qvod idola dii non sint« har en euhemeristisk Opfattelse, Afguderne

¹⁾ Jfr. Heitmüller 30.

²⁾ S. 37. 55. 61. Jvf. Pseudo-Cypr. . . qvod id. dii &c. Clemens exc. ex. Theod. Torm 62 f.

³⁾ Enten det saa tænkes som en absolut Identitet (den populære Opfattelse, Knopf 116. Höfling I, 381) eller saaledes, at Dæmonerne har indført Afgudsdyrkelsen, Harnack: Miss. 110. 113 f. 118 f. Pichon 85. — Om Jødernes Opfattelse af Forholdet mellem Dæmoner og Afguder se Bousset 350. 389 ff.

⁴⁾ ἡν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας καὶ ἡν οἶκος δαιμονίων διὰ τὸ ποιεῖν, ὅσα ἦν ἐναντία τῷ Θεῷ. Barnab 16⁷⁻⁸. Funk 1,88.

er Mennesker; men de af Afguderne uafhængige onde Aander, Elementaraander, døde Menneskers Sjæle o. s. v., benytter sig af denne Overtro til at skaffe sig Tilbedelse og skjuler sig derfor i deres Statuer og Billeder¹⁾. Det vil da let forstaas, at i en Tid, hvor Dæmonlæren i den Grad beherskede Sindene²⁾, er det ganske naturligt, at Abrenuntiationen er sat i Forbindelse hermed og at specielt Ledet angeli er fortolket om de med Dæmonerne identiske Afguder. Jo krassere Dæmontroen er, des rimeligere vil det være, at der paa et saa vigtigt Punkt som ved Daabs-handlingen tages Afstand fra disse Menneskehedens Plageaander. — Men nu er der, sammenhængende med den forskellige Dæmonologi, en Vaklen; Tertullian har jo i Abrenuntiationen den direkte Tilknytning til Dæmonerne; men han har tillige den Tanke, at det er ved Eksorcismen (der jo for Tertullian staar uden Forbindelse med Daaben), at Kampen mod Dæmonerne føres³⁾. Denne sidste Tanke er den gængse i den tidlige Kirke⁴⁾, og den varer ved⁵⁾; det er da i Eksorcismen, at man vil finde Erindringen om de første Aarhundreders Dæmontro, selv om man ikke tiltaler de onde Aander, men den onde Aand κατ' ἐξοχήν. Kirken har derfor saaledes trods adskillige Tilløb til i Tilknytning til Folketroen rituelt ved Daaben at

¹⁾ Quod id. 6—7. Jfr. Knopf 119. Julius Africanus: dæmones qui in idolis habitent. M. S. L. X, 95.

²⁾ Harnack: Mil. Chr. 14. Miss. I, 110.

³⁾ Om Daabseksorcismens Forbindelse med Mysterierne se Anrich 190, 205; der maa skelnes mellem den Eksorcisme, der drives uafh. af Daaben, og som kan udøves baade overfor Jøder (jfr. Evangelierne og Acta) og døbte og Hedninger (f. Eks. Act 16, 16 ff.), og saa den Eksorcisme, der bliver Indgang til Daaben.

⁴⁾ Cyprian ad Don. 5. Redepenning II, 430. Ang. Forb. m. Eksorc. se Harnack: Miss. I, 113 ff.

⁵⁾ Can. Hipp. 108—109. Achelis 93. Æg. K. O. 45 ib. 93. Kunze 32, 55.

anerkende Dæmonerne som det reelle i Hedningeguderne bevaret en Forestilling om, at dette ikke var det oprindelige Forhold, men at Forsagelsesløftet gik paa Deltaelse i den hedenske Gudstjeneste. I den af os afviste Forstaaelse styrkedes man selvfølgelig ved de »Djævelens Engle«, der i saa stor Udstrækning nævnedes i Abrenuntiationsformularerne; man følte, efterhaanden som Afguderne traadte i Båggrunden, mere og mere Trang til at se Realiteter bag disse Ord, og Tilknytningen til de Dæmoner, der lige op til Nutiden spillede en saa enorm Rolle i Folkebevidstheden, var da ganske naturlig.

Inden dette Emne forlades, maa man dog for en Fuldstændigheds Skyld tilføje, at Paulus ikke identificerer Dæmoner og Afguder. Knopf¹⁾ mener ganske vist, at han forener »Dæmonteorien« med den renere Forstaaelse, at Hedningeguderne slet ikke er til. Dette er nu noget misvisende; det højeste, man kan sige, er, at Paulus har en lignende Opfattelse som senere Cyprian: Guderne er slet ikke til; men Dæmonerne har en vis Interesse i, at de tilbedes, da de derved faar Del i Ofrene. For Paulus staar det urokkelig fast, at Hedningeguderne slet ikke er til²⁾. Paa den anden Side er det klart, at Paulus' Verdensbillede omfatter de store Dæmonskarer, der staar under Djævelens Herredømme³⁾; men han identificerer dem ikke med Afguderne; hans Standpunkt ligner, saa vidt vi kan se, Cyprians; han undviger Tanken om Identifikationen⁴⁾ »Uden Tvivl har han bag Hedningeguderne tænkt paa Aandevæsener; men han synes dog ikke at ville betegne

¹⁾ Anf. Skr. 119.

²⁾ 1. Cor. 12, 2 ἀφωνα, jfr. 1. Kg. 18, 27; jfr. Argumentationen Act. 14, 15: omvende sig fra τούτων τῶν ματαίων (Hebr. Intethed, èlil, šav), til den levende Gud. Hele Udtryksmaaden Act. 17, 22—31 viser det samme og Demetrius' Anklage i Efesus, Act. 19, 26, gaar i samme Retning, og Korinthiernes Svar 1. Cor. 8, 4 viser klart hen til Paulus' Forkyndelse. — Endvidere Dibelius 67.

³⁾ Særl. Ef. 6, 10 ff. ⁴⁾ Heinrici: 1. Cor. S. 278.

λεγόμενοι θεοὶ som δαιμόνια, men ved Dæmonerne har han tænkt paa en snævrere begrænset Gruppe (šedim); disse Dæmoner staar kun for saa vidt i Forbindelse med den hedenske Kultus, som de har Fordel af Ofret. 1 Cor. 10, 21f synes at tyde paa, at de ernærer sig af Ofre¹⁾.« Den sidste Paastand kan man nu lade staa ved sit Værd²⁾; men Argumentationen i 1. Cor. 10 viser klart, at Paulus ikke fraviger sin Hovedtanke: Afgudernes Intethed. Paulus' Tankegang er denne: Paa Grund af Afgudernes Intethed kunde man sige, at Offer til dem maatte være en ligegyldig Sag; men det er det ikke, thi Ofret bliver taget til Indtægt af Aanderne³⁾.

Noget mere i Retning af en Identifikation gaar Apoc. 9, 20: »De omvendte sig ikke fra deres Hænders Gerning, saa at de lod være at tilbede Dæmonerne og Afgudsbillederne af Guld og Sølv o. s. v., som hverken kan se eller høre og gaa.« Men dels er Stedet ikke absolut tvingende, dels hører det til en helt anden Læretrope, som ikke er normerende for Paulus.

Angaaende hele denne Dæmonteori kan vi da — uden at gaa ind paa dens Oprindelse eller religiøse Værdi — sige, at det er grumme tvivlsomt, om den har noget med Paulus at gøre, og i benægtende Fald mangler vi den Forbindelse med den apostolske Forkyndelse, der kunde give os Ret til at tænke Grundlaget for Abrenuntiationshandlingen her. At der senere trækkes en Forbindelseslinje, kan Paulus ikke være ansvarlig for, og at dette er sket, skyldes den stærke Fremhævelse af Dæmonernes Virkning, der beherskede den kristne Kirke langt op i Tiden, men aldeles ikke var ejendommelig for Kristen-

---

¹⁾ Dibelius 69. ²⁾ Støttes forresten ved Origenes ad mart. 45.

³⁾ En virkelig tankemæssig Forsoning af Dæmonteorien med Euhemerismen synes først at være sket ved Lactantius. Inst. II, 16, 3. Saaledes Pichon 86.

dommen, idet den fandtes baade i den senere Jødedom og i de hedenske Religioner, baade i Folkereligionerne og i Mysterierne¹⁾.

Men Tanken om en Forsagelse ved Daaben kan ikke støtte sig paa noget af alt dette. Intet nytestamentligt Ud-sagn giver fast Grund til Antagelse af, at Abrenuntiationen er af apostolsk Oprindelse; men ved Prædikenen for Hedninger fulgtes en Praksis, der forholdsvis let kunde medføre, at der ved Daaben afkrævedes Baptizanden et Løfte om Forsagelse af Afguderiet, førend han aflagde Bekendelsen tfl den treenige Gud. — Derimod findes intet tilsvarende i Omvendelsesprædikenen for Jøder. Det maa da betragtes som højst tvivlsomt, om Abrenuntiationen — da den opkom og blev almindelig — har været krævet ved Daab af Jøder²⁾.

Om følgende Betragtning nogensinde har været gjort gældende, skal jeg lade være usagt; men for en Kristen, der havde Kendskab til Johannesdaaben og Proselytdaaben, vilde det være naturligt at opstille en Parallelisme mellem Johannesdaaben og Jødedaaben paa den ene Side og Proselytdaaben og Hedningedaaben paa den anden Side. Ganske vist staar Proselytdaaben i Forbindelse med Johannesdaaben³⁾, idet begge har fælles Grundlag i de jødiske Tvættelser.

Disse gjaldt særlig den kultiske (levitiske) Urenhed. Naar da Hedningen, der som saadan er uren⁴⁾, fordi han staar i Forbindelse med Afguderne⁵⁾, skulde indgaa i det

¹⁾ Harnack: Miss. I, 113 f. Anrich 190 o. a. St.

²⁾ Betvivles af Kunze 442. Hævdes af Kattenbusch II, 983. Hvor selvfølgelig det egentlig er, at man maa finde Oprindelsen til Abr. i Prædikenen for Hedninger, beviser O. Moe S. 55, der ellers (227, 244) hævder Abr. for baade Jøder og Hedninger; thi naar han skal definere Satans Tjeneste siger han uvilkaarlig: Hedningernes præsente Liv.

³⁾ Windisch 49 ff. ⁴⁾ Schürer III,⁴ 194.

⁵⁾ Heitmüller 7. Anrich 118.

israelitiske Samfund, maatte han renses; den rettroende Jøde blev besmittet endog ved at sælge Dyr, der bestemtes til Ofring¹⁾; hvor meget mere uren var da ikke den, der om han end havde forladt Afgudernes Dyrkelse, dog havde været i et Samfund med disse (ved at deltage i Sacralierne), som ikke endnu definitivt var hævet? Derfor var Proselytdaaben vel en Tvættelse i Analogi med de andre; men den fik en særlig afsluttende Karakter²⁾, hvorved dette Samfund blev hævet. Johannesdaaben er en Etisering af de jødiske Tvætninger; ikke kultisk Renhed, men sædelig Renhed skulde de, der døbes, opnaa. Det fælles for Proselytdaaben og Johannesdaaben er da Opnaaelsen af Renhed, men set under to Synspunkter. De samme genfindes i den kristelige Daab; men her er det noget langt højere, der gives, ikke blot, som i Johannesdaaben, en Syndstilgivelse paa Basis af Syndsbekendelse og Løfte om et bedre Liv, ikke heller som i Proselytdaaben en Løsrivelse fra Afguderne; men her gives Syndsforladelse og ny Fødsel³⁾. Dette altomfattende renser jo i sig alt, hvad urent nævnes kan, og for de døbte af henholdsvis Hedningerne og Jøderne maatte Daaben da, i Tilknytning til den ovenfor skildrede apostolske Forkyndelse, særligt føles knyttet til Befrielsen fra henholdsvis Afgudstjenesten og den ufuldkomne Gudsdyrkelse.

§ 15.

Barnedaab.

I det foregaaende er der absolut intet Hensyn taget til, om Baptizanden har været voksen eller Barn. Dette er et Udslag af, at vi aldeles intet ved, om der har været Forskel paa Praksis i de forskellige Tilfælde. Den barne-

¹⁾ Jfr. Aboda Zara's Bestemmelser: En hvid Hane maa ikke sælges, naar den er egnet til Offer. 1, 5 jfr. 2, 3. 3, 1. 5, 1.

²⁾ Eksempler hos Schürer, anf. Skr. 182 f.

³⁾ παλιγγενεσία, Tit 2, 5.

døbte Origenes og den mod Barnedaaben ret skeptiske Tertullian gør ingen Forskel i Omtalen af Daabsriterne. Men forudsat, at Barnedaaben har været i Brug fra første Færd af, har vi aldeles ingen Vidnesbyrd om, hvorledes man forholdt sig med Forsagelsen. Ved hele Familiers Daab er det jo det naturligeste, at man — hvis Børn overhovedet døbtas — har benyttet samme Praksis for hele Familien, altsaa har ladet Hedningebørn afsværge de hedenske Guder. Men Spørgsmaalet bliver vanskeligere, naar Talen er om Jødebørn. Her maa Forsagelsens Væren og Ikke-væren afhænge af, om man har anvendt den overfor voksne Jøder. Hvis den ikke har været anvendt ved Jødedaab — eller rettere, hvis man ved Jødedaab har anvendt en Ritus, der havde Hensyn til det jødiske Liv, som Forsagelsen havde det til det hedenske, har man vel ikke brugt den ved Jødebørns Daab. Og heraf følger næsten nødvendigt, at den heller ikke blev anvendt ved Kristenbørns Daab, — et Barn af kristne Forældre kunde da vel ikke betragtes som staaende Guds Rige fjernere end et Jødebarn? Hvordan man end betragter 1. Cor. 7, 14¹⁾, viser dette Udsagn, at selv Børn af blandede Ægteskaber stod i et vist Forhold til Menigheden; — kunde man da lade et Kristenbarn afsværge Djævelen, hans Væsen og hans Engle? — At Abrenuntiationen saa forholdsvis hurtigt kom til at høre med til al Daab, ligger sikkert i den Omstændighed, at alle Forbindelseslinjer med Jøderne hurtigt blev afbrudte, man arbejdede kun med Hedningekristne, hvis første Generation havde afsvoret Satan, og Skikken blev da ved at gælde, ogsaa for de Børn, der fødtes i kristelige Ægteskaber.

§ 16.

Jødekristendommen.

Men inden vi gaar over til at følge Forsagelsens Historie ned gennem Kirkens Udvikling, vil det være pas-

¹⁾ Se herom P. C. Kierkegaard II, 266 f. Schepelern 9. Rietschel II, 92. Jfr. Hollaz III, 162. Severinsen: Ord og Skik 29.

sende at kaste et Blik paa den Gren af Kristendommen, der hurtigst visnede: Jødekristendommen. — Det er ovenfor ved Gennemgangen af den ældste kristelige Litteratur iagttaget, hvorledes der, saa snart der er Tale om Hedningekristne, kan findes Omraader, hvortil Forsagelsesriten kunde knyttes; men i den jødekristne Litteratur hersker der stor Tavshed. Men vi er dog ikke nødtte til at nøjes med en saadan Argumentation e silentio.

I den østsyriske Kirke fandtes der nemlig Forhold, der i mangt og meget var i Overensstemmelse med dem, der i denne Sammenhæng interesserer os. Den Stilling, som Acta viser os bestaaende mellem Jødedom og de kristne Menigheder, en Afveksling mellem øjeblikkelige Forfølgelse og Fred og Taalsomhed¹⁾, bestod langt ned i Tiden i denne Kirke; *Afraat*, hvis Homilier²⁾ er forfattede 337—345, er vist det sidste Vidne om den af den græske Aand ret uberørte, paa jødekristelig Grund opstaaede Kirke. Det ældste jødisk-kristelige Grundlag for den syriske Kristendom skinner endnu hos ham tydeligt igennem og bekræfter, at i den østsyriske Kirkes korte første, os ubekendte Periode bestod dens Bekendere særlig af omvendte Jøder³⁾. Det er da ganske naturligt, at *Afraat* paa den ene Side stadig støtter sig paa rabbinsk Lærdom⁴⁾, og paa den anden Side, at en stor Del af Værket er optaget af Polemik mod Jøderne⁵⁾. Ganske vist findes der Hentydninger til Hedenskabet; dette behøver ikke at følge af, at *Afraats* Forældre muligvis har været Hedninger⁶⁾; et hedensk Element har ligesom et gnostisk staaet overfor den jødekristelige Hovedmasse. —

Daaben omtales flere Steder⁷⁾. Vi kan her lade Spørgs-

¹⁾ Harnack Miss. 1, 39.

²⁾ Rettere »Afhandling« eller »Breve«, Schwen 14.

³⁾ Harnack Miss. II, 122 Not. ⁴⁾ Bert VIII, Schwen 63 f.

⁵⁾ Bert XXXII. XXXVI. Schwen 15. ⁶⁾ Schwen 9.

⁷⁾ Se Schwen 109. Hypotésen om, at kun ugifte (Munke) døbtes, maa afvises (Schwen 97), skønt netop paa syrisk Grund mange underlige asketiske Anskuelser opstod (jfr. Tatian).

maalet ligge, om Afraats Bekendelse i Overensstemmelse med almindelig Skik var treleddet, eller man vil fastholde den syvleddede Bekendelse¹⁾. Schwen stiller sig i Modsætning til f. Eks. Bert²⁾ og Caspari³⁾ tvivlende overfor Spørgsmaalet, om Afraat overhovedet bruger noget Symbol ved Daaben. Det »Tegn«, der ved Daaben overgives⁴⁾, skal da være Korstegnet, ikke Symbolet. Men den formulerede Bekendelse synes at svæve i Luften, hvis den ikke i hvert Fald er Grundlaget for Katekumenundervisningen; om den saa har været udtalt ved Daaben, er for saa vidt af Betydning, som man i benægtende Fald paa Forhaand maatte stille sig tvivlende til Muligheden af en Abrenuntiations Tilstedeværelse. Men den Omstændighed, at Gengivelsen af »Troen« indledes med: »Det er vor Tro o. s. v.«, og slutter med: »Dette er Guds Kirkes Tro«, gør det naturligt at antage, at vi her har en ordret Gengivelse af »en officiel Daabsbekendelse⁵⁾«. Schwen⁶⁾ indrømmer da ogsaa, at man ikke ret forstaar, hvad Symbolet skal anvendes til.

Har da Afraat nogen Forsagelsesformular? Caspari finder Hentydning dertil⁷⁾, og Schwen finder⁸⁾, at der i Hom. XII ved »omskære Hjærtet fra de onde Gerninger⁹⁾« er Tale om den frivillige Forsagelse af Hedenskabet. At det just skulde være Hedenskabet, er ganske ubevisligt; men ifølge Sammenhængen ligger det nær at se en Hentydning til en Daaben ledsagende Handling. Caspari har i de Spaadomskunster, der skal aflægges¹⁰⁾, fundet Hentydning til det særligt hedenske; dette er urigtigt, hvis man deraf vil drage den Slutning, at Baptizanden er af hedensk Rod; det vil nedenfor¹¹⁾ ses, at de selvsamme Udtryk kommer igen i en Formular, der udelukkende gjaldt Katekumener udaf Mosaismen. Indenfor Jødedommen

¹⁾ Saaledes Bert 17; opp. Schwen 60.

²⁾ Anf. Sted og S. 194.

³⁾ Nsk. teol. Tidsskr. 3 R. I. 1887, 283.

⁴⁾ Hom XII, Bert. 194. ⁵⁾ Hom. 1. Bert 17. ⁶⁾ S. 59.

⁷⁾ Anf. Sted. ⁸⁾ S. 104. ⁹⁾ Bert 117.

¹⁰⁾ Hom. I, Bert 18. Wright 22—23. ¹¹⁾ S. 115.

havde fra de ældste Tider været advaret mod hedensk Overtro og Trolddom¹⁾; disse Advarsler er da næppe forstummede indenfor Jødekristendommen. I Advarslen mod »de søde Ord« kan man da paa samme Vis se en Modsigelse til Gnosticisimen. — Om nogen Formular kan der ikke tales hos Afraat. Der nævnes en Række Ting, der danner den negative Side af Kristendommen, og »at man frigør sig fra at holde Timer og Uger og Maaneder²⁾ og Aar og Sandsigeri og Tegntyderi og den kaldæiske Kunst (Astrologi) og Trolddom (Magi), (og er forløst) fra Utugt og Sang, og fra den ondes Kars forfængelige Lærdomme og fra de søde Ords Forblændelse og fra Gudsbespottelse og Ægteskabsbrud, at man ikke aflægger falsk Vidnesbyrd og at man ikke taler med to Tunger: Det er Troens Gerninger³⁾« o. s. v. Denne Optælling af religiøse og etiske Forbud i en Sammenhæng, hvor man ellers møder et kort Udtryk for det hedenske Uvæsen, viser ret tydeligt, at hvis der overhovedet er Hentydning til Forsagelsen, og det hele ikke blot er en Udvikling af Troens Frugter (hvad Stillingen bagved »Troen« kunde tyde paa) saa har vi her en ganske anden Orientering af Forsagelsesløftet, end vi har fundet i de hedningekristelige Kirker. Hvis altsaa Afraat har kendt noget til Abrenuntiationen svarende ved Daaben og ikke som Didaké⁴⁾ har nøjedes med et Løfte om at følge de Bud, Katekumenundervisningen havde indprentet, da har denne »Forsagelse« i Hovedsagen været en Afsværgelse af jødiske

¹⁾ Se foruden de talrige Steder i G. T. ogsaa Bousset 390.

²⁾ »Sabbater og Nymaaner«, Caspari.

³⁾ vdtprq 'nš mn dlmtr š' všb' vjrḥ' v'dn', vqjśm' vnḥš'. vkldjvt' vḥršvt'. vmn znjvt' vmn zmr', vmn jlḡn' srjq' m'nvjh dbjš', vmn šdl' dml' hljt', vmn gvdf' vmn gvr'. vdl' 'nš nshd shdvt' dgl't', vdl' nmll 'ns btrjn lšnjn. Bert 16, 19. Wright 22—23.

⁴⁾ S. 80. Bert giver i Noten til Afraats »Forsagelse« et Par gode Paralleller fra Didaké og Barnabasbrevet; ogsaa B. opfatter altsaa Afraats Produktion som aandelig beslægtet med disse to, om just ikke jødekristelige, saa dog af Judaismen stærkt paavirkede Skrifter.

Skikke og Uskikke, men ikke en Formular, beslægtet med »Djævelen og hans Engle o. s. v.« Det er da ret naturligt, at han, naar han nævner Kampen med Djævelen¹⁾, ikke nævner Daaben.

Forstaas derimod Afraats Udtryk som henvisende til en Daabsritus, kan de kaste Lys over en Formular, der ellers staar ret alene, og som derfor har været mistænkt for ikke at have været brugt ved Døbefonten, men for blot at være et Udtryk for, hvilken Undervisning jødiske Katekumener modtog²⁾. Men der er saa store Ligheds-punkter med Afraat, at man ikke kan frigøre sig for at antage, at der ogsaa i den græsktalende Del af Kirken ved Siden af den almindelige, fra Hedningers Daab stammende Praksis, har eksisteret en mindre fremtrædende Fremgangsmaade, der i Lighed med den ældste Praksis ingen Djævelsforsagelse har haft, men en Afsigelse af Jødedommen og en Bekendelse til Kristus. Det hedder saaledes: »Han skal forraade og triumfere over enhver hebraisk Skik³⁾ og derefter vise, hvorledes han af ganske Hjerte og en rigtig Tro vil leve kristeligt⁴⁾ og forsage tydeligt for Menigheden enhver jødisk Dyrkelse, idet Præsten aabenbart siger det, og han eller hans Fadder, hvis han er Barn, Led for Led svarer. Men Forsagelsen er denne: Jeg forsager alle de hebraiske Sæder og Skikke⁵⁾ og Lovene og de usyrede Brød, Lammets Ofring, Basunerne, Løvhyttefesterne og alle Hebræernes øvrige Fester, Ofrene, Bønnerne, Bestænkelse og Renselserne, Indvielserne og Sone-midlerne, Fasterne, Nymaanerne, Sabbaterne, Trolddomskunsterne, Tryllesangene og -viserne, Amuletterne, Synagogerne og Jødernes Spiser og Drikke; og jeg forsager helt enhver jødisk Ting, Lov, Sæd og Skik. Og fremfor alt forsager jeg den i Kristi Skikkelse af alle

1) Særlig betegnende Hom. VI, 12. Bert. 94 f.

2) Höfling, 1, 334.

3) ἔθνει er vel blot en Korruption af ἔθει, se nedenfor.

4) χριστιανῆσαι. 5) ἔθει καὶ ἐπιτήδευμασι.

Jøder forventede Antikrist, og jeg slutter mig¹⁾ til den sande Kristus og Gud, og jeg tror paa Faderen, Sønnen og Helligaanden, den hellige og væsensens og uadskillelige²⁾ Treenighed og den kødblevne Husholdning og Bosættelse hos Menneskene af det samme Guds Ord, en af den hellige Treenighed, idet jeg bekender ham i Sandhed at være blevet Menneske. Jeg er overbevist om, at han ikke har forladt sin egen Guddom, og jeg tror og siger, at den hellige Jomfru Maria, der fødte ham efter Kødets, i egentlig Forstand og sandt er Gudsmoder³⁾. Jeg tror paa Kristi tilbedelsesværdige Kors og de hellige Billeder og modtager, ærer og hilser⁴⁾ dem. Og saaledes gaar jeg af hele min Sjæl, Hjerte og sande Tro til de Kristnes Tro. Og hvis (det sker) med Forstillelse og Svig, ikke af oprigtig Tro, der elsker Jesus af Hjertet, men jeg nu foregiver at være Kristen, men senere vil fornægte og atter vende tilbage til den jødiske Gudsdyrkelse eller findes at spise, holde Fest eller omgaas hemmeligt med Jøderne og bagvaske Kristendommen, og ikke snarere gendriver disse og modbeviser deres forfængelige Tro, da komme over mig nu Kains Rædsel og Giheis Spedalskhed og tillige Statsmandens Straffe; men i den kommende Verden være jeg en Forbandelse og (min) Sjæl blive stillet sammen med Satan og Dæmonerne⁵⁾. — Der er naturligvis ikke Tale om, at denne lange Udvikling i sin Helhed blot nogenlunde skulde være samtidig med Afraat; Ord som Θετόκος og ἀχωριστος viser hen til 5te Aarhundrede, og Omtalen af Billederne hentyder maaske endog til 8de Aarhundredes Stridigheder⁶⁾. Dog er det ikke meningsløst, at Höfling⁷⁾, samtidig med

1) συντάσσομαι. 2) ὁμοουσιος, ἀχωριστος.

3) Θεοτόκος. 4) ἀσπάζομαι.

5) Goar 282. Martène I, 55. Assemani I, 105.

6) Naar Dölger: Exorz. 38 omtaler denne Formular som »ein alter Aufnahmeritus« i Sammenhæng med Daabseksorcismens Opstaaen, maa han sikkert ansætte den langt tidligere; men dette er utvivlsomt mislykket.

7) I, 334.

at erklære Alderen for tvivlsom sætter Udtrykkene i Forbindelse med Synoden i Laodicaea c. 360. Denne Synodes c. 29—38 behandler Forholdet til Jøderne; 29 forbyder at helligholde Sabbaten; 36 forbyder Magi, Besværgelse, Astrologi, Amuletter o. s. v. og 37—38 forbyder at holde Fest sammen med Jøderne¹⁾. Sammenholdes dette med Afraat, der virkede knap 20 Aar forud, vil det være naturligt at antage, at der er en Forbindelse — selv om den ikke er direkte, men har mange Mellemlid — mellem disse Udslag af Forholdsreglerne overfor Jøderne, og at der, som sagt, ret langt ned i Tiden har været bevaret Mindet om en særlig Praksis ved Jødedaab. — Vi maa ganske vist ikke lukke Øjnene for, at denne her omtalte lange Opregning skete forud for Daaben ved Katekumenatets Begyndelse, ikke ved selve Daaben; muligvis har der da været benyttet en anden, der lignede de almindelige mere, men selv som forberedende Afsigelse er denne Jødeformular af Interesse.

— Til disse jødekristelige Sager kan maaske endnu føjes den underlige hedensk-jødiske Sekt Hypsistarierne, der bestod i det 4de Aarhundrede. Gregor af Nazianzos' Fader havde, før han blev Kristen, tilhørt denne Sekt, og i Ligtalen over ham siger Sønnen om Hypsistarierne, at de: »af dette (Hedenskabet) aflægger Afguderne og Ofrene og ærer Ilden og Lygterne; men af denne (Jødedommen) ærer de Sabbaten og Smaaligheden med nogle Spiser, og de bryder sig ikke om Omskærelsen²⁾. — At de ærer »Lys og Lygter« vil vel ikke sige andet, end at de deri ser Tegn paa den højeste Gud³⁾. Det er Fremstillingen af Forholdet til Hedenskabet, der fører hen til Tanken om en Forsagelse af en eller anden Art; Gregor bruger nemlig

¹⁾ Mansi II, 570.

²⁾ τῆς μὲν γὰρ τὰ εἰδῶλα καὶ τὰς θυσίας ἀποπεμπόμενοι, τιμῶσι τὸ πῦρ καὶ τὰ λύχνα. τῆς δὲ το Σαββατον αἰδούμενοι, καὶ τὴν περὶ τὰ βρώματα ἔστιν ἡ μικρολογία, τὴν περιτομὴν ἀτιμάζουσιν. Or. XVIII. M. S. G. 35, 990.

³⁾ Ullmann: De hyps. 12.

her det samme Ord »ἀποπεμπειν«, som han andetsteds¹⁾ i Modsætning til συντασσέσθαι bruger om Forsagelsen²⁾.

Endelig kunde man til samme Kategori henhøre, hvad der foretoges ved dem, der fra Melchisedekianerne³⁾ traadte over til Kirken. De overtrædende sagde: »... alt dette forbander jeg, og idet jeg vender mig fra det og forsager det, slutter jeg mig til Kristus o. s. v.⁴⁾. — Her er aldeles klart Abrenuntiationen orienteret ikke paa Djævelen og hans Engle, men paa et bestemt, isoleret Kætteri, og denne Formular bestyrker os i, at der har eksisteret Abrenuntiationsakter, der ingenlunde havde Lighed med de sædvanlige, men var bestemte ved de særlige Forhold. Djævforsagelsen har næppe været saa almen gyldig fra første Færd af, som man har været tilbøjelig til at tro.

Salomons Oder.

Om de saakaldte Salomons Oder er oprindelig kristelige, kristeligt interpolerede o. s. v. er i denne Sammenhæng ret ligegyldigt, ligeledes til en vis Grad om de er kirkelige eller gnostiske⁵⁾; mere vigtigt er det, om den Hypotese er rigtig, at de er Daabssange⁶⁾. I saa Fald kunde der være Spørgsmaal om, hvorvidt de angaar den aandelige Daab eller Proselytdaaben. Jeg er mest tilbøjelig til at

¹⁾ Or. 40. M. S. G. 36, 424.

²⁾ I samme Betydning hos Origenes: In Num. homil. 27, 3. Del II, 376. In Luc. XXI. II, 957.

³⁾ Dette Partis Opkomst sættes i Reglen for sent, »Slutningen af 4de Aarh.« Afrem Syrer omtaler dem nemlig som velkendte. — Heranførte Formel ansættes af Kunze (S. 556) til 7de Aarh. jfr. samme Forf. Marc. Erem. 85

⁴⁾ ταῦτα τοίνυν ἅπαντα ἀναθεματίζω καὶ ἀποστρεφόμενος καὶ ἀποτασσόμενος αὐτοῖς συντάσσομαι τῷ χριστῷ κ. τ. λ. M. S. G. 106, 1333, 1336.

⁵⁾ Rendel Harris: Ephrems use. 119. Odes & Ps. XV. Bernard 28.

⁶⁾ Harris XXVII. XXX. Bernard 42. Aytoun 338. Wensinck 108.

tage dem som kristelige; men iøvrigt er det ikke en absolut Betingelse for vort Emnes Behandling, at dette Spørgsmaal afgøres. Enten de nu er Proselytdaabssange¹⁾, essenske²⁾ eller kristne Salmer, har vi, forudsat, at de har noget med Daaben at gøre, Vidnesbyrd om ældgamle jødiske eller jødekristelige Følelsesudbrud som Følge af Daaben. — Man kan næppe tvivle om, at Ode 11 er en Daabssang, og heri træffer vi Udtryk, der tyder hen paa noget, vi kunde kalde en Slags Forsagelse. Her er det ret ligegyldigt, om Oderne er skrevne paa et semitisk Sprog³⁾ eller paa Græsk⁴⁾. Der bruges nemlig Ordet šbq og ikke det senere i Ritus gængse kfr; skulde det oprindelige Sprog være Græsk, maa tænkes som Grundlag et ἀπολείπειν⁵⁾ og ikke ἀποτάσσειν. Det rimeligste er da i hvert Fald at antage, at det ikke er de senere tekniske Udtryk, der har været anvendt. Men ellers er der en overvejende Sandsynlighed for, at vi her virkelig har en Slags Forsagelse : et Løfte om Aflæggelse af det med den nye Religion uforenelige; men altsaa ikke direkte en Djævlforsagelse og ganske uden Forbindelse med de senere kirkelige Formularer: »Jeg forlod Forfængelighed, og vendte mig til den højeste Gud og jeg blev rig ved hans Gave og jeg forlod Daarskaben, der hviler over Jorden, jeg rev den af mig og kastede den fra mig⁶⁾.« I Lyset heraf faar ogsaa andre, mindre klare Punkter en vis Betydning: »Jeg blev løst fra Tomhed og jeg blev ikke fordømt⁷⁾.« Menneskene opfordres: »Forlad denne Fordærvelses Veje og kom nærmere til mig⁸⁾.« Men nu er det jo Spørgsmaalet, hvad der

¹⁾ Harris XIX. ²⁾ Ib. XXX.

³⁾ Hebraisk ell. aramaisk: Harnack i Texte u. Unters. 3. R. 5. Bernard 43. ⁴⁾ Harris 35 f. 37 f. 46 f. Harnack 11.

⁵⁾ Saaledes hos Origenes.

⁶⁾ 'l' šbqt srjq'vt' v'tpnjt lvt mrjm' 'lhj, v'trt bmvhbth. všbqt lštjvth šdj' 'l' r' všlhth všdjth māj. Ode 11, 8—9. Harris 105.

⁷⁾ 'štrjt lj mn srjqth vl' 'jtj mhib'. Ode 17, 3. H. 113.

⁸⁾ všbvqv 'vrhth dhbl' hn' v'qbl' lj. Ode 33, 7.

er Indholdet af dette Løfte. Der er jo en Mulighed for, at »Daarskab« o. l. er Udtryk for Afguderiets Intethed; men det er dog ikke saa nærliggende, som at det er et Udtryk for den mystiske Vurdering af Livet før Genfødselen. Muligheden for, at her er Tale om en Daabsritus, foreligger, men meget snarere maa det anførte Udtryk vise hen til — ikke Riter, men Realiteter, den faktiske Genfødselse. Salomons Oder hjælper da ikke stort med Hensyn til det for os liggende Emne. Heller ikke er den ret hyppige Forekomst af »Seglet«, navnlig Ode 4, 8, nok til at fastslaa noget som helst om Korstegn eller Exorcisme; men maaske vil Fremtiden oplyse mere om denne mærkelige Literaturs Betydning for urkristelig Skik.

§ 17.

Tilbageblik.

Resultatet af det foregaaende bliver da, at der i Tilknytning til den Praksis, der øvedes ved Daab af Hedninger fra den allerældste Tid af, i hvert Fald fra Midten af det 2det Aarhundrede, ja formodentlig et langt tidligere Tidspunkt, har eksisteret en Akt, hvorved Baptizanden under Form af at forsage Djævelen m. m. afsvor Hedenskabet og dets hele Kultus. Overfor Jøder har man vel maa s ke haft en parallel Akt; men vi kan ikke rekonstruere dens Form, og vi kan knap nok sige andet, end at den synes at have drejet sig om en Afvisning af Jødedommen (og det deri indsnegne hedensk-magiske Element), uden at dette dog er blevet samlet i en faststaaende Formular, hvori Djævelens Navn forekom.

Men Spørgsmaalet om Jødernes Stilling gik meget snart ud af Kirken¹⁾; man indrettede sig ganske ud fra hedningekristelige Forudsætninger. Det var for Kirken en Livsbetingelse at hindre Hedenskabets Indtrængen, enten

---

¹⁾ Harnack: Miss I, 61. Dobschütz 54.

dette saa truede direkte eller indirekte, som gennem Gnosticismen. — Abrenuntiationen har da hørt med til Kirkens $\kappa\acute{\eta}\rho\upsilon\gamma\mu\alpha$, der baade omfattede Ethos og Dogma. Paa Grund af denne Opfattelse kunde der jo ikke godt skelnes mellem de to Ting (Dogmatik og Etik er jo først sent blevet adskilt), og Abrenuntiationen tager da ikke blot Fortolkning, men ogsaa tildels Form efter de Modstandere, Kristendommen paa paagældende Sted har, eller de særlige Farer, der truede. Den er derfor en paa een Gang fast (idet den altid findes) og bevægelig Størrelse. Efterhaanden er den vel blevet mere og mere fikseret, eller ogsaa har man ud fra forholdsvist simple Former dannet større Formularer; de ydre Aarsager til den lokale Form er gaaet i Glemme, og man er da begyndt at teologisere over den gældende Formular, uden at agte paa, at netop denne Form er et praktisk Resultat af de lokalkirkehistoriske Faktorer. — Det er derfor et Fejlsyn, naar Harnack¹⁾ antyder, at Abrenuntiationen er indført for at skaffe det etiske en Plads; tværtimod er der forefundet en Akt ved Daabshandlingen, der var godt egnet til at optage det etiske Stof i sig og til ved Katekumenundervisningen at danne Basis for en Lære om Synden, det onde &c, og til indenfor Kristenstanden at tjene til det faste Udgangspunkt for Kirkens Krav om Livets Helligelse: »man havde jo en Gang afsvoret Satan og derfor o. s. v.»²⁾ — I Tidernes Løb gaar den oprindelige Tanke om Afguderne til Grunde. Allerede Klemens fra Alexandria etiserer; i Aarhundredet efter bliver denne Opfattelse mere og mere gængs — den gennembydes kun, naar Martyriet er i Vente³⁾, af den

¹⁾ Dogmengesch. ³I, 323 og Miss I, 328.

²⁾ Dette udelukker aldeles ikke, at Moe har Ret i sin Afhandling om Trosdekaloger, der da bliver en videre Udformning af dette tidligere Skema. Se norsk teol. Tidsskrift 1909.

³⁾ Saaledes et godt Eksempel i Centurionen *Marcellus'* Martyrium (292—303): Si talis est conditio militantium, ut diis et Imperatoribus sacra facere compellantur: ecce pro-

oprindelige Tanke. I Kejsertiden taber den oprindelige Opfattelse ganske sin Kraft; den kommer derimod frem paa Missionsmarken, og her bliver den ved at sætte Spor i Litteraturen langt op i Middelalderen. — Selv i vore Dage viser Praksis fra Missionsmarken, at det oprindelige Forhold er det naturlige: Fjærnelsen af Afgudsbillederne er uomgængelig Betingelse for overhovedet at træde i aandelig Forbindelse med de Kristne¹⁾.

§ 18.

Forsagelsens ældste Form; dens oprindelige Forhold tii Eksorcismen.

Desværre kan man ikke sige noget om, hvorfor Forsagelsen har faaet netop den Form, den har. I halvandet Aarhundrede kender vi kun Antydninger, indtil vi pludselig ser Formularen fuldt færdig fikseret hos Tertullian og omtrent samtidig i en noget anden Form, der dog har en vis Lighed med denne, optræde fjernt fra Tertullians Opholdssted. Det er derfor ret dristigt at finde en Forklaring i, at »den praktiske Jurist (Tertullian) ogsaa paa

jicio vitem et cingulum; *renuntio* signis et militare recuso. Ruinart 312 f. Acta Sanctorum XXX Oct. 275 A. Harnack: Mil. Chr. 85.

- ¹⁾ For ikke at trænge for dybt ind i Missionslitteraturen skal jeg her nøjes med at henvise til Mrs. H. Taylors mærkelige lille Bog, Pastor Hsi (Dsk. Ovs. Kb. 1916). Ogsaa med Hensyn til Forholdet mellem »Besættelse» og Afgudsdyrkelse findes interessante Bemærkninger, der viser, at hvor Kristendommen virker i det animistiske Heden-skab, dukker ganske naturligt det oldkristelige Fænomen Eksorcismen op igen. — Et andet i Flæng valgt Eksempel findes hos Fenger: Wedappen forsager skønt Hedning; hans Kone udleverer Helligdommene. (Trankebarmiss. 147).

Et Eksempel paa, hvorledes Forsagelsen kommer til at gælde et bestemt med Hedenskabet sammenhørende Forhold, findes i Udtrykket »at forsage Kasten» (Dsk. Miss. bl. 1909, 39).

etisk Omraade er betænkt paa at finde en kort Formel, hvorfra Spørgsmaalenes Mangfoldighed lader sig besvare. Dertil tjener første Del af Daabsløftet: Abrenuntiationen, som Tertullian med Rette forstaar om Afgudsdyrkelsen¹⁾. Det er højest en Forklaring af Spørgeformen og af Tertullians hyppige Brug af Abrenuntiationen²⁾, men ingen Forklaring, hvorledes eller hvornaar Abrenuntiationen har faaet en eller anden af de gængse Former. Man kan med Harnack³⁾ tale om den Militarisme, der lidt efter lidt gennemtrænger de Kristnes Sprog og Tanke-sæt; men man kan intet sige om, hvorledes eller ved hvem de militære Udtryk har faaet Borgerret ved et Men-neskes Optagelse i det kristne Samfund; ja, man kan end ikke med fuld Sikkerhed hævde, at ἀποτάσσεσθαι og renuntiare oprindeligt er at forstaa militært. Ordet bruges jo, som paa vist, ganske afsvækket i Ny Testamente, baade i den græske Form og den ældre latinske Oversættelse; muligt er det da, at først ved en, maaske ret tilfældig, Sammenstilling med συντάσσεσθαι er Ordenes oprindelige Soldaterklang dukket frem igen, og først da har man udviklet Tanken. Tertullian taler om Forsagelsen som traditio⁴⁾: herved maa vi blive staaende; nogle Rødder til Skikken har vi paa vist, nogle fuldfærdige Formler kender vi, men selve Væksten er skjult for os.

Imidlertid kunde den Tanke synes nærliggende, at det i og for sig er overflødigt at søge efter egne Rødder til Abrenuntiationen ved at gaa tilbage i Tiden før Ter-

¹⁾ Kunze 456.

²⁾ Ganske vist maa den afvises, da det er paa vist, at Tertullian ikke (se S. 33 ff.) fordømmer Verdens Lyster i al Almindelighed som Udslag af Afgudereri (saaledes Paulus Phil. 3, 19, Ef. 5, 5); men T. fordømmer, hvad der faktisk hænger sammen med det herskende Afgudereri, og kun, for saa vidt denne Sammenhæng paavises de Kristne Harnack (Miss I, 252) har her det rigtige.

³⁾ Mil. Chr. passim. Caspari: Om Daabsp. 564.

⁴⁾ De cor. 3.

tullian og Klemens. Kunde ikke Abrenuntiationen aller lettest motiveres ved at indføres i den almindelige Religionshistorie, saaledes at den kun var en lille, kristeligt farvet Forgrening af den store »Daabsstrøm, der, udsprungen i Babylonien, har udgydt sig i Østjordanlandet og dets religiøse Samfund og i Jødedommen¹⁾.« Vi sigter her til den Skik, der tidligt paavises, at der forud for Daaben fra Kirkens Side udføres en eller flere Handlinger ved Katekumenerne, hvorved de onde Aander fordreves fra dem. Dette er den saakaldte Eksorcisme. Det er tidligere²⁾ omtalt, at man ofte i Bevidstheden har knyttet disse Riter sammen. Det er ikke saaledes at forstaa, at de blot følges ad, thi næsten alle Kirkesamfund er fra Cyprians Dage til Reformationstiden enige om at betragte begge Dele som hørende med til den normale Daab. Denne Sammenknytning er heller ikke motiveret ved, at man tænker disse to Riter som støttende og supplerende hinanden — nærværende Afhandling vil lejlighedsvis berøre dette Forhold, der slet ikke kan overses. Dog er det kun sjældent, at de i den paa enhver Tid brugte Form ligefrem identificeres³⁾, og denne Identifikation beror stadig paa Ukendskab til Forholdene eller en skødesløs Udtryksmaade. — Men hvad der er en Undersøgelse værd, er den Opfattelse, at de to Riter er udsprungne af samme Rod. Dette er noget ganske andet, end at den ene udfylder den anden, særligt da, at Abrenuntiationen er det personlige Supplement til den upersonlige Eksorcisme⁴⁾.

Men Spørgsmaalet bliver: er de to Riter ikke i Grunden ganske det samme? De gaar begge forud for Daaben og begge har de Mørkets Magter til Genstand. Man kunde da besvare Spørgsmaalet med et ubetinget Ja, hvis man gaar ud fra: 1) at Forsøgelsen oprindelig er orienteret paa

¹⁾ Heitmüller: I. N. J. 272. 290. ²⁾ S. 14.

³⁾ Se Probst: S. & S. 131. 133.

⁴⁾ Saaledes Probst S. & S. 41. 56 o. a. Samme i Wetzer u. Welte IV. 1141.

Dæmonerne, og 2) at alt, hvad der har med Dæmonerne at gøre, kaldes Eksorcisme ¹⁾).

Ingen af disse to Betingelser opfyldes imidlertid ganske. Vi har tidligere set, at Forsagelsen i særlig Forstand gælder Afgudsdyrkelsen; at denne er dæmonisk, er sandt nok; men Forsagelsen gælder ikke just Dæmonerne i al Almindelighed og deres Virken paa Mennesker, men Menneskenes Tjenesteforhold til de Dæmoner, der dyrkes som Afguder. Og med Hensyn til den anden Betingelse maa der gøres en stærk Indskrænkning i den anførte Sprogbrug. Ved Ordet Eksorcisme bør der lægges Vægt paa den ὄρκος, hvorved Fordrivelsen af Aanderne foregaar. Enten man benytter ἐξορκισμός, ἐφορκισμός (ἐπορκισμός hos Justin & Cyrill. Hieros) eller ἀφορκισμός²⁾, betegnes den Handling, hvorved man med et Ord fjerner Dæmonerne fra Væsener eller Ting. Man kan derfor roligt nøjes med i Forbigaaende at røre ved Spørgsmaalet om Fordrivelse af Aanden ved et eller andet dæmonfordrivende Stof (Olje, Vand, Spyt³⁾ o. s. v.), herunder indbefattet adskillige Helbredelsesundere i og udenfor de hellige Skrifter, hvor der ganske vist ikke tales om Aander, men hvor man forudsætter, at Helbrederen behandler Sygdomme som Besættelse⁴⁾. Tildels samme Forbehold maa man tage overfor det Forhold, at Uddrivelsen sker ved et eller andet Symbol, Korstegn, Blæsen, Haandspaalæggelse o. l., da paa den ene Side Symbol og Lægemiddel ikke holdes klart fra hinanden, og paa den anden Side Symbolet kan virke som Ordets Tydeliggørelse for den besatte, Korstegnet f. Eks. kan erstatte Jesu Navn. Men skal man have nogenlunde fast Grund under Fødderne, maa man holde sig til den egentlige Eksorcisme, der sker ved Ord; det er ikke nok for at konstatere Eksorcismens nøje Sammen-

1) Eksempler: Schepelern 8. 48. Heitmüller: I. N. J. 277. Dölger: Exorz. 4. 5.

2) Se § 26. 3) Dölger: Ex. 136. 141.

4) Schepelern 25. 56.

hæng med Abrenuntiationen at kalde alt, der har noget med Dæmonerne at gøre eller ad Omveje kan tænkes at bringes i Forbindelse med disse, for Eksorcisme; saa slipper man alt for let til sine Resultater; der er, snart sagt, ikke det Fænomen indenfor Overtroens og Folklorismens Omraade, der ikke kan drages ind i Sammenligningernes Malstrøm og benyttes som — ikke blot Analogier, men som Kilder til Forsagelsen ved Daaben. Kun i Tiltalen til Satan (Dæmonerne) eller Omtalen af Mørkets personlige Magter, findes tertium comparationis 3: Afstandtagen fra de onde Aander. —

Hele Oldtiden er behersket af Tanken om Dæmonernes Herredømme over Menneskene. »Cui . . . hominum non adhærebit spiritus nequam¹⁾» nullum pæne hominum carere dæmonio²⁾«, siger Tertullian, og heri vilde vel næsten hele hans Samtid give ham Ret, og en Jøderabbiner kunde sige, at enhver af os har tusind Dæmoner paa sin venstre Side og Myriader paa sin højre. — Saadanne Handlinger som Eksorcismen er saa langt fra at være noget særligt for Kristendommen (og Jødedommen), at de meget snarere indenfor disse Religioner maa betragtes som noget fællesreligiøst, der, hvor Dæmontroen florerer, næsten nødvendigt maa indfinde sig som Nødværge mod de onde Aander. Imidlertid vil det i denne Sammenhæng være tilstrækkeligt at kaste et Blik paa Forholdene indenfor Jødedom og Kristendom i de første Aarhundreder.

At Jødedommen paa Kristi Tid har haft et stærkt Indtryk af Dæmonernes Magt overfor Menneskene, kan der fornuftigvis ingen Tvivl være om. Et Blik i det Nye Testamente vil overbevise os derom. Jesus foretager mange Dæmonuddrivelse, han taler om jødiske Djævueldrivere (Mt. 12, 27), giver sine Disciple Magt til at uddrive Dæmoner (Mc. 3, 15, Mt. 10, 8, Lc. 10, 17). Hvorledes Jesus selv har foretaget disse Uddrivelse, er ikke ganske

¹⁾ Tert. de anima 39. Oehler II, 620.

²⁾ Ib. 57. Oehler II, 646.

klart; det staaende Udtryk er: ἐπετίμησεν αὐτῷ ο: Aanden (Mt. 17, 18. Mc. 1, 25. 9, 25. Lc. 4, 35, 41. 9, 42), undertiden tilføjes en Befaling: Far ud o. s. v., f. Eks. Mc. 5, 8. 9, 25. Luc. 4, 35; men der er ingen Uddrivelsesmidler, Besværgelse i Guds Navn el. lign.; den blotte Befaling er nok. — Derimod giver Jesus sine Disciple Magt til at uddrive Dæmoner i hans Navn (Mc. 16, 17)¹⁾ og der siges om en jødisk Eksorcist, at han uddriver i Jesu Navn (Mc. 9, 38). En Slags Analogi hertil er Jødernes Beskyldning mod Jesus: at han uddriver Dæmoner ἐν τῷ Βαελζεβοὺλ; men dette Udtryk viser rigtignok, at Jesus ikke har benyttet Besværgelse i nogen eller nogets Navn; havde han gjort dette, vilde Anklagen for at uddrive ἐν τῷ Β. jo være modbevist med det samme. Heller ikke findes i Jesu eller Disciplenes Mund det, der gør en Djævueldrivelse til en Eksorcisme, nemlig Eden, ὄρκος. De dæmonbesatte besværges Jesus: ὄρκιζω²⁾ σε τὸν θεόν Mc. 5, 7; men Jesus besværges ikke Dæmonerne. Hvad de Beretninger angaar, at Jesus bruger Spyt (Mc. 7, 33. 8, 23. Johs. 9, 6) er det jo meget muligt, at der i Spyttets Brug ligger en fællesreligiøs Opfattelse af Sygdom som Dæmonernes Værk; paa det første Sted kan Spyttningen forøvrigt lettest forstaaes som et Tegn paa Afsky, idet der ikke tales om, at Spyttet kommer i Berøring med den døvstumme; men i hvert Fald er disse Akter fjernt fra den egentlige Eksorcisme, der i sit blotte Navn indeslutter den Betingelse, at en Ed benyttes. En saadan Eksorcisme findes altsaa ikke i Evangelierne, hverken hos Synoptikerne eller hos Johannes.

I Acta findes, som venteligt, en Række Beretninger, der giver samme Billede som Evangelierne. Apostlene uddriver Dæmoner (5, 16. 19, 12; det sidste Sted staar Ud-

¹⁾ Om Troen paa Navnets Magt se Heitmüller I. N. J. 205—15. Forestillingen synes if. Heitmüller at være original paa semitisk Grund.

²⁾ Heitmüller I. N. J. 212.

drivelsen dog sikkert i Forbindelse med en rent magisk Opfattelse, idet Apostlens Klæder synes at være dæmonfordrivende), der henvises til Jesu Dæmonuddrivelser (10, 38); Evnen til at uddrive findes ogsaa hos andre end de 12 (Filip i Act. 8, 7); ogsaa jødiske Eksorcister omtales (19, 13); og hvad Jesus omtaler som fremtidigt, er nu nærværende: Uddrivelsen i Jesu Navn. Saaledes gør Paulus i Filippi (16, 18), og de jødiske Eksorcister i 19, 13 følger deres Standsfællers Eksempel fra Mc. 9, 38; men her findes for første Gang de Ord, der gør Akten til en virkelig Eksorcisme: »Jeg besværger (ὁρκίζω) eder ved den Jesus, som Paulus prædiker.« — Men, og dette er det vigtigste for vor Undersøgelse, — ingensteds sættes Dæmonuddrivelsen i Forbindelse med Daaben.

Heller ikke finder vi i Brevene Eksorcismen sat i Forbindelse med Daaben. Ganske vist er det klart, at de hellige Forfattere fuldtud anerkender Dæmonverdens Realitet, og hos Paulus findes stærke Udtryk for Dæmonkampen (hos Peter Djævelen alene); men med Hensyn til de uøbtes Forhold til Dæmonerne vil Hovedvægten ligge paa 1. Cor. 12, 1ff. 10, 20ff. Ef. 2, 2—3.

For Forstaaelsen af 1. Cor. 12, 1ff har det i denne Sammenhæng ikke ringe Betydning, om τῶν πνευματικῶν skal forstaaes som Hankøn (»de inspirerede«, »Aandsmenneskene«) eller Neutrum (»de »aandelige Gaver« dsk. Ovs.). Man¹⁾ støtter disse to Opfattelser henholdsvis paa 14, 1. 12, 4 (8, 1) eller paa 14, 37. 2, 15 og 12, 3, hvortil kommer, at i Udviklingen v. 5—10 fremhæves Personernes Forskellighed, men Aandens Enhed; skønt v. 4 omtaler de forskellige χαρίσματα, er der Aandens Enhed. For selve Modtagerne af Brevet har det vel været ganske klart, hvorledes τῶν πνευματικῶν skulde forstaaes, da Indledningen i v. 1 tyder paa, at Paulus svarer paa et af dem stillet Spørgsmaal eller tager Stilling til et af dem hævdet

¹⁾ M. H. t. Fortolkningen se Heinrici a. l., opp. Bousset i Weiss: Die Schriften des N. T. II, 130.

Standpunkt (jfr. 7, 1. 8, 1); men enhver anden Læser har staaet i samme Usikkerhed som vi. Det bliver derfor nærmest en Skønssag, hvorledes man føler Stedet i Kontakt med Brevets Helhed; vi vil da have Ret til at vælge Maskulinbetydningen, da Neutrumformen vilde give en Mening, der ikke betyder ret meget for vort Formaals. — Vi træffer da den Forestilling, at man baade kan være πνευματικός under Hedenskabet og i Kristenstanden. Denne Tilstand betegnes som Entusiasme; alene Navnet viser, hvor nær man føler Forbindelsen mellem Mennesket og Aanden (Aanderne). Individet er prisgivet Aandens (Aandernes) Magt; det taler ikke af sig selv, men af den Aand, der er i det (talrige Paralleler fra Evangelierne, Acta og den klassiske Litteratur) og nu optræder de samme Fænomener i Korinth som Virkninger af Helligaanden. Paulus føler da Trang til at lægge en Dæmper paa den Magt, disse πνευματικοὶ udøver, eller snarere paa den blinde Forgudelse, disse særligt begavede Mennesker var Genstand for, saaledes at man tilsidesatte de Gaver, der mere paa det jævne opbyggede Menigheden. Hvorledes Paulus fører denne Kamp, vedkommer os ikke her; vigtigst er, at vi faar et Indtryk af, at Paulus ser den hedenske Entusiasme og en kristelig Karisme som psykologisk parallele Fænomener; man kunde med et moderne Udtryk tale om »Antikristens Mirakler« (jfr. 2. Thess. 2, 9) overfor Helligaandens Gerning. Her er unægtelig givet et Grundlag for den Tanke, at Paulus tænker sig den ikke-Kristne som besat; særlig v. 2 er oplysende til at udtrykke Magternes Herredømme over Personerne, at det er i og for sig ikke Afguderne, der forlokkes Hedningerne, men noget andet — og hvad andet da end Aanderne? — der driver Hedningerne til at dyrke Afguderne¹⁾. Paulus taler til Menigheden i Almindelighed, ikke til nogle særligt dybt sunkne. — Men eet er, at Paulus har denne Anskuelse, et andet er, om der forudsættes en Eksorcisme

¹⁾ Jfr. S. 107.

— det er netop the missing link. Og saa er det endda ubevist, at πνευματικῶν er Hankøn!

Ganske til samme Resultat naar vi ved at betragte 1. Cor. 10, 20ff¹⁾. Vi ser ogsaa her en nær Forbindelse mellem Hedningerne og Dæmonerne, men ikke et Ord om, at der er sket noget, hvorved disse Dæmoner er fordrevne.

Det samme Billede møder vi i Ef. 2, 2—3. Her tales ogsaa om en forbigangen Tid, da Herskerne over Luftens Magt ledede Læsernes Vandel, og det er den samme Aand, der nu er virksom i Genstridighedens Børn. Men her træffer vi Verbet ἐνεργεῖν, netop det, hvoraf det kirkelige Udtryk for »besatte«, ἐνεργουμένοι, er dannet. Der er derfor let synlige Traade fra den senere Daabsskik, Eksorcismen, op til Paulus; det er atter paavist, at der kun er et Skridt fra denne Antropologi til at indføre en Eksorcisme; men stadig mangler vi Angivelse af, at dette Skridt er gjort i Aposteltiden, og naar vi senere ser det gjort, maa vi spørge: Hvornaar?

Der er dog nogle Steder i Kolossenserbrevet, der kræver en nøjere Undersøgelse. Naar Paulus i Col. 1, 13 taler om Udfrielse af Mørkets Magt (ἐξουσία), behøver det vel ikke i og for sig at betegne Djævelens Rige som Dæmonernes Verden; enten man oversætter ἐξουσία ved »Magt« eller »Rige«, ledes Tanken mere hen paa en Livsfære end paa de Magter, der raader heri, lige saa lidt som Lc. 22, 53 ἐξουσία τοῦ σκότους taler om Mørkets Dæmoner — at Dæmonerne hersker i Mørket, er jo en anden Ting; men det er ikke dette Forhold, det kommer an paa at fremhæve. Men umiddelbart efter i Col. 1, 16 taler Paulus udtrykkeligt om Englemagterne, der benævnes med en Række Udtryk, hvori ἐξουσία forekommer. Nu er det vel i og for sig usandsynligt, at disse ἐξουσία, der nævnes i Slutningen af Navnerækken, skulde være en Fortolkning til ἐξουσία i v. 13, og man er vel ogsaa mest

¹⁾ Smstds.

tilbøjelig til at tænke sig de gode Englemagter omtalt her ligesom i 2, 10 (jfr. Ef. 1, 21). Men kort efter (2, 15) bruger Paulus ἀρχαὶ og ἐξουσίαι om de onde Engle; ligesom Ef. 6, 12, saa den Mulighed kan ikke udelukkes, naar man fortolker baglænds ud fra det klare Udtryk 2, 15 til de mindre klare 1, 16 og 1, 13, at Paulus allerede i 1, 13 har tænkt paa Dæmonernes Herredømme over Menneskene. Men hvad sigtes der da til ved Aoristen ἀπεκδυσάμενος i 2, 15? Hvad enten man tager Kristus eller Gud som Subjektet, maa man afsvække Medialbetydningen, da den i første Tilfælde er upassende¹⁾ og i andet Tilfælde umulig. Man vælger da Betydningen »afføre en anden hans Rustning«; men lige saa fuldt kunde man da tage Betydningen: »aflægge som et Klædebon« og ligesom i den mest gængse Fortolkning tage Mediumsformen som en Antydning af, at man viser sig som Sejrrherre. Dette er lige saa forsvarlig en Fortolkning som den gængse, og den fører os midt ind i Daabsskikkene, thi fra ældgammel Tid blev Klædernes Aflæggelse fortolket saaledes, at man herved vilde berøve Dæmonerne ethvert Tilflugtssted under den hellige Handling²⁾. Vandet eksorciseres, Klæderne og Smykkerne aflægges; naar saa derefter Baptizanden selv var eksorciseret og havde forsaget Djævelen, hans Gerninger og Engle, var der frembragt en Renhed, der gjorde det muligt for Helligaanden at tage Bolig i den nydøbte. Aoristformen henviser da til Daaben (v. 12), hvor alt det gamle er aflagt, saa at de Kristne nu er ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι (v. 10), levendegjorte (v. 13) o. s. v. — Denne Fortolkning passer godt til, at Gud tages som Subjektet, og den har i det hele noget bestikkende ved sig, idet den henviser Kolossenserne til noget aldeles faktisk, Tankegangen fra Rm. 6, 3—14 er nu suppleret med nye Træk: de er jo

¹⁾ Med Hensyn til Fortolkningen se P. Madsen: Kolossenserbrevet S. 58.

²⁾ Se herom Anrich 200 f. Goar II, 274. 279. Achelis: Can. Hipp. 94 f.

døbte, og de kan da nok huske, hvad der skete med dem ved den Lejlighed. — Ved at spinde videre paa samme Traad kunde man saa i v. 15 se en Henviſning til Abrenuntiationen, der i et senere Ritual udtrykkeligt kaldes for en Triumf over de onde Magter¹⁾.

Men hvor meget man saa kan finde Paralleller i Daabs-skikkene, er der dog den Svaghed ved denne Opstilling, at man nok kan finde en Forbindelse mellem Dæmonernes Fjernelse og Daaben; men den egentlige Eksorcisme er ikke antydnet. Man træffer altsaa i bedste Fald noget, der kunde følge af Eksorcismen, men ikke selve Handlingen, og det kan jo ikke benægtes, at hvis Paulus vilde have henvist til, at de Kristne var blevne befriede fra Dæmonerne ved en af Daabsriterne, vilde han have kunnet finde adskilligt klarere Udtryk end disse, der kun — i denne Betydning — siger noget til den, for hvem et Daabsritual med alle dets forskellige ritus probaptismales er velkendt. Men helt udelukket er det ikke, at der her virkelig hentydes til noget i Retning af en Eksorcisme; men paa Forskningsens nuværende Standpunkt tør man ikke sige noget bestemt uden at udsætte sig for at bygge Luftkasteller.

Imidlertid er det faktisk, at Eksorcismer dreves fra Kristendommens gamle Dage, men Spørgsmaalet bliver, hvornaar de bliver sat i Forbindelse med Daaben. Det er let nok at sige, at fra Dæmontroen er der kun et Skridt til Dæmonuddrivelse ved Daaben; men Skridtet maa jo gøres; hvornaar er det da sket og hvorfor?

Først og fremmest gælder det at gøre det indledende Skridt: at fastslaa, at den udøbte som saadan er i Dæmonernes Vold. Her er ikke Tale om saakaldte Energumener, da disse jo overhovedet ikke stedtes til Daabsforberedelsen, altsaa ikke om dem, der led af, hvad man senere kaldte »obsessio corporalis«, men om, hvorvidt de udøbte var »spiritualiter obsessi«. Det Nye Testamente taler gennemgaaende kun om den første Klasse; men det kan ikke

¹⁾ S. 115.

nægtes, at 1. Cor. 12, 1 ff. lader en ane, at Tanken om en aandelig Besættelse ikke er Paulus fjern; men dette er meget for svagt til at bygge en Teori paa. Paulus anerkender ganske vist Dæmonernes Angreb (Ef. 6, 10, 12 f.) ogsaa paa de Kristne, og han bruger jo Udtrykket i Kol. 1, 13, at Gud friede os ud af Mørkets Magt; men det er i saa høj Grad billedligt, at man daarligt kan indføre Tanken om Besættelse her, og iøvrigt vilde Billedet i saa Fald være saa kejtet som vel muligt, da det i saa Tilfælde var Djævelen, der blev revet ud af Menneskene, og ikke, som der staar, Menneskene der blev udrevne fra Djævelen. Udtrykket siger i Virkeligheden ikke mere end 1. Johs. 5, 19 og 1. Pet. 2, 9. — Hebr. 2, 15, der taler om Trældommen under Djævelen, betyder heller ikke Besættelse, Ef. 2, 2 lige saa lidt. Hvor vanskeligt det er at hævde, at man altid har anset det udøbte Menneske som saadant for besat af Djævelen eller Dæmonerne, vil fremgaa klart, naar en ivrig Forsvarer af Daabseksorcismen forfægter dens Oprindelighed paa følgende Vis: »Selv om ikke enhver, der meldte sig til Indtrædelse i Kirken, var afficeret af dæmoniske Plager som de egentlige Energumener, saa er dog enhver, der er behæftet med Arvesynden⁽¹⁾, let tilgængelig for saadanne Indflydelser og disponeret for dem, ligesom han ved dem staar under denne Verdens Fyrstes Herredømme, d. v. s. selv om han ikke just aktuelt er en Energumen, er han det dog potentielt⁽²⁾.« Man naar da til det forbløffende Resultat, at den samme, der saa energisk hævder Eksorcismens objektive Virkning, her kommer til at gøre den til noget blot potentielt: for det Tilfældes Skyld, at Daabskandidaten skulde være udsat for Besættelse, drives Djævelen ud af ham! — Det er sikkert en langt rigtigere Bemærkning, at Augustin aldrig har beraabt sig paa Arvesynden for at støtte sine Ord om Eksorcismen, tværtimod støtter Læren om Arvesynden paa den allerede bestaaende Eksorcisme²⁾. Vel er Arvesyndslæren en nød-

¹⁾ Probst S. & S. 56. ²⁾ Weis hos Kraus I, 469.

vendig Frugt af den kristelige Antropologi og Soteriologi, og Eksorcismen er noget, der udefra er kommet ind; men det er gaaet her som oftere ellers, at Ritus støtter Dogmet, mere end det omvendte er Tilfældet.

Indenfor nytestamentligt Omraade finder Tanken om en almindelig Besættelse af den ikke-kristne Del af Menneskeheden altsaa kun ringe Plads; Synden ligger i Viljen, ikke i de dæmoniske Magter; »Ulydighed« og »I vilde ikke« er de klare Ord for Syndens Oprindelse; Dæmonernes Virksomhed ses mere som noget accidentielt. Men det varer ikke længe, inden man, rimeligvis særligt fra jødisk Side¹⁾, optager disse Tanker. Man kunde ikke længe holde sig paa Aposteltidens Højde, og man befolker nu Mennesket med en Hærskare af Dæmoner, særligt naturligvis den udøbte, og Daaben sættes da i Forbindelse med Menneskets Befrielse fra disse. Et Tilknytningspunkt fandtes hos baade Jøder og Hedninger²⁾, men særlig hos Jøder. Dölger siger herom, at ikke blot Hedninger, men ogsaa Kættere gjaldt hos Jøderne for hjemfaldne til Dæmonerne, kun saaledes kan Joh. 8, 48 forstaas. Dette er imidlertid kun det ene Moment til Forstaaelse af Eksorcismens Oprindelse, det andet, maaske det endnu vigtigere, var den ejendommelige Opfattelse af Forholdet mellem Synd og Satan. Svære Synder og Satans Nærværelse i Mennesker kan i Følge Johannes ikke adskilles (Joh. 13, 2. 27) og denne Opfattelse styrkes i den efterapostolske Tid. Vi kan til Støtte herfor anføre Hermas' Lære om de to Engle³⁾, og Barnasbrevets Tale om disse Ting⁴⁾ viser tydeligt, hvor stærk Følelsen var af Menneskets Grebethed af Dæmonerne. Disse to Forfatters Opfattelse er kun forklarlig, naar den var gængs i de jødekristelige Kredse. Saaledes findes den ogsaa i »De 12 Patriarkers Testamente«. »Da de første Missionærer jo mest var Jødekristne, saa

1) Dölger: Ex. 23. 28. 2) Heitmüller: I. N. J. 239.

3) Jfr. S. 79 Mand. VI, 2. Funk. 173. 4) XVI, 7, se S. 105.

bliver den vide Udbredelse af den specielt jødiske Lære om Syndsdæmonerne forklarlig¹⁾.«

I det 2det Aarhundrede træder Dæmonlærdømmene mere og mere frem, særlig i de apokryfe Acta fra 2.—5. Aarhundrede skildres Kristendommen som Jesu og Apostlenes Kamp med Dæmonerne og deres Sejr over disse. Det hedningekristelige Element træder til. Det er ikke saa underligt; netop Apologeternes Forsøg paa Sammenligning mellem Kristendom og Hedenskab — en Slags primitiv sammenlignende Religionshistorie — virker, hvad den Slags Forsøg ofte gør, noget mod sin Hensigt og drager Elementer fra Modpartens Side ind i Kristendommen. Og i Hedenskabets Religioner spillede Dæmontroen en frygtelig Rolle. Det vil være altfor langt og faldende udenfor denne Afhandlings Rammer at gennemgaa de forskellige Former, denne Dæmontro antager; faktisk er, at den var til og trænger stærkt ind i Kristendommen. Irenæos taler om Eksorcister hos Jøder og Hedninger, og Justinus viser, hvorledes disse Plageaander ophidser Hedningerne til at angribe de Kristne²⁾ og opfinder Guderne³⁾ — og mange lignende Steder vil kunne anføres. Men der tales ikke om nogen Daabseksorcisme. Dog er det ikke underligt, at naar Dæmontroen næres fra alle Sider, man da efterhaanden tager Stilling til den indenfor Kirken og da særligt ved Optagelsen i Kirken, Daaben. Det kan næppe bestrides, at man ogsaa i hin Tid indenfor Kirken har fundet Eksempler paa Besættelse, og at Kirken saa har søgt at drive disse onde Aander ud. Man gik ud fra, at i den genfødte var al Synd en Slags Besættelse, Synd og Satan hører saa nøje sammen, at Synden er lig Helligaandens Fordrivelse ved dæmoniske Magter⁴⁾. Da er det naturligt, at man forholdsvis snart har

¹⁾ Dölger: Ex. 23—28.

²⁾ Ap. 1, 14. Jfr. Dial. 85, 311. Ap. 2, 6. ³⁾ Ap. 1, 55 ff.

⁴⁾ Heitmüller: I. N. J. 280. 307. Her Ekss. fra Hermas Mand. IV, 3. 4. V. 1, 3. 2, 5. VI, 2, 5. XII, 5, 4. Barnab. 2, 10. 4, 13. II. Clem. 18, 2. 1. Clem. 51, 1. De enkelte Synder

opfattet Daaben som et profylaktisk Middel mod disse Aander. Man har maaske i selve Stoffet Vand set et dæmonfordrivende Middel¹⁾, ligeledes opfattet »i Navnet« som et Uddrivelsesord²⁾; men en klar Bestemmelse af, hvornaar og hvorfor den kirkelige Eksorcisme er sat i System kan næppe gives³⁾; men det er klart, at allerede tidligt tilhørte Magten til Djævluddrivelse enhver Kristen, der havde modtaget Helligaanden⁴⁾. Det er da ret rimeligt, at Dölger har Ret, naar han hævder, at fra 2den Halvdæl af 2det Aarhundrede ses Daaben under Dæmonfordrivelsens Synspunkt⁵⁾. Er Synd lig Dæmonbesættelse, da maa man naturligt sætte en Stopper derfor ved Kristenlivets Begyndelse. Her ser man da et ganske andet Synspunkt end det, der i denne Afhandling hævdes med Hensyn til Dæmonspørgsmaalet, idet Dæmonerne, naar de er Genstand for Eksorcisme, saa at sige optræder for egen Regning og Risiko; men naar de er Genstand for Abrenuntiation, er det den hedenske Kultus, der forsages. Med denne følger ganske vist en hel Del Synder; men ogsaa udenfor Kultus synder Mennesket, og det er disse Synder, man befries for ved Eksorcismen. Sammen med Synden følger en Del legemlige Svagheder⁶⁾, særlig Epilepsi, og det er da klart, at hvor saadanne Synder og legemlige Svagheder optræder indenfor Kirken, maa der dæmonfordrivende Midler til. Men hele Forholdet er til at begynde med uklart; der er i Virkeligheden noget ganske uforstaaeligt i, at samme Ritus skulde være gældende overfor en syg Stakkel indenfor Kristenheden og

---

er Dæmoner: Mand. II, 3. V. 1. 2. IX, 11. X, 2. Sim. IX, 22, 3. 23, 5.

1) Saaledes Schepelern 8 om Tertullian de bapt 9; ligesaa Heitmüller I. N. J. 290 ff.; men H. tilføjer: »Es sind die Vorstellungen der Menge, die Tertullian benutzt.«

2) Heitmüller: I. N. J. 127. 278 f. 294. 304. 312.

3) Heitmüller ibid. 243. Dölger Ex. 9.

4) Tertullian: Apolog XXIII. Oehler I, 212. 216.

5) Exorc. 4—5. 6) Se nærmere Dölger Eksorc. 135 ff. 142 f.

en daabssøgende Hedning. Det er derfor ikke saa underligt, at man indenfor Kirken læmper Adfærden overfor dem, der oprindeligt var blevet eksorciserede, og til Gengæld mere og mere danner fast Ritual for den Handling, der skete ved Daaben. Saaledes kommer paa den ene Side indenfor Kirken Faste og Bøn, Forbøn, i det hele Kirkens hjælpende Virksomhed; først naar den, der synder, giver sig hen i Synden og bliver et viljeløst Redskab for den, tænkes det, at Dæmonen faar helt Magt over ham, og han behandles da med Eksorcisme¹⁾, idet han betragtes som en falden²⁾. Paa den anden Side optræder da Daabseksorcismen, der naturligt udvikler sig af, at man har omgærdet Daaben med forskellige eksorcistiske Riter, Eksorcismen af Daabsvandet f. Eks. Saaledes forklares Eksorcismens Opkomst af Probst³⁾, Heitmüller⁴⁾, og Tanken er da ogsaa ganske rimelig; men der siges intet om Tiden for Daabseksorcismens Indtræden. Man har ganske vist et Udtryk hos Klemens fra Aleksandria, der tyder paa, at Daabseksorcismen, saa at sige, er under Vejs, men møder Modstand. Han siger nemlig, at Barnabas (c. 16) siger om Kræfterne »καταλλήλους τοῖς δαιμονίοις, ἐπιτελεῖν τοὺς ἁμαρτωλοὺς«, men ikke, at Aanderne bor i en vantro Sjæl: »οὐ γὰρ οἱ δαίμονες ἡμῶν ἀπελαύνονται, ἀλλ' αἱ ἁμαρτίαι, φησὶν, ἀφιένται, ὥς ὁμοίως ἐκείνοις ἐπιτελοῦμεν πρὶν ἢ πιστεῦσαι. At vi er Guds Tempel bestaar jo ikke i, at Gud bor i os, men det er Forjættelsens Kaldelse, Retfærdsdommens Visdom, Lærens Bud⁵⁾.« Da »πιστεῦσαι« viser sig i Daaben, er det klart nok, at her er Tale om noget ved Daabshandlingen, og der er da hos

1) Et Eksempel hos Tertullian: De spect 26 (Oehler I, 58), at en kristen Kvinde, der havde været i Teatret, blev angrebet af en Dæmon, der saa under Eksorcismen hævdede at være i sin gode Ret, fordi »in meo eam invenit«.

2) Jfr. Probst: S. u. S. 37. 3) S. u. S. 132.

4) I. N. J. 278. — Dölger: Ex. 9 har nogen Betænkelighed ved denne Forbindelse, men tør ikke nægte dens Mulighed.

5) Strom. XX, 16. Dindorf II, 220.

nogle Tale om eksorcistisk Virkning af Daaben; men Udtrykket maa tolkes saaledes, at der ikke er nogen virke-Eksorcisme med dens Tiltale til de onde Magter o. s. v., thi hvis en saadan havde eksisteret, var Klemens' Udtryk jo en Benægtelse af Fakta, mens den kun maa forstaas som en Retledning af en efter hans Opfattelse forkært Tankegang. Tillige taler Stedet om en Opposition mod den omsiggribende Dæmontro¹⁾, og for saa vidt har man Ret til at tale om »Klemens' ideale Anskuelse²⁾«, men ellers er Klemens lige saa vel som sin Samtid opfyldt af Tanker om Dæmonernes Herredømme. I hvert Fald synes det klart, at mens Klemens har en Forsagelse, eller muligvis blot et Tilløb til en saadan, afviser han Tanken om en Daabseksorcisme.

Om Origenes' Forhold til Eksorcismen kan man fatte sig i Korthed. Han sætter jo Synd og Satan i snævrere Forbindelse, og han omtaler ofte Eksorcismer som noget gængs. De strider ikke mod Kristi Bud, at man ikke maa sværge; det eneste, der er galt, er, hvis man ikke bruger det rette Navn, men jødiske Formler³⁾; man skal bruge Jesusnavnet, naar man uddriver⁴⁾ Dæmoner⁵⁾; men om nogen Daabseksorcisme taler han ikke. Om det, man ynder at kalde eksorcistiske Riter, særlig Korstegnet, taler Origenes ganske vist i Sammenhæng med Daaben⁶⁾, men der er, skønt man jo i vore Dage er tilbøjelig til at se alle Riter i Dæmonfordrivelsens Belysning, alligevel en stor Forskel mellem et Tegn, der kan udlægges som eksorcistisk Element, og en bevidst Daabseksorcisme. Vi maa fastholde, at alt dette med Salvelse, Berøringer, visse Tegn

1) Styrket af Theodotos og hans Parti, jfr. Probsts Forklaring: S. u. S. 182. — Se endvidere Excc. e Teodoto 82 (Dindorf 454), hvor Vandets Eksorcisme omtales, og 83 (ib.), hvor det omtales, at Aanderne stiger med os ned i Vandet.

2) Dölger: Ex. 8. 3) Fortolkn. til Mt. 26, 63. Delarue III.

4) ἐξελαύνειν. 5) C. Cels. 1,6. Del I, 324 ff.

6) In psalmos hom. II. Del. II, 698.

o. s. v. kan knyttes til Eksorcismen som noget, der fra forskellige Sider af eksorcistisk Oprindelse er knyttet til den kristelige Daab; men at ville hævde, at sligt beviser Tilstedeværelsen af en virkelig Daabseksorcisme, er et Overgreb. I det højeste kan man sige, at alle disse Ting tilsammen tenderer hen mod en Daabseksorcisme, der saa bliver den samlende Enhed for Cereimonierne i deres Forskellighed.

I denne Sammenhæng maa betragtes nogle Beretninger, der findes i Thomasakterne. Her foretages en Daab saaledes, at efter en Belæring om Daabens Væsen gyder Apostlen Olje over Baptizandens Hovede, beder en Bøn, fører Baptizanden til en Vandkilde (henholdsvis lader et Kar bringe) og døber saa i Faderens, Sønnens og Helligaandens Navn¹⁾. — Denne Beretning er kaldet det ældste kristelige Vidnesbyrd for Daabseksorcismens Eksistens i den orientalske Kirke²⁾. Med Hensyn til Tiden kan dette være rigtigt nok, da Thomasakterne anses for at være ældgamle³⁾; men med Hensyn til Daabseksorcismens Genesis er Udtrykket ikke ganske passende. Det er klart nok, at Oljen opfattes som lægende, altsaa (jfr. de tidligere Betragtninger om Forholdet mellem Sygdom og Besættelse) dæmonfordrivende; det fremtræder særlig i det første Eksempel, hvor der ligefrem siges: denne Olje helbrede Dig! Men har vi end her et Udtryk for Thomasakternes Vurdering af den udøbtes Tilstand og en tydelig Spire, hvorefter Daabseksorcismen kan udvikle sig, saa har vi dog ikke mere, end hvad man kan komme til ved at betragte Tidens hele Holdning overfor Dæmonerne. Med andre Ord, vi har blot her et Vidnesbyrd om, at det virkelige er sket, som vi kunde vente os vilde ske: før Daaben søger man at befri den vordende Kristen for Dæmonerne. Men selve Daabseksorcismen findes ikke her.

¹⁾ Capp. 121. 132. 157. Hennecke 527. 531. 540.

²⁾ Dölger: Ex. 11.

³⁾ P. R. E. 1, 667. »Fra 3dje Aarhundrede« Dölger ibid.

Man kan da højest sige, at man er ført saa nær til den kirkelige Eksorcisme, som man kan komme, uden at man møder den selv. — Men for Resten er disse Steder interessante, fordi de viser os, at den specielt orientalske Skik med Salving før Daaben er i ældgammel Modsætning til den occidentalske Skik, at Salvingen sker efter Daaben.

— I Orienten maa vi da vente lige til Kyrillos af Jerusalem, før vi hører noget egentligt om Daabseksorcismen, derimod hører vi langt tidligere noget positivt om den i Vesten. —

Før Tertullian er der i Kilderne ikke det ringeste Holdepunkt for Antagelsen af en Daabseksorcisme¹⁾; men nu vilde det være interessant at se, om der hos denne, hos hvem vi første Gang træffer Abrenuntiationen klart udformet, skulde vise sig en Daabseksorcisme, og om han sætter disse to Riter i Forbindelse med hinanden.

Tertullians Opfattelse af Forholdet mellem Daab og Eksorcisme er fremstillet saaledes²⁾: »Tertullian taler gerne om Syndernes Afvaskning, Aandens Afvaskning (de bapt, 1. 4. 6. 15.³⁾). Det er betegnende for den rigtige sakramentale Opfattelse af den i Daaben bevirkede Syndstiltgivelse og advarer mod en altfor sublim-etisk Opfattelse af denne Størrelse. — Ved Siden af Syndernes Afvaskelse staar Aandens Gave (c. 10) og Genfødselen. Adv. Marc. 1, 28⁴⁾ omtales ved Siden af remissio delictorum og absolutio mortis ogsaa regeneratio hominis og consecutio spiritus sancti som Daabens Gaver. Derimod taler det ikke, at Tertullian paa et Sted de bapt. 6 siger: Non quod in aquis spiritum sanctum consequamur, sed in aqua emundati sub angelo spiritui sancto præparamur⁵⁾: Aanden formidles ved den efter Daaben følgende Oljesalvelse og Haandspaalæggelse. Thi disse Ceremonier hører jo med

¹⁾ Dölger: Ex. 14. ²⁾ Heitmüller: I. N. J. 290.

³⁾ Ablutis delictis, Oehler 1, 619. Aquis abluamur, ib. 623. Ablutione delictorum, ib. 625. Delicta diluuntur ib. 634.

⁴⁾ Oehler II, 81. ⁵⁾ Ib. I. 625.

til Daaben. Og at den oprindelige, egentlige Forestilling er den, at Vandbadet formidler Aanden, er klart af Tertullians andre Bemærkninger, f. Eks. c. 1: *nos pisciculi secundum ἰχθὺν nostrum Jesum Christum in aqua nascimur*¹⁾, eller c. 4, at Daabsvandet har Kraft til Helliggørelse²⁾, eller c. 8, at Aanden kommer ned paa Daabsvandet³⁾. — Denne Betragtning holder imidlertid ikke Stik. Stedet de bapt. 6 er afgørende, thi her er Tertullian inde paa Overvejelser for og imod, og her træffer han en Afgørelse, mens han paa de andre Steder taler om Daaben (o: hele Daabshandlingen) i Almindelighed. Her vil Tertullian netop lægge de forskellige Ritters Betydning klart frem. Salvelsen, der følger efter Daaben, »carnaliter currit, sed spiritaliter proficit⁴⁾» »et ipsius baptismi carnalis actus, qvod in aqua mergimur, spiritalis effectus, qvod delictis liberamur. Dehinc manus imponitur, per benedictionem advocans et invitans spiritum sanctum &c⁵⁾«. Hertil svarer ganske, at Tertullian kort i Forvejen udtrykkeligt siger: »sacramentum sanctificationis consequuntur invocato Deo⁶⁾«. Der er vist al mulig Grund til at revidere den »rigtige sacramentale« Opfattelse af Tertullians Daabslære og hæve den noget højere op i den »etiske« Sfære, end Heitmüller gør. — Ligeledes afsvækkes Bemærkningen om »Smaafiskene, der fødes i Vandet«, til i høj Grad billedlige Udtryk, naar man ser hen til Fortsættelsen »nec aliter qvam in aqua permanendo salvi sumus⁷⁾«; thi Heitmüller vil dog vel næppe tage disse Ord om en bogstavelig Forbliven i Daabsvandet⁸⁾. Nej, lad end Tertullian være besjælet af en kras

1) Ib. 619. 2) ib. 622.

3) Ib. 627. 4) C. 7, ib. 626. 5) Ib. 6) C. 4, ib. 623. 7) Ib. 619.

8) Heitmüller omtaler S. 212, at Eksorcismen i givet Tilfælde kaldes ἐπίκλησις, en Udløsning af de i Navnet slumrende Kræfter; men i dette Tilfælde er her ingen Parallel, da Navnet netop ikke omtales, men det tydeligt er en Bøn, jfr. »invitans spiritum sct. — Dette »invocato Deo« kommer

Dæmontro — hans Forstaaelse af Frelsen er ikke saa »sacramental«, at den glemmer Ordets og Aandens Sammenhæng i Genfødselen. Dette er klart for enhver, der ikke skal passe Tertullian ind i et forud lagt Skema. At Tertullian paa en for os noget for haandfast Maade fordele de enkelte Ritters Virkning, er tidligere paavist¹⁾; men derfor bliver han dog ikke ganske uaandelig, og man maa endvidere erindre, hvad Heitmüller selv gør opmærksom paa, at Tertullian undertiden benytter sig af »Mængdens« Udtryk²⁾. Dette kan ogsaa hænde andre end Tertullian; men derfor har man ikke Ret til at drage hans og andres Daabsopfattelse ned i en animistisk Magis Sfære.

Under Synspunkt af dels populær, dels billedlig Udtryksmaade, maa da de ret materielle Udtryk forstaaes, som Tertullian anvender om Vandet og dets befriende Kraft. Men bortset herfra har Tertullian adskillige Gange omtalt Eksorcismer (ogsaa overfor troende) og bruger Ordet «Eksorcisme»³⁾. Det er klart, at han taler om en virkelig *ὄψις*, men han taler intet Steds om en Daabs-eksorcisme. Han nævner, at Dæmonerne «ructando curantur anhelando præfantur»⁴⁾, »afflatu nostro, contemplatione et repræsentatione ignis illius correpti etiam de corporibus nostro imperio excedunt inviti et dolentes et vobis præsentibus erubescetes»⁵⁾. De sidst fremhævede Ord tillader en Antagelse af en virkelig Besværgelse, men

---

klart nok Heitmüller ret stærkt paa tværs (anf. Skr. 291), han taler om en »wohl nicht empfundener Gegensatz« til T.'s Lære om Vandets magiske Kraft. Ja, Modsætning er der unægteligt; den ligger ganske simpelt i, at T. har forefundet noget foreliggende. Daaben, og nu søger at forklare, — allegoriserer, om man vil — og i denne Kunst er han meget mindre sikker end i sin Erkendelse af Kristendommens Kraft til Fornyelse, jfr. hans uheldige Forklaringer af »viæ« og cathedræ« (denne Afh. S. 34).

¹⁾ S. 38. ²⁾ I. N. J. 291 f.

³⁾ Inst. omn. de spect. XXVI. Oehler I, 58. De præ. hær. 41. Ib. II, 39.

⁴⁾ Apol. 23. Oehler I, 212. ⁵⁾ Ib. 216.

nødvendiggør den ikke. Derimod bruges Ordet adjurare¹⁾ ganske svarende til ἐφορκίζειν²⁾. Et enkelt Sted omtales Eksorcismen i samme Aandedræt som Daaben; »Ipsæ mulieres hæreticæ, qvam procaces! qvæ audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan et tingere³⁾«; men hvad der anføres mellem Eksorcisme og Daab, nemlig »love Helbredelse« og »forsitan«, der ret skarpt skiller Daab fra alt det foregaaende, tyder paa, at her omtales Helbredelseseksorcismer og ikke Daabs-eksorcismer. — Det er da i hvert Fald det sikreste at sige, at et egentligt eksorcistisk Ritual ikke har ligget indenfor Tertullians Horizont⁴⁾, rimeligvis kan man endog sige, at Eksorcismen er hos Tertullian adskilt fra Daaben⁵⁾.

Det er i *Cyprians* Tid og i hans Omgivelser, at man først i Vesten møder Eksorcismen sat i Forbindelse med Daaben⁶⁾. Selv her mangler dog en organisk Forbindelse. Det er ovenfor berørt⁷⁾, at Cyprian ofte omtaler Dæmonerne og deres Besværgelse uden Hensyn til Daaben; men et enkelt Sted skriver han dog saaledes, at man ser en Tilknytning. Angaaende 1. Cor. 10, 1. 2. 6. siges⁸⁾, at »hvis

1) Apol. 32 Oehler 1, 238.

2) Om ejerare = renuntiare, se S. 29. Her er, som af Dietrich paavist, en stær Lighed med Porphyrios: ἐξελαυνόντων τῶν ἱερέων τούτους (τοὺς πονηροὺς δαίμονας) διὰ τοῦ δοῦναι πνεῦμα ἢ αἷμα ζώων καὶ διὰ τῆς τοῦ ἀέρος πληγῆς, ἵνα τούτων ἀπελθόντων παρουσία τοῦ θεοῦ γένηται. καὶ οἶκος δὲ πᾶς μεστός, καὶ διὰ τοῦτο προκαθαίρουσι καὶ ἀποβάλλουσι τούτους, ὅταν θεὸν κατακαλῶσι . . . Men alene Tidsforskellen gør en direkte Forbindelse umulig. (Dietrich 99).

3) De præsc. hæ. XLI, Oehler II, 39. 4) Schepelern 8. .

5) Leimbach 117. Wiedenfeld hos Volbeding II, 143.

6) Om Eksorcismens Olje se S. 139 (Thomasaakterne). 7) S. 55.

8) Quod si aliquis in illo monetur quod quidam de his qui aegri baptizantur spiritibus adhuc inmundis temptabantur. sciat diaboli nequitiam pertinacem usque ad aquam salutarem ualere, in baptismo uero omne nequitiae suae uirus amittere . . . quod hodie etiam geritur, ut per exorcistas uoce humana et potestate diuina flagelletur et uratur et

man tror, at de, der døbes syge, plages af onde Aander, skal man vide, at Djævelens Magt gælder lige til det frelsende Vand; men i Daaben taber den hele sin Ondskabs Gift. Den Dag i Dag udøves det, at Djævelen gennem Eksorcisterne ved menneskelig Røst og guddommelig Magt tugtes, brændes og pines. Naar man kommer til det frelsende Vand og Daabens Helligelse, bør vi vide og tro, at der undertrykkes Djævelen, og Mennesket, der er givet Gud, befries ved den guddommelige Tilgivelse«. Af Eksorcismens Virkninger giver Cyprian en drastisk Beskrivelse, hvordan Guds Aand giver Lejlighed til at tvinge de urene omflakkende Aander ved Trusler og Udskælden til Bekendelse; naar de viger bort under de svære Slag, hyler og sukker de o. s. v.¹⁾«. Skønt det ikke er ganske sikkert, at Cyprian selv har overværet de mærkelige Fænomener, der ledsager Eksorcismen²⁾, er disse Udtryk Beviser for en ualmindelig levende Dæmontro, og det er da ret naturligt, at Dæmonuddrivelsen knyttes til Daaben. Men det er dog værd at lægge Mærke til, at i denne Sammenhæng tales der om syge, der døbes. Deres Sygdom sættes da som hyppigt ellers i Forbindelse med Dæmonerne, de er

torqueatur diabolus . . . cum tamen ad aquam salutarem adque ad baptismi sanctificationem uenitur, scire debemus et fidere quia illic diabolus opprimitur et homo dicatus Deo diuina indulgentia liberatur. Cp. 69. 15. Magno. C. S. E. L. III. II. 764.

- ¹⁾ . . inde jam facultas datur . . inmundos et erraticos spiritus, qui se expugnandis hominibus inmerserint, ad confessionem minis increpantibus cogere, ut recedant duris uerberibus arguere, conflictantes, eiulantes, gementes incremento poenae propagantis extendere, flagris caedere, igne torrere. Ad Don. 5. C. S. E. L. III, I, 7.
- ²⁾ Med Hensyn til de idol. vanit er der jo stærk Tvivl om Forfatterskabet, og rent bortset herfra mener Benson, at Beskrivelserne er et literært Laan fra Minucius Felix (Anf. Skr. 10). Noget lignende turde gælde det citerede Sted; men forøvrigt er der jo langt op i Tiderne mærkelige Ud-sagn, der giver sig ud for at være selvoplevede, om Eksorcismens Indvirken paa Baptizanderne.

altsaa i særlig Grad trængende til Hjælp. Længere kan vi altsaa ikke med Sikkerhed naa, end at vi hos Cyprian er naaet saa vidt, at Folk, der led af en legemlig eller aandelig Sygdom, eksorciseredes før Daaben. Maaske var man blevet staaende paa dette Punkt: kun de besatte (legemligt eller aandeligt) eksorciseres; og det ser ud, som om paa det bekendte Concilium i Carthago 256 i det mindste een har staaet paa dette Standpunkt. Vincentius fra Thibaris siger nemlig: »Vi ved, at Kættere er værre end Hedninger. . . Derfor skal de først eksorciseres, dernæst døbes¹⁾.« Crescens fra Cirta og Leucius fra Thebeste taler uden nærmere Motivering om, at Kætterne skal eksorciseres og døbes²⁾. — Det er vist et Fejlsyn hos Höfiling, naar der siges, at de, der ved denne Afstemning udtrykkelig forlanger Eksorcisme, ikke gik ud fra en speciel, dem særligt tilhørende Forestilling om Kætteriet, og at Kætterne kun ikke skal dispenseres fra noget, der skete ved Hedningerne³⁾. Det indrømmes dog, at denne Betragtning bliver noget betænkelig, fordi Tertullian ikke taler om Daabseksorcisme, og fordi Cyprian, der dog selv er til Stede, ikke nævner den, og fordi Udtrykkene i Ep. til Magnus⁴⁾ synes at tyde paa, at Eksorcismen ikke er nødvendig. — Höfiling har her netop rørt ved de afgørende Punkter, men ser ikke deres Betydning, idet han ganske vist kalder Daabseksorcismen noget forholdsvis nyt, men dog forudsætter den hos alle: vi føres her ind i en Overgangstid, hvor den tidligere velkendte Eksorcisme er ved at knyttes til Daaben; det begynder med, at Kættere har noget mere end Hedninger at renses for, de maa kaldes for syge (besatte i særlig Grad), og Tanken gaar da videre: alle ikke-troende er syge (besatte), altsaa kræves der altid Eksorcisme.

¹⁾ . . Ergo primo per manus impositionem in exorcismo, secundo per baptismi regenerationem, tunc possunt ad Christi pollicitationem peruenire . . . C. S. E. L. III, I, 450.

²⁾ Ib. 441. 448. ³⁾ Höf. 1, 393 f. ⁴⁾ S. 143 f.

Cæcilius fra Biltha taler ved den nævnte Synode ejendommeligt nok om, at hos Kættere »exorcizat daemoniacus, sacramentum interrogat¹⁾«; her forudsættes Eksorcismen ved en Daabshandling, ganske vist hos Kættere; tillige omtales Kætterne som »daemonici«; her har vi altsaa det afsluttende Led i Tankegangen; fra nu af kan man og bør man foretage Eksorcisme ved enhver Hedningedaab²⁾. —

Som et Sidespørgsmaal kan da fremkomme, om Jødekatekumener og Smaabørn af kristen Slægt blev eksorciserede. Meningerne deler sig herom ligesom overfor Abrenuntiationen³⁾. Saa snart vi træffer fuld Klarhed, er Ceremoniellet principielt ens for de forskellige Klasser. Dölger mener, at de jødiske Katekumener ikke oprindelig blev eksorciserede, men at Hedningerne gerne krævede det, for at de ikke skulde ringeagtes af de Jødekristne; i hvert Fald er der fra 4de Aarhundrede intet Tegn paa, at der gjordes Forskel paa Jøde- og Hedningekatekumener, særligt da Spørgsmaalet om Arvesynden blev sat i Forbindelse med Eksorcismen⁴⁾.

Et Eksempel paa en ret tidlig Daabseksorcisme har man ofte fundet i Novatians Historie⁵⁾. Det blev jo lagt denne til Läst, at han var døbt som clinicus, uden at Eksorcismen var fuldført. Dölger forstaar det saaledes, at der ikke er Tale om Daabseksorcisme, men at Forholdet var det, at Novatian var syg og blev hjulpet af Eksorcister, da ved næsten alle sværere Sygdomme en Besværgelsesbøn blev bedet; under denne indtraf da en Forværrelse i Tilstanden, og saaledes blev han da døbt. Stedet skulde da ikke sige noget som helst om Daabseksorcisme i Almindelighed, og denne Opfattelse passer bedst til, hvad vi ellers hører om Forholdene paa Novatians Tid⁶⁾.

---

¹⁾ C. S. E. L. III, I, 436. ²⁾ Allerede paavist Krafft 87.

³⁾ S. 111. 115. ⁴⁾ Dölger Ex. 39.

⁵⁾ Saaledes Probst. S. u. S. 57.

⁶⁾ Euseb. Hist. eccl. VI, 43, 14.

Skal man uddrage et Resultat af disse Undersøgelser, maa man fremhæve tre Punkter:

1) Eksorcisme er en almenreligiøs Skik. Den anvendes baade overfor dem, der udefra kommer til paagældende Religion, og under særlige Forhold overfor Religionens egne Bekendere¹⁾. Eksorcismen stammer da fra de hedenske Religioner. Det ny Testamente taler ikke om Anvendelsen ved Optagelsen i Kristendommen; men det nævner ganske vist Hedningernes nære Forhold til de dæmoniske Magter. Muligt er, at Oljesalvingen o. l. har haft en vis eksorcistisk Karakter; men nogen egentlig Forbindelse med Daaben findes først i Midten af det 3dje Aarhundrede.

Derimod findes i det Ny Testamente Udgangspunkter for Indførelsen af en Abrenuntiation ved Jøders og Hedningers Optagelse i det kristne Samfund. Indenfor de hedenske Religioner findes kun svage og usikre Tegn paa, at noget lignende har fundet Sted²⁾.

2) I Eksorcismen forholder Personen sig passivt, i Abrenuntiationen udfoldes baade i Ord og Gerning en kraftig Aktivitet. — Dette udelukker ikke, at der findes visse Cereemonier, der er hentede fra Eksorcismen, f. Eks. at spytte paa Satan, blæse paa ham, række Haand ud til Værn mod ham o. s. v. Men disse Udtryk for Afsky er inddragne under Selvets Aktivitet, er gaaede over fra den, der optager en anden i sin Religion, til den, der optages — har derfor tabt deres eksorcistiske Karakter. — Derfor er det oprindeligt saa langt fra, at Abrenuntiation og Eksorcisme forveksles, at Abrenuntiationen netop forudsætter, at den, der forsager, ikke er under Dæmonernes Herredømme³⁾. Men det er let at forstaa, at naar Følelsen af Hedningernes Afhængighed af Dæmonerne er voksende, man da indskyder en Eksorcisme forud for Forsagelsen, simpelthen for at muliggøre denne. Abrenuntiationen betegner derfor et vist Højdepunkt, den er Udtryk for Personligheden⁴⁾. Eksor-

¹⁾ Jfr. Anrich 190. 205 o. a.

²⁾ Reitzenstein 15. ³⁾ Höfling 1, 379 ff. ⁴⁾ Dölger: Ex. 102.

cismen, der skulde støtte den, er i Virkeligheden et Tilbagefald til en etnisk, magisk Opfattelse af Frelsen. Vi kan da gerne kalde Abrenuntiationen en etisk Afgørelse, hvis dette ikke misforstaas som et Helligedsløfte; det er rigtigere at kalde den en kultisk Afgørelse.

3) Eksorcismen staar og falder med Dæmontroen. Man maa ikke lade sig forvilde af, at man senere eksorciserede den ene onde Aand, Satan; dette er i denne Sammenhæng en Koncentration af Dæmonbegrebet. Eksorcismen appliceres først paa Satan og forsvinder langt om længe helt. Abrenuntiationen kan forstaas uden Dæmontro; den er fuldstændig uafhængig af de forskellige Teorier om Dæmoners, Guders og Manes' indbyrdes Forhold; saa langt den kan spores tilbage, omfatter den først og fremmest Satan selv. Dæmonerne er en Tilføjelse, der tilsigter at vise, hvori Satans Tjeneste bestaar.

IV.

GRÆSKE TEOLOGER

§ 19.

Kyrillos af Jerusalem.

(315—386)

Efter nu, saa vidt de sparsomme Kilder tillader det, at have undersøgt Abrenuntiationens Historie indtil Midten af det tredje Aarhundrede, vil vi følge denne Formulars Vandring ned gennem Tiderne, saa vidt muligt i Tidsfølge. — Efter de omtalte Fædre kommer et ret dødt Tidsrum, først med Kyrillos af Jerusalem kan Traaden igen optages.

Mens vi hos de tidligere gennemgaaende kun træffer spredte Bemærkninger, hvoraf vi maa rekonstruere et Billede af Daabshandlingen, finder vi hos Patriarken Kyrillos en virkelig Gennemgang af denne, ledsaget af Kyrillos' Fortolkning af de forskellige Riter. Mellem 345 og 351 holdt Kyrillos som Presbyter de bekendte Katekeser, og i den 19de af disse (d. 1ste mystagogiske) udlægger han for Neofyterne, hvad der er sket med dem i Daaben. Dette ganske mærkelige Træk viser, at vel er Daabens Betydning og Væsen forklaret Baptizanderne; men Ceremonierne selv er dem ukendte — man kan ikke undlade at betragte dette som et direkte Laan fra Mysterievæsenet, hvor netop det uventede og ukendte i Ceremonierne skulde sætte Novitsernes Sind i Bevægelse.

Stedet lyder i Uddrag: Først gik I ind i Baptisteriets Forgaard, og vendte mod Vest hørte og modtog I Befalingen til at udstrække Haanden, og I forsagede Satan, som

om han var tilstede¹⁾. Men I maa kun vide, at Forbilledet for denne Skik ligger i den gamle Historie. Da den haarde og grumme Tyran Farao undertrykte det frie og ædle Hebræerfolk, sendte Gud Moses« o. s. v. Paa samme Maade er Kristus sendt til Verden, og ligesom Farao sank i det røde Hav, «saaledes forsvinder ogsaa Satan i det frelsende Vand.» Man vender sig mod Vest, fordi Solnedgangen er det Sted, hvor Mørket viser sig. »Hvad sagde da enhver af eder, da han stod saaledes? Satan, jeg forsager dig, du onde og grusomme Tyran²⁾. Din Magt frygter jeg nu ikke mere; thi Kristus ... har tilintetgjort den for at ødelægge Døden med Døden, og for at jeg ikke skal forblive evig Trældom undergiven. Dig, bedrageriske og lumske Slange, forsager jeg. Dig, Ophavsmanden, til al Uret under Venskabs Skin, Dig, vore første Forældres Forfører, forsager jeg. Dig, Satan, Stifter af og Medarbejder i alt ondt, forsager jeg. Derefter i den anden Formel lærte Du at sige: »Og alle dine Gerninger³⁾.« Satans Gerninger er enhver Synd, og den maa man nødvendigvis forsage, ligesom den, der flygter for en Tyran, ogsaa flygter for hans Vaaben. Enhver Art af Synd regnes altsaa til Djævelens Gerning. Men vid ogsaa dette, at alt, hvad Du udtaler i hin skrækelige Time, staar skrevet i Guds Bøger. Hvis Du altsaa en eneste Gang handler derimod, holdes du for en Pagtsbryder. — Altsaa, du forsager Satans Gerninger, alle hans Handlinger, siger jeg, og Tanker, der ikke er efter Fornuften. — Da siger du: »Og al hans Herlighed⁴⁾.« Djævelens Herlighed er Daarskaberne paa Teatret, Væddeløb, Jagt og lignende Forfængelighed, fra hvilke den hellige ønsker at befries, idet han siger til Gud: Vend mine Øjne bort, for at de ikke

1) και ὡς παρόντι ἀπετάττεσθε τῷ Σατανᾷ. M. S. G. 33, 1068. II.

2) Αποτάσσομαι σοι, Σατανᾶ, σοὶ τῷ πονηρῷ καὶ ὀμωτάτῳ τυράννῳ. IV. ib. 1069.

3) Καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου. V. ib.

4) VI. καὶ πᾶσῃ τῇ πομπῇ αὐτοῦ. Ib. 1069.

skal se paa Forfængelighed¹⁾. Lad dig ikke indtage af Kærlighed til Skuespillene, hvor du ser Gøglernes fornærmelige og højst skændige Kaadhed og de kvindagtige Mænds afsindige Dans« o. s. v.

»Til Herlighed hører ogsaa, hvad der bliver ophængt ved Afgudsfesterne, baade Kød og Brød, og hvad der ellers er besmittet ved Afgudernes Paakaldelse²⁾.

Herpaa siger du: »Og al din Tjeneste³⁾.« Djævletjeneste er Bønnen for Gudebillederne, der sker til Ære for de livløse Billeder, at antænde Lygter eller ofre ved Kilder, Floder o. s. v.«. Hertil føjes Advarsler mod Augurerne, Spaadomsvæsen, Varseltydning o. s. v. »Thi hvis du bukker under for dette efter Forsagelsen af Satan og Tilsigelsen til Kristus vil du lære Tyrannen grusommere at kende.« — Stykket ender med en Henviisning til Lots Hustru. — Derefter fortsættes: »Naar du da forsager Satan og har brudt enhver Pagt med ham, de gamle Overenskomster med Dødsriget⁴⁾, aabnes Guds Paradis for dig, som han plantede mod Øst, og vor Forfader blev udelukket derfra paa Grund af Overtrædelse, og Tegnet herpaa er, at du bliver vendt fra Vest til Øst, Lysets Sted. Da blev det sagt dig at sige: »Jeg tror paa Faderen og Sønnen og Helligaanden og paa Omvendelsens Daab.« — Dette har jeg udførligere omtalt for dig i de tidligere Katekeser⁵⁾.«

Til denne ret udførlige Skildring skal føjes nogle Bemærkninger. 1) Forsagelsen har lydt: »Jeg forsager dig,

¹⁾ Ps. 119, 37.

²⁾ Tanken om Besmittelse ved Afgudernes Paakaldelse er saa stærk hos K., at han bruger dette Forhold som Illustration til Daabens Kraft: »Ligesom det, der ofres paa Altrene, af Naturen er betydningsløst (ἄτὰ), men besmittes ved Paakaldelse af Afguderne, saaledes opnaar omvendt det betydningsløse Vand ved at modtage Paakaldelsen af den Helligaand, Kristus og Faderen, Helligheds Kraft.« M. S. G. 33, 429.

³⁾ καὶ πᾶσιν τῇ λατρείᾳ σου. VIII. Ib. 1071.

⁴⁾ Jes. 28, 15. ⁵⁾ M. S. G. 33, 1074.

Satan, og alle dine Gerninger og al din Herlighed og al din Tjeneste.« I denne fireleddede Formular er λατρεία nyt, mens ἔργα kan stamme fra Origenes. Men disse Gerninger har faaet en meget fremtrædende Plads. Dette er intet Tilfælde. Den jerusalemske Frasigelsesformular viser baade i selve Ordlyden og i Kyrillos' Forklaringer, at Hovedvægten nu lægges paa Forsagelsens etiske Indhold; Djævelens Gerning, Synden i enhver Form, er da naturligt rykket frem i første Række; Forsagelsen er da, hvilket ogsaa fremgaar af Kyrillos' Forklaringer til Satan, først og fremmest et fremadvisende Renhedsløfte, ethvert sædeligt Fald er da et Brud paa Daabsløftet. Paa samme Maade er πομπή ogsaa undergaaet en Forandring, ikke i praktisk Betydning, thi her er der næsten fuld Overensstemmelse med Tertullian, men i den Motivering, hvormed det forbydes. Hos Tertullian blev Teatret o. s. v. forbudt, fordi det var idololatrisk i sin Oprindelse, hos Kyrillos ses det stridende mod Naturen og almindelig Velanstændighed. Som en Underafdeling hertil fremstilles de til Afguderne indviede Spiser, her er Bevisførelsen som hos Tertullian. Λατρεία er et Æquivalent til »Englene« hos Tertullian; dette er — saa at sige — det subjektive, det besmittende, mens pompa hos Tertullian (og tildels hos K.) er det objektive, det besmittede. Man genkender altsaa det ældgamle Skema, men forøget med det senere saa hyppige, ja endnu gængse »Djævelens Gerninger«, — en Tilføjelse, der betegner en hel Kursforandring.

2) Syntage anføres ikke ordret; men der hentydes til den i Forklaringen af Djævelens Gerninger. Den kan findes i den korte Trosbekendelse, der aflægges i Baptisteriets Forhal lige efter Frasigelsen, men før den egentlige Daabshandling. Ved denne svarer Baptizanden blot: »Jeg tror« til hvert af de tre Daabsspørgsmaal; men denne korte, triadiske Formular udtales i sin Helhed efter Foresigelse af den fungerende gejstlige. Naar det da er anført, at dette sker a) idet man vender Ansigtet mod Øst, b) i nøje Tilknytning til Frasigelsen, og c) Tilsigelsen vides at

have fundet Sted, uden at man dog kender dens Ordlyd — kan man ikke andet end heri se en særlig Form for Syntage. Dette er miskendt i Mignes Patrologi¹⁾, hvor der siges, at denne Fremgangsmaade er uden Eksempel; — det er, som vi vil se ved Canones Hippolyti og den ægyptiske Kirkeordning²⁾ en speciel Form for Syntage, — maa-ske et ganske klart Overgangsled fra den ældre Praksis, hvor man ved Syntage forstaar Bekendelsen, til den nyere, orientalske Ordning, hvor Syntage bliver en selvstændig Størrelse³⁾.

I Skildringen af Daaben er det ovenfor klart angivet, at Djævlens Magt først knækkes ved selve Daaben⁴⁾, der er forbundet med Forsagelse og Bekendelse; men hvad betyder da Eksorcismen? Kyrillos omtaler nemlig allerede i Prokatekesen flere saadanne, som han kalder ἐπορχισμοί⁵⁾, dog uden at han omtaler de Ord, hvormed Ud-drivelsen var sket⁶⁾; men han omtaler i Almindelighed Ekssufflationer⁷⁾, Insufflationer og Bønner. Der har øjensynligt hos Baptizanderne hersket en vis Kølighed, maa-ske Skræk, overfor disse Ceremonier; thi Kyrillos maa

¹⁾ Der siges, at man ellers ikke bruger det forkortede, men det fulde Symbol. Men Sagen er den, at det fulde Symbol er almindelig orientalsk Skik, og paa dette døbes ogsaa her, det er den korte, foregaaende Formel, der her er det særlige. At Tidspunktet for Nævnelser af det fulde Symbol er forskelligt, er uvæsentligt. M. S. G. 33, 1062. Moe 260 anser den hele Praksis for en Overgangsform.

²⁾ § 28. ³⁾ Jfr. S. 69. ⁴⁾ S. 150.

⁵⁾ Procat IX. M. S. G. 33, 348. 349. Cat. 16, 19 ib. 946.

⁶⁾ Plitt 138, jfr. Noten M. S. G. 33, 348. Dog siges om dem, at de er θείοι ἐκ θείων γραφῶν συνεκλεγμένοι (ib. 349).

⁷⁾ Man maa her skelne mellem den Ekssufflation, der ikke er andet end en Udspytten (allerede hos Tertullian, se S. 29 f.) og som et Udtryk for Afsky er en Del af Forsagelsen — og saa denne Skik, hvorved Døberen blæser paa Baptizanden. Se Dölger: Ex. 119.

opfordre dem til med Iver at medtage Eksorcismernes; hvad enten der blæses paa dem, eller de besværges, er det til Frelse for dem¹⁾. Eksorcismens egentlige Virkning er Renselse. »Guldet er nemlig blandet med andre Stoffer, men man ønsker kun at have Guldet; Guld kan kun renses ved Ild, derfor kan Sjælen kun renses ved Eksorcisme²⁾.« Eksorcismen sammenlignes da med en Ild: »Naar Eporkisten ved den guddommelige Aand indgyder Frygt og opflammer Sjælen, der er i Legemet som i et Kar, flygter den fjendske Dæmon...³⁾.« Kirken sætter Baptizanden i Stand til at tage Kampen op. — Saaledes er da tilvejebragt en organisk Sammenhæng mellem Daabs-handlingens Momenter. Eksorcismen befrier fra Djævelens Magt, Forsagelsen betegner Løfte om Hellighed, derefter følger (Syntage og) Bekendelse og Daab, og nu — men først nu — kan den Kristne tage Kampen op; af og til kan det vel under Eksorcismernes mærkes, at Djævelens Magt svækkes⁴⁾; men først efter Daaben kan man sejre. Man har heri et Forbillede i Jesus, thi ligesom han efter Daaben (ikke fordi han ikke ogsaa før denne kunde sejre; men fordi han vilde udføre alt i Orden og Rækkefølge) begyndte Kampen, saaledes skal du ikke vove at kæmpe mod Modstanderne før Daaben; men naar du har faaet Naaden og for Resten stoler paa Retfærdighedens Vaaben, da skal du kæmpe, og hvis du vil, saa prædike Evangeliet⁵⁾.« Thi Kristus prædikede ikke før Daaben, skønt han var Guds Søn.

¹⁾ τοὺς ἐπορκισμοὺς δέχου μετὰ σπουδῆς· κἂν ἐμφυσθῇς, κἂν ἐπορκισθῇς, σωτηρία σοι το πρᾶγμα. Procat. IX. M. S. G. 33, 348. Ligeledes: Σχόλασον εἰς τοὺς ἐπορκισμοὺς. Cat. I, V, ib 376.

²⁾ Procat. IX ib 348. jfr. ἄνευ ἐπορκισμῶν οὐ δύναται καταρθῆναι ἡ ψυχὴ.

³⁾ Ib. 349 jfr. Cat. 16, 19. M. S. G. 33, 946: το ἀπλοῦν ἐμφυσήμα τοῦ ἐπορκίζοντος πῦρ γίνεται τῷ μὴ φαινομένῳ ο: Djævelen.

⁴⁾ Cat. 16, 19. M. S. G. 33, 946.

⁵⁾ Cat. III, 13. M. S. G. 33, 444.

Basilios den Store.

(c. 329—375).

Saa vidt man kan se, har Basilios af Kæsarea haft en dobbeltledet Frasigelsesformular. Dette fremgaar af to Steder. Overfor dem, der benægter Aandens Guddom, fremholder han den Bekendelse, hvorpaa de er døbte. De har nemlig bekendt »at tro paa Faderen, Sønnen og Hel-ligaanden, dengang de efter at have forsaget Djævelen og hans Engle udtalte hint frelsende Ord¹⁾«. Dog kan det ikke fuldt bevises, at Forsagelsen kun har indeholdt disse Led, da Hovedvægten i Sætningen ligger paa Bekendelsens Indhold, hvorudfra der argumenteres, mens Forsagelsen kun i Forbigaaende nævnes for Fuldstændigheds Skyld. Men ved et andet Udsagn i samme Skrift føres vi i samme Retning. Basilios opstiller det, der er »ἐκ τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως²⁾«, selv om det hører til ἄγραφα³⁾, som bin-dende, og han nævner da baade den Skik at bede med Ansigtet mod Øst, velsigne Daabsvandet og foretage 3 Neddykkelser som hørende til denne apostolske Tradition, og han ender med at spørge: »Men alt andet, der hører til Daaben, at forsage Satan og hans Engle, fra hvilken Skrift (hvilket Skriftsted) stammer det⁴⁾?« Her er rimeligvis lagt Vægt paa Forsagelsens Ordlyd; vi kan da fastholde, at Basilios' Udtryk har indeholdt »Satan⁵⁾« og »hans Engle«, og næppe mere. Om dette har været fremført i Spørgs-maal og Svar, er ikke ganske afgjort; naar det i K. 27⁶⁾

1) πιστεύειν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, ὅτε ἀποταξάμενοι τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, τὴν σωτήριον ἐκείνην ἀφῆκαν φωνήν. De sp. sct. 26. M. S. G. 32, 113.

2) Ib. 188. 3) 192.

4) Ἄλλα δὲ ὅσα περὶ το βαπτίσμα, ἀποτάσσεσθαι τῷ Σατανᾷ καὶ ταῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, ἐκ ποίας ἐστὶ γραφῆς; de sp. sct. 27. M. S. G. 32, 188.

5) »Djævelen« S. 113 er rimeligvis en Omskrivning ligesom »Fjenden« ἐχθρῷ i Hom. 13. Ib. 31, 437.

6) Ib. 32, 113.

indbefattes under »at bekende«, føres Tanken hen paa en lignende Praksis som hos Kyrillos af Jerusalem¹⁾, hvor Baptizanden siger: »Jeg forsager dig o. s. v.« eller som i de apostolske Konstitutioner: »Jeg forsager Satan o. s. v.«.

Desuden har Basilios kendt Syntage, men den omtales kun i Forbigaaende. I Hom. 13, der advarer mod Opsættelse af Daaben, formaner han Tilhørerne til at lade sig døbe snart; man kan jo risikere at blive saa svag, at man »ikke kan løfte Hænderne til Himlen, ikke staa paa Fødderne, ikke bøje Knæ til Tilbedelse, ikke undervises med Udbytte, ikke bekende sikkert, ikke slutte sig til Gud, ikke forsage Fjenden²⁾«. At συνθέσθαι handler om Syntage, er mig ganske indlysende; det kan ikke svækkes til at skulle handle om Daabspagten i sin Helhed, da baade Bekendelsen og Forsagelsen nævnes særskilt og συνθέσθαι da vilde være overflødigt. — Men der er unægtelig en Mærkelighed, idet Rækkefølgen brydes mod Slutningen. De første Led kan med Lethed forstaas om Katekumenatet; men man vilde da naturligt vente følgende Orden: Forsagelse, Tilsigelse, Bekendelse — og ikke den omvendte. Ordenen maa kaldes ganske vilkaarlig; men dette er jo ganske vist ingen Forklaring. At Basilios skulde have den Anskuelse, at Forsagelsen skulde handle om det kristelige Liv i Kraft af Daabens Gave, og at dette skulde være udtrykt ved, at Abrenuntiationen er stillet bag Bekendelsen, strander dels paa det tidligere anførte Sted³⁾, hvor den sædvanlige Orden findes; dels vilde det ogsaa være helt uden Sidestykke i Oldkirken, først efter Reformationen findes Forsøg i denne Retning⁴⁾. Spørgsmaalet bliver da uløst. — Bemærkes maa dog, at der staar »Tilslutning til Gud« Det almindelige er i hvert Fald senere »til Kristus«; men hvis vi har Ret i vor Forstaaelse af Syntage⁵⁾, er det

¹⁾ S. 150.

²⁾ οὐχὶ συνθέσθαι θεῷ, οὐκ ἀποτάξασθαι τῷ ἐχθρῷ. M. S. G. 31, 436.

³⁾ De sp. sct. 26. ⁴⁾ § 63. ⁵⁾ S. 69f.

oprindeligt at tage hele Treenigheden med ind under Syntage. En Indvirkning af de trinitariske Kampe kan ikke afvises, naar der senere læres »τὸν χριστὸν«. — I denne Sammenhæng kan anføres, at denne Formulering, eller rettere, nøjere Præcisering af Syntage stammer, om just ikke fra *Athanasios* selv, saa dog fra Aleksandria. Vi har ganske vist ikke *Athanasios'* Abrenuntiationsformel; men naar han beskylder Arianerne, der anser Kristus for en Skabning, for at »tilsige sig til en Skabning¹⁾«, har det aldeles sikkert i Aleksandria lydt ved Daaben »συντάσσομαι χριστῷ«. — Derimod har den anden Form været gældende i Nedreægypten, hvilket ses hos *Athanasios Ven Serapion* af Thmuis²⁾. *Serapions* Sakramentarie³⁾ nævner direkte kun Apotage, men Bønnen efter Forsagelsen lyder: »Almægtige Herre, besegl denne din Tjeners Tilslutning til dig, der nu er sket, og bevar hans Karakter og Levevis uforanderlig, for at han ikke længer skal tjene det slette⁴⁾«; her bruges ganske vist et andet Udtryk »συγκατάθεσις«; men det er sikkert rigtigt⁵⁾, at denne »assensio« betegner ganske det samme. — Et andet Udtryk for, at Syntage har hørt med til Daaben i *Serapions* Omgivelser finder Wobbermin i, at næste Bøn hedder: »Efter Optagelsen⁶⁾«. Denne Optagelse kan ikke forstaas om Optagelsen i det kristne Samfund; thi Daaben er jo endnu ikke sket; men den skal da være det passive Synonym til Syntage, idet Baptizandens Syntage medfører, »at han bliver optaget i det rette Ejendomsforhold«. Funk indrømmer⁷⁾, at Ud-

¹⁾ κτίσματι τε συντασσόμενοι, οὐδεμίαν παρὰ τῆς κτίσεως ἔξουσι βοήθειαν. Or. II. cl. Ar. M. S. G. 26, 240.

²⁾ Jfr. Brevet fra *Athanasios* om Arios' Død. M. S. G. 25, 686.

³⁾ Funk: Did. II, LXI f. Wobbermin S. 25.

⁴⁾ σφράγισον τὴν συγκατάθεσιν τοῦ δούλου σου τούτου τῇ προς σέ νυν γεγενημένην καὶ ἀμετάβλητον αὐτοῦ τοῦ ἡθους καὶ τον τρόπον διαφύλαξον κ. τ. λ. Funk. II, 182. Wobbermin 9.

⁵⁾ Funk. ad loc. Se endv. hos *Basilios* συνθέσθαι, S. 156.

⁶⁾ μετὰ τὴν ἀνάληψιν, Wobbermin 36.

⁷⁾ II, 185.

trykket er uden Analogier, men er dog hverken tilbøjelig til at føje Wobbermin i hans Opfattelse, ikke heller Brightman, der mener, at det er ἀναδόχη (per sponsores) og at det, da dette ikke finder Sted paa nærværende Tidspunkt af Handlingen, skal rettes til »ἀλειψιν«; derfor bør man henvise til, at det ellers¹⁾ forordnes, at den salvede nøgen »overgives« til Biskop eller Presbyter. Denne Løsning forekommer langt mere sandsynlig, da Syntage jo ikke godt kan tænkes omtalt paa to forskellige Steder, og paa den anden Side »Synkatathesis« vilde være ganske umotiveret, hvis Syntage først berøres i Ordet »ἀνάληψις«.

Men Forhandlingen er et Bevis paa, at man skal være forsigtig med at nægte Syntages Nærværelse, naar den ikke direkte nævnes; den har sikkert ofte været betragtet som et nødvendigt Supplement til Apotage.

— Nogen egentlig Udlægning af Forsagelsen kan vi i de korte Antydninger hos Basilios ikke vente. En tydelig Henvisning til den oprindelige Tanke, at Abrenuntiationen gaar paa Afgudsdyrkelsen, kan dog findes i det oftere anførte Skrift: de spiritu sancto, naar der tales om den Bekendelse, vi har aflagt, da vi »løsrevne fra Afguderne kom hen til den levende Gud²⁾«. Dette, at komme til Gud, ses som Daabens Hovedvirkning; selv Syndsforladelsen er ikke just Maalet, men Midlet til at være hos Gud, saaledes som det siges i Hom. 13, at Johannes Daab var en Bortgang fra Synden, men den kristne Daab er Forening med (Tagen Bolig hos) Gud³⁾; den, der ikke holder Pagten, gør sig fremmed for Guds Forjættelser⁴⁾. Syntage spiller da — ikke just i Ord, men i Tanken en stor Rolle for Basilios, og interessant er det

1) Æg. K. O. XVI, 12. C. Hipp. c. 19 § 121. Test. Dom. II, 8.

2) ῥυσθεντες ἀπὸ τῶν εἰδώλων προσήλθομεν θεῷ ζῶντι. C. 26. M. S. G. 32, 113.

3) ἐκεῖνο ἀμαρτίας ἀναχώρησις· τοῦτο οἰκείωσις πρὸς θεόν. M. S. G. 31, 426. Cfr. θεῷ προσοικειούμενος, Ib. 433.

4) ξένον ἑαυτὸν καθίστησι τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ θεοῦ. M. S. G. 32, 113.

at se, hvorledes ogsaa ad Omveje man naar til det Resultat, at Syntagè til hele Guddommen er dybt forenet med hans hele Syn paa Daaben.

§ 21.

Gregorios fra Nazianzos.

(c. 330—c. 390).

Basilios Ven og Medstrider for den nikænske Teologi, Gregor fra Nazianzos, »Teologen«, maa behandles med noget større Udførlighed, end hans direkte Udtalelser egentlig nødvendiggør. Ikke alene giver hans Stilling i Konstantinopel i en stærkt bevæget Tid hans Udtalelser større Vægt, end der ellers kunde tillægges dem; men tillige nøjes han ikke med Hentydninger, men hans Skilddringer ledsages af oplysende Bemærkninger, beregnede paa hans Tilhøreres Belærelse, og han giver da et vægtigt Bidrag til Forstaaelsen af den græske Teologi paa dette Tidspunkt.

Ved Daaben indrulleres man i Guds Hær¹⁾, man paa-tager sig en Kamp for Gud. Denne Kamp er dobbelt, dels skal man rense sig ved Daaben, dels skal man bevare Daaben²⁾. Men Daaben har ogsaa denne dobbelte Virkning. For det første fordrives alle de onde Dæmoner ved Eksorcismen³⁾, man maa derfor ikke foragte dennes Lægemiddel eller tabe Modet over dens Længde, thi den er Prøvesten for den Oprigtighed, hvormed man søger Naadegaven⁴⁾. Men Hensyn til det andet er da Oplysningen (Daaben) Sjælenes Renhed, Forandring af Livet, at

1) εἰς θεοῦ παράταξιν ἀριθμήθητι. Or. 40, 17. M. S. G. 36, 375.

2) συντηρεῖν το βαπτίσμα. Smstds. 401.

3) ἐξόρκισιν δὲ δαιμόνων ἐξαίρεσιν. M. S. G. 37, 962.

4) μὴ διαπτύσης ἐξορκισμοῦ θεραπείαν, μηδὲ πρὸς το μῆκος ταύτης ἀπαγορευσης · βασανος ἐστὶ καὶ αὕτη τῆς περὶ τὸ χάρισμα γεσιότητος. Ib. 36, 397.

aflægge Kødet og følge Aanden¹⁾. »Badet skal blive dig ikke blot et Bad for Legemet, men ogsaa for (Guds-) Billedet, ikke blot en Aftvættelse af Synderne, men ogsaa en Oprettelse af din Levevis²⁾«. Det er Tanken om Pagten i Daaben, ikke den rent ydre Handling, der leder Gregor til disse stærke Ord om Daaben³⁾, derfor bliver han ikke træt af at advare mod at opsætte Daaben, vi maa døbes for at kunne sejre her i Livet⁴⁾; men nægtes kan det ikke, at idet Gregor undgaar at hævde Daabens Virkning *ex opere operato*, kommer der et meget stærkt moralistisk Drag over hans Daabslære; Syndernes Forladelse svinder (det er jo ogsaa kun de begaaede Synder⁵⁾, for Udmaalingen af de fremtidige Sejre, der skal vindes. Man kan dog kun til en vis Grad sige, at disse Sejre vindes af os selv⁶⁾; thi ganske vist er Gregor i sin Iver efter at bekæmpe dualistiske Tanker om en nødvendig Synd kommet nær til at forflygtige Synden til et *μη ὄν*; men han hævder dog stadig Syndens Realitet og Daabens Nødvendighed overfor denne. Et pelagiansk Grundpræg kan han egentlig ikke beskyldes for, Kraften til Kampen kommer fra Daaben, altsaa fra Gud; men ganske vist er der jo givet Mennesket selv Kraft til at søge Frelsen, og der lægges stor

1) το φῶτισμα λαμπρότης ἐστὶ ψυχῶν, βίου μετάρθεις, ἐπερώτημα τῆς εἰς θεόν συνειδήσεως . . . σαρκὸς ἀπόθεις, πνεύματος ἀκολούθησις. Or. 40, M. S. G. 36. 360.

2) γενέσθω σοι το λουτρὸν, μὴ τοῦ σώματος μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰκονος· μὴ τῶν ἁμαρτημάτων ἔκπλυσις μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ τρόπου διόρθωσις. M. S. G. 36. 404.

3) Caspari er her paa Vildspor, naar han (Om Daabsp. 583) paastaar, at 1. Pet. 3, 21 ikke har bidraget til Pagtsforestillingen, da det slet ikke er citeret hos de græske Fædre, og hos de latinske uden »interrogatio«, hvorpaa det netop kommer an i denne Sammenhæng. Det ovenanf. Sted M. S. G. 36, 360 er imidlertid en ganske tydelig Henvisning til 1. Pet. 3, 21. Men det skal indrømmes, at Pagtsforestillingen kan tænkes opstaaet uden nævnte Bibelsted.

4) Ib. 371. 5) Ullmann: Greg. N. 462.

6) Saaledes Ullmann. Anf. St. 466.

Vægt paa, at Læren giver Kraft: »Virk det gode paa denne Belæringernes Grundvold¹⁾«, og det er ogsaa betegnende, at Gregor taler om »den nye Dekalog« som en »kortfattet Frelse²⁾«. I denne Trosdekalog³⁾, der omfatter baade dogmatiske og etiske Bud, hedder det: »Tro, at det onde ikke har noget Væsen eller Rige, ikke heller, at det er uden Begyndelse eller bestaar ved sig selv eller er kommet fra Gud, men at det er vort og den ondes Værk, der ved Skødesløshed⁴⁾ har sneget sig ind paa os, men ikke Ska-berens⁵⁾«. Denne Skildring af Synden svarer ganske nøje til Gregors øvrige Teologi; Mennesket har efter Daaben Magt til at føre Kampen; hvis Djævelen da anfalder En, skal man støtte sig til sin Daab, »stille Vandet mod ham, Aanden, der kan slukke hans gloende Pile« (jfr. Ef. 6, 16); hvis han stiller os Nød for Øje (hvilket han ogsaa gjorde for Jesus i Ørkenen), kan man bruge det fra Himlen komne Brød, og paa samme Maade bekæmper man Forfængeligheden (jfr. Fristelsen paa Tempeltinden) og Fristelsen til Verdens Herlighed (Fristelsen paa Bjerget⁶⁾). Dette Sted er vigtigt; thi selv om det ikke med et Ord taler om Forsagelsen ved Daaben, er det et Led i en Række Udsagn, der har tydelig Relation til denne, og som, hvad mere er, viser, at Forsagelsen og Bekendelsen nu kan optræde adskilt fra Daaben. Den henviser jo ved Omtalen af Jesu Fristelse baade til Daaben og Nadveren som de to bedste Forsvarsvaaben; Daaben som det — saa at sige — passive Værn, Nadveren som det aktive, der styrker den kæmpende; med andre Ord, Forsagelsesløftet er noget stadigt levende, der i Kampens Tid kan tages frem til Værn. Et Udtryk som: »Jeg ved, hvem jeg har bekendt, hvem jeg har frasagt mig, og hvem jeg har til-

¹⁾ M. S. G. 36, 424.

²⁾ ἐγγράφω δακτύλῳ θεοῦ νέον δεκαλόγον ἐγγράφῳ σύντομον σωτηρίαν. Or. 40. M. S. G. 36, 421.

³⁾ Om denne Trosregel se Moe i Norsk teol. Tidsskr. 1909.

⁴⁾ ἐκ τῆς ἀπροσεξίας. ⁵⁾ Or. 40 M. S. G. 36, 424.

⁶⁾ Or. 40. M. S. G. 36, 369.

sagt mig¹⁾«, drager en smuk Forbindelse mellem Daaben selv og Livet i dens Naade uden at gaa ind paa den kasuistiske Behandling af de enkelte Synder; det maa mest af alt betegnes som en Livsbetragtning paa Grundlag af Daabspagten. Denne Pagts enkelte Led hentydes der da til flere Gange. »Omsindelsen er Omvendelse til det bedre²⁾«, kan paa Grund af Sammenstillingen af μετάνοια og στροφή lettest forstaas som et Minde om Daabspagten. Men selve Abrenuntiationsformularen findes ikke; hvor Gregorios direkte opfordrer til Daab, bruger han Omskrivninger: »Jeg vil døbe dig, idet jeg gør dig til Discipel, til Faderens og Sønnens og Helligaandens Navn. Men det fælles Navn for de tre er et: Guddommen. Og du skal lære baade udaf din Holdning (de Daaben ledsagende Riter, Venden mod Øst og Vest o. s. v.) og af Ordene, at du skal forlade al Ugudelighed og slutte dig til hele Guddommen³⁾«. Vi tør da ud fra hans Ord om Syntage fastholde Muligheden for, at han har haft Syntage til »Guddommen«, maaske udtrykt som hos Vennen Basilios ved et »θεωφ«. Dette sidste, der i og for sig er det rimeligste, kan maaske læses mellem Linjerne i: »Det er givet os at flygte fra den dæmonfrygtende Vildfarelse⁴⁾ og komme til Sandheden og tjene den levende og sande Gud og overvinde Skabningen«. Her er jo en tydelig Allusion til 1. Thess. 1, 9, og man kan heri finde en Tilknytning til den gamle Tanke, at Abrenuntiationen har Hensyn til Afgudsdyrkelsen; men for Gregor har dette næppe staaet klart, for ham er Abrenuntiationen en Aflæggelse af Synden og et Løfte om et helligt Liv. —

Vi kender da ikke Ordlyden af Gregorios' Abrenun-

1) οἶδα τίνι ὁμολόγησα καὶ τίνι ἀπεταξάμην, καὶ τίνι συνεταξάμην. Or. 33 πρὸς Αρει. M. S. G. 36, 235.

2) M. S. G. 37, 962.

3) γνώσῃ καὶ τοῖς σχήμασι καὶ τοῖς ῥήμασιν ὡς ὀλην ἀποπεμπῇ τὴν ἀθείαν, οὕτως ὀλη θεότητι συντασσόμενος. M. S. G. 36. 424. Or. 40.

4) τὴν δεισιδαίμονα πλάνην.

tiationsformel; men der er en vis Mulighed for, at den har været lig med Basilios'. For det første er deres indbyrdes Forhold jo velbekendt, i Opdragelse o. s. v. var de nøje knyttet sammen, saa deres teologiske Standpunkter ikke afviger stærkt, og for det andet har vi jo overvejende Sandsynlighed for, at Gregor har haft Syntage » $\theta\epsilon\alpha\varsigma$ «, hvilket vi endnu kun har truffet hos Basilios. Men dette Spørgsmaal har ikke stor Interesse, da, saa vidt det kan ses, den toleddede Basilios'-Forsagelse (hvis den overhovedet har eksisteret) ikke har virket ind paa nogen Liturgi i Øst eller Vest. — Derimod var der jo det ejendommelige, at Abrenuntiationen benyttes adskilt fra Daaben, og dette træder særligt frem hos Gregors anden Efterfølger, Krysostomos, og dennes Lærling Nilos.

§ 22.

Johannes Krysostomos.

(347—407).

Hos Krysostomos træffes Formlen: »Jeg frasiger mig dig, Satan, og din Herlighed og din Tjeneste og dine Engle¹⁾« og »Jeg tilsiger mig dig, Kristus²⁾«. Nu findes andensteds³⁾ den samme Formular for Forsagelsen, men uden at Englene nævnes. Dette har givet Anledning til den Betragtning, at eftersom Homilien over Kolossenserbrevet er holdt i Konstantinopel og Talen til Katekumenerne stammer fra Antiokia, skulde vi her have en Gengivelse af baade Krysostomos' konstantinopolitanske og hans antiokenske Symbol⁴⁾, hvortil da knytter sig en Bemærkning om, at Nilos' Forsagelsesformel⁵⁾ stemmer overens med den antiokenske, ikke den konstantinopolitanske Form. Dette vilde jo være mærkeligt, da Nilos' og Kry-

¹⁾ In. Ep. ad Col. II. Hom. 6. M. S. G. 62, 342.   ²⁾ Ib. 341.

³⁾ Ad ill. catech. II, 4. M. S. G. 49, 239.

⁴⁾ Kunze: Mc. Erem. 170, støttet paa Kattenb. II, 273.

⁵⁾ Se S. 166 f.

sostomos' Bekendtskab er knyttet til Konstantinopel¹⁾ og ikke til Antiokia. Meget rimeligere er det at antage, at Udeladelsen af Englene blot skyldes en friere Gengivelse i den antiokenske Tale, eller at de »Engle«, der eneste Gang nævnes i Homilien over Kolossenserbrevet, er en ved Tanken om de i Kol. 2, 15, 18 nævnte Engle indskudt Udvidelse til Forklaring af λατρεία. Dette er saa meget mere rimeligt, som Nilos ikke kan antages at have haft nogen Grund til at udelade dette Led, hvis han havde kendt det. Men paa den anden Side er der stor Lighed med Formularen i de »Apostolske Konstitutioner«, og en indre Forbindelse kan ikke afvises. — Men det hele er jo ret ejendommeligt, da Krysostomos begge de angivne Steder lægger an paa at give yerba ipsissima.

Forsagelse og Syntage nævnes naturligvis særlig i Forbindelse med Nyskabelsen i Daaben. Adam adlød den gamle Slange, men »for at du ikke skal høre paa Slangen, skal du straks lære at sige: »Jeg forsager dig« d. v. s.: »Hvad du end siger, vil jeg ikke høre dig«. Derpaa hedder det, for at han ikke skal fange dig ved noget andet: »Og din Herlighed og din Dyrkelse og dine Engle²⁾«. Forsagelsesordene er »en Pagt med Herren; ligesom vi, naar vi køber Slaver, først spørger dem, der er til Salg, om de vil tjene os, saaledes gør ogsaa Kristus³⁾«. . . . Naar han vil føre dig i Trældom, spørger han først om du vil forlade hin raa og unilde Tyran, og han modtager Pagter fra dig⁴⁾«. Her er der ved Pagterne tydelig Tale om Tilsigelsen og Frasigelsen. Det er netop Forskellen paa det gamle og

¹⁾ Hvor Nilos rimeligvis er døbt; Kunze: M. E. 161.

²⁾ ἵνα μὴ τοῦ ὀφείως ἀκούσης, εὐθέως διδάσκη λέγειν· Αποτάσσομαι σοι· ἀντὶ τοῦ, ὅπερ ἄν εἴπης, οὐκ ἀκούσομαι σου. Εἰτα ἵνα μὴ δι' ἐτέρων σέ ἔλῃ, φησι, καὶ τῇ πομπῇ σου καὶ τῇ λατρείᾳ σου καὶ τοῖς ἀγγέλοις σου. In Col. II. hom. 6. M. S. G. 62, 342.

³⁾ Her synes at være Reminiscenser af en juridisk Formalitet. Slaveforholdet var næppe i Realiteten saa hensynsfuldt.

⁴⁾ καὶ συνθήκας δέχεται παρὰ σου. Ad. ill. cat. II, 5, 49, 239.

det nye Forhold, Forholdet til Djævelen og Forholdet til Gud, at i det første havde vi et Gælds-brev mod os, men det andet er en fri Pagt. »Der er kommet et nyt Haandskrift, ikke et saadant som det forrige. . . . Men dette skal snarere ikke kaldes et Haandskrift, men en Pagt . . Ven overfor Ven¹⁾. Ved Pagten (jfr. Pagterne ovenfor) tænkes da særligt paa Syntage, hvis da Flertallet ikke blot er at forstaa saaledes, at der tænkes paa den ene Pagts Flerleddethed. Origenes²⁾ bruger vistnok Flertal saaledes, at der maa tænkes paa Abrenuntiation og Bekendelse, og imod denne Anvendelse her kan intet indvendes, men da der³⁾ ovenfor først nævnes een Pagt, Forsagelsen, og derpaa Flertalsformen, efter at Syntage er omtalt, er der mest Sandsynlighed for, at Tanken gaar paa Abrenuntiation og Syntage.

Af Forsagelsens Indhold giver Krysostomos ikke nogen egentlig Forklaring. Han har i det hele en Tilbøjelighed til at bevæge sig i svævende Udtryk, der mere skjuler end afdækker Realiteterne⁴⁾; men et Sted giver han dog en paa Grund af dens Plads i Daabsundervisningen øjensynlig autoritativ Definition af »πομπή«. »Satanisk Herlighed er Teatre, Hestevæddeløb og enhver Synd og lagttagelse af Dage og Trolddom og Varsler⁵⁾«. Her er, uden at Skuespillenes idololatriske Oprindelse er nævnet, disse jævnstillede med »enhver Synd« og de specifikt hedenske Overtrossynder, saa hele Udførelsen viser, at den oprindelige Betragtning er glemt, og andensteds sætter han

¹⁾ ἀλλὰ γέγονεν ἕτερον χειρόγραφον πάλιν, οὐ τοιοῦτον, οἷον το πρότερον . . . μάλλον δὲ οὐκ ἂν κληθῇ τοῦτο χειρόγραφον, ἀλλὰ συνθήκη . . . φίλος πρὸς φίλον. M. S. G. 62, 341 f.

²⁾ S. 64. ³⁾ Se 164.

⁴⁾ Se f. Eks. Begyndelsen af Homilien over 1. Cor. 15, 29, hvor . . . την ἀπαγγελίαν τῶν μυστικῶν ῥημάτων ἐκείνων καὶ φοβερῶν betegner Forsagelsen, og τοὺς φορικτοὺς κανόνας τῶν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατενεχθέντων δογμάτων. Trøsbekendelsen, jfr. Caspari: Hist. krit. 315 og Ungedr. 1, 85 f.

⁵⁾ Ad ill. II, 5. M. S. G. 49, 239.

Pyntesygen i Forbindelse med »πομπή«. Han siger nemlig til de Kvinder, der søger Daabsforberedelse: »Hvorledes skal du kunne spotte dette Hjernesvind? Hvis du husker det Ord, som du har udtalt, da du blev indviet: »Jeg forsager dig, Satan, og din Herlighed og din Dyrkelse.« Thi Galskaben for Perlesmykker er satanisk Herlighed. Thi du fik ikke Guld, for at du skulde binde (det paa) dit Legeme, men for at du skulde løse og nære de fattige¹⁾«. Det er da tydeligt, at Abrenuntiationen nu helt og holdent betragtes som en etisk Forpligtelse, der paaligger den døbte. Ud herfra er det da ganske naturligt, at Forsagelsen kan optræde med en vis Selvtændighed, afsondret fra den egentlige Daabspagt. Paa det første af de to sidst anførte Steder tales der om — ikke Daabs- men Forsagelsespagten: »Fordi vi paa hin Dag skal staa til Regnskab for hint Ord, lad os da vogte det, for at vi da kan tilbagegive dette betroede Gods²⁾«, og paa det andet Sted gives dette Sjælesørgerraad: Sig da hyppigt: Jeg forsager dig, Satan; intet er mere urokeligt end dette Ord, hvis vi beviser det gennem vore Gerninger³⁾.

Vi kan da hos Krysostomos konstatere, at Abrenuntiationen er bleven et Helligedsløfte, der vel gaar ud fra Daabsriten, men dog optræder med stor Selvtændighed og som benyttes som Middel i den daglige Helliggørelseskamp.

§ 23.

Nilos.

(† ca. 430).

Denne Brug af Apotageformlen som dagligt Styrkemiddel genfindes hos Krysostomos' Discipel, Asketen Nilos paa Sinai. »Naar du vil gaa ud af din Dør, skal du først sige dette Ord: »Jeg frasiger mig dig, Satan, og din Her-

¹⁾ Ad ill. II, 4. M. S. G. 49, 239.

²⁾ M. S. G. 49, 239. ³⁾ Ib.

lighed og din Tjeneste, og jeg slutter mig til dig, Kristus.« Dette skal være dig Stav, Vaaben og uindtageligt Taarn. Sammen med dette Ord skal du ogsaa tegne Korset for din Pande. Thi saaledes vil ikke blot ikke noget Menneske, der møder dig, men end ikke Djævelen selv kunne skade dig, naar han ser dig træde frem, væbnet med disse Vaaben paa alle Sider¹⁾.« Men ved Siden af denne — ganske moderne — Brug af Forsagelsen kender Nilos selvfølgelig den sædvanlige, at Abrenuntiationen er et Løfte en Gang for alle; men for ham er det selvfølgelig et Løfte om Askese. Han spørger, om den virkelig har sagt Farvel²⁾ til Tomheden, der ikke virkelig har skilt sig fra den (her er Tale om Rigdom), naar han bekender Kors og Død som Forsagelsen og ikke viser noget Tegn paa Dødelse; man er jo gaaet ud af Ægyptens Trældom og kan følgelig ikke nyde godt af dets Rigdomme³⁾.« Dog ligger det egentlige Motiv til det hellige Munkeliv særlig i Syntage, i den gensidige Kærlighed mellem Frelseren og den frelste. »Mere end alt dette er det at elskes af den, du har tilsagt dig, Kristus«. »Tro og Daab vil ikke befri fra den evige Ild uden Retfærdighedens Gerninger. Thi hvis du har sluttet dig til Kristus, da hold hans Bud⁴⁾.« Der findes altsaa her en klar Forestilling om, at Abrenuntiationsløftet i sig selv er noget negativt, »Retfærdighedens Gerninger« udspringer af Livssamfundet med Kristus. Udviklingen er da gaaet den Vej, at naar man fører Tanken om Hellighedsløfte til Ende, maa man ende i det rent negative: Opgivelse af al jordisk Glæde og Munkeliv; men den, der ser, at der skal noget positivt til, maa da gaa fra dette rent negative og finde Realiteterne i det inderligste Livssamfund, der begynder med συντάσσομαι σοι, χριστέ.

¹⁾ ἀποτάσσομαι σοι, Σατανᾶ, καὶ τῇ πομπῇ σου, καὶ τῇ λατρείᾳ σου, καὶ συντάσσομαι σοι, χριστέ. Ep. III n. 287. M. S. G. 79, 525.

²⁾ χαίρειν. Jfr. S. 98. ³⁾ M. S. G. 79, 1008. Jfr. c. 34.

⁴⁾ εἰ συντάξω τῷ χριστῷ, τηρεῖ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ. Inst. ad monachos. ib. 124.

§ 24.

Kyrillos af Aleksandria.

† 444.

Her træffes en ret lang Formel; Baptizanden vendes mod Vest og »vi lærer ham at raabe: Jeg frasiger mig dig, Satan, og alle dine Gerninger og alle dine Engle og al din Herlighed og al din Dyrkelse¹⁾«. Naar det spæde Barn skal salves, svarer den, der fører det frem, for det »Amen«, og paa samme Maade optræder andre, naar Baptizanden ligger for Døden, paa hans Vegne ved baade at sige Forsagelsen og Tilsigelse. »For dem, der er angrebne af den sidste Sygdom og derfor skal døbes, baade forsager og tilsiger andre, idet de af Kærlighed bruger deres egen Stemme for dem, der er forhindrede ved Sygdom²⁾«. Formularen har ganske samme Form og Indhold som hos Kyrillos' jerusalemske Navnefætter, dog er her tilføjet et »ἀγγέλους«, ligesom hos Krysostomos. I Virkeligheden er λατρεία efter Indholdet lig med »Englene«; naar man da nu medtager begge Dele, maa heri ses en Bestræbelse efter at opnaa størst mulig Fuldstændighed, — medtager alt, hvad man kender og skaber derved en Slags kirkelig Kancellistil, der ynder at nævne alt med flere Ord (»thi byde og befale vi«), — et Bevis for, at Forsagelsesformularen mere og mere mister sin Skarphed og er ved at flyde ud i en vis tankeløs Almindelighed, hvor de enkelte Led ikke betegner noget nyt, men blot en Forklaring.

§ 25.

Nogle pseudapostolske Ordninger.

Hvorledes Forholdet oprindelig er mellem de Ordninger, der bærer Navnene: Hippolyts Kanones, de apo-

¹⁾ βοᾶν ἀναπεῖθμεν· ἀποτάσσομαί σοι, Σατανᾶ, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, καὶ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις σου, καὶ πᾶσιν τῇ πομπῇ σου, καὶ πασῇ τῇ λατρείᾳ σου. In. ps. 45. M. S. G. 69, 1044.

²⁾ ὑπὲρ δὲ τῶν ἐσχάτῃ νοσῶ κατελλημένων, μελλόντων τέ

stolske Konstitutioner, den ægyptiske Kirkeordning og »Vor Herres Jesu Kristi Testamente«, har været Genstand for ivrig Diskussion i den sidste Snes Aar. De saakaldte »Canones Hippolyti« har i *Achelis* fundet en ivrig Forsvarer for deres Ægthed¹⁾, mens *Lightfoot*²⁾ og *Harnack*³⁾ ikke tør gaa videre end til at hævde en vis Forbindelse mellem dem og Hippolyt. *Funk* anser dem for i 3dje Led at stamme fra Hippolyt⁴⁾. *K. I. Neumann* lover 1902 at give afgørende Bevis for deres Uægthed og sene Fremkomst; dette er dog endnu ikke sket⁵⁾. *Brightman*⁶⁾ taler om en Samtidighed med Hippolyt. Imidlertid synes det *Lightfoot-Harnackske* Standpunkt »en vis Forbindelse« at have sejret, idet *E. Schwartz* anser dem for at være et Udtog af en orientalsk Oversættelse af Hippolyt⁷⁾ fra den monofysitiske Kirke i Ægypten. De vil da være at behandle under Monofysitismen, da Urskriftets latinske Oversættelse intet indeholder om vort Æmne og vi da maa nøjes med den arabiske Gengivelse.

Ligeledes kan vi lade »Vor Herres Jesu Kristi Testamente« ligge til samme Tid, da man, skønt Teksten oprindelig vel er græsk⁸⁾, ikke kan finde dets Spor i nogen græsk Liturgi, ja, det er et privat, rent litterært Værk; der først senere, da det fik apostolsk Rang, blev praktisk anvendt, nemlig i Syriens, Ægypten og Abessinien monofysitiske Kirker⁹⁾.

διὰ τοῦτο βαπτίζεσθαι, καὶ ἀποταττονταὶ τινες καὶ συντάττονται, τὴν οὐκείαν ὥσπερ ἐξ ἀγάπης κικρῶντες φωνὴν τοῖς νόσω πεπεδημένοις. M. S. G. 74, 49. Oversættelsen hos Migne, der forøvrigt meget ofte er ret uforstaaende, er her ganske sindssvag: »ordinantur et destinantur aliqui &c.«!!

¹⁾ Om deres tredobbelte Oversættelse se *Achelis* 215. *Öhlander* 215. Om deres Ægthed: *Achelis* 217—33.

²⁾ *Clem. Rom.* II, 401. 405. ³⁾ *Gesch. d. altchr. Litt.* 643.

⁴⁾ *Didaskalia* II, XIII, XXV.

⁵⁾ *Hippolyt. v. Rom.* 136. ⁶⁾ *Anf. Skr.* XXIX.

⁷⁾ *Anf. Skr.* 39 f. — Et godt Referat af Severinsen: *Dsk. Krkt.* 1912, 483 ff. — Se *Öhlander* 387. — Jfr. *Cabrol* II, I, 253.

⁸⁾ *Öhlander* 29. ⁹⁾ *Ib.* 31.

Der bliver da tilbage — da vi jo ifølge ovenstaaende maa anlægge et ganske andet Synspunkt end det, at det gælder at finde Afstamningen af de forskellige Ordninger, men derimod at behandle disse paa den Tid, da de var i Brug — kun den saakaldte ægyptiske¹⁾ Kirkeordning 3: Hippolyts παράδοσις i lidt ændret Udgave²⁾, og de apostolske Konstitutioner tilbage.

Den »ægyptiske« Kirkeordning er efter Schwartz og Öhlander nu kommen til Ære og Værdighed som en Rest af Hippolyts Ordning. Tidligere anslog man den til i det tidligste 300—350³⁾, maaske først fra 5te Aarhundrede⁴⁾. — Ved Daaben har man imidlertid sat det ægyptiske Ritual fra paagældende Tid ind⁵⁾. — Forsagelsen lyder da: »Jeg forsager dig, Satanas, og al din Tjeneste (Dyrkelse) og alle dine Gerninger,« derefter sker Salvelse, Eksorcisme, Bekendelse og Daab⁶⁾. Denne simple Form tyder i sin Modsætning til de apostolske Konstitutioners Overlæssethed paa et ældre Standpunkt; men paa den anden Side gives der udførlige Regler for Barnedaab; de smaa døbes først; de, der kan tale, svarer for sig selv; men for dem, der ikke kan tale, svarer Forældrene eller en anden, der hører til Familien⁷⁾. Rituallet er ganske vist i det store og hele beregnet paa Voksendaab; men skulde man lade sig lede heraf, maatte man faa det Indtryk, at man langt ned i Middelalderen som Regel kun kendte Voksendaab; ja, lige til denne Dag døbes jo vore Børn med en Ritus, der har store Laan fra Voksendaab. —

Denne Formulars Sammenhæng med andre kan ikke paavises klart. Ved at »pompa« mangler, adskiller den

¹⁾ Se Schwartz 40.

²⁾ Ibidem og 39. Öhlander 386.

³⁾ Dölger: Exorz. 138 sætter den til c. 300. Achelis: Can. Hipp. 26 f. Harnack: Gesch. 1, 463. 2, 1, 721. 2, 2, 486. Funk: Test 34.

⁴⁾ Funk ib. 61, 297. ⁵⁾ Severinsen: Dsk. Krkt. 1912, 485.

⁶⁾ Funk: Didask. II, 109. Achelis: C. H. 96.

⁷⁾ C. 46. Achelis: C. H. 94.

sig fra de græske Fædre paa nær Basilios¹⁾, men denne har næppe haft »Gerningerne«. Og fra de syriske Formler adskiller den sig ved sin Simpelhed; men dog er der en vis Lighed, der kunde tyde paa, at denne Kirkeordning paa dette Omraade har været Udspringet til de mangfoldige syriske og dermed sammenhængende Ritualer. — Om Forstaaelsen af Indholdet af denne Formel lærer vi intet.

I de apostolske Konstitutioner findes Forsagelsen i to Skikkelser²⁾. Kun den sidste gengiver Ordlyden. »Baptizanden skal lære om Forsagelsen af Djævelen og Tilslutningen til Kristus«, fordi han, før han indvies i Hemmelighederne, skal holde sig fra alt, der strider derimod; han skal rense sit Hjerte, som en god Landmand rydder Tidslerne op, før han saar Hveden. Dette følger ligefrem af Jesu Ord i Mt. 28: »Gør først alle Folkeslagene til mine Disciple«. Og da tilføjede han: »Og døber dem o. s. v.³⁾« — Baptizanden skal da under Forsagelsen svare: »Jeg forsager Satan og hans Gerninger og hans Herligheder og han Dyrkelse og hans Engle og hans Paa-fund og alt, hvad der staar under ham«. Men efter Forsagelsen skal han under Tilsigelsen sige: »Og jeg slutter mig til Kristus, og jeg tror o. s. v.⁴⁾«. — Det først nævnte Sted er en blot Hentydning til Abrenuntiationsformularen: Baptizanden skal holde sig fri for al Ugudelighed, han er Guds Ven, Djævelens Fjende, Faderens Arving, hans Søns

¹⁾ S. 155 f. ²⁾ III, 18. VII, 40. 41.

³⁾ Μαθητεύσατε πρότερον πάντα τα ἔθνη. καὶ τότε ἐπιγάγε το· καὶ βαπτίσατε αὐτοὺς κ. τ. λ. Funk. Did. 444. Hahn § 129.

⁴⁾ . . μανθανέτο τὰ περὶ τῆς ἀποταγῆς τοῦ διαβόλου καὶ τὰ περὶ τῆς συνταγῆς τοῦ χριστοῦ. — ἀπαγγελλέτω οὖν ὁ βαπτιζόμενος ἐν τῷ ἀποτάσσεσθαι· Αποτάσσομαι τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ καὶ ταῖς ἐφευρεσεσιν αὐτοῦ καὶ πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτοῦ. μετὰ δὲ τὴν ἀποταγὴν συντασσόμενος λεγέτω ὅτι καὶ συντάσσομαι τῷ χριστῷ καὶ πιστεύω κ. τ. λ. — Funk 444. Hahn § 129.

Medarving, han skal have fortaget Satan¹⁾ og Dæmonerne og hans Bedrag, skal være hellig, ren o. s. v.

Stedet i VII stammer jo²⁾ fra den gamle Kirkeordning Didaké; men Forsagelsen er jo tydeligt udvidet, den er sikkert simpelt hen et Udtryk for Praksis paa den afsluttende Redaktions Tid³⁾, c. 380, rimeligvis byzantinsk⁴⁾; man maa da vente Lighed med, hvad vi har lært hos Gregor af Nazianz, Basilios og Krysostomos. Naar man ser bort fra Overlæsseetheden, vil man da ogsaa se de velkendte Led πομπή, λατρεία, ἔργα skinne igennem. Iøvrigt stemmer de to Steder fra III og VII godt med hinanden: ¹⁾ Syntage kan maaske i 3dje Bog findes i Antitesen: Guds Ven, Djævelens Fjende. ²⁾ Dæmonerne i III er Æquivalent for Englene i VII, og ³⁾ ἀπατή i III svarer nærmest til πομπή eller ἐφεύρεσεις i VII. Iøvrigt gør Formularen ved Sammenligningen mellem III og VII Indtryk af at være en ligefrem Udvidelse af den gamle, fra Tertullian kendte Form: Djævelen — hans Herlighed — hans Engle, hvorimellem der da er puttet forklarende Tilsætninger ind. Hvis ikke VII udtrykkelig angav at være verba ipsissima, vilde det være fristende at betragte III som en ganske vist i Udtrykkene noget fri, men i Indholdet korrekt Gengivelse af Formularen; men denne Udvej, der vilde kunne føre os til at ansætte denne Formular til et ret tidligt Tidspunkt, tør man dog næppe gaa ind paa, da den jo sikkert er indført ved Interpolator⁵⁾, der da rimeligere har benyttet Udtryk, der gjaldt hans egen Tid⁶⁾, end henvist til en ældre Formular, naar han andensheds fra kendte den nugældende. Udtrykkene i III maa da lettest forstaas som en forkortet Gengivelse af VII, og ikke saaledes, at VII er en parafraseret Gengivelse af III.

¹⁾ ἀποτεταγμένος τῷ Σατανᾷ. III, 18.

²⁾ Severinsen anf. Sted 484. Öhlander 378.

³⁾ Funk: Die ap. Konst. 118.

⁴⁾ Severinsen 484. Öhlander 378. Schwartz 11 f. — Syrisk eller palæstinensisk if. Funk: ib. 118.

⁵⁾ Funk. Ap. K. 77.

⁶⁾ Ib. 93. Tert 61, 297. Bardenhewer II, 543.

Indholdet er præget af en vis Ubestemthed, baade i VII og III. Sidstnævnte Sted kunde nemlig let forstaaes i tertulliansk Betydning om Bortvendelse fra Hedenskabet, hvis ikke det lange Dydsregister fulgte. I VII gaar alle Tilføjelser til det oprindelige 3leddede Skema i samme Retning, nemlig henimod Indskærpelsen af de etiske Forpligtelser i Tilknytning til den Katekumenundervisning, der udgør Hovedindholdet af Bogens foregaaende Kapitler.

— En meget kortfattet Gengivelse, der ganske svarer hertil, har vi i de saakaldte »Kapitler af Konstitutionerne¹⁾«, hvor 16. Kap. lyder: »At Baptizanden bør af Præsten indvies til at forsage Djævelen og slutte sig til Kristus²⁾«.

§ 26

Grækerkirkens Daabsritual.

Det senere opstaaede græske Ritual³⁾, indeholder en Række af 3 Eksorcismer (Ἀφορκισμοὶς). Her bruges det fra ny Testamente kendte Ord: ἐπιτιμᾶν⁴⁾. Besværgelsesformlen er; »ὀρκίζω σε« (κατὰ τοῦ Θεοῦ i 1ste Aforc. κατὰ τῆς δυνάμεως Ἰ. Χοῦ. og κατὰ τοῦ σωτηριώδους πάθους τοῦ κυρίου κ.τ.λ i 2den Af.) og Djævelen faar Befaling til at vige fra Baptizanden; i den 3dje Aforcisme udvides denne Befaling til alle onde Aander, ligesom der bedes om Sejr over alle disse; derefter beder Præsten til Kristus, blæser Baptizanden i Munden, Ansigtet og Brystet, beder Herren uddrive⁵⁾ alle de onde Aander: Vildfarelsens Aand, Ondskabens Aand, Afgudsdyrkelsens Aand o. s. y. — Derefter kommer Forsagelsen, der indeholder de samme Led som

¹⁾ Funk: Did. XXXIII.

²⁾ ὅτι δεῖ τὸν βαπτιζόμενον ἀπὸ τοῦ ἱερέως μυεῖσθαι, ἀποτάξασθαι τῷ διαβόλῳ καὶ συντάξασθαι τῷ χριστῷ. Ib. II, 141.

³⁾ »Som efter sin hele Karakter turde skrive sig fra den kirkelige Oldtids anden Halvdel.« Caspari om Daabsp. 575.

⁴⁾ Se S. 127 og Judas 9. ⁵⁾ ἐξέλασον.

hos Kyrillos af Aleksandria, om end i anden Orden. Spørgsmaalene falder ens overfor Børn og voksne; Forskellen bestaar blot i, at ved Barnedaab udretter Fadderne eller Præsten de Riter, der skulde gøres af Katekumenen selv, saaledes at vende sig, spytte o. s. v. — Præsten tager Barnet paa Armen¹⁾, vender det mod Vest og spørger 3 Gange²⁾: Forsager du Satan? og alle hans Gerninger? og alle hans Engle? og al hans Dyrkelse? og al hans Pomp³⁾? Til hvert Spørgsmaal svares: »Jeg forsager.«

Derefter spørges tre Gange: »Har du forsaget Satan?« og der svares: »Jeg har forsaget.« Nu faar Katekumenen Befaling til at blæse og spytte paa Satan. — Denne Spytning maa ingenlunde tages som en Metafor, den er ganske afgjort noget virkelig udført⁴⁾. — Naar nu disse Ting er udførte, vender Præsten Daabskandidaten mod Øst og spørger tre Gange: Tilsiger du dig til Kristus? Svar: Jeg tilsiger mig. — Dernæst: »Har du tilsagt dig til Kristus?« »Jeg har tilsagt mig.« »Og tror du paa ham?« »Ja, jeg tror paa ham som min Konge og Gud.« — Dernæst kommer en meget lang Trosbekendelse o. s. v. —

Dette Ritual er blot nævnet, fordi det viser, hvorledes Handlingen bliver mere og mere kompliceret; Sansen for det dramatiske har taget Magten fra de tidligere Tiders Enfold. Men nogen dybere Forklaring af det skete faar man ikke; Forsagelsen er dog ret klart beskrevet som et slet og ret Helligedsløfte; hvis man falder for en eller anden Synd, vil Djævelen sige: »Herre, denne har vel

¹⁾ Voksne tager Klæder og Sko af, og Præsten vender dem mod Vest. Höfling I, 295. Goar 283. ²⁾ S. 96.

³⁾ Αποτάσσει τῷ Σατανᾷ; καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ; καὶ πᾶσι τοῖς ἁγγέλοις αὐτοῦ. καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ; καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ αὐτοῦ; Daniel IV, 496 f. Assemani I, 128. Goar 279 f. Martène I, 113 ff. Fr. Nielsen: Aktstykker 51.

⁴⁾ Jfr. Koch: Paulus S. 3 f. Martène 120. Jfr. Schürer II, 663 f. Höfling I, 297 f.

forsaget mig i Ord, men i Gerning er han min Tjener¹⁾.« Ligeledes anvendes følgende Billedtale: Et Testamente oprettes af døende; i Nat skal de nu dø, og Forsagelsen er deres Testamente; de indsætter Djævelen som Arving til deres Synd og efterlader ham Synderne som hans Fædrearv. Hvis nogen altsaa beholder noget af Djævelen tilbage i Sjælen, skal han døende forsage ham o. s. v.²⁾«. Dette udvikles da med Hensyn til Vrede, Uvenskab, Svig, Hykleri o. s. v.²⁾, saaledes at det tydeligt fremgaar, at Forsagelsen, skønt den har bibeholdt »Engle og Dyrkelse«, i det store og hele er blevet til et slet og ret Helligedsløfte.

---

¹⁾ Assemani 1, 116. ²⁾ Goar 279 f. Assemani I, 112.

V.

SYRISKE OG DERMED BESLÆGTEDE FORMULARER

§ 27.

Afrem Syrer.

† 373.

Den syriske Kirke har som bekendt en ret dunkel Oprindelse, paa den ene er der sikkert noget nationalt over den, iblandet med Jødekristendom, paa den anden Side er der stærk græsk Paavirkning; men denne Blanding kommer ikke helt til sin Ret; forholdsvis hurtigt forsumper den syriske Kirke i sin Ensomhed og er, set med Europas Øjne, død.

Med Afraat udløber den oprindelige, jødekristelige, syriske Teologi; med Afrem kommer Syrerne ind under den nikænske Teologis Tegn, og modtager stærk Paavirkning gennem Basilios; men inden ret længe sondrer de monofysitiske og nestorianske Retninger sig, saa at der ikke bliver Tale om en fælles syrisk Kirke¹⁾. Denne Spaltning har dog ikke sat synderlige Spor paa vort Omraade; man tør dog vist omtale de syriske og dermed sammenhængende Abrenuntiationsformler under Et, og det vil da vise sig, at vi faar en mægtig Gruppe, omfattende Afrem o. a., flere jakobitiske Afdelinger, Armeniere, Koptere og tildels Nestorianerne.

— I *Afrem*s Hymner findes talrige Hentydninger til Daabsriterne, særlig i de 15 Epifanihymner. »Du er

¹⁾ Harnack: Miss II, 126.

bleven en ny Skabning ved hans Spyt¹⁾«; der tales om Oljesalvingen, der bringer Helligaanden²⁾, og Afklædningen³⁾, de hvide Daabsklæder⁴⁾, Bekransningen⁵⁾, Korstegnet⁶⁾, Fakler⁷⁾, o. s. v. — Derimod tales kun meget lidt og utydeligt om Eksorcismen: »Synden er fordrevet fra eder⁸⁾«, der tales om »den store Sejr«, Baptizanderne har vundet »idag⁹⁾«, og lignende i og for sig mangetydige Udtryk. Om Bekendelse og Forsagelse forlyder der intet. Daaben omtales som en Kontrakt, der sluttet i Præstens Nærværelse¹⁰⁾; dette forudsætter jo Spørgsmaal og Svar. — Men en udførlig Behandling af Forsagelsen findes i »Om Herrens andet Komme«. »Alle har vi paa samme Vis fortaget Djævelen ved at blæse paa ham. Og alle har vi paa samme Vis sluttet os til Kristus ved at tilbede ham. Vel forekommer Forsagelsen, som det forlanges, at vi skal aflægge ved den hellige Daab, kun liden, naar den udsiges; men ret forstaaet er den saare stor, og den, der forstaaer at bevare den, er trefold lykkelig. Thi i faa Ord forsager vi alt ondt, hvad nævnes kan, hvilket Gud hader. Ikke een eller to eller ti Ting, men alt ondt, hvad nævnes kan, hvilket Gud hader, forsager vi. Man siger f. Eks. »Jeg forsager Satan og alle hans Gerninger¹¹⁾«. »Satans Gerninger« bestaar efter Afrem i Utugt af enhver Art, Løgnagtighed, Vrede i enhver Form, Kiv, Strid, Drukkenskab, Sladder, Forlystelsessyge, Magi o. s. v. »Jeg forsager Afgudsoftring, Blod, det kvalte og Dødemaning, . . jeg forsager alt, hvad der sker i Sol og Maane og Stjerner og i Kilder og Træer og paa Korsvejene, og Neddykkelser og Drikke og de mange øvrige taabelige Gerninger, som det endog er skændigt at

1) Hymn. I in Ep. Lamy I, 4.

2) Ib. I, 28 f. 51 f.

3) Se Rørdam: A. S. aandelige Digte 34. 43. 44 ff.

4) Lamy I, 60. 110. 5) Ib. 112. 6) Ib. 39. 7) Ib. 66.

8) ḥtīt' mṣkon 'trdft. Ib. 1, 62.

9) rb' hj zkvt' djvm' qblthvn ib. 114.

10) tehve' tanvai qdamau. Ib. 43.

11) Op. omn. II, 195.

nævne. — Alt dette, og det, der ligner det, forsager vi i Forsagelsen ved den hellige Daab, og vi ved jo alle derom, at det er Djævelens Værker og Lærdomme. Alt dette har vi lært, da vi tidligere vare i Mørket under Djævelens Magt, før Lyset kom til os, da vi var solgt under Synden. — Alt dette har vi altsaa fornægtet, og vi har afført os det gamle Menneske med dets Handlinger og har iført os den nye Adam. I har hørt, Kristi Venner, hvor store Mængder af ondt I har forsaget i faa Ord. Denne Forsagelse og den gode Bekendelse afkræves paa hin Time og Dag (Parusien) hver enkelt af os¹⁾.« — Trods den ubestemte Maade: οἷόν τι λέγω, hvorpaa Forsagelsen indføres, og som tillader os at tro, at der er flere Led i Formularen, er der næppe Tvivl om, at vi her har Afrems hele Formular: »Jeg forsager Satan og alle hans Gerninger.« For det første findes det selvsamme lange Syndereregister ordret gengivet i Afhandlingen »Om Forsagelsen²⁾«; hvis der hos Afrem havde været flere Led, maatte disse sandsynligvis have været anførte i en Afhandling, der netop har Forsagelsen til Genstand. Endvidere vil det ved Gennemgang af Synderne falde vanskeligt at se, hvilke Synder der skulde henføres til et eventuelt tredje Led, t. Eks. »Engle« eller »pompa«. Afgudsdyrkelse og Magi er f. Eks. jo netop sat i Forhold til »Djævelens Gerninger«, og de kødelige Synder ligesaa. Men Muligheden for, at der har været flere Led, kan jo ikke ligefrem benægtes. — Vi kan altsaa strængt taget blot konstatere, at Afrem kender baade Apotage og Syntage. Hvad Indholdet af førstnævnte angaar, er det allerede af det foregaaende klart, at det særlige Henblik paa Hedenskabet er næsten forsvundet; naar Hedenskabet omtales, gaar det i Reglen

¹⁾ Ibid. 196.

²⁾ Op. omn. III, 215. Dette har Udgiveren Assemani øjensynlig oversat; han giver nemlig en forskellig latinsk Oversættelse af de to Steder. Men den eneste Forskel er, at ἀποτάσσομαι konstrueres henholdsvis med Dativ og Akkusativ.

i Række med de mangfoldige andre Synder; det træder endog tilbage for disse. Det siges ganske vist i Tilknytning til den anførte Udvikling af Abrenuntiationen: »Han løskøbte os fra Afgudernes Vildfarelse¹⁾»; men Afrem gaar ikke videre ind paa dette, og alle andre Steder træder Hensynet til Hedenskabet saa langt tilbage for Hensynet til de almene Synder, at Afrem — ganske som vi nuomstunder i Forklaringen til det 1ste Bud — maa paavise, at enhver Trældom under Lidenskaberne i dybeste Forstand er Afgudsdyrkelse²⁾. Men naar saaledes den etiske Forpligtelse er det altovervejende³⁾, er det ikke mærkeligt, at Forsagelsen særlig føres i Marken, naar Talen er om Munkevæsenet. Heri viser sig et Aåndsfællesskab med Afraat⁴⁾; man kunde med lige saa stor Ret som overfor denne paastaa, at kun Munkene havde aflagt Forsagelsesløftet. I Sermonen »Om Magerne«, der handler om Dommedag, hvor de forskellige Synder straffes, var der rig Lejlighed til at tale om Brud paa Daabsløftet i Retning af Afgudsdyrkelse; men kun et enkelt Sted kommer dette frem: »Den, der har tvættet sig i Kilderne efter Daaben, anbringes mellem Hedningerne og adskilles ikke fra Jøderne⁵⁾»; det afgørende for Afrem er Fornægtelsen ved det syndige Liv⁶⁾, der burde være udelukket ved Daaben⁷⁾.

1) II, 196.

2) hi ger segdāt šalme' pulhānā dargigtā. Serm. de adm. et pæn. Lamy I, 287.

3) Dæmonerne overvindes ved Askese (De magis. Lamy II, 393) og Eksorcisme: Diakonerne udjager Dæmonerne af den troende Kirke, men Kirkens Børn beholder dem og tillader dem ikke at gaa ud (ib. 397). Man ser, at Dæmonerne bindes hos Mennesker, naar de korstegner sig, før de gør noget ondt: includunt in se magis dæmones quam excludunt. Cæsarius af Arelate. Augustins opp. V. App. 436.

4) S. 112 (jfr. ogsaa Opregningen S. 114, der viser en litterær Lighed).

5) Lamy II, 411. 6) F. Eks. Lamy II, 419.

7) Hymn. VIII in Epif. ib. I, 81.

Her bruges stadig for »fornægte« det gængse Ord om Abrenuntiationen »kfar«, og dette svarer godt til, at i hans græske Skrifter findes »ἀποτάσσομαι« særligt brugt om Munkeløftet. Man har forsaget Livet¹⁾, »det forfængelige Liv²⁾« »Verden³⁾«. At dette ikke er at forstaa om en vis Sindets Bestemthed, men om et bestemt afgivet Løfte ved Indtrædelsen i Munkestanden, ses klart af Udtryk som det sidstanførte Sted: »Lad det ikke være saaledes, at vi idag forsager Verden, de jødiske Ting, Fædreland, Venner og Forældrene efter Kødet paa Grund af Haabet til Herren, og vi saa imorgen stræber efter Jordegods, Fædreland og Arv⁴⁾«. I samme Retning gaar: »Hvis du har forsaget Verden, da læg Vægt paa din Gerning, at du kan naa den eftertragtede Perle. Thi nogle har efter at have forsaget Verden trukket sig tilbage fra Livet, nogle fordi de har forladt Krigstjenesten, andre fordi de har ødt deres Rigdom. Sluttelig er de faldne, førte af deres egen Vilje⁵⁾«.

Hos Afrem har da det asketiske Synspunkt vundet Overhaand, endog over den Forstaaelse, at Forsagelsen gælder det kristelige Liv i al Almindelighed, bortset fra Munkelivet, men endnu mere over den religiøse — eller om man saa maa sige — religionshistoriske Opfattelse, Modstykket til Trosbekendelsen; det er Helliggørelse, der loves, ikke Omvendelse fra en tidligere Religion.

I dette Spor gaar de syriske Kirkesamfund videre

§ 28.

Monofysitiske Samfund. Çanones Hippolyti.

Rigeligst repræsenterede er de monofysitiske Samfund, hvorunder da ogsaa kan behandles den armeniske og den koptiske Kirke; men forud for disse vil det være rimeligt

¹⁾ Paræn ad mon. novitios. III. Op. II, 76.

²⁾ Paræn XII, ib. 85.

³⁾ de rect. viv. rat. ib. 38 cfr. 40. 62. Ad mon. Æg. par. VIII, ib. 81. ⁴⁾ II, 81. ⁵⁾ II, 81.

at behandle de saakaldte »Canones Hippolyti¹⁾«. Selv om man maa indtage det Standpunkt, at disse Kanones er af ret ringe Alder, saaledes som ovenfor er omtalt, er deres Værdi for vort Emne lige stor, de Omstændigheder, der tyder paa en senere Tilblivelse²⁾, behøver ikke at bevise noget mod, at en Del kan være ældgammel, og netop ved Daaben mærkes saa overraskende Paralleller i Udtryk og Praksis til, hvad vi træffer hos Tertullian, at vi maa se noget meget gammelt i Daabsritualet hos »Hippolyts Kanones³⁾«. Der er tidligere⁴⁾ antydnet Muligheden af, at Tertullian skulde afvige fra den samtidige vesterlandske (særlig den romerske) Praksis; men denne Tvivl forsvinder ved Jævnførelsen af Tertullian, Canones Hippolyti og Cyprian⁵⁾. For vort Emne har følgende Interesse. — Der er en dobbelt Forsagelse: Katekumenen skal af Diakonen lære i Kirken at forsage Djævelen og al hans Pragt⁶⁾. Derefter tager det egentlige Katekumenat sin Begyndelse, de forskellige Hindringer for Daab fremstilles⁷⁾; efter at have lært tilstrækkeligt⁸⁾ og faaet godt Vidnesbyrd om kristelig Vandel⁹⁾ bekender han sine Synder for Biskoppen¹⁰⁾ og stedes da til Daaben. De forskellige Ceremonier ved Daaben kan her udelades; men om selve Daaben siges: »Den, som døbes, siger med Ansigtet vendt mod Vest: Jeg forsager dig, o Satan, med al din Pomp. Derpaa følger Eksorcismens Salvelse¹¹⁾ og Daab med en Neddykning

¹⁾ Om deres Alder o. s. v. se S. 48, 168.

²⁾ Achelis K. H. 28.

³⁾ Jeg betragter altsaa dette Ritual som noget mere end et »Kontrolmiddel«. Saaledes Severinsen i Dsk. Krkt. 1912. 485.

⁴⁾ S. 26. ⁵⁾ Achelis: Hippolytst. 233. ⁶⁾ Cp. 10 § 61.

⁷⁾ Ved Talen om Afgudsbilledfabrikanterne ledes Tanken atter hen paa Tertullian, ligeledes Forbuddet mod Soldaterkransen. Riedel c. 13.

⁸⁾ Achelis 16, 92. Riedel 11-14. ⁹⁾ Achelis 102. Riedel 19, 2.

¹⁰⁾ Achelis 103. Riedel 19, 3.

¹¹⁾ Eine rituelle Bestätigung der Abrenuntiation. Achelis C. H. 235.

efter hvert af de tre Trosspørgsmaal¹⁾, og endelig Salvelse efter Daaben.

Nogle Enkeltheder bør bemærkes. Beskrivelsen af Legemets Stilling træffes allerede hos Kyrillos af Jerusalem²⁾, men her er det nøjere udført: Forsagelse med Ansigtet mod Vest³⁾, Bønnen og Daaben med Ansigtet mod Øst⁴⁾. Eksorcismen er nøjere knyttet til Daaben, dette er ganske modsat Tertullian, er altsaa et nyere Indskud. Det fremgaar af Ordlyden, at Forsagelsen er udtalt i sin Helhed; men dette hindrer ikke, at den er fremkommen som Svar paa et Spørgsmaal, dog er det absolut uforsvarligt at ville fremtvinge fuld Overensstemmelse, selv hvor der er et ret stort Fællesskab. At det ikke er en tilfældig Forskellighed i Fremstillingen, at der svares fyldigere ved Forsagelsen end ved Troen, fremgaar tydeligt af, at Ordene anføres direkte begge Steder; det er dog for absurd at tænke sig, at der paa det ene Sted skulde være udeladt, hvad der er medtaget paa det andet. —

Det er af stor Interesse, at vi her træffer Forsagelsens Ordlyd; men det virker jo overraskende, at den kun er toledet. At det skulde være en forkortet Udtryksmaade, gøres ret urimeligt ved, at Formen findes ens begge de to Steder, og desuden har liturgiske Formler nu en Gang mere Tilbøjelighed til at vokse end til at indskrænkes, naar de overlades til deres eget Liv i Kirken. Nutidens Trang til at forkorte skyldes ikke en uvilkaarlig Trang, men er et bevidst Forsøg paa at gøre Gudstjeneste og Liturgi mindre ensformig; men naar Folk selv faar Lov at vælge, kommer der stadig nye Lag til. Der er da meget mere Sandsynlighed for, at »angeli« er en Udvidelse hos dem, der særlig ser Abrenuntiationen orienteret paa Afgudsdyrkelsen⁵⁾. Vi tør maaske gaa endnu videre: For-

1) Ib. 120—22. Riedel 19, 9. ff.

2) S. 149 f. 3) Achelis: 119. 4) Ib. 108. 122.

5) Achelis har derfor ikke Ret, naar han siger, at Tertullian tilføjer »ein gleichgültiges et angelis tuis.« Can. Hipp. 234.

sagelsen har oprindelig kun omfattet »Satan«; men dette Udtryk er meget hurtigt blevet udstyret med Forklaringer

Er der saaledes en vis Lighed i Udtrykkene mellem vore Kanones og Tertullian, er der, saa vidt vi kan se, fuldstændig Overensstemmelse i Fortolkningen af Forsagelsen. Den drejer sig om Afgudsdyrkelsen. Man kan ikke i en saa kortfattet Skildring finde længere Udviklinger; men et Par Antydninger viser os ind paa dette Spor. »De, som flittigt besøger Kirken, skal udspørges, . . . hvorfor de foragter deres egen Gudsdyrkelse«¹⁾. Derimod sættes det kristelige, hellige Liv i Forbindelse med Eksorcismen. Præsten udrækker med Bøn sine Hænder over dem og uddriver den onde Aand af alle deres Lemmer. Men hine skal vogte sig for, at de ikke derefter ved Værker og Handlinger vender tilbage til dem²⁾. Derefter sker Insufflation og Korstegn. Det skal indrømmes, at disse Antydninger for sig alene var utilstrækkelige; men de stemmer ret godt med Tertullian, der lægger Motivet til Helliggørelsen i Salvingen³⁾; ganske vist omtaler han jo ikke Eksorcismen, og paa den anden Side sættes her i Canones Hippolyti Salvelsen mellem Forsagelse og Bekendelse som Eksorcismens Fuldendelse⁴⁾, og anbringer først efter Daaben *χρίσμα ἐν χαριστίᾳ*⁵⁾. Vi har allerede⁶⁾ kritiseret den ejendommelige Trang til at separere de enkelte Daabsriters Virkninger; her træffes Begyndelsen til det nye Liv ikke i Abrenuntiationen, ikke heller i Daabshandlingen selv, der jo kun (ved Syndsforladelsen) bereder Aandens Udgydelse⁷⁾, men i de Daaben ledsagende Riter; Forsagelsen bliver da, hvordan man end vil udlægge de øvrige Riter, blot det negative: Frafaldet fra Hedenskabet.

1) Achelis c. 10 § 60. — Mærk Ligheden med Tertullian ad Scap. 2.

2) Ach. 108 f. Riedel 19,6. 3) S. 38.

4) Æg. K. O. 46 anbringer her en sidste Eksorc. Ach. C. H. 930. 5) Se ovenfor S. 181. 6) S. 38 f.

7) Jfr. Tert. bapt. 6 jfr. S. 46.

En Syntage er anført¹⁾. Baptizanden vender sig mod Øst: »Jeg tror og bøjer mig for dig og hele din Herlighed (Følge), Fader, Søn og Helligaand.« Denne Form er, som senere vil ses²⁾, udpræget »syrisk«, d. v. s. præget af en vis Kirkestil, og den viser, at denne Del af Formularen er ret ung. Hvis Hovedvægten lægges paa »jeg tror«, har vi her en Parallel til Kyrillos af Jerusalem³⁾, og de samme Betragtninger, som er gjort gældende der, gælder da her. Den »ægyptiske Kirkeordning« har da samme Fremgangsmaade, og Muligheden for en Forbindelse med Kyrillos er da ikke udelukket.

§ 29.

Dionysios Areopagita.

Den almindelige Mening er vistnok, at Forfatteren af denne Litteratur er en Syrer⁴⁾, og hvis den stammer fra et Tidspunkt omtrent samtidigt med Zenons Henotikon⁵⁾ 482, vil de hos denne Forfatter indeholdte Oplysninger give os Udtryk for Praksis paa den monofysitisk — nestorianiske Spaltningens første Tid. Forresten er der ikke nogen principiel Afvigelse at vente ifølge Skismaets Aarsag, der jo laa paa det kristologiske Omraade, ikke paa det rituelle eller sakramentale⁶⁾. Nestorianernes Ejendommeligheder paa Arvesyndslærens Omraade skal senere blive omtalte⁷⁾.

Dionysios skildrer Daabshandlingen saaledes: Efter at hele Menigheden er samlet, affører man Baptizanden hans Sko og løser Tøjet, vender ham med Ansigtet mod Vest og Hænderne udrakt mod samme Egn, hvorefter man⁸⁾

¹⁾ Achelis 122. Riedel 19. 10. ²⁾ S. 185 ff. ³⁾ S. 152.

⁴⁾ P. R. E. 4, 691. ⁵⁾ Smstds.

⁶⁾ Se dog S. 186 »Το έν.« ⁷⁾ § 36.

⁸⁾ ἐμφυσῆσαι μὲν αὐτῷ τρεῖς διακελεύεται τῷ Σατανᾷ, καὶ προσέτι τα τῆς ἀποταγῆς ὁμολογῆσαι καὶ τρεῖς αὐτῷ τὴν ἀποταγὴν μαρτυροῦμενος, ὁμολογῆσαντα τρεῖς τοῦτο, μεταγεί προς ἑω, καὶ πρὸς οὐρανὸν ἀναβλέψαντα, καὶ τὰς χεῖρας ἀνατείναντα, κελεύει συντάξασθαι τῷ χριστῷ καὶ πάσαις ταῖς θεοπαράδοτοις ἱερολογίαις. De eccl. hier. II, 6. M. S. G. 3, 396.

»befaler ham at blæse 3 Gange paa Satan og derpaa bekende Forsagelsens Ord, og naar Præsten 3 Gange har bevidnet ham Forsagelsens Ord, og Baptizanden har bekendt dette 3 Gange, vender han ham mod Øst, idet han ser mod Himlen og rækker Hænderne opad, og befaler ham at slutte sig til Kristus og alle de af Gud overgivne hellige Lærdomme«; derpaa følger den tredobbelte Bekendelse, Baptizanden afklædes helt, salves med Olje, og saa foretages Daaben. — Handlingen forklares senere i samme Skrift: »Men han ser ogsaa mod Solnedgangens Egn, det mørke Sted, og han bortstøder den mørke Ondskab, og ved at puste udaander han Ondskabens Vane og udjager den at sit Hjerte.« Vendt mod Øst bekender man da »den fulde Tilslutning til det ene; det er nemlig paa den anden Side klart, hvorledes den fuldkomne bør være i Trængsel og Kamp (1 Pet. 3, 11¹).« — Om Apotages Form lærer vi altsaa intet, de medfølgende Riter indeholder intet nyt. At Forsagelsen gentages 3 Gange, er ikke ukendt; men forøvrigt er der næppe noget i Vejen for at forstaa Udtrykket som handlende om en treleddet Abrenuntiationsformel. — Men for Syntages Vedkommende er der at bemærke: 1) Ordet σύννευσις er et nøjagtigt Æquivalent for det syriske »šlm«, der genfindes i de syriske Liturgier. 2) At Syntage ikke blot sker til Kristus, men udvides til de »af Gud overgivne, hellige Lærdomme«, er et for de syriske Liturgier typisk Træk²). En Udvidelse af Syntage vil ogsaa observeres ved »Vor Herres Jesu Kristi Testamente³)«; men medens det der er en rent religiøs Udvidelse, indeholder Syntage her hos Areopagiten en Forpligtelse til Lydighed mod

1) ἀφορᾷ δὲ καὶ πρὸς δυσμαίς, τῷ ἀλαμπεί τόπῳ, καὶ ἀποθεῖται τὴν ἀλαμπὴ κακίαν, καὶ ἐκ τοῦ ἐμφυσᾶν τῆς κακίας τὴν ἕξιν ἐκπνέει, καὶ ἀπο τῆς ἑαυτοῦ καρδίας ἐκβάλλει . . . τὴν πρὸς τὸ ἐν ὀλίκῃν σύννευσιν ὁμολογεῖ. πάλιν ἐπεὶ δηλὸν ἐστίν, ὥς ἐν συντονίᾳ καὶ ἀγῶνι δεῖ εἶναι τὸν τελούμενον. Ib. 420.

2) S. 189 ff. 3) S. 188.

Kirken, der er ukendt udenfor de paa syrisk Grund opstaaede Ritualer. Dette moralske Præg betegner ogsaa Abrenuntiationen; den er her et slet og ret Løfte om et helligt Liv. »To év« i Syntage kan dog maaske være en Fremhævelse af den kristne Guds Enhed i Modsætning til Hedenskabets Mangfoldighed, — hvis det da ikke er et lille antinestoriansk Sideblik. — Eksorcisme omtales ikke, kun en Oljesalving; men om dette er en Rest af eller en Begyndelse til en Eksorcisme, kan ikke afgøres.

§ 30.

»Vor Herres Jesu Kristi Testamente«.

Her kan, lige saa lidt som ved »Hippolyts Kanones« være Tale om Alderen paa Aktstykket som Helhed; naar det dels henføres til 2det Aarhundrede¹⁾, dels til ca. 400²⁾, kan begge Dele i for sig være rigtige, idet man netop ved et Værk af denne Art kan vente gammelt og nyt ved Siden af hinanden³⁾; man kan i det højeste bestemme Tiden for de ældste Lag og de sidste Interpolationer⁴⁾; indenfor disse Rammer maa der være omtrent frit Spillerum for Ansættelsen af de enkelte Afsnit. Endelig kan Rammerne udvides ved, at Skriftet først 687⁵⁾ er oversat fra Græsk af *Jakob af Edessa*; en Efterbehandling ved denne Lejlighed kan og bør ikke udelukkes. »At oversætte« er to forskellige Ting i det 7de og det 20de Aarhundrede. Men forudsat, at vi i den syriske Tekst har en blot nogenlunde ordret Gengivelse af Originalen, lærer vi to Ting, nemlig Forsagelsens Form i Testamentets Hjemsted Ægypten⁶⁾ eller Syrien ca. 400 og i den syriske monofysitiske Kirke i Slutningen af det 7de Aarhundrede.

¹⁾ Rahmani.

²⁾ Harnack: Sitzungsberichte d. kgl. preuss. Akad. d. Wiss. 1889. Funk: Das Test. 87.

³⁾ Jfr. Riedel i Theol. Littbl. 1900, 193 ff. 204.

⁴⁾ Jfr. Torm i Teol. Tidsskr. Ny R. 1, 330 f. ⁵⁾ Test. XIV.

⁶⁾ Achelis i P. R. E. 19, 557. Funk: Das Test. 87.

— Men desværre er den første Mulighed omstødt ved Schwartz's Arbejde; herefter anses »Testamentet« for en blot ideel Kirkeordning, der først ved sin Omplantning paa Syrisk paa Grund af sin Titel har faaet kirkelig Betydning¹⁾. Vi maa da nøjes med at fastslaa, at man i Slutningen af 7de Aarhundrede ansaa den i Testamentet foreslaaede Kirkeordning for egnet til Anvendelse i den syriske monofysitiske Kirke. —

Forsagelsen fremføres paa følgende Maade: Baptizanden vendes mod Vest, og Biskoppen siger: »Sig, jeg forsager dig, Satan, og al din Tjeneste²⁾ (Krigstjeneste) og dit Skuespil og dine Lyster og alle dine Gerninger³⁾«. Disse Ord gentages af Baptizanden, der saa salves med eksorciseret Olje »til Befrielse fra al slet og uren Aand og til Befrielse fra alt ondt«, hvorpaa han vender sig mod Øst og faar Befaling til at sige: »Sig, jeg adlyder dig, Fader, Søn og Helligaand, ud fra hvem hele Naturen skælver og bæver. Giv mig, at jeg maa gøre alle disse Befalinger uden Plet«⁴⁾. Herefter overgives han til Presbyteren, af hvem han døbes, idet han tilspørges om Troen, hvortil han blot svarer: »Jeg tror«; en Neddykkelse følger efter hvert Tros-spørgsmaal. Trosbekendelsens Form er stærkt afvigende fra den almindelige: 1ste og 3dje Artikel er stærkt forkortede, 2den derimod udvidet i nikænsk Aand. Døbeordene anføres ikke; det ser ud, som der ingen har været benyttet, derimod finder vi i Eksorcismebønnerne

1) Nærmere se Severinsen Dsk. Krkt. 1912. 481 ff.

2) Det syr. pōlhutā kan ganske vist oversættes ved baade servitium, cultus og militia (Brockelmann 273 f.); men Hensynet til de beslægtede Ritualer (se nedenfor) gør den militære Betydning mest nærliggende.

3) 'mr kfr'n' bk stn vbklh plhvtk vbbjt hzv h djlk vbrgigvtk (Trykfejl vbzgigvtk) vbklhvn 'bdjk. Test. 128.

4) 'mr. šlm 'n' lk 'b' vbr' vrvh' qdjš' mn hv dkl kjn' r'l vz'. hblj d'bd klhvn šbjnk dl' mvm. — At »sig« i Begyndelsen af Sætningen er en Ubhændighed i Benyttelsen af Kilderne, er indlysende. — Jvf. Severinsen: Dsk. Krkt. 1912, 489.

før Daaben¹⁾ »i Faderens, Sønnens og Hlligaandens Navn.« —

Vi træffer altsaa her baade Apotage og Syntage; Forsagelsens Indhold bærer, naar undtages Omtalen af Teatret, et ret ubestemt Præg, det ses aldeles ikke, om det er almindelige etiske Betragtninger, eller det særlig er Afguderiet, der hentydes til. I Eksorcismen²⁾ anbringes paa samme Vis de med Afgudsdyrkelsen sammenhængende Synder mellem de andre Synder. Ad denne Vej kan da intet læres. — Ved Syntage mærkes, at dette er en Tilslutning til den treenige Gud³⁾, — oven i Købet med Fremhævelse af Triniteten og Almagten, — og naar hertil føjes Bønnen om Evne til et kristeligt Liv, angives det, at ogsaa Abrenuntiationen betyder Omvendelse fra Syndelivet til Hellighedslivet.

Testamentet indeholder ganske de samme Forordninger om Barnedaab som den ægyptiske Kirkeordning⁴⁾, haade dette og den noget vage Bestemmelse af Forsagelsens Indhold gør det umuligt at sætte disse Formularer langt tilbage i Tiden; Testamentets Udtryk staar sikkert i samme Forhold til Formularen i den ægyptiske Kirkeordning og de apostoliske Konstitutioner, som disse tre Skrifter i deres Helhed gør. Udtrykkene tyder paa ret sene Forhold, Barnedaab er almindelig, og Forsagelsens antihedenske Polemik er ved at tabe sig.

§ 31.

Andre monofysitiske Ritualer.

De monofysitiske Kirkesamfund har overleveret adskillige Formularer, der er hinanden meget lige. I den »apostoliske Ordning«, der skyldes Patriarken *Severus af Antiochia*⁵⁾, indeholder flere særegne Træk: Vendt mod

¹⁾ Test. 124. ²⁾ Test. 124. ³⁾ Jfr. 156.

⁴⁾ Test. 127. Nærv. Skr. 170.

⁵⁾ Den af Martène I, 119 o. fl. St. begaaede Fejltagelse, hvorved han kaldes Severus af Alexandria, er allerede paataalt Assemani II, 262.

Vest holder Fadderen med venstre Haand Baptizandens venstre Haand og forsager paa hans Vegne Satan 3 Gange: »Jeg N. N. som døbes, forsager Satan og alle hans Engle og al hans Tjeneste og al hans Krigstjeneste og al hans Dyrkelse og al verdslig Vildfarelse og enhver, der samtykker med ham og følger i hans Spor«¹⁾. (Den arabiske, med syriske Bogstaver skrevne, Gengivelse er ingen ordret Oversættelse, men har visse Forskelle: »Jeg N. N., som døbes, forsager Satan og alle hans Krigere (= Engle + Krigstjeneste) og alle hans Gerninger og al hans Frygt og al verdslig Vildfarelse og alle, som følger hans slette Mening).« Præsten vender sig mod Vest og Baptizanden mod Øst. Fadderen griber Baptizandens højre Haand med sin højre og siger for ham tre Gange denne Bekendelse: »Jeg N. N., som døbes, slutter mig²⁾ til dig, Gud Kristus, og enhver Lærdom, der er overgivet af dig gennem Profeterne, Apostlene, de hellige Fædre og de ortodokse Lærere. Jeg bekender og tror og døbes paa dig og din Fader og din levende og hellige Aand³⁾. Den arabiske Gengivelses Afvigelser er her uden al Betydning, undtagen for saa vidt, som her staar: »Jeg tror⁴⁾ paa dig o. s. v.« og senere: »Vi har forsaget Satan og troet paa Kristus,« et Vidnesbyrd om, at den fra f. Eks. Kyrillos af Jerusalem kendte Ejendommelighed, at Syntage findes i Form af en kort Bekendelse, har et Sidestykke i de monofysitiske Samfund. — Det samme træder frem i det endnu brugte syriske Ritual, der ogsaa tillægges Severus («Severianum» kaldes det af Assemani), hvor der i Stedet for Syntage findes en hel Bekendelse. »Vi tror paa een Gud, den almægtige Fader o. s. v.«⁵⁾ Præsten beder da paa Knæ: »Vi takker dig, fordi du har gjort dine Tjenere

1) vkfr bšjn hlřvřj tlt zbnjn. křr 'n' pln d'mjd" bšjn'. vbklvn ml'kvřj vřklřvn 'bdřj vbklř plřvřth vbklř dhlřth vbklř řvřth 'lmnjř'. vbkl dšlm lh řzl břřh. Ass. II, 279.

2) šlm. 3) Ass. II, 279. 4) 'mnt.

5) Assemani II, 261. Cfr. Daniel IV, 485 f.

6) řhřmnřn břd 'lh' &c. Ass. II, 279 f.

værdige til at komme til din hellige Daab og forsage den onde«¹⁾. Forsagelsens Indhold berøres neppe; i en af Indledningsbønnerne²⁾ bedes: »Befri os, Gud, fra Afgudernes Vildfarelse;« men Temaet uddybes ikke, og baade i Indlednings- og Afslutningsordene er det udelukkende den kristnes moralske Pligter, der behandles. —

I en anden ordo af Severus, der anvendes i Dødsfare »og ligeledes stadig er i Brug, benyttes samme Abrenuntiation³⁾»; men i en Filoksen af Mabug († 523) tillagt »brevissimus ordo« tillades det i Stedet for Forsagelsen af Dæmonerne og Bekendelsen af Kristus, naar der er umiddelbar Dødsfare, at man salver Baptizanden og siger: »N. N. betegnes som et aandeligt Lam i Kristi Hjord i Faderens, Sønnens og Helligaandens Navn i Evighed, Amen!« Hvis der viser sig at være Tid, fremsiges da Bekendelsen, og Daaben foretages⁴⁾. Men dette er jo en saa udpræget Nødstilstand, der forudsættes, at man ingen Konsekvenser kan drage med Hensyn til Vurderingen af Forsagelsen og Bekendelsen. Det er dog meget paa-faldende, ikke at de talte Ord bortfalder; men at Salvelsen er det vigtigste, Daaben træder i anden Række.

De nævnte Ritualer forudsætter næsten udelukkende Voksendaab; ganske vist taler Fadderer paa Baptizandens Vegne; men det forudsættes, at denne staar; derimod findes der i de jakobitiske, »antiochenske« Syrerers Ritual tydelige Anvisninger for Barnedaab, men det bærer dog i Hovedsagen Præg af at være beregnet for voksne. Denne ordo paastaas at være oversat fra Græsk ved Jakob af Edessa (633—708) og senere approberet af Gregorius Barhebræus (1226—1286)⁵⁾. Den begynder med nogle meget lange Bønner for Barnets Moder; men i Bønnerne for Barnet forudsættes, at Baptizanden er Hedning f. Eks. »For at de skal flygte for Verdens Forfølgelse«. »Jag

¹⁾ dñkfrvn mn bbjš': ib. ²⁾ Ass. II, 264.

³⁾ Ass. II, 300 f.; men da den ikke anføres loco suo, er Oplysningen ret værdiløs.

⁴⁾ Ass. II, 307. ⁵⁾ Abulfaradsch. Ass. I, 240.

alle Rester af Afgudsdyrkelse langt bort fra deres Sind, bered dem til at modtage din Helligaand«. »Giv dem Syndernes Forladelse sammen med din enbaarne Søn«¹⁾. — Præsten vender Baptizanden mod Øst, tegner ham uden Olje tre Kors i Panden; i denne Stilling foretages Eksorcismen (Præsten ser altsaa mod Vest, hvor Dæmonerne tænkes at dvæle); Præsten lader da Baptizanderne se mod Vest og med høj Røst forsage Satan: »Jeg N. N. forsager Satan og alle hans Gerninger og al hans Tjeneste (Krigstjeneste) og al hans Dyrkelse og al hans Herlighed og al hans verdslige Vildfarelse og enhver, der samtykker med ham og følger i hans Spor«²⁾. Man vender da Ansigtet mod Øst og siger tre Gange: »Jeg N. N. slutter mig til dig, Gud Kristus, og til enhver Lærdom, som af dig guddommeligt er overleveret gennem Profeterne, Apostlene og de hellige Fædre. Jeg bekender og tror og døbes paa dig, din Fader og din levende og hellige Aand«³⁾. Denne Formulering er næsten identisk med den foregaaende, men som nyt Led skal bemærkes »mezdaġhanutâ« (pompa), der ellers ikke findes i de syriske Formularer⁴⁾.

Samme Ordlyd findes omtrent i et yderligere Daabsritual for samme Kirke⁵⁾ paa Arabisk, men med syriske Bogstaver: »Jeg N. N., som døbes, forsager Satan og alle hans Krigere og alle hans Gerninger og alle hans Værker og al hans Kraft og al hans verdslige Vildfarelse og alle, som følger ham og hans slette Mening«. Iøvrigt genfindes

¹⁾ Ass. I, 203. 231.

²⁾ kfr 'n' pln bštn' vbklhvñ 'bdvhj vbklh plhvth vbklh dhlth vbklh mzdjhnvth vbklh t'jnv't djlh 'lmñjt' vbkvl dšlm lh v'zl btrh. Ass. I, 237.

³⁾ slm 'n' lk mših' 'lh' 'n' pln vlklh jvlfñ' d't g'l mnk 'lh'it bjd nbj' všljh' 'bht' qdjš'. mvd' 'n' vmhjmn 'n' v'md'n bk vb'bvk vbrvhk hñn vqdjš'. Ibid.

⁴⁾ Ordet synes i denne Sammenhæng ἀπ. λεγ. Et andet Ord af samme Rod: zuġnaja, bruges in bonam partem. Brockelmann 92 Not.

⁵⁾ Ass. I, 250 ff.

her den tidligere¹⁾ omtalte Skik, at man tager Baptizanden ved venstre og højre Haand o.s.v., men denne ordo gælder udelukkende Barnedaab; der siges udtrykkeligt »Drengen«, »Pigen«; der bedes for Barnet, og det er Fadderen, der taler paa Barnets Vegne. — Atter et andet Sted omtales ganske samme Ritus med omtrent samme Ord, nemlig naar der er flere Baptizander²⁾; men her indtræder den Mærkelighed, at der, skønt Eksorcismen ikke nævnes (hvad den næsten nødvendigt maatte have været i et saa udførligt Ritual) siges: »Efter at de derpaa har uddrevet Satan, træder de hen til Fonten og siger hele Trosbekendelsen«. Dette kan næppe forstaas anderledes, end at Eksorcisme og Abrenuntiation sammenblandes, en Fejltagelse der ellers hører »Oplysningstiden« til³⁾. — Andre Ritualer indeholder derimod Eksorcismen ogsaa ved Barnedaab, f. Eks. det jerusalemske Ritual⁴⁾: »Derfor lad flygte † de usynlige og luftige Dæmoner, beder vi dig, Herre, og lad ikke Mørkets Dæmon skjule sig i Vandet... Lad ikke med dem, der døbes, i Vandet nedstige † Mørkets urene Aand, medført med Sindets Tanker« o. s. v.

§ 32.

Jakob af Edessa.

Tidligere⁵⁾ er Jakob nævnt som Oversætter af en Daabsordning fra Græsk. At han ogsaa selvstændigt har befattet sig med Daabsliturgien, staar fast⁶⁾. Imidlertid kommer det for Afrem vistnok ukendte Led »Engle« ikke først ved Jakob ind i den syriske Kirke; det nævnes allerede hos Severus, der kan have kendt de pseudodionysiske Skrifter; men Jakob interesserer sig stærkt for disses Englelære⁷⁾, og der er derfor Grund til at antage, at han yderligere har bidraget til Udviklingen af disse Led i de Ritualer,

¹⁾ S. 189. ²⁾ Ass. II, 251 f.

³⁾ Augusti VII, 263 f. ⁴⁾ Ass. II, 228. ⁵⁾ S. 186. 190.

⁶⁾ Ass. Bib. Or. I, 497. 477. ⁷⁾ Ib. II, 239.

hvis Aarstal ikke nøjagtigt kan anføres, — med mindre da den paastaaede »Oversættelse« i Virkeligheden skulde være en af Jakob udvidet, fri Gengivelse af Severus' ordo. Jakobs egen Daabsordning kender vi meget lidt til. Den findes hos Barhebræus: »Naar da Katekumenerne staar i en Række, vender Præsten sig mod Vest og siger Bønnen før Besværgelsen (Eksorcismen); da siger han Besværgelsen mod Djævelen i Guds frygtelige Navn og lader dem forsage Djævelen og alt, hvad hans er. Da vender de sig mod Øst og overgiver sig til Kristus og bekender deres Tro paa ham, hans Fader og hans hellige Aand. Derefter beder han Takkebønnen, at de maa blive værdige da at blive Kristne¹⁾.« Her er Tale om Eksorcisme, Forsagelse og Syntage; Daaben følger oprindeligt først en rum Tid efter: »Efter gammel Ordning forblev de en lang Tid saaledes, idet de blev kaldte Kristne og senere blev døbt²⁾»; selve Daaben foretoges da uden Abrenuntiation. I Nødsfald bortfaldt hele denne Beredelse. Men naar Kayser paastaar³⁾, at den overhovedet bortfaldt for Børns Vedkommende, er han vist paa Vildspor; Jakobs Kanon 31⁴⁾ behandler Spørgsmaalet om Nøddaab, og her bortfalder ganske vist Bekendelse o. s. v., kun Døbeordene anføres; men det er, som sagt, udtrykkelig Nøddaab, ikke en regelmæssig Barnedaab. — Skønt vi altsaa hverken har Formular for Abrenuntiation eller Syntage, kan vi dog finde det for hine Samfund karakteristiske Hensyn til Dogmerne i en Slutningsbemærkning til Jakobs Trosbekendelse, hvori er indeholdt en Afvisning af Nestorianerne o. a.: »Hine evige Afgørelser (Dogmerne), som vore Fædre har sat, forandrer eller ryster vi ikke⁵⁾.«

§ 33.

Georg Araberbiskop.

Hos Jakobs yngre samtidige, »Araberbiskoppen« Georg (c. 640—724), der ligesom Jakob betragtede Severus af

¹⁾ Kayser 121. ²⁾ Smstds. ³⁾ Smstds. ⁴⁾ Kayser 21.

⁵⁾ Kayser 64.

Antiochia som Autoritet¹⁾, findes nogle faa Antydninger, der dog nøje stemmer overens med Jakobs. Eksorcismen²⁾ omtales i Forbigaaende sammen med Forsagelsen: »Den, der træder hen til Daaben, afføres sine Klæder, man løser hans Lænder (∴ tager hans Bælte af) og tager hans Sandaler af, og han vender sig mod Vest og forsager Satan. Men Afførelsen af Klæderne kundgør, at han affører sig hele den gamle Levevis og foragter Ikke-Guder og det gamle Menneske. — Men at han vender sig mod Vest og forsager Satan, kundgør, at han har förnægtet og foragter de mørke Dæmoners og deres Øverstes, Djævelens, hele Vildfarelsemørke. Men Præstens Eksorcisme³⁾ er Kampen med Satan og Forbøn hos Dommeren, for at den, der døbes, maa blive befriet for det onde Fangenskab og Slaveri. — Derpaa vender han sig mod Øst og bekender Kristus, hvorefter Salvelse og Daab sker⁴⁾. — I denne Udlægning findes Vekselvirkningen mellem Eksorcisme og Forsagelse klart udtrykt; Besværgelsen ses ikke som magisk virkende; men den opfattes som Kirkens Kamp for at vinde et nyt Lem til Kristi Legeme, og Forsagelsen er da det nye Medlems personlige Tilslutning til den fra Kirkens Side gennem dennes beskikkede Embedsmand begyndte Strid mod Djævelen. Saa vidt mig bekendt, skal man helt ned til den lutherske Ortodoksi for at finde et Forsøg paa at klare dette Forhold.

---

1) Ryssel XIV

2) Naar Ryssel (anf. Skr. 163) med Henblik hertil bemærker: »Über den Exorzismus (auch im Syr. wörtlich Abschwörung) in der syr. Lit. s. Bibl. Or. III, II, 259« og dermed antyder en Sammenblanding af Eksorcisme og Abrenuntiation hos Georg, er det en for vidt rækkende Slutning; paagældende Sted i B. O. handler nemlig om Nestorianerne; der er ingen Grund til at konstituere nogen Forskel mellem Jakob af Edessa og Araberbiskoppen.

3) Der trods Ordningen her udmærket godt kan tænkes forud for Abrenuntiationen.

4) Ryssel 37 f.

§ 34.

Mose bar Kefa

Blandt de syriske Monofysiter kan ogsaa nævnes Mose bar Kefa (c. 813—903, Biskop af Mossul m. m.), ikke fordi han bringer noget egentlig nyt; men dels er han jo et Vidne om Forholdene i 9ende Aarhundrede, dels er der ved Undersøgelsen af hans Skrift om »Daabens Hemmeligheder« paavist Spor, der viser langt tilbage. Mose giver en ret udførlig Fortolkning af de forskellige Daabs-skikke, alt har symbolsk Betydning. Han taler om Eksorcismen: »den betegner to Ting, først Baptizandens Krig mod Satan, for det andet Appellen til Dommeren med Bøn, at han vil befri ham fra den ondes slemme Tyranni¹⁾.« Udtrykket og Tankerne er næsten lig med Araberbispens, og vi ser, at Georgs Anførelse af Eksorcismen efter Forsøgelsen ikke betyder, at de to Riter nævnes i kronologisk Orden, bar Kefa følger nemlig en stræng Rækkefølge. — Efter Eksorcismen følger en tredobbelt Korstegnelse uden Krisma, hvorefter Baptizanden vender sig mod Vest, støder med en Haandbevægelse Satan fra sig, blæser med Munden, forsager Satan og undsiger ham. »Vesten er den mørke Egn. At han vender sig mod Vest og forsager Satan, viser, at han forsager Satan, som er i Mørket, ogsaa hans mørke og onde Gerninger. At han støder ham tilbage med Haanden, viser to Ting: for det første, at han undsiger Satan, og dernæst, at han driver Satans onde Gerninger bort fra sig. Endvidere viser Hænderne, at det er Gerningerne. Endelig: ved at blæse driver han Satans onde Tanker bort fra sig. Thi Synd begaas paa to Maader, nemlig i Teori og Praksis, og derfor driver han Syndens Praksis bort og ved sin Blæsen dens Teori²⁾.« — Om »Gerninger« har hørt med til Mose bar Kefa's Abrenunciationsformular, kan ikke siges; men Hensynet til Afrem og Jakob af Edessa gør det muligt, skønt dette Led ikke findes hos f. Eks. Pseudodionysius og Severus (dog i

¹⁾ Sekt. 6. Aytoun 348. ²⁾ Sekt. 8. Aytoun 349.

den arabiske Oversættelse). — Dernæst vender man sig mod Øst, breder Hænderne ud, bekender Kristus og »modtager ham og hans Ord.« I de sidste Ord findes en lille Symbolikforandring, der dog minder om Severus' »apostolske Ordning«; men ellers er Tankerne gammelkendte. Det ser imidlertid ud, som om Syntage trods Formularens Form i Citatet ovenfor er sket til hele Guddommen; der siges nemlig: »Han anerkender, at han og hans Fader er den eneste sande og lysgivende Gud, og at han modtager den sande og lysgivende Lære, som er overleveret af ham (Kristus), og at han lover at gøre Lysets og Retfærdighedens Gerninger¹⁾.« — Det kendte syriske Hensyn til Læresætningerne spores altsaa ogsaa her. — Faddere omtales som selvfølgelige: »Fordi et Barn hverken kan tale om Daaben eller afgive Forsagelse eller Bekendelse eller love at blive ved sit Løfte, beder man Fadderen komme og sige alle disse Ting i dets Sted.« — Alt i alt er Mose bar Kefa altsaa uden større Interesse; men hans Skrift har, som sagt, givet Anledning til, at man har søgt at finde Forbindelse med de gamle »Salomons Oder«, saaledes R. A. Aytoun²⁾. Imidlertid er dette Forsøg blevet i høj Grad forunderligt udført, idet Forfatteren uden videre parallelliserer Oderne og bar Kefa, som der kun kunde tænkes en direkte Afhængighed her. Man kan ikke bestride, at Mose har haft Mulighed for selv at have studeret Oderne, det eneste bevarede Manuskript er jo fra en langt senere Tid, og saa sent som i 9ende Aarhundrede omtales de som ἀντιλεγόμενα, altsaa dog endnu i Brug³⁾; men selv om han har haft denne Mulighed, er der saa mange Strømme, af hvilke Mose har øst sin Viden; han er en meget belæst Forfatter⁴⁾; alene i den nævnte Traktat om Daaben vil man ved et flygtigt Gennemsyn finde Citater fra Dionysios Areopagit, Kryso-

---

¹⁾ Smstds ²⁾ Anf. Sted.

³⁾ Harnack: Jüd. chr. Psalmbuch. 6.

⁴⁾ Se Listen (forøvrigt ufyldstgørende) Assemani Bibl. Or. II, 129.

stómos, Basilios og Severus af Antiokia, dels med, dels uden Navneangivelse. Naar dertil kommer, at Afrem i sine 15 Hymner ved Epifanifesten frembyder slaaende Lighed med Salomons Oder¹⁾, saaledes, at hans Skrifter kan kaldes »den tidligste (kendte) Kommentar til Oderne,« og disse kan kaldes »Afrems litterære Forgængere«²⁾; er det meget naturligere at betragte Oderne som fælles-syrisk litterær Ejendom, der ad mange Veje er naaet indenfor bar Kefa's Synskreds. Bl. a. er det ikke usandsynligt, at en nøjere Undersøgelse af Forholdet mellem Oderne og Dionysios Areopagit kunde kaste noget Lys over de under dette Pseudonym overleverede Skrifters Tilblivelse.

§ 35.

Kopter, Armeniere.

I Sammenhæng med de jakobitiske Syrere vil det være naturligt at nævne de andre monofysitiske Samfund, selv om de ikke har syrisk Kirkesprog og de ellers i liturgisk Henseende hører til den aleksandrinske (Kopter og Ætiopere) eller konstantinopolitanske Familie (Armeniere), mens Jakobiterne ellers hører til den antiokenske Gren³⁾.

I den koptiske Liturgi træder Eksorcismen af Baptizanden stærkt tilbage, og hvor der optræder noget, der minder om Eksorcismen, har denne fuldstændig mistet Karakteren af Besværgelse og er blevet til Bøn. Allerede hos Araberbiskoppen⁴⁾ har vi omtalt, at Tendensen er gaaet i Retning af at mildne Eksorcismen; i den lutherske Kirke mærkes en lignende Afsvækkelse, eller snarere er det vel et Forsøg paa at klare Tankerne overfor de to sammen optrædende Riter, Eksorcisme og Forsagelse⁵⁾; det er da ganske morsomt at se, at i det fjerne Østen har

¹⁾ Se A. J. Wensinck: Expositor 1912, I, 108 ff.

²⁾ Rendel Harris ib. 119 f. ³⁾ Daniel IV, 485. ⁴⁾ S. 194.

⁵⁾ Jfr. Rohmann 53. Engelstoft 193 f. Citaterne hos Augusti 289. 292. Bajer m. f.

man haft ganske de samme Fornemmelser. Et Par Eksempler vil vise dette. Det hedder: Gør, at den (Oljen) frigøres fra Dæmonerne og deres Sejd, Trolddomsværker og fra enhver Afgudsdyrkelse ... for at den maa være Katekesens Olje og Bolværk mod alle Modstanderens Gerninger og al Sejd, Trolddom og Afguderier og omstyrte al ond Gerning ... Denne Olje ødelægge al Modstanderens Magt ... at du maa forjage og undertvinge alle Magter, alle modstridende og slette Aander. Ransag deres Hjerters Mørke, du som ransager Jerusalem med Lygter; du til-lade ikke denne onde Aand at skjule sig i dem¹⁾. ... Ødelæg i dem al Fjendens Magt, ransag deres Hjerters Mørke, du som paa Jeremias' Tid sagde: Jeg vil ransage Jerusalem med Lygter²⁾ ... Under Haandspaalæggelse siges senere: »I Jesu Kristi, den enbaarne Søns, Navn renser og bereder jeg dette Legeme. I den enbaarne Søns, Jesu Kristi, Navn skal det befries fra alle Dæmoner; alt Mørke flygte fra denne Sjæl³⁾!« »Jag alle Rester af Afgudsdyrkelse fra deres Hjerter. Læg din Lov, din Frygt, dine Sandheder og dine Bud i deres Hjerter.« — Dette er blot et kort Uddrag af de meget lange Bønner, der ledsager Daabs- eller rettere: Katekumenatshandlingen. Assemani oplyser, at tidligere døbttes Drengene den 40ende Dag, Pigerne den 80ende⁴⁾. Men kort efter Assemani's Tid havde Patriarken Johannes XVII forlangt Daab den 8ende Dag. »Derfor gør de Børnene den 8ende Dag til Katekumener og døber dem samtidig⁵⁾.« Denne Ordning, hvorved Katekumenatet og Daabshandlingen sammentrænges til en eneste Dag, betegnes udtrykkelig som saadan ogsaa hos de unerede Armeniere⁶⁾; men i Realiteten er jo Barne-daabshandlingen næsten overalt en Sammendragning af Katekumenat og den egentlige Daabshandling⁷⁾. Dog er det sjældent, at Sammenblandingen af Voksendaab og

¹⁾ Ass. 1, 146—52. ²⁾ Ib. 156. Jfr. Sef. 1, 12.

³⁾ Ib. 157. ⁴⁾ Ib) ⁵⁾ Opp. Krkleks. f. Norden II 837 a.

⁶⁾ Ass. II, 150 f. ⁷⁾ Ass. I, 168.

⁸⁾ Severinsen: Ord og Skik 34.

Barnedaab fremtræder saa tydeligt som her; Handlingen begynder med Bøn for Moderen, senere spørges om Børnenes Navne, men samtidig tales om dem, »der har anmeldt deres Navne,« og Baptizanden staar med Armene udstrakte i Form af et Kors, Diakonen griber da den højre Haand, vender ham mod Vest, men siger saa til Fadderen, at han skal forsage o. s. v., og Baptizanden kaldes »en, der tror paa Kristus og ønsker at døbes¹⁾.« Ligeledes tyder jo den stadige Omtale af Afguderiet som et tilbagelagt Standpunkt²⁾ paa Voksendaab. Ikke desto mindre er der jo Tale om Barnedaab, og Talen om Afgudsdyrkelse har da kun Interesse som Petrefacta fra en Tid, da Abrenuntiationen havde Hensyn til Hedenskabet. —

Der er overleveret to Forsøgelsesformularer, der er hinanden meget lig, nærmest blot Varianter. Den ene lyder: »Jeg forsager dig, Satan, og alle dine urene Geringer og alle dine slette Dæmoner og dine onde Tjenere og al din Kraft og din smudsige Tjeneste og alle dine onde Bedrag og Forlokkelser og al din Krigstjeneste og al din Magt og alle dine øvrige Ugudeligheder. Derefter siges tre Gange: »Jeg forsager dig.« Og Præsten blæser ham tre Gange i Ansigtet og siger: »Far ud, du urene Aand³⁾.« — Den anden lyder: »Hvis nogen, der tror paa Kristus, vil døbes, skal han komme til Præsten i den hellige Kirke og frasige sig Djævelen med de Ord: »Jeg forsager dig, Satan, og al din Vildfarelse og Vantro.« Derefter bekender han Troen paa den Herre Kristus, sigende: »Jeg tror paa dig, Kristus vor Gud, som med din gode Fader og Helligaanden er een Gud og som for os Mennesker og for vor Frelses Skyld er blevet Kød ved Helligaanden og udaf Fruen (domina) Jomfru Maria, Jeg tror alt, hvad der er skrevet om dig i de lovlige (ægte) og livgivende, hellige Skrifter.« Hvis der er flere, skal de paa een Gang frasige sig Satan, og bekende Troen paa den

¹⁾ Ass. 1, 141 f. 150. 158. 159. II, 186. ²⁾ Ass. 1, 141 f. II, 157.

³⁾ Daniel IV, 496.

Herre Kristus.« — Der tilføjes da, at Forsagelsen er overensstemmende med Pauli Forordning Tit.¹⁾ 2, 11 f.

En beslægtet Udtryksmaade findes hos Armenierne²⁾: »Vi forsager Satan og alle hans Sned og Kneb, alle hans Tanker og Veje, hans onde Vilje, hans onde Engle, hans ugudelige Tjenere, og de forbandede, der udfører hans Vilje, og enhver ugudelig Magt, disse forsager vi sikkert og vender os til Guds Kundskabs Lys«. Fadderer vender sig da mod Øst og siger: »Vi vil vende tilbage til Guds Kundskabs Lys³⁾«.

De med Rom unerede Armeniere siger følgende »Vi forsager dig, Satan, og al din Svig og alle dine Baghold og dine Tjenere og dine Engle og dine Veje.« Og tre Gange spørger han: »Forsager du?« Katekumenen svarer: »Jeg forsager⁴⁾«. Katekumenatet begynder som hos Ægypterne Daabsdagens Morgen⁵⁾, og Baptizanderne omtales som Børn⁶⁾, dog tiltales de som voksne⁷⁾ ligesom hos os. Forsagelse og Eksorcisme sammenblandes som hos Kopterne⁸⁾ og i Stedet for Syntage findes den velkendte Skik, at en kort Bekendelse aflægges, idet der siges mod Øst: »Jeg tror paa den højhellige Treenighed, paa Faderen, Sønnen og Helligaanden.« Tre Gange spørges: »Tror du« med tre Gange gentaget Svar: »Jeg tror« — derpaa følger den egentlige Bekendelse (Nicænum)⁹⁾.

¹⁾ Ass. II, 186 f.

²⁾ Ogsaa her er Exorcismen svækket til en Forbøn. Dölger: Exorz. 67 Not.

³⁾ Daniel IV, 496.

⁴⁾ Ib. Ass. I, 172. Med en lille Forskel gentaget II, 203.

⁵⁾ Ass. 1, 168.

⁶⁾ Ib. og II, 199. 200.

⁷⁾ II, 198. m. fl. St.

⁸⁾ Ass. II, 203 bemærker, at Eksorc. mgl. Det er kun delvis rigtigt; der staar: ut exorcizet ter dicens: Abrenunciamus &c. — En Hentydning til Eksorcismen findes i Bønnen II, 207. Forholdet er meget lig Kopternes.

⁹⁾ Nic-const. Ass. 1, 172.

§ 36.

Nestorianerne.

At Nestorianerne ikke benytter Abrenuntiationen, foreligger der Vidnesbyrd nok om. Ligeledes har de udeladt interrogatio de fide¹⁾. Men naar det siges, at den sidste Udeladelse er »kaum ursprünglich«, maa Bemærkningen udvides; oprindeligt har Nestorianerne haft begge Dele. Ganske vist lader Georg af Arbela og Mossul (c. 945)²⁾ Børn i Dødsfare kun signere med Olje³⁾, saaledes at den egentlige Daab opsættes, til de kommer sig⁴⁾, og han erklærer at have spurgt en sagkyndig om Daaben, og denne har erklæret, at hvis Præsten blot døber i Faderens, Sønnens og Helligaandens Navn, er det nok (med Henvisning til Mt. 28, 19⁵⁾, men den første Skik findes ogsaa omtalt ved Severus⁶⁾, og det sidste har vel alle Dage været Praksis ved Nøddaab⁷⁾. Men Afskaffelsen af Abrenuntiationen hænger sammen med den nestorianske Kirkes noget for villige Tilpasning til dogmatiske Særegenheder med Tilsidesættelse af almenkirkelige Hensyn⁸⁾. I dette Tilfælde kommer det af den Benægtelse af Arvesyn- den, der tidligt indsneg sig i den nestorianske Kirke. *Theodor af Mopsuestia* hævdede vel i Teorien Arvesyn- den, men i Praksis stod han paa den modsatte Side, og paa en Synode 596 angreb den kaldæiske Katolikos Sa-

¹⁾ P. R. E. 19, 303. Angusti 285. Höfling I. 398. ²⁾ P. R. E. I. c.

³⁾ Ass. B. O. III, 518.

⁴⁾ At man af de forskellige Daabsriter netop vælger Signationen, kan muligt komme af, at Navnet »Seglet« kunde betyde hele Daabshandlingen (se herom Dölger: Sphragis 80 ff.); man mente da, naar man skulde forkorte Handlingen, at kunne nøjes med den Del, der i særlig Forstand var »Seglet«. (Ib. 95. 96.).

⁵⁾ Ass. B. O. III, II, 263 f. ⁶⁾ Ib. 261. ⁷⁾ S. 190.

⁸⁾ For Monofs Vedk. S. 193.

⁹⁾ En lignende Ligegyldighed for det økumeniske kan ses i, at de ofte foretog Omskærelse ved Daaben, særlig hos dem, der færdedes ved Kalifhoffet i Bagdad, for herigennem at vinde Lighedspunkter med Muhamedanerne. Smstds. 258

barjesus dem »som paastod, at efter Adams Fald er Synd medfødt den menneskelige Natur¹⁾.« — Som Følge heraf opstillede man en gennemgribende Forskel mellem Voksen-daab og Barnedaab, og man »omskiftede mange gamle Ceremonier og afskaffede andre» og »man tror, at Børn, der dør uden Daab, er salige, og begraver dem med Bønner²⁾.« Sit liturgiske Udslag fik denne Læreaftvigelse i Udeladelsen af baade Eksorcisme³⁾ og Forsagelse, der da ikke findes i de nestorianske Ritualer. Ganske vist søger Assemani at tilsløre dette Forhold ved at sige, at alle de Rubrikker, der ikke er klart udtrykte, »supplendæ sunt tum ex aliis ritualibus ... tum ex usu et praxi presbyterorum, qui eos memoriter tenent⁴⁾»; men i den paafølgende Opregning anføres ikke Forsagelsen. Den af Assemani benyttede Codex stammer fra Aar 1577⁵⁾; paa denne Tid er da Abrenuntiationen helt forsvunden. Men saa sent som i det 14. Aarhundrede var der en ret klar Forestilling om, at baade Eksorcismen og Forsagelsen oprindeligt hørte med til Daabshandlingen. Patriarken *Timotheus II.* (1318—60) skriver nemlig, at Fadderen lover paa Baptizandens Vegne, at han skal føre sit Liv efter Sandhedens Regel: »Det sker efter Eksorcismen⁶⁾. Thi først kommer Baptizanden til Præsten, der lader ham forsage den onde og hans Magt og hans Engle og hans Tjennste og hans Vildfarelse og de Kætterier, som hans Disciple har indført i Kirken, og han sværger ikke mere at bøje sig under hans Herredømme og ikke antage hans Svigs Aag og altsaa indskrive sit Navn for Herren⁷⁾.« Derefter kommer Trosbekendelse og Korstegn. — Her findes altsaa en Abrenuntiation, der har stor Lighed med de øvrige syri-

1) Daniel IV, 496. 2) Ass. B. O. III, II, 256.

3) Jšōc yahb III (652—61). Se Dölger: Exorz. 66.

4) Ass. B. O. III, II, 256. 5) ib. 258. 6) mavmājnutā.

7) makfar leh kâhnâ bbiša' vahailvâteh vabmalkuhj vabteš-mešteh vabtâ'iuteh vabhadâtta' da'ba'v talmidohj b'idta' vjâme dlâ tub netkden lšû'bâdeh: vlâ mqâbel 'alvhj nira' dšenâteh vadm'kil makteb nafšeh lmarâ. Ass. B. O. III, II, 259.

ske. — Grunden til denne Uoverensstemmelse maa ret selvfølgelig søges i, at Nestorianerne efterhaanden har søgt at rette Daabsritualet efter den herskende Barnedaab, og med Forkastelsen af Arvesynden er da fulgt Fjernelsen af Abrenuntiationen ¹⁾. Allerede Georg af Arbela fremhæver Forskellen mellem Barnedaab og Voksendaab, ganske vist med Henblik paa en anden Ritus: »Fordum døbtes voksne, indhyllede i Synd og kaldede ved Naaden til Tro, derfor korsede Præsten dem med Tømmelfingeren; men nu døbes kristne Nestorianeres Børn, nemlig rene og uplettede af Synd, og derfor bør han tegne dem med Pegefingern ²⁾.« — Men forresten er Ritualet ikke fuldtud blevet omdannet til Barnedaabsritual; Bønnerne har ikke altid syndfri for Øje: »Lad os derfor alle, I den hellige Daabs Børn, bede for disse vore Sønner og Døtre, der skal modtage Livets Segl, idet de forsager Satan og alle hans Gerninger ³⁾, . . at de . . maa afføre sig det gamle Menneske, der er fordærvet ved Lysterne o. s. v.;« her findes altsaa en tydelig Henvisning til Forsagelsen, rigtignok i en meget kortere Form, og til et tidligere Syndeliv, for saa vidt da ikke Arvesyndslæren her er vedligeholdt. — I det store og hele maa man vist ikke paastaa, at Nestorianerne ligefrem fornægtede den medfødte Syndighed, men højest paastaa, at de har en uklar Opfattelse af dette Punkt og dermed af Daabens Virkning, hvoraf ogsaa rituel Uklarhed maa følge ⁴⁾. Det som Assemani gaar ud fra, at Nestorianerne oprindelig benyttede Eksorcisme, skønt Formularen ikke anføres ⁵⁾, mener Höfling er ubevisligt; Assemani anfører selv lejlighedsvis ⁶⁾, at de har afskaffet Besværgelserne; »efter Eksorcismen« maa da if. Höfling rimeligvis være den med Sufflationen forbundne Abrenuntiation ⁷⁾. Men

¹⁾ Saaledes Höfling I, 397. II, 21 f. Ass. anf. Sted. Augusti 285.

²⁾ Ass. 1, 176. Höfling I. 398. Daniel IV, 496.

³⁾ kad kafrin bsatana' vbkulhon 'bdohi. Ass. I, 183.

⁴⁾ Jfr. Daniels Bemærkn. desang. IV, 496.

⁵⁾ Höfling I, 398. Jfr. Lamy I, 27 Noten.

⁶⁾ B. O. III, II, 256. ⁷⁾ Saaledes Höfling I. 399.

som Dogmet har været vaklende, er det jo ogsaa muligt, at Praksis har vaklet, i hvert Fald ved vi ikke, naar, og heller ikke med Sikkerhed, hvorfor Forsagelsen er udeladt. —

De to overleverede Formularer, af hvilke ingen gør Fordring paa at være ordret, afviger stærkt fra hinanden: ¹⁾ forsage den onde, hans Magt, hans Engle, hans Tjenere, hans Vildfarelser og hans Kætterier og ²⁾ forsage Satan og alle hans Gerninger. — Det hele er saa underlig løst og tilfældigt; men i hvert Fald den første Formel bærer et tydeligt syrisk Præg, saaledes som det er givet allerede ved Pseudodionysius, og i mange andre Punkter stemmer det nestorianske Ritual overens med det dionysiske¹⁾.

§ 37.

Oversigt.

Ved Sammenligning af alle disse Formularer, der for Kortheds Skyld kan kaldes ved Fællesnavnet »syriske«, viser der sig to Grupper, en, der synes at have en ret kort Formular, repræsenteret af Afrem, Jakob af Edessa, Araberbiskoppen, Mose bar Kefa og Hippolyts Kanones, og en anden med overordentlig vidtsvævende Formularer. Denne sidste kan indtil videre føres tilbage til Pseudodionysius; men bortset fra dette fælles Udspring synes de enkelte Samfund og de forskellige Fædre at have handlet med stor Vilkaarlighed. Eksorcismens Stilling er uklar, og det er ofte ret uforklarligt, hvad der har givet Anledning til de forskellige Udeladelser og Tilføjelser ved Forsagelsen; oftest synes det, rent ud sagt, at være retoriske Grunde, der har været raadende, af og til spores Hensyn til særlig aktuelle Fristelser; men det ejendommelige ved disse syriske Formler er den stærke Fremhævelse af Dogmerne, saaledes at ikke blot Kætterierne afsiges i Abrenuntiationen, men de ortodokse Dogmer optages i Syntage

---

¹⁾ Jfr. Brightmans Skildring i P. R. E. 19, 303.

(Pseudodionysios, Severus, Jakob af Edessa, Mose bar Kefa, Kopterne, muligvis Armenierne). Det er i de enkelte Tilfælde paavist, at Eksorcisme og Forsagelse sammenblandes, ligeledes, at Anvisninger for Voksendaab og Barndaab optræder Side om Side i samme Ritual. Af den oprindelige Tanke om Forsagelse af Hedenskabet findes kun svage Spor, og disse findes ganske uden indre Forbindelse, tydeligt er det kun liturgiske Laan eller Forsteneringer. Men med Undtagelse af, hvad vi har mødt i Nestorianernes yngre Ritual, er Abrenuntiationen bibehold¹⁾. —

Imidlertid kommer den syriske Kirke ikke til at spille nogen Rolle for senere Tider; den levede og lever sin egen stille, nu fortrykte Tilværelse, har ingen Indflydelse haft paa den græske og latinske Kirke, langt mindre naturligvis paa Nutidens Kirkeforhold. — Spirerne til Nutidens Opfattelse og Formulering af Forsagelsen maa derimod søges i Vestens latintalende Kirke.

---

¹⁾ Ogsaa Maroniterne har bibeholdt Abr., der aflagdes med Ansigtet mod Vest; men Ordlyden er ikke gengivet. Ass. II, 327. Derimod har de en Mængde Eksorcismer (ib. 318 ff.).

VI DEN LATINSKE KIRKE

§ 38.

Ambrosius.

Med vort Kendskab til, hvad »Kirkens Lærer«, *Ambrosius af Milano*, har benyttet som Forsagelsesformular, stiller det sig kun ret ringe, og ved første Øjekast ser det ud, som om der ikke lader sig bringe nogen Orden i de fra hinanden ret afvigende Vidnesbyrd. 3—4 Gange omtales Forsagelsen i hans Værker, nemlig: »Hexaëmeron«, »de mysteriis«, »de sacramentis«, og en svag Hentydning findes i *Exp. in Lucam*¹⁾. Nu er det saadan, at »Hexaëmeron« støtter sig paa Basilios' Værk af samme Navn og paa Origenes' nu tabte Kommentar til Genesis²⁾; »de sacramentis« frakendes almindeligvis Ambrosius og antages i det højeste for »milanesisk«³⁾, ligeledes er »de mysteriis« omtvistet⁴⁾, og Stedet i *Exp. in Luc.* er meget svagt. Det lyder saaledes (angaaende Luc. 20,25): neque enim potest esse quis Domini, nisi prius renuntiaverit mundo. Sed omnes renuntiamus verbis, sed non omnes renuntiamus affectu; nam cum sacramenta suscipimus renuntiamus. Quam gravia vincula promittere Deo

¹⁾ Uden nogen Anførsel af Formularen: Adversarius, cui renuntiandum in os putaris. De myst. II, 7. M. S. L. 16, 408.

²⁾ Herom Kattenb. II, 151. Anm. 24; C. S. E. L. 41, I, XIII.

³⁾ Caspari: Nsk. theol. Tidsskr. 1886. Wiegand: Ap. Symb. 70. regner dette Skrift i Tilknytning til Morins Undersøgelser i *Revue Bénédictine* 1895—96—97 for saa vidt for ambrosiansk, som det skal være extemporeret af A., men nedskrevet af en Tilhører, der da har suppleret det ufuldkomne Referat.

⁴⁾ Kattenb. I, 100, 198.

et non solve!... Redde promissum, dum in hoc corpore es¹⁾. Det er højst sandsynligt, at vi her har den eneste Rest af den ægte ambrosianske Formular. At det ikke drejer sig om Askese i al Almindelighed, men er en Hentydning til Daaben, fremgaar klart af »sacramenta suscipere«. Man kan da maaske gaa saa vidt, at man antager, at »mundo« har hørt med til denne Formular.

I Hexaëmeron hedder det: Derelinquit .. et deserit. qvi abluitur, intelligibilem illum Pharaon principem istius mundi, dicens: Abrenuntio tibi, diabole, et angelis tuis et operibus tuis et imperiis tuis. Nec jam serviet ei, vel terrenis hujus corporis passionibus &c²⁾.

Selve Formen af Ordene giver Anledning til nogle Bemærkninger. 1) Vi træffer her for første Gang det dobbelt sammensatte, siden saa almindelige, *abrenuntio*. Omtrent samtidig træffes dette Ord hos Johannes Cassianus, der ligesom Ambrosius har stærk Forbindelse med Østen. Ordet er fra kompetent Side³⁾ kaldet for en filologisk Umulighed; men da det jo ubestrideligt eksisterer, er der ikke ringe Sandsynlighed for, at her er en villet Lighed med Græsk, idet man har søgt at faa den Følelse af Frastøden, der fremkommer ved Forstavelsen ἀπο, frem i det latinske Udtryk. Dog dette er naturligvis kun en Hypotese.

2) Formen for Spørgsmaal og Svar minder meget om orientalsk Praksis: hele Formularen gengives af Baptizanden efter Døberens Ord: »Sig, jeg forsager &c«⁴⁾.

Begge disse Iagttagelser leder os da til her ikke at finde Ambrosius' Ord, men til at antage, at disse Ord skulde stamme andensteds fra. Tanken om, at det er *Origenes'* Formular, er udkastet af Kattenbusch⁵⁾, der mener, at Ambrosius ligefrem afskriver Origenes. En Hovedvanskelighed er, at denne Formular indeholder Ledet

¹⁾ In Luc. 9, 36. M. S. L. 15, 1894.

²⁾ Hex. 1, 4, 14. M. S. L. 14, 140.

³⁾ Afd. Dr. phil. O. Siesbye. ⁴⁾ Jfr. Cyr. Hier. S. 150.

⁵⁾ Anf. Skr. II, 151.

om Englene, som har manglet hos Origenes; men der gøres med Rette opmærksom paa Maurinernes Note, at »angelis tuis« mangler i de 4 bedste Haandskrifter. Vi har da til Rest »operibus« og »imperii«. Det første findes hos Origenes¹⁾, og for det sidste findes et Æquivalent i »servitiis«. Hos Origenes findes imidlertid tillige »pom-pæ«, »sæculo« og »voluptatibus«²⁾. En Identifikation ud fra dette Grundlag kunde synes haabløs; men andre Momenter maa drages ind.

I »de mysteriis« hedder det: »ingressus es regenerationis sacrarium: repete quid interrogatus sis, recognosce quid responderis. Renuntiasti diabolo et operibus ejus, mundo et luxuriæ ac voluptatibus³⁾,« og i »de sacramentis«: »Quando te interrogavit: Abrenuntias diabolo et operibus ejus? quid respondisti? Abrenuntio. Abrenuntias sæculo et voluptatibus ejus? quid respondisti? Abrenuntio. Memor esto sermonis tui, et nunquam tibi excidat tuæ series cautionis. . . . teneris astrictus, et reluctantem te fenerato astringit⁴⁾.« Disse to Udtryk er ganske af samme Indhold; at »mundus« og »sæculum« er ombyttede, er ganske ligegyldigt; det samme gælder »luxuriæ«, der blot er en Udvidelse af »voluptates«. Det interessante ved disse to Formler er, at i dem findes »voluptates«, der ellers ikke findes uden hos Origenes. Det er da ganske ejendommeligt, at et for Origenes særlig karakteristisk Led findes i to Skrifter, der ikke synes at have nogen- som helst Forbindelse med ham, mens det fattes i et udaf Origenes' Skrifter øst Værk »Hexaëmeron«. Dette søger da Kattenbusch at klare ved den dristige Hypotese⁵⁾, at de Udtryk, der findes hos Origenes, aldeles ikke tilhører ham alene, men er et Blandingsprodukt, der skyldes Oversætteren *Rufinus*, der til den oprindelige origenistiske Formular, der bestod af »opera« og »imperia«, har føjet

¹⁾ S. 59. ²⁾ Smstds.

³⁾ De myst. 2, 5. M. S. L. 16, 407.

⁴⁾ De sacr. lib. I, 2, 5. M. S. L. 16, 437. ⁵⁾ Anf. St.

nogle i hans Egn gængse Led. Kattenbusch begrundet ikke nøjere sin Hypotese; men den kan sikkert begrundes ved følgende: tænker man sig den oprindelige Origenesformular bestaaende af Djævelen, hans Gerninger og hans »Herredømme«, maa den Tanke komme op, om ikke disse »imperia«, hvortil Paralleller foreligger i λατρεία¹⁾, er en ligefrem Gengivelse af »ἀρχαί«, Betegnelsen for de dæmoniske Magter. Naar nu dertil føjes, at Origenes' Lærer Klemens vistnok har disse ἀρχαί, og at alle kendte aleksandrinske Formularer efter Origenes har »Englene« med, forekommer det mig, at der er skaffet en Forklaring, hvorfor Origenes tilsyneladende ikke har »Englene« i sin Formular, (Rufins »servitiis« er jo ikke saa gennemskueligt som Ambrosius' »imperiis«), men at der alligevel er Sammenhæng i den aleksandrinske Tradition²⁾. — Naar dertil kommer de Ejendommeligheder, der tidligere er paapegede i Forsagelsens Udførelsesmaade og dens Sprog, forekommer det mig, at der er et meget stærkt Sandsynlighedsbevis for det Kattenbusch'ske Løsningsforsøg.

Vi er i denne Undersøgelse gaaet ud fra, at baade »de sacramentis« og »de mysteriis« er tvivlsomme, men dog milanesiske eller i hvert Fald norditalienske³⁾. Men hvorfra stammer de særlige Udtryk i disse? Rufin har altsaa benyttet dem til at udvide Origenes med; dette tyder paa, at Aqvileja har haft en i hvert Fald meget lignende Forsagelsesformel. »De sacramentis« paastaar⁴⁾ at følge den

¹⁾ Kyr. Hier. Ap. Kstt. Æg. K. O. Test. Dom. Kyr. Alex. Nilus. Krys. ofte forbundet med Engle.

²⁾ Hermed bortfalder da Martènes Hypotese (1, 118 f.), at A. har haft andre Kirker for Øje i Hexaëmeron; Caspari søger at finde disse andre Kirker (Ungedr. II, 295 ff.) og foreslaar Verona eller Aqvileja.

³⁾ Rietschel 1, 304 paastaar rigtignok, at de sacr. er romersk, men dets Bemærkning om, at det følger den romerske Type, synes at sige, at det er et fremmed Skrift, der gør Krav paa Anerkendelse.

⁴⁾ Lib. III, 1, 5.

romerske Menigheds »typum et formam«; det benytter ligesom Hexaëmeron Formen »abrenuntio«. »De mysteriis« har derimod »renuntio«¹⁾. Saaledes lyder det ogsaa i det ovenfor anførte Sted in Luc. IX, 36. Dette Sted, der taget for sig selv alene næsten intet betyder, faar nu en vis Betydning; det viser jo, at det for Ambrosius er naturligt at bruge det een Gang sammensatte, ældre Udtryk »renuntiare«. Der er da tilvejebragt en Mulighed, ja, Sandsynlighed for, at vi i »de mysteriis« har en ægte ambrosiansk Formular²⁾, dog med den Indskrænkning, at »luxuria« er en overflødig Udvidelse af »voluptates«.

Der kan da være en Tvivl tilbage med Hensyn til »de sacramentis«, der bruger »abrenuntio«; det vil maaske være sikrest at kalde det »majlandsk«³⁾, i saa Fald kan man kun konstatere, at det dobbelt sammensatte Verbum er af norditaliensk Oprindelse og kendes fra Slutningen af 4de Aarhundrede; skulde »de sacramentis« være ambrosiansk⁴⁾, er Ambrosius den, der os bekendt først bruger »abrenuntiare«, dog endnu afvekslende med det ældre Udtryk.

Imidlertid staar det senere »ambrosianske Ritual« hverken i Forhold til Hexaëmeron eller »de mysteriis«. Dog herom senere.⁵⁾

§ 39.

Rufin († 420) og Zeno (Sl. af 4de Aarh.)

Hos Cyprian traf vi Leddet »sæculum« (mundus). Dette er ellers ukendt før det 4de Aarhundrede⁶⁾. Ganske

¹⁾ Jfr. ogsaa II, 7. M. S. L. 16, 408.

²⁾ Kattenbusch's Tvivl om Skriftets Ægthed kan med Hensyn til Forsagelsen dæmpes, idet vi jo antager, at den Formel, der findes i Hexaëmeron, er Origenes'.

³⁾ Caspari Nsk. teol. Tidsskr. 1866, 5—23.

⁴⁾ Se Noten S. 206. ⁵⁾ § 44.

⁶⁾ S. Ambrosius 207. Hieronymus S. 214. Afrem 180.

vist findes det hos Origenes ifølge dennes latinske Skrifter; men der er, som sagt, megen Grund til at antage, at det her er indkommet ved Rufin¹⁾. *Rufin* meddeler os kun lidet om Forsagelsens Form; han anfører den ikke ordret; men i 1ste Kapitel af »*Historia Monachorum*« dvæler han ved den i Anledning af hans Advarsel mod Overmod (*jactantia*²⁾). I Sammenhæng med Abrenuntiationen spiller han nu paa adskillige Streng, der klinger med ganske samme Tone som de fra Origenes kendte Udtryk, uden at man dog kan sige, at han anfører en Formular, der ligner, hvad vi har konstrueret udaf Origenes' Skrifter.

Særlig »*voluptates*« (*passiones, deliciæ, vitia*) forekommer hyppigt og i Sammenhænge, der viser, at selv om *Rufin* ikke har benyttet dette (disse) Ord i Formularen, findes her et Udtryk for en hos ham gængs Tankegang. — Formularen har da rimeligvis lydt: *Renuntio diabolo... sæculo... operibus*³⁾. Imidlertid bruges ganske vist det med »*sæculo*« ensbetydende »*mundo*« to Gange oven i Købet netop paa det Sted, hvor Formularen tydeligst skinner igennem; men i den paafølgende Udvikling bruges stadig »*sæculum*« sammen med »*operibus ejus*«⁴⁾. At her er Forbindelse med Origenes's latinske Udtryk, er ganske klart; ja, der kan endog i dette Kapitel ved Omtalen af »*Englene*« maaske findes en Antydning af, at *Rufin* er klar over, at der i visse Formularer fandtes »*angelis ejus*«; men Spørgsmaalet bliver da, om *sæculum*

1) S. 59. 208. 2) M. S. L. 21, 395—398.

3) Alle tre Led jævnsides ib. 396.

4) Si quis ergo est, qui se putat renuntiassse mundo et operibus diaboli, non sufficiat in ore renuntiassse, ut possessiones et prædia, ceteraqve sæculi negotia derelinquerit, nisi etiam propriis vitiis renuntiaverit, et inutiles ac vanas (*Migne: venas!*) abjecerit voluptates. — S. 396. — Hoc est ergo renuntiare diabolo et operibus ejus (ib) . . . mens, quæ vere renuntiaverit mundo (ib) . . . nonnulli, qui venduntur sæculo renuntiassse (397), renuntiare sæculo (398) &c.

først findes hos Rufin eller Origenes. Det vil under Hieronymus ses, at ogsaa denne har benyttet sæculum; men dette er med Hensyn til Oprindelsen ganske ligegyldigt, da Muligheden for Paavirkning fra Aqvileja og fra Origenes er lige stor baade hos Rufin og Hieronymus; men da det for den sidste Vedkommende er givet, at han brød stærkt med Origenes, mens Rufinus blev Origenes tro, er det jo usandsynligt, at Hieronymus saa sent som 414¹⁾ skulde have benyttet en for Origenes særlig Form. Dette tyder da paa norditaliensk Oprindelse, d. v. s. Ordet er indkommet fra Cyprian og har levet videre i Norditalien,

Dette bestyrkes vi i, ved hvad vi finder hos *Zeno af Verona*, Ambrosius' ældre samtidige²⁾. — Da Zenos Teologi³⁾ ganske tilhører det 3dje Aarhundrede, er det sandsynligt, at vi har Spor af en Forbindelse mellem Cyprian og den norditalienske Kirke⁴⁾. Man kan da med endnu bedre Grunde end Kattenbusch opstille den Hypotese, at den Formular, vi kan konstruere udaf Origenes' Skrifter, i Virkeligheden er en af Rufin foretagen Sammenblanding af origenistiske og norditalienske Elementer, og vi faar det Resultat, at »sæculum« hos »Origenes« er af norditaliensk-afrikansk Oprindelse. Det andet for »Origenes« ejendommelige Led »voluptates« genfindes ogsaa i de norditalienske Formler hos Ambrosius. Den hos Rufin overleverede Origenes-Tradition afføres da efterhaanden næsten alt, saa at vi maa nøjes med at konstatere, at Origenes har kendt en Forsagelse. Den har rimeligvis lydt som Tertullians eller rimeligvis snarere som den i Ambrosius' Hexaëmeron overleverede.

Bortset fra de Betragtninger, »sæculum« gav Anledning til, har Zeno i denne Sammenhæng kun ringe Interesse. At »ligaturis adstringitur, cum renuntians sæculo sponsione facta spiritualiter sacris interrogationibus obligatur« foruden

1) S. 214. 2) L. II. Tract. 27. M. S. L. 11, 470.

3) P. R. E. 19, 660.

4) Om Z's og Cyprians Bibeltekst ib. 659.

Abrenuntiationen skulde vise en Syntage¹⁾, er ganske løst. Udtrykket minder meget om Ambrosius, der i nøje Tilslutning til Forsagelsen siger: Quam gravia vincula promittere Deo et non solvere! redde promissum, dum in hoc corpore es²⁾ — uden at antyde nogetsomhelst udover Forsagelsen. — Ligeledes: »Teneris astrictus, et reluctantem te fenerato astringit³⁾«. Hos Zeno synes Ordene oven i Købet at vise, at der ingen Mulighed er for en Syntage, thi Ordsammenføjningen tyder da snarest af alt at betegne, at det er ved Forsagelsesløftet og Trosløftet⁴⁾, at Tilknytningen til Kristus sker; »renuntians« kan da vist ikke betyde »efter at have forsaget«. Udtrykket »ligaturis adstringitur« er oven i Købet motiveret ved, at Zeno trækker Paralleller mellem Vinstokkens Vækst og det kristne Menneskeliv: de opvoksende Grene knyttes til Tværtræet (jugum).

Vor Opfattelse af Syntage ses i hvert Fald ikke at rokkes ved disse Udtryk.

§ 40.

Hieronymus.

(c. 345—420).

Ligesom Zeno og tildels Ambrosius er *Hieronymus* ikke et paalideligt Vidne om Forholdene i Vesten, han er gennem saa stor en Del af sit Liv knyttet til Østen, at man ikke kan undlade at betragte hans Udtalelser med stor Skepsis, naar man vil tale om Forholdene i Vesten. Ganske vist er han døbt i Rom og har opholdt sig i Aqvi-

¹⁾ Caspari: Hat die . . . 366. Kunze: Glaubensr.: 446.

²⁾ Exp. in Luc. IX, 36. M. S. L. 15, 1894.

³⁾ De sacr. I, 25. M. S. L. 16, 437.

⁴⁾ Jfr. hos Ambrosius: Du har ikke der (ved Daaben) sagt: Jeg tror paa den større, den mindre og den sidste (ultimum); sed eadem vocis tuæ cautione constringeris, ut similiter credas in Patrem, Filium et Spiritum Sanctum. De myst. V, 28. M. S. L. 16, 24.

leja, boede senere 382—385 i Rom; men baade før dette Ophold og efter det lige til sin Død var han knyttet til Antiokia og Palæstina. Kyrillos af Jerusalem er saa samtidig med Hieronymus' Ophold i Palæstina, at der er Sandsynlighed for en Forbindelse mellem dem, i hvert Fald litterært, og i Antiokia staar Hieronymus under Gregor af Nazianzos' Indflydelse. Der er altsaa ikke mindre end 4 Muligheder: Rom, Aqvileja, Antiokia og Jerusalem fra alle disse Steder kan han have modtaget Paa-virkninger, der har præget hans Udtryksmaade. — Nu har vi desværre kun enkelte Vidnesbyrd om Forsagelsens Lydende hos ham: »Renuntio tibi, Diabole, et pompæ tui et vitiis tuis, et mundo tuo, qvi in maligno positus est¹⁾. Nu er Matthæuskommentaren med ret stor Sikkerhed at ansætte til Aar 398²⁾; der er altsaa Mulighed for alle de nævnte Indflydelser, og desuden har man ingen Vished for, at det er Hieronymus' egne Ord. Han indfører nemlig Stedet, idet han afviser »quidam«, der af Stedet Mt. 5,²⁵: »Vær velvillig med din Modstander o. s. v.,« drager den Slutning, at dette ogsaa gælder Forholdet til Djævelen: »nec faciamus eum pœnas sustinere pro nobis.« I denne Sammenhæng siger Hieronymus: »quidam coactius disserunt, in baptisinate singulos pactum inire cum diabolo et dicere: »renuntio &c.« Man kan altsaa heraf ikke slutte noget som helst andet, end at Hieronymus har kendt en saalydende Formular; men at den er hans egen, kan ikke siges. Den bærer imidlertid et mere græsk end latinsk Præg.

En lidt anderledes Formular findes i Ep. 130 til Demetriades »de servanda virginitate« (fra 414). Hieronymus gaar her ud fra samme Sted hos Matthæus, men i ironisk Betydning: inisti pactum cum adversario tuo, dicens ei: renuntio tibi, diabole, et sæculo tuo, et pompæ, et operibus tuis, serva fœdus, qvoad pepigisti³⁾. Her gør

¹⁾ Com. in Mat. I, VI. M. S. L. 26, 39.

²⁾ Grützmacher: Hieron. I, 67. ³⁾ M. S. L. 22, 1113.

Hieronymus jo disse Ord til sine uden Forbehold; de er altsaa i hvert Fald gængse i hans Kreds. Naar bortses fra Omordningen af Leddene, er det eneste nye, at vitiis er ombyttet med operibus, en vis Lighed med Origines' i *Rufins Gengivelse*. Og, som sagt, den store Lighed med Matthæuskommentaren baade i Udgangspunkt og Behandling lader Stedets hieronymanske Originalitet usikker. Og endelig gør Sammenhængen: at der skrives til en, der har »forladt Verden«, det ogsaa usikkert, om der egentlig tales om Daabsforsagelse og ikke om en Forsagelse ved Paa-tagelsen af Asketlivet, saaledes som f. Eks. hos Afrem¹⁾ m. fl., »quia sæculum reliqvisti, et secundo post baptismum gradu, inisti pactum &c.²⁾« —

Mere sikkert af Hieronymus selv er Stedet i Amoskommentaren, der viser, at Hieronymus har kendt den gængse Vending af Legemet fra Vest og til Øst: »I Myste-rierne forsager vi ham, der er i Vesten, og han dør for os tillige med vore Synder, og saaledes slutter vi, vendte mod Øst, en Pagt med Retfærdighedens Sol, og lover at tjene ham.«³⁾ Amoskommentaren er skreven 406⁴⁾; den samme Ubestemthed, som tidligere er omtalt, gælder da ogsaa her; men hertil kommer, at Kommentaren er et Udpluk af forskellige Forfattere, hvis Navne Hieronymus ikke nævner, og hvis Værker ikke eksisterer mere⁵⁾, og skønt han lejlighedsvis gør opmærksom paa Forskellen mellem østlig og vestlig Ritus⁶⁾, tager han hverken her eller i Matthæuskommentaren dette Forbehold. — Det samme gælder Spørgsmaalet om Syntage. Udtrykket »sic, versi ad orientem, pactum inimus cum sole justitiæ et ei servituros ei promittimus« i Amoskommentaren kan paa Grund af de klare Udtryk nemlig ikke forklares ved, at Hieronymus paa occidentalsk Vis i Bekendelsen

¹⁾ S. 179. Fra Middelalderen Eksempel Krkleks. f. N. II, 249 a.

²⁾ M. S. L. 22, 1113.

³⁾ In Amor III, VI. M. S. L. 25, 1068.

⁴⁾ Grütz. I. 71. ⁵⁾ Grütz. III, 104. ⁶⁾ Smstds. III, 191.

ser en Tilslutning til Kristus, men det maa forstaaes som en virkelig Syntageritus. Men om denne hører til Hieronymus' Daabsskikke (hvilket da i Følge vor Side 70 omtalte Opfattelse vilde betyde en Tilbageprojicering af orientalsk Ritus paa den mere oprindelige occidentalske), og i saa Fald til hvilket af de omtalte Steder den maa knyttes, eller om det er noget, han har fra de omtalte, os ukendte eksegetiske Forfattere, maa ganske henstilles.

I det hele taget er Hieronymus paa Grund af sin Stilling som baade Østerlænding og Vesterlænding meget vanskelig at aflukke noget Vidnesbyrd; der er for meget »relata refero«.

Det er tidligere¹⁾ ved Omtalen af Daabsbefalingen Mat. 28,¹⁹ f., gjort gældende, at Jesus vistnok ikke paa nogen Maade fordrer, at Udviklingen af kristelige Livsregler skal gaa forud for Daaben som et nødvendigt Led af Undervisningen; men en saadan Belæring kan følge efter. Saaledes har Hieronymus ogsaa forstaaet Daabsbefalingen. Han siger nemlig med Hensyn til Mat. 28,²⁰ »(Jesus) befalede Apostlene, at de først skulde belære alle Folk, dernæst døbe dem med Daabens Sakramente, og efter (at de havde modtaget) Troen og Daaben befale dem, hvad der skulde iagttages.«²⁾ Det er rimeligvis denne Bemærkning, Augustin protesterer imod i »De fide et operibus« som »sententiam perversam et præperperam³⁾«. Noten hos Migne har nu Ret i, »de morum... doctrina parum sollicitus, si baptismo præmittatur, tantum curat, ne omnino prætermittatur; eaque certe vel post baptismum tradenda est;« og Augustin skyder over Maalet ved at tillægge sin Modstander den Lærdom, at man kan døbe enhver somhelst, hvordan han saa stiller sig overfor Moralen; men man maa da spørge sig selv: Hvad har da Hieronymus tænkt ved Abrenuntiationen? Fra gammel Tid hørte

¹⁾ S. 83 f. ²⁾ In Ev. Matth. Lib. IV, 28. M. S. L, 26, 227.

³⁾ C. S. E. L. 41, 35.

den med til »traditio«, og Hieronymus kan jo ikke ganske have set bort fra den eller glemte dette Led, naar han overvejede Daabens Udførelsesmaade. Den eneste Forklaringsmaade er, at han i Abrenuntiationen ikke ser nogen »doctrina morum«; men det, den oprindelig var, nemlig en Anerkendelse af, at Afguderne skal flys, altsaa et Led i det kristne Trosindhold, det negative i Modsætning til Troen paa Fader, Søn og Aand. Dette er ganske vist ret sjældent paa dette Tidspunkt, hvor Forsagelsen ved Daaben staar som Garantien for det fremtidige etiske Liv, men det er dog bemærkelsesværdigt, at Augustin i sin Gendrivelse ikke benytter sig af Abrenuntiationsløftet, men kun kort antyder det. Dette vilde, hvis den Opfattelse var eneraadende, at Forsagelsen var et Løfte om etisk Liv, være ganske uforklarligt. En blot Henvisning til den for Augustin absolut faststaaende og almengyldige Kirkeskik vilde jo ganske have kunnet lamme Hieronymus.

Anm.: At Hieronymus oversætter μαθητεύειν ved docere gør Forskellen mellem »døbe« og »lære at holde« mere klar; men selv uden denne Unøjagtighed er der i Mat. 28,¹⁹ ff. den tidligere omtalte Forskel i Tid.

— Skønt det er et meget farligt Foretagende, der ofte ender med rent vilde Konstruktioner, at sætte en Forfatters Levevis o. s. v. i et uløseligt Forhold til hans Sprog og Tanker, er der dog noget, der tyder paa, at denne Opfattelse af Forsagelsen har virket skadeligt paa Hiëronymus. Hans Fald og Udskejelser efter Daaben kan ganske vist ikke forklares eller undskyldes ved, at Manden havde en anden Opfattelse af Forsagelsesløftet end hans Samtid; men der er noget i Hieronymus' uklare Karakter, der berettiger En til at have en Mistanke om, at Abrenuntiationen kunde være ham et ubehageligt Minde, taget i den gængse Forstaaelse, mens disse Fald o. s. v. ikke fik et saa alvorligt Præg, hvis Forsagelsen blot drejede sig om at forlade Hedenskabets Guder.

§ 41.

Niceta.

Om Forfatterskabet vil de under Navnet Niceta overleverede Skrifter hersker der stor Uenighed. Kattenbusch har paavist¹⁾, at Arbejdet maa sættes til c. 410 (400)—420, og han henviser det til Gallien eller Spanien, idet han dog indrømmer, at for Tidspunktets Skyld kunde den daciske Biskop Nicetas ogsaa være Forfatteren²⁾. Senere³⁾ tager Kattenbusch saa meget Hensyn til andre Forskere, at han synes at lade Muligheden bestaa for, at Nicetas Dacus er Forfatteren; men paa den anden Side fastholder han, at Abrenuntiationsformlen viser saa specifik Paavirkning af vesteuropæiske Dokumenter, at den støtter Hypotesen om den galliske Oprindelse⁴⁾.

Lige saa stærkt fastholder *Burn* Nicetas Dacus som Forfatteren. Det synes at være paavist⁵⁾, at Niceta føler sig i nøje Forbindelse med den vestlige Kirke, særlig Italien; men paa den anden Side, at han rimeligvis er født i Dacien⁶⁾. Naar da hans Symbols »galliske» Karakter er saa fremtrædende, er der en Del Sandsynlighed for Duchesne's Antagelse, at den galliske Liturgi er en orientalsk Ritus, der gennem Balkanlandene over Aquileja og Milano er naaet til Gallien⁷⁾.

Nicetas Forsagelsesformular findes ikke ordret i hans egne Skrifter; dog kan man med stor Sandsynlighed sige, at den har lydt: Abrenuntio . . . diabolo et angelis ejus et pompis ejus et operibus ejus.« Saaledes fremgaar det af hans »explanatio symboli«⁸⁾. »Den, som tror paa Kristus og følger ham, naar han fører til den rette Vej, ligesom Israels Folk ved at følge Moses naaede ind i det forjæt-

1) Ap. Symb. 1, 112—115.

2) Smstds. 124 f. ³⁾ II, 440 f. jfr. 458.

4) Se endv. *Burn* XIV. ⁵⁾ Ib. XXII.

6) If. Paulinus af Nola's Vidb. *Burn* XXXVII.

7) Duchesne 87. *Burn* XLVIII.

8) Mai: Scr. vet. nov. coll. VII, 332. *Burn* 32.

tede Land, han forsager¹⁾ i Tro under Kristi Anførsel Fjenden og hans Engle og hele den magiske Nysgerighed²⁾, der bestaar ved Satans Engle. Derpaa forsager³⁾ han hans onde Gerninger og Dyrkelse, Afguderne, Orakelsvar og Varsler, Pragt og Teatre, Utugt, Drukkenskab Danse og Løgne. . . . Ved at befri sig fra disse onde Ting, kaster Mennesket disse Lænker bag sin Ryg ligesom i Ansigtet paa Fjenden, og han siger med oprigtig Stemme: »Jeg tror.« — Det fremgaar af denne Ordning, 1) at Forsagelsen har været aflagt i to Afdelinger, formodentlig som Svar paa to Spørgsmaal, og 2) med stor Sandsynlighed viser de sidste Sætninger, at Baptizanden har vendt Ryggen til Fjenden, altsaa har vi den kendte Skik, at man fremsiger Forsagelsen mod Vest og derpaa vender sig mod Øst.

I samme Skriffs 14de Kapitel findes en Abrenuntiation, der er knyttet til det daglige Liv⁴⁾: Enten man gaar eller sidder, arbejder, sover eller vaager, skal man bevare »Bekendelsen«; hver Gang Fjenden kildrer Sindet med Frygt, Gerrighed, Vellyst eller Vrede, skal man svare: »Baade har jeg forsaget og vil forsage dig, ligesaa dine Gerninger og dine Engle, fordi jeg har troet paa den levende Gud o. s. v.⁵⁾«. Ejendommelig er her Mangelen paa »pompæ«, saa meget mere, som »libido« ovenfor er indført herunder; man kunde antage, at »pompis« i tidligere anførte Sted blot var en Forklaring, ikke et ordret Citat, hvis ikke et andet Udtryk, der nu skal anføres, viste hen til pompæ som et oprindeligt Led. —

¹⁾ Abrenuntiat.

²⁾ Hvad der egentlig forstaas ved »universæ magicæ curiositati« er ikke ganske klart; det naturligste vilde jo være at tænke paa Varsler, Spaadomme o. l. (jfr. P. C. Kierkegaard I S. 322); men dette synes udelukket, da lignende Begreber danner Hovedmassen af Forklaringerne til de senere Led. — Maaske er der en Allusion til 1 Pet. 1, 12, der oftere er forstaaet om de onde Engles Nyfigenhed.

³⁾ Renunciat. ⁴⁾ Jfr. Greg. Naz. S. 163. o. fl.

⁵⁾ Burn 52. M. S. L. 52, 377.

Lignende Udtryk findes nemlig i Fragm. III¹⁾: Man kommer ikke til Bekendelsen, hvis ikke Djævelen først er forsaget²⁾, ligesom heller ikke Guldsamleren³⁾ kommer Guldet i sin Pose, før han har afvasket Jord og Dynd helt. Derfor bør man afsige⁴⁾ den djævelske Forfængelighed og ved Forsagelse⁵⁾ bortkaste hans bitre Lidenskaber⁶⁾. Men man bør ikke forsage⁷⁾ med den blotte Tale eller med Læberne alene, men i en stærk Tro og en utvivlsom Viden, d. v. s. at Mennesket ved hele Sindets Kraft betror sig til Kristus, i den Tro, at naar han er kommen til at tilhøre Kristus, ophører han at frygte Djævelen. Derefter forsager⁸⁾ han ogsaa hans ondskabsfulde Gerninger, d. v. s. Dyrkelse af Afguder, Orakelsvar og Varsler, Pragt og Teatre, Tyverier og Svig⁹⁾, Manddrab og Utugt, Stolt-hed og Overmod, Vrede og Gerrighed, Fraadseri og Druk-kenskab, Dans og Løgn og lignende onde Ting.«

Dobbeltleddetheden fremgaar ogsaa af denne Skildring, derimod er det mærkeligt, at Englene mangler. Imidlertid er det forstaaeligt. Niceta har øjensynligt ikke forstaaet Englene som Afguderne; dette er ganske klart af den Maade, hvorpaa han knytter de forskellige Synder til Forsagelsens enkelte Led; Englene er da følte som overflø-dige, og uden at man tør paastaa, at de dels har været udeladte, dels medtaget ved Daabshandlerne, kan man dog forstaa, at de ikke har spillet nogen vigtig Rolle i Forklaringen af Forsagelsen.

Det viser sig ogsaa, at i et af Niceta afhængigt Skrift¹⁰⁾

¹⁾ Mai VII, 339 f. M. S. L. 52, 873. Burn 53.

²⁾ Renunciatum.

³⁾ Baade i Dacien og (om end i noget udvidet Forstand) Gallien udvandtes Guld. Burn XXIV, XLVIII.

⁴⁾ Repudium dicere. ⁵⁾ Abrenuntiando. ⁶⁾ Studia.

⁷⁾ Abrenuntiare. ⁸⁾ Abrenuntiat.

⁹⁾ Angaaende de særlige Forhold, der gør dette aktuelt, se Burn XXIV.

¹⁰⁾ C. Notre Dame L. i Pariser Nationalbiblioteket, jfr. Cas-pari Anec. 1, 343.

hedder det: I forsager¹⁾)... diabolo et omnibus pompis et operibus ejus, id est idolis, sordibus (sortibus), auguriis, furtis, fraudibus, fornicationibus, ebrietatibus et mendaciis²⁾).

Det sidst anførte Stykke af Nicetas Fragment III viser, at Forfatteren opfatter Bekendelsen som Syntage; Udtrykket »committere se christo« er meget betegnende. Men ejendommelig er Modsætningen til »repudium dicere«³⁾; dette viser hen til Ægteskabsforholdet, ikke til Krigsvæsenet; man kunde næsten tænke sig, at Niceta, der — hvilken hans Herkomst saa er —, i hvert Fald er kendt med de orientalske Forfattere⁴⁾ og maaske har opholdt sig i Østen⁵⁾, har forstaaet Sagen saaledes, at det uoversættelige ἀποτάσσομαι — συντάσσομαι indeholdt den oprindeligste Form for Daabsriten, og da ligesom Hieronymus⁶⁾ har søgt at omplante det paa latinsk Grund ved disse fra Familieretten hentede Udtryk. I sig selv er det en virkelig god Omskrivning, naar Niceta betegner Troens Væsen som dette »at betro sig til Kristus«, en virkelig evangelisk Tanke. — Men iøvrigt staar Niceta paa Samtidens Standpunkt; Forsagelsen er for ham et Løfte om Livets Helligelse; men det skal slaas fast, at Niceta ser dybere i Tingene end de fleste andre. Gennemgaaende finder man ingen Vanskelighed ved at aflægge dette Løfte før Bekendelsen; men skønt Niceta nævner Riterne i

¹⁾ Abrenunciatis.

²⁾ Katt. II, 458 foreslaar en Forbindelse med Audoenus; Casparis og Kattenbusch's Hypotese angaaende Skriftets Oprindelse forliges let ved Antagelsen af, at »Nicetas« er gallisk; men Duchesnes Syn paa Sagen kan ogsaa forklare Forholdet. Naar K. siger med Caspari, at en direkte Afhængighed af denne »ist jedenfalls nicht unmittelbar der Fall,« vil Duchesne i Virkeligheden give en god Forklaring.

³⁾ Dette svarer til den eneste Notits: renunciatio: Aufkündigung irgend eines eingegangenen Verhältnisses, nämlich der Ehe: tuas res tibi habeto (Lübker 812).

⁴⁾ Cyr. Hier. se Katt. 1, 118. ⁵⁾ Smstds. 122.

⁶⁾ S. 215 f.

den gængse Orden, er hans Tankegang en hel anden: »Jeg forsager, fordi jeg har troet«, og »jeg har betroet mig til Kristus, derfor forsager jeg«. — I og for sig har derfor *P. C. Kierkegaard* Ret, naar han lovpriser Niceta; men han kommer ikke udenom, at Niceta opfatter Forsagelsen som et Godegerningsløfte, og han har ikke Blik for, at Konsekvensen af Niceta's Tankegang vilde være, at Forsagelse og Tro ombyttedes ved Daaben¹⁾.

I hvad Slægtskab staar nu Niceta til de samtidige Forfattere med Hensyn til Abrenuntiationens Ordlyd? Dobbeltledetheden viser hen til ambrosiansk Paavirkning, og i samme Retning viser det hyppige »abrenuntio«; men da baade Hexaëmeron, »de mysteriis« og »de sacramentis« mangler »pompis«, føres vi til »rituale Ambrosianum«, hvorfra det kun adskiller sig ved, at Niceta har »operibus ejus«, hvor »rituale Ambrosianum« har sæculo. Det ser da, trods Kattenbusch, snarest ud, som om Niceta har Berøringspunkter med Ambrosius, men i andre Henseender skiller sig fra ham. Hans Udtryk er da, knyttede sammen med ambrosianske, vandret ud i Verden ad den af Duchesne paaviste Vej, saaledes at den ret ukendte daciske Biskop kommer til at præge Verdens Liturgier langt hen i Tiden.

Imidlertid er det ikke selve Niceta's Udtryksform, der er gaaet videre, men det er »hans Skole«, der har haft størst Livskraft. I denne Formular er nemlig et »omnibus« foran »pompis«, og med denne Tilføjelse, men uden Englene, er den da gaaet ud i Verden. Maaske har den allerede virket paa Gelasianum, eller dette har haft fælles Kilde med den, der har omdannet Niceta's Udtryk; i hvert Fald kan man med stor Sikkerhed trække en Forbindelseslinje over Niceta—Cod L—Cæsarius—Maximus af Turin—Eligius til Gelasianum; ligeledes over Salvian, Ildefonsus, Martin af Bracara o. s. v.

---

¹⁾ P. C. Kierkegaard: Samlede Skrifter. I, 257.

§ 42.

Augustin.

(354—430.)

Det er af Caspari paavist¹⁾, at *Augustin* muligvis bruger to Symboler, nemlig et fra hans Menighed i Hippo Regius og det milanesiske, og undertiden blandes disse to; men med Hensyn til Forsagelsesformularen følger han afrikansk Skik, idet han i S. 215²⁾ benytter det gammelkendte »diabolo, pompis et angelis ejus,« altsaa Tertulians med den andetstedsfra³⁾ kendte Ændring af »pompæ« til »pompis«. Hertil er knyttet den een Gang sammen satte Form »renuntiantes«. Dette er selvfølgelig en Bestyrkelse for Kattenbusch's Hypotese om det anonyme Symbols Herkomst; men ganske vist kan man ikke gaa ud fra, at Abrenuntiation og Symbol altid følges ad i Traditionen.

Den samme Formular findes ogsaa i »de agone christ.« I⁴⁾ og skinner igennem flere andre Steder.⁵⁾ Der kunde maaske ogsaa findes en Antydning af, at han har benyttet en Formular, der har indeholdt »sæculum« eller »mundus«, saaledes som det findes hos hans Lærer Ambrosius⁶⁾; men det ene Sted anføres udtrykkeligt som Citat: tales mali, ... qvales sanctus Cyprianus commemorat, sæculo verbis solis et non factis renuntiantes⁷⁾. Det andet Sted

¹⁾ Kattenb. 1, 91.

²⁾ Maurinerudg. V. 949. »Renuntiantes enim diabolo, pompis et angelis.«

³⁾ Den karthagiske Anonym § 43. ⁴⁾ C. S. E. L. 41, 102.

⁵⁾ *Renuntiare*. De pecc. mer. et rem. 1, 34, 63. M. S. L. 44, 146. Ep. 194, X, 43, ib. 33, 889. De pecc. origin. 40. 6. C. S. E. L. 44, 408. — Djævelen og hans Engle: de ag. Chr. V. 5, C. S. E. L. 41, 106. De nupt. & concup. I, 20, 20. C. S. E. L. 42, 235.

⁶⁾ S. 206 f. f.

⁷⁾ De fide et op. XXVII, 44. C. S. E. L. 41, 97. Paa den anden Side er der ved Zeno og Ambrosius bemærket en Forbindelse mellem den norditalienske Kirke og Cyprian, saa at i og for sig behøver Citatet ikke at betyde andet end at Augustins ligesom Ambrosius's Sprogbrug er støttet til Cyprian.

forklares »mundus« at være indbefattet i Djævelens »pompæ & angeli«¹⁾. Den naturligste Forklaring vil da være, at Augustin i de Skrifter, vi kender, kun har benyttet een Abrenuntiationsformular.

Hvilken Betydning har nu Forsagelsesløftet haft for Augustin? Det maa straks bemærkes, at det ingenlunde træder saaledes i Forgrunden som f. Eks. hos Tertullian; ja, i Virkeligheden spiller det en overordentlig lille Rolle i hans uhyre Produktion; det ringe Antal Steder, hvor det omtales eller berøres, er i og for sig Bevis nok. Men det indtager heller ikke nogen klar Stilling, hvor det omtales. Man er uvilkaarlig spændt paa at se, om det hos Augustin sættes i Forbindelse med Arvesynden, om det gamle Hensyn til Afguderne endnu gøres gældende, eller om det særlig opfattes som Løfte om et helligt Liv. — Ingen af Delene er særlig fremtrædende. Hensynet til Afgudsdyrkelsen synes med en enkelt Undtagelse²⁾ endog ganske at være forsvundet. Hellighedsløftet fremtræder særlig ved Voksendaab. Men nu Arvesynden! Her møder os den Mærkelighed, at Augustin lægger ubetinget mere Vægt paa Eksorcismen og Ekssuflationen³⁾, hertil knyttes undertiden Abrenuntiationen som en Tilføjelse, men uden det Skel, man senere plejede at sætte, idet man betragtede Eksorcismen som Kirkens Handling overfor Kompetenten, men Abrenuntiationen som dennes selvbevidste Svar paa Kirkens Spørgsmaal. —

Dette hænger sammen med, at Arvesynden særlig har Interesse ved Barnedaaben, mens det jo ved Voksendaab praktisk set er ligegyldigt, om det er Arvesynd eller aktuel Synd, der tilgives. Ved Barnedaab hævder Augustin kraftigt, at det er Sakramentets Kraft og Kirkens (ofte

¹⁾ *Mittitur diabolus foras, quando ex toto corde renuntiatur huic mundo. sic enim renuntiatur diabolo, qui princeps est hujus mundi, cum renuntiatur corruptelis et pompis et angelis ejus. De ag. chr. I. C. S. E. L. 41, 102.*

²⁾ Se nedenf. S. 227.

³⁾ Jfr. Espenberger 27.

= Faddernes) Tro og Kærlighed, der bærer Børnene¹⁾, saa det er da ikke underligt, at Skellet mellem Aktivitet og Passivitet er udvisket (se nedenfor²⁾) angaaende Muligheden for, at Svaret paa Forsagelses- og Trosspørgsmaalene har lydt i tredje Person). — Ved Talen om Syndstiltgivelsen i Daaben gaar Augustin flere Gange ud fra Col. 1,¹³ (friede os ud af Mørkets Magt og satte os over i sin elskede Søns Rige): *Ab hac igitur potestate tenebrarum, quarum est diabolus princeps, id est a potestate diaboli et angelorum ejus, quisquis erui cum baptizantur negaverit parvulos ipsorum ecclesiæ sacramentorum veritate convincitur, quæ nulla hæretica novitas in ecclesia Christi auferre vel mutare permittitur, regente atque adjuvante capite totum corpus suum, pusillos cum magnis. In veritate itaque, non in falsitate, potestas diabolica exorcizatur in parvulis, eique renuntiant, quia per sua non possunt, per corda et ora gestantium . . . . . fiant ex filiis hujus sæculi filii dei*³⁾. Han ser i den gængse Eksorcisme ved Daaben et Bevis for Arvesyndens Virkelighed, ellers gjaldt Eksorcismen jo intet, og »*quomodo . . . dicturus erit eum renuntiare diabolo, cujus in eo nihil esset?*«⁴⁾ og Bekendelsens »Syndernes Forladelse« viser det samme. — Ligeledes: *ipsa . . . sanctæ Ecclesiæ Sacramenta satis indicant, parvulos a partu etiam recentissimos per gratiam Christi de diaboli servitio liberari. Excepto enim quod in peccatorum remissionem, non fallaci, sed fideli imperio baptizantur, etiam prius exorcizatur in eis et exsufflatur potestas contraria; cui etiam verbis eorum a quibus portantur, se renuntiare respondent*«⁵⁾.

Et andet Bevis ud fra Daabsskikken er, at skønt hans pelagianske Modstandere ikke nægtede Børn Daaben, var de dog inkonsekvente nok til at bibeholde deres Mening, at Menneskeslægten ikke holdes i Skyld ved det første

¹⁾ F. Eks. Ep. 98. C. S. E. L. 34, II, 531 f. ²⁾ S. 230.

³⁾ De nupt. et conc. I, XX, 22. C. S. E. L. 42, 235 f.

⁴⁾ De pecc. merit. et rem. I, 34, 63. M. S. L. 44, 146 ff.

⁵⁾ De pecc. or. 40, 6. C. S. E. L. 42, 203.

Menneskes Brøde¹⁾. Selv Pelagius siger: isdem sacramenti verbis debere baptizari infantes quibus et majores²⁾.

Et Par andre Eksempler: »Si verum est . . . te infantulum baptizatum, etiam tu quamvis a tuis propriis peccatis innocens . . . profecto exorcizatus et exsufflatus es, ut a potestate erutus tenebrarum³⁾ transfereris in regnum Christi«⁴⁾ . . . »cum exorcizantur et cum ei se per eos, a quibus gestantur, renuntiare respondent a diaboli dominatione liberari«⁵⁾.

Alt dette gælder jo Barnedaab; ved Voksendaab gælder principelt samme Anskuelse, men, som tidligere berørt, det er mindre karakteristisk: »gratiam percepturi suis nominibus datis abstinentia, jejuniis exorcismisque purgantur«⁶⁾, her er jo andre med Katekumenatet sammenhængende Ting kommet til.

— Man venter da, at Augustin vilde lægge stor Vægt paa Forsagelsesløftet som Spore til kristeligt Liv. Særlig kunde den tidligere berørte Polemik med *Hieronymus* pege i denne Retning. Den berører jo forresten et Problem paa Missionsmarken den Dag idag og har derfor Interesse. Hieronymus havde hævdet, at man først efter Daaben behøvede at belære om den kristelige Etik⁷⁾. Augustin siger da, at »nogle« mener »indiscrete omnes admit-tendos esse ad lavacrum regenerationis« . . . »verbi gratia, si quisquam meritrici adhæret, non ei prius præcipiatur, ut ab ea discedat et tunc veniat ad baptismum, sed . . . postea doceatur, quam sit hoc malum, jamque baptizatus de mutandis in melius moribus instruatur.«⁸⁾ Dette kan tilstedes, naar Døden truer nogen; da kan han tro de »paucissima verba« og modtage Sakramentet, for at han, hvis han skal forlade dette Liv, kan gaa herfra befriet

¹⁾ De pecc. or. C. S. E. L. 42, 147. ²⁾ Ib. 42, 167.

³⁾ Col. 1, 13. ⁴⁾ Contra Jul. I, IV, 14. M. S. L. 44, 649.

⁵⁾ Ep. 194, X. 43. M. S. L. 33, 889.

⁶⁾ De fide et op. VI, 8. C. S. E. L., 41, 43.

⁷⁾ Se Bemærkningerne S. 216 ff.

⁸⁾ De fide et op. C. S. E. L. 41, 35.

for alle de forbigangne Synders Skyld; men Augustin hævder, at det jo er en ganske anden Ting med dem, der paa regelmæssig Vis kommer til Daaben. »Eller skulde vi ikke betragte, hvordan de andre, der hvert Aar kommer til Genfødselsens Bad, er i de Dage, i hvilke de katekiseres, eksorciseres, undersøges¹⁾, — med hvilken Aarvaagenhed de kommer sammen, af hvilken Iver de brænder o. s. v.« — Hvis det ikke da er Tid til at sige, hvilket Liv der svarer til et saa stort Sakramente, som de ønsker at modtage, hvornaar vil det da være Tid?²⁾ Naar Modstanderne indvender, at Apostlene kun lærte dem Tro og derpaa »morum præcepta«³⁾, viser Augustin, at Peter i Apostlenes Gerninger 2,38 begynder med »agite pœnitentiam« 3: vitæ veteris spoliatio⁴⁾. Nej, tværtimod er Loven ikke givet saadan, at Israel før Overgangen over det røde Hav fik Befaling til at vogte sig for Afguderne og bagefter skulde høre om: Ær din Fader og din Moder o. s. v.⁵⁾ Denne Bemærkning om Afguderne falder højst forunderlig paa dette Sted; (man maa jo tænke paa det 1ste Bud). Augustin regner altsaa Afvisningen af Afguderne med til Trosindholdet. Hvis han da havde den fjerneste Forstaaelse af, at Forsagelsesløftet gjaldt Afgudsdyrkelsen, maatte Forsagelsen da regnes med til »Troen«. Andensteds⁶⁾ vil det ses, at saaledes er det virkelig Tilfældet.

Men Augustin gaar trøstigt videre i sin Udvikling, og han nævner endog Afgudsdyrkelse som en af de tre Synder, der ikke kan afvaskes ved Almisser, men som kræver »ydmygere Bod«, nemlig »Ukyskhed, Afgudsdyrkelse og Mord«⁷⁾, og han arbejder stadig videre paa Grundlag af, at da »agite pœnitentiam« hører med til Daabens Forberedelse, er Spørgsmaalet om Ethos hermed afgjort. Men nu indtræffer der — for Augustin øjensynlig ganske ubevidst — at han i den nærmere Udførelse af Spørgs-

¹⁾ Scrutantur.

²⁾ Smstds. VI, 9. S. 44. ³⁾ VII, 11, S. 47. ⁴⁾ VIII, 12, S. 49.

⁵⁾ XI, 17. S. 56. ⁶⁾ S. 230. ⁷⁾ XIX, 34. S. 79.

maalet alligevel sætter Boden bagefter Troen. Her er nu ikke Tale om, hvad der er selvfølgelig i ethvert Gennembrud til Kristendom, nemlig at der allerførst maa være en vis Tro, for at Mennesket overhovedet skal vende sig til Gud; men her er Tale om Daabens Udførelse: iste... ordo est, ut baptizandi credant in deum patrem et filium et spiritum sanctum eo ritu, quo symbolum traditur, et a mortuis operibus agant pœnitentiam.« &c¹⁾ Her kommer jo de gode Gerninger efter Troen — ganske naturligt, naar der tales om Kristenlivets Kaar, men ganske uforstaaeligt, naar der tales om en Daabsritus, hvor en Abrenuntiation, der er et Løfte om Bod og Bedring, gaar forud for Trosbekendelsen. Gaar Abrenuntiationen paa Afskaffelsen af Afgudsdyrkelsen, da er den paa sin rette Plads forud for Bekendelsen; er den et Løfte om et kristeligt Liv, da bør den følge efter, omtrent saaledes: »I Troen paa Gud Fader, Gud Søn og Gud Helligaand forsager jeg o. s. v.« —

Men er der overhovedet i »de fide et op.« Tale om Abrenuntiationen? Den nævnes kun et eneste Sted, nemlig paa Bogens allersidste Blad; men det kan ikke benægtes, at hele Tendensen i Skriftet peger henimod Forsagelsen. Augustin har først søgt at finde en almindelig bibelsk Begrundelse af sit og Kirkens Standpunkt og peger da til Slut paa, at selve Daabshandlingen har medført et Løfte om »mores« og altsaa forudsætter moralsk Belæring. — Men interessant er det jo, at han — ligesom mange senere — uvilkaarlig ombytter Faktorerne. At man før Augustin og i Østen kunde sige »jeg forsager« i Betydning »jeg vil forbedre mig« forud for »jeg tror« — det kan forklares i en Tid, hvor Spørgsmaalet om Forholdet mellem Menneskets Frihed og Guds Forudbestemmelse ikke var ret fremdraget; for en Augustinus er Tanken om Forsagelse før Tro i for sig en Umulighed.

Imidlertid gaar Augustin ud fra Abrenuntiationen som

---

¹⁾ Smstds. XX, 36. S. 81.

noget givet, og han henviser til, at Abrenuntiationen er Begyndelsen til en helt ny Livsførelse. Det, som man under Paakaldelse af Frelserens Navn har gjort imod de døbte, skal disse fuldende i deres Hjerters Prøvelse og Bekymring: »Vi modstaar den gamle Fjendes Svig ved Bønnen til Gud og Trusler; I skal staa fast ved Bønner (votis) og eders Hjertes Sønderknuselse, for at I kan ud-rives af Mørkets Magt og overføres i hans Herligheds Rige... I skal ved eders Bortvendelse (jfr. Skikken at vende sig mod Øst efter Forsagelsen) og fromme Forsagelse erklære ham (Djævelen) den herligste Kamp.«¹⁾ Man bør tro, at vi kæmper mod Djævelen og hans Engle²⁾; Kampen bestaar i Verdens Fornægtelse: *mittitur... diabolus foras*³⁾, *quando ex toto corde renuntiatur huic mundo. sicut enim renuntiatur diabolo, qui princeps est huius mundi, cum renuntiatur corruptelis et pompis et angelis ejus*⁴⁾. Denne Forsagelse skal fornyes, ligesom ogsaa Bekendelsen: *Accepistis ergo, et reddidistis, quod animo et corde semper retinere debetis, quod in stratis vestris dicatis, quod in in plateis cogitetis, et quod inter cibos non obliviscamini; in quo etiam dormientes corpore corde vigiletis. Renuntiantes enim diabolo, pompis et angelis ejus mentem atque animam subtrahentes, oblivisci oportet præteritorum, et vetustate prioris vitæ contemta, cum novo homine vitam quoque ipsam sanctis moribus innovare*⁵⁾.

Dog maa det siges, at Forsagelsen kun sporadisk medtages som Støtte for Fordringen om kristeligt Liv; som Regel er den ikke nævnet, f. Eks. ikke i »de catechizandis rudibus« og i Symbolfortolkningerne, f. Eks. de fide et Symbolo, og kun saare sparsomt i Daabssermonerne⁶⁾. — I Virkeligheden bliver man vist nødt til at blive staaende ved, at Augustin ikke har følt Trang til

¹⁾ Sermo 216, 6 (Ad competentes) Opp. V, 956.

²⁾ De ag. chr. V, 5. C. S. E. L. 41, 106. ³⁾ Johs. 12, 31.

⁴⁾ De ag. chr. I. C. S. E. L. 41, 102.

⁵⁾ S. 215, I. Opp. V. 949. ⁶⁾ Serm. 212 ff.

helt at klare Abrenuntiationens Betydning og kristelige Værd. Snart knyttes den sammen med Eksorcismen og Ekssufflationen, snart sammen med Trosbekendelsen. Snart føles den som et Uddrag af Skriftens Formaninger, der kun for at lette Hukommelsen er sat i en letfattelig, kort Formular¹⁾, snart er den et Vidnesbyrd om Arvesyndens Tilgivelse. Man kan ikke sige, at dens forskellige Opfattelse afhænger af, at han snart taler om Barnedaab, snart om Voksendaab, skønt selvfølgelig de forskellige Momenter faar forskellig Vægt i de to Tilfælde; men han hævder jo bestemt, at voksne og Børn døbes ganske med samme Ord: Selv Pelagius siger: »iisdem sacramenti verbis debere baptizari infantes quibus et maiores«²⁾, og til de samme Ord skulde vel svare samme Virkelighed. — At der bruges »samme Ord« gælder dog, forsaavidt der menes hele Daabsritualet, ikke hele den kristne Verden. Der er tydelige Vidnesbyrd om, at man i Numidien³⁾ ved Barnedaab har givet Svaret »credit«, følgelig ogsaa »han forsager«. Hos Augustin selv findes kun den sædvanlige Udtryksmaade, ogsaa ved »parvuli«: »verbis eorum a quibus portantur, se renuntiare respondent«⁴⁾ men han indvender intet mod den numidiske Skik; maaske dog kun, fordi der stod vigtigere Ting paa Spil. *Bonifacius af Cataqua* havde stillet Augustin nogle ret ubehagelige Spørgsmaal om Barnedaabens Berettigelse, i hvert Fald med det gældende Ritual. Han havde nemlig spurgt, om Forældre skader deres døbte Børn ved at ofre for dem til Afguderne. Heri laa jo underforstaaet, at hvis en saadan ugudelig Handling ikke skadede, kunde det fromme Løfte, Forældrene paa Børnenes Vegne aflagde ved Daaben, heller ikke gavne. Augustin svarer med Hes. 18,4: »Den Sjæl, som synder, den skal dø«, men: »Skylden meddeles ikke saaledes ved en andens Vilje, som Naaden meddeles ved

1) Serm. 212. 2) De pecc. or. I, 1. C. S. E. L. 42, 147.

3) Caspari: Ungedr. 299.

4) De pecc. or. 40, 6. C. S. E. L. 42, 203.

Helligaandens Enhed«¹⁾. »De smaa frembæres nemlig til at modtage den aandelige Naade, ikke saa meget af dem, ved hvis Hænder de bæres (skønt ogsaa af dem, hvis de selv er gode og troende) som af hele de helliges og troendes Samfund« (societas)²⁾. Det er ikke den fysiske Forbindelse mellem Fadder og Barn, der er det afgørende: »Du ser jo, at mange ikke frembæres af Forældrene, men ogsaa af hvilkesomhelst fremmede, saaledes frembæres Slavebørn ofte af deres Herrer, og Hittebørn opsamles af hellige Jomfruer og fremstilles af disse«³⁾. Bonifacius spørger nu: »Hvis jeg stillede et lille Barn foran dig og spurgte, om det, naar det voksede til, vilde blive rent eller om det ikke vilde blive Tyv, vil du uden Tvivl svare: »Det ved jeg ikke«, og om det i samme spæde Alder tænker paa godt eller ondt, vil du sige: »Det ved jeg ikke«. Hvis du da ikke vover at love noget om dets fremtidige Sæder og dets nuværende Tanke, hvad betyder da det, at naar de fremstilles til Daab, Forældrene svarer som Garanter (fidedictores) og siger, at de gør, hvad hin Alder ikke kan tænke, eller hvis den kan, hvad der er skjult? Thi vi spørger den, af hvem han fremstilles, og siger: Tror han paa Gud? om den Alder, der ikke ved, om der er en Gud; de svarer: Han tror o. s. v.« — Derfor undrer jeg mig over, at Forældrene i disse Ting svarer saa tillidsfuldt for den lille, at de kan sige, at han gør saa meget godt, som den døbende i Daabstimen spørger om; men hvis jeg i samme Time vilde indskyde: »Vil han blive ren eller vil han blive en Tyv?«, da ved jeg ikke, om nogen tør sige, om han bliver noget af dette eller ej; men han vil uden Betænkning svare, at han tror paa Gud, og at han omvender sig til Gud«. — Bonifacius beder om Svar og føjer lidt spydigt til: »ita ut non mihi de consuetudine præscribas, sed rationem reddas«⁴⁾. — Her spørges øjensynligt baade om Forsagelse og Tro; Talen om Tyven

¹⁾ Ep. 98. C. S. E. L. 34, 2, 521 f. ²⁾ Ib. 525. ³⁾ Ib. 527 f.

⁴⁾ Ib. 528.

viser i sin Sammenstilling med »om han tænker o. s. v.« hen til Abrenuntiationen, og man vil da tillige se Forsagelsesløftet i »omvender sig til Gud«, ganske vist først efter Troen; men det er jo ikke ukendt i Augustins Tankegang¹⁾. Der er næppe Grund til her at finde en Slags Syntage; dertil staar Stedet for isoleret, og selv i saa Fald er Faktorernes Orden afvigende fra deres rituelle Plads. Imidlertid har Bonifacius ramt lige i Pletten ved at paapege Modsætningen mellem Katekumenpraksis²⁾ og Barnedaab. Han er ikke saa bundet som Augustin af den Autoritet, der ligger i den kirkelige, man kunde næsten sige, folkekirkelige Praksis: »Du skal ikke give mig Forskrifter om en Sædvane, men give mig en Grund.« Hans Indvending gælder ligefuldt, enten man bruger den sædvanlige Tiltale til Barnet, eller man taler til Fadderne om Barnet; Vanskeligheden ligger i, at der baade i Forsagelse og Bekendelse indeholdes et Løfte. Hvis Abrenuntiationen da gjaldt Religionsskiftet (Afsværgelsen af Hedenskabet) d. v. s. hørte med til Trosindholdet som dettes negative Side, kunde man med nogen Ret svare paa Barnets Vegne, for saa vidt man da antog det udbøbte Barn for at staa under Djævelens Herredømme; thi da vilde der i den kristelige Opdragelse ligge en vis Garanti mod Tilbagefald til Hedenskabet; ligeledes kan der svares Ja paa Trosspørgsmaalet under samme Forudsætninger; men tages Abrenuntiationen som et Løfte om Livets Bedring, staar vi den Dag idag overfor den samme Vanskelighed som Bonifacius. — Augustinus kan heller ikke klare Spørgsmaalet; han tier nemlig ganske med Hensyn til Abrenuntiationen. Ud fra sit Standpunkt kan han heller ikke forsvare den ved Barnedaaben; det er jo en ganske anden Ting, at man — saaledes som han anbefaler — senere i Livet benytter Ordene: »Jeg forsager Djævelen o. s. v.« Man vil let se dette ved at kaste et

¹⁾ Se foruden det S. 228 nævnte tillige Ep. 98, S. 531.

²⁾ Jfr. Justin's: de som love at kunne o. s. v. S. 76.

Blik paa Augustins Forsvar for Trosbekendelsen i Barnets Navn: »Skønt det ikke er den Tro, der bestaar i de troendes Vilje, der gør den lille troende, gør dog selve Troens Sakramente det. Thi ligesom man svarer, at de tror, saaledes kaldes de ogsaa troende, ikke fordi de med Sindet samtykker i Sagen selv, men ved, at de faar Del i selve Virkelighedens Sakramente¹⁾. Men naar Mennesket begynder at skønne, vil det ikke gentage hint Sakramente, men forstaa det, og tildannes til dets Sandhed med en dermed samstemmende Vilje. Saalænge Mennesket ikke kan dette, vil Sakramentet gælde til dets Beskyttelse mod modstridende Magter og gælde saa meget, at hvis det, før det kommer til Skels Aar, forlader dette Liv, ved selve Sakramentet, idet Kirkens Kærlighed giver det sin Anbefaling, ved kristelig Hjælp befries fra hin Fordømmelse, der ved eet Menneske er indkommet i Verden²⁾«. — Man forstaa Augustins Forsvar for Trosordet, udtalt af Fadderne paa Barnets Vegne; men man vil ogsaa let se, at et Forsvar for Abrenuntiationen i Betydning af »agere pœnitentiam« kan ikke føres saaledes, og desuden, at han fatter Trosbekendelsen som afgørende, siden han saa let gaar hen over Abrenuntiationen. Han nævner den nemlig ganske vist i »contrariæ potestates«; men han motiverer den ikke, og det, Bonifacius spørger om, er det for Barnet fremtidige, ikke

¹⁾ Non rem ipsam mente adnuendo sed ipsius rei sacramentum percipiendo. — Med Hensyn til »sacramentum rei« maa ses hen til, at A. i det foregaaende taler om »sac. fidei«, »sacr. conversionis«, og siger med Henblik paa Rm. 6, 4: »Sacramentum« tantæ rei non nisi eiusdem rei vocabulo nuncupavit (apostolus). En passende Gengivelse af dette skruede Udtryk: »sacr. rei« er der givet af Kattenbusch i P. R. E. 19, 411, 10: Das »Sacrament des Glaubens« macht das Kind zu einem Gläubigen und »ist« der Glaube desselben. — Jfr. hertil: Si . . sacramenta quondam similitudinem rerum earum, *quarum sacramenta sunt*, non haberent, omnino sacramenta non essent. Ep. 98. C. S. E. L. 34, 2, 531.

²⁾ Rm. 5, 18. Ep. 98. C. S. E. L. 34, 2, 531 f.

det, der ved Daaben lægges tilbage. Naturligvis er der ved »contrariæ potestates« Tale om Abrenuntiationen; men det har her intet at gøre med det fremtidige Hellighedsliv, men maa ifølge hele Sammenhængen, hvor der ikke kan tales om aktuel Synd, henføres til Tanken om, at det uøbte Barn som født med Arvesynd staar under Djævelens Herredømme. Hedningebørns Daab kan der næppe være Tale om; vi hører ganske vist om, hvordan man løskøbte hedenske Slavebørn for at lade dem døbe; men hvis de blot nogenlunde har kunnet nemme, er dog sikkert et Ophold i en Missionsskole gaaet forud, det bliver altsaa faktisk Voksendaab.

Denne Tro, at selv Barnet af kristne Forældre er et Djævelens Barn, har trods 1. Cor. 7,¹⁴, hvordan dette Apostelord saa end skal udlægges, levet i mange Hundrede Aar, og den lever endnu mange Steder og er i Virkeligheden den eneste Motivering for Forsagelsen ved Barnedaaben, hvis Forsagelsen da ikke tages som et Hellighedsløfte.

Det vil da ses, at Augustin med al sin Uklarhed angaaende Forsagelsens Stilling og Betydning er et ganske overordentlig interessant Vidnesbyrd om, hvorledes Forholdene stiller sig i Tider og under Forhold, hvor Barnedaab og Voksendaab udføres Side om Side: alt veksler efter det forhaandenværende Behov, dels er Forsagelsen en Afsigelse af Hedenskabet, dels Løfte om kristeligt Liv, dels en Akt, hvorved Barnet udrives af Mørkets Rige, altsaa dels en Kirkens Handling overfor Baptizanderne, dels Baptizandernes Handling mod Gud (Kirken). Efterhaanden som Barnedaaben vinder Sejr, kan Tanken om Hedenskabet kun opretholdes paa Missionsmarken; hvor pelagianske Tanker hersker som i hele Middelalderen, er den et Udtryk for et Løfte om et helligt Liv, — dette dog oftest blandet med den eneste Opfattelse, der passer til et augustinsk Standpunkt: Befrielse fra Arvesyndens Skyld, og dette endda kun ved, at man indskyder det Mellemlid, at Kirken, repræsenteret ved Fadderne, svarer

og derved gaar i Borgen for den nydøbte, til denne selv kan staa ved 'sit Løfte.

— Der er i det foregaaende omtalt to Dele, der ikke tidligere har været Genstand for udførlig Omtale, nemlig de saakaldte »scrutinia« og Korstegnets store Betydning. Imidlertid er begge Dele behandlede udførligt hos andre Forfattere, og vi skal da nøjes med en kort Gengivelse af disses Resultater.

1) Det vil af det foregaaende være klart, at hos Augustin er ved Eksorcismen Hensynet til Hedenskabet traadt i Baggrunden for Hensynet til Synden, særlig Arvesynden. For de voksnes Vedkommende gjaldt det da at konstatere en Sindsændring, en Forandring i deres »mores«. Dette giver Anledning til de saakaldte »scrutinia«. Hos Augustin omtales, at Baptizanderne »scrutantur¹⁾«, og hos ham har dette Udtryk reel Betydning; men det vil ses, at denne virkelige Undersøgelsestid, der maaske har sine Spirer saa langt tilbage som hos Justinus²⁾, efterhaanden bliver noget ganske andet, idet de kommer til at hæve sig paa Katekesernes Bekostning. Scrutiniernes Opstaaen og Historie er bedst behandlet af Wiegand³⁾: Paa Augustins Tid, er Scrutinierne en Prøve, der særlig gaar ud paa at undersøge Baptizandernes indre Tilstand. Ved denne Prøve benyttes Eksorcismen i alle deres Former (incl. Korstegn, Blæsning o. s. v.) til at bryde Djævelens Magt, og derfor kan disse for saa vidt kaldes scrutinia, som man herved kan se, i hvor høj Grad Satan endnu har Magt over Daabskandidaterne. Paa samme Maade var Eksorcismen benyttet af Gregor af Nazianzos og Kyrillos af Jerusalem. Wiegand anfører Udtryk fra Leo den Store og Johannes Diakon, der viser, at scrutinia paa de-

---

¹⁾ De fide et op. VI, 9. C. S. E. L. 41, 44, lignende Udtryk Serm. 216.

²⁾ Jfr. ὁπισχῶν τῷ S. 76 og den der fremsatte Fortolkning.

³⁾ Se Dölgers Dom herom i »Exorz.« S. 44.

res Tid endnu havde denne Betydning¹⁾. Men iøvrigt vil Scrutiniernes og deres senere Skæbne i Kirken — hvorledes der fra 6.—7. Aarhundrede udvikler sig et rent Skinkatekumenat²⁾ — have meget ringe Betydning for vort Arbejde, og da de er overordentlig grundigt behandlede af Dölger³⁾, Wiegand⁴⁾ og Kunze⁵⁾, vilde en Gennemgang af disse Skikke ikke blive andet end et Referat.

2) Det samme gælder Korstegnets Historie. Vi behøver blot at henvise til Dölgers »Sphragis«. Her hævdes Muligheden for, at »Beseglingen« 2. Cor. 1,²¹⁻²², Ef. 1,¹³, 4,³⁰ tyder paa en allerede i Aposteltiden gængs Daabsbetegnelse⁶⁾, og i hvert Fald bliver σφραγίς Daabsbetegnelse allerede fra Midten af 2. Aarhundrede⁷⁾. »Den ældre kristelige Daabsbetegnelse σφραγίς synes ikke at have sluttet sig til et legemligt signum, i det mindste har vi indtil videre intet Bevis derfor; men den Maade, hvorpaa man taler om Daabsseglet, viser, hvor stærkt det af Profansproget tagne Ord (man brugte jo σφραγίς til at betegne Ejendoms-, Kultus- og Tjenesteforhold) har paavirket Daabsteologiens Udtryksmaade. Sammenligningen med Møntpræget, Dyrenes Brændemærkning og Tegning, Slave- og Militærtegningen vender her stadig tilbage«⁸⁾. Senere bruger man »Seglet« om Korstegnet (Athanasios, Kyrillos af Jerusalem, Gregorios Thaumaturgos) ja, man kan endog gaa tilbage til andet Aarhundrede (Johannes-Akterne, Tertullian)⁹⁾. Korsbetegnelsen faar da større og større Selvstændighed¹⁰⁾, og paa Augustins Tid er den det Middel, hvorved Kirkens nye Medlemmer er »concepti in

1) Stell. 14. »Scrutinia dictitantur. Perscrutamur enim eorum corda per fidem, utrum menti suæ post renuntiationem diaboli sacra verba defixerint; utrum agnoverint futuram gratiam Redemptoris; utrum se credere fateantur in Deum patrem omnipotentem. Johs. Diac. M. S. L. 59, 402.

2) Ib. 183. 3) Ex. 44 f. 103 ff.

4) Anf. Skr. 14 ff. 110. 145 f. 171. 177. 245.

5) Uebergabe 12 ff. 6) Anf. Skr. 79. 7) Ib. 80—98 ff.

8) Ib. 170. 9) Ib. 173. 10) Ib. 181.

utero ecclesiæ«, — hvorfor Overgangen er sket til, at en Katekumen bliver staaende ved en »Primsigning« for ikke at underkaste sig Kirkens Love fuldtud. Den sædelige Lakshed og Trangen til at bære Kappen paa begge Skuldre, — hvorpaa Konstantin den Store er det klassiske Eksempel — var nu paa en Maade lyst i Kuld og Køn: Eksorcismen og eksorcistiske Virkninger af Korstegnet træder nu for saa vidt foreløbigt i Daabens Sted, og man tør maaske i den tidligere¹⁾ omtalte Nødpraksis se et Udtryk for, at den egentlige Daab visse Steder er traadt i Skygge for de Riter, hvorved Katekumenatet indviedes²⁾. — Det vil nedenfor ses, hvorledes Primsigningen i Gelasianum³⁾ knyttes sammen med Bruddet med Hedenskabet og medfører en vis ubestemt Monotheisme, saaledes at der skabes en Slags kristelige »σεβόμενοι« (jfr. Act. 17,¹⁷).

§ 43.

Johannes Cassianus, Hilarius af Pictavi, Priscillian, Optatus af Milevi, en anonym karthagisk Formular, Salvianus, Petrus Chrysologus.

Samme eller lignende Afveksling som i de ambrosianske Skrifter mellem »renuntiare« og »abrenuntiare« findes hos *Cassianus* († 448); men ganske vist bruger han disse Ord kun om Forsagelsen af Verden: Klosterlivet⁴⁾. Munkeløftet kaldes her renuntiatio, Munkene renuntiantes eller conversi. Om Daabens Udførelse findes ingen Oplysninger, Cassian har ikke stor Interesse derfor; der tales kun en enkelt Gang om dens »generalis gratia.« — Men den galliske Munkefaders stærke Forbindelse med Østen kan

¹⁾ S. 190 f.

²⁾ Se iøvrr. Dölger: Sphragis passim. Wiegand: Stellung 9. 54. 158. 220 o. a. ³⁾ § 54.

⁴⁾ Inst. IV, 1 ss. 34. 36—38 (M. S. L. 50, 151 f. 194. 196—98). VII, 15 (S. 303 f). Coll. III, 3, 6 ss. (S. 560 f. 363 f.). Korrektiv til Noten til Salvian: de gub. Dei (M. S. L. 53, 114).

gøre den ved Ambrosius¹⁾ anførte Hypotese (at ab- er en Gengivelse af ἀπο-) mere plausibel, — hvis Cassian da ikke har faaet sin Udtryksmaade fra Norditalien.

Derimod findes hos Ambrosius' noget ældre samtidige, den galliske Biskop, *Hilarius af Poitiers* († 367), den een Gang sammensatte Form. Her tales meget om »renuntiare«, men ligesom hos Cassian særlig med Hensyn til Opgivelsen af jordisk Rigdom; et enkelt Sted er der dog tydelig Tale om Daaben: ... regenerationis nostræ nativitate in hæc sacramenta juramus, renuntiantes diabolo, seculo, peccatis, cum interrogati respondemus...²⁾. Daabsløfterne sammenlignes med den Troskabsed, man kan aflægge til sin Næste³⁾. Det er altsaa den gamle militære Tanke, der endnu lever. — Formularen er øjensynligt ikke nøjagtigt anført; at »Synderne« skulde være et oprindeligt Led, maa betvivles, saa meget mere som der andetsteds findes Udtryk som »renuntiandum est sæculo omnibusque rebus ejus« og »si sæculum relinqvamus, si possessionis terrenæ labi renuntiemus;«⁴⁾ dog har »seculum« vist hørt med ligesom hos Ambrosius.

Fra Spanien kender vi i dette Tidsrum ligeledes endnu Formen »renuntiare«. *Priscillian* benytter den ret hyppigt;⁵⁾ men heller ikke hans Formular staar os klar. Saa meget kan dog ses, at det, han ser i Forsagelsen, sættes i Forbindelse med 1. Johs. 2,¹⁶, thi idet han opstiller »sæculi opera« mod »Dei verba«, nævner han hine som »oculorum voluntas« og »Zabolicæ pompæ«⁶⁾; dog ser han ikke blot paa de lokkende Fristelser, men ogsaa paa de truende »nihil interest diabolo, utrum metu malorum an persuasione feliciū alienatæ a deo vitæ peccati occasio et materia præstetur,« Rm. 7,^{8,11}.

¹⁾ S. 207. ²⁾ Tr. in XIV Ps. 14 (M. S. L. 9, 306 ff.).

³⁾ Ligeledes: Ad Const. Aug. Lib. II, ib. 566 f.

⁴⁾ In ps. CXVIII, VIII, 2, 5. Ib. 552 f.

⁵⁾ F. Eks. Tract I, VII, X, C. S. E. L. 18, 13. 83. 94. 99.

⁶⁾ Ib. 99.

I Nordafrika benyttes samme Udtryk. Hos den numidiske Biskop *Optatus fra Milevi* ser vi, at han har benyttet den gamle Form »renuntiare«. ¹⁾ Hans Formular kender vi imidlertid ikke, og han synes at have ringe Interesse for Abrenuntiationen, da han adskillige Steder undlader at bruge den som Grundlag, hvor man egentlig ventede det.

Noget yngre er sandsynligvis det under Augustins Navn opbevarede, rimeligvis karthagiske²⁾, Symbol, hvis Abrenuntiation har lydt: »Djævelen, hans Herlighed og hans Engle«: *Renuntiamus diabolo, pompis et angelis ejus*. Hoc audistis, hoc et vos professi estis, renuntiare vos *diabolo, pompis et angelis ejus*³⁾. Da Formularen her øjensynlig er gengivet ordret, kan der ikke lægges større Vægt paa, at der i umiddelbar Tilknytning hertil nævnes »dum ejus operibus renuntiatis, vehementius in vos ejus furias provocatis;« det er næppe andet end et sammenfattende Udtryk for hele Forsagelsens Indhold. »Pompæ« omtales ogsaa andetsteds⁴⁾, og i 2den Sermon fremføres ganske samme Forsagelsesløfte⁵⁾. Svaret paa Spørgsmaalet har været blot »renuntio«, ikke Gentagelse af hele Udtrykket⁶⁾. — Kattenbusch's Hypotese om Ordenes karthagiske Oprindelse bekræftes ved, at vi her for første Gang finder en nøjagtig Gengivelse af Tertullians Udtryk. (At pompa her sættes i Flertal, er næppe andet end højst et Udtryk for Mangfoldigheden af Djævelens Paafund). Yderligere Lighed med Tertullian findes i Udtrykkene om Gud og Englene som Medunderskrivere af Pagten⁷⁾, men endnu mere i den stærke Fremhævelse af Djævelens pompa. Hvis man endelig vil glæde sig over Hestene, Kuskene, deres Iver o. s. v., da har den, der bød En fornægte Djævelens Bram, heller ikke nægtet En denne Glæde. »Vi har som en aandelig Vognstyrer den hellige Profet Elias, der bøjede ud

¹⁾ De schism. Don. III, 11. V, 7. C. S. E. L. XXVI, 97 f. 133.

²⁾ Kattenb. II, 451.

³⁾ Augustini opp. VI, 556. ⁴⁾ Ib. 575—76. ⁵⁾ Ib. 569.

⁶⁾ Ib. 575 f. ⁷⁾ Ib. 575. Nærv. Skr. S. 38.

over det guddommelige Ildfirspand løb saaledes, at han naaede Himlens Maal.« Mod Skuespil advares saaledes: »Vi har meget smukkere Skuespil; i Stedet for den opdigtede, tordnende, utugtige Jupiter har vi den sande, Renhed lærende og Urenhed ødelæggende Kristus« o. s. v.¹⁾. Ligheden med Tertullian og Cyprian er her umiskendelig²⁾.

Hos Galleren *Salvianus* (ca. 400—480), hvis Virksomhed særlig faldt i Marseille, findes det dobbelt sammen satte Ord i en ejendommelig Sammenhæng. Han bruger ellers »renuntiare«³⁾; men, hvor Ordlyden gengives: *Abrenuntio diabolo, pompis, spectaculis et operibus ejus*⁴⁾. Dette viser hen til en Tid, hvor »abrenuntiare« er kommet ind i Formularen, mens dens ældre Form er beholdt i daglig Tale. — Forsagelsesløftet sættes her som den nødvendige Modsætning til Trosbekendelsen, den er »prima confessio«, og tilsammen kaldes de »symbola«: »renuntiatur diabolo, ut credatur Deo, quia qvi non renuntiat diabolo, non credit Deo, et ideo qvi revertitur ad diabolum relinquit Deum«⁵⁾. Udtrykket »renuntiare Deo« har Salvian dog ikke ret vovet at bruge. Ejendommeligt er, at pompæ og spectacula nævnes sideordnede; hidtil har jo det sidste været Forklaring til det første. Salvian har imidlertid ikke følt, at hans Formular indeholder overflødige Led; han siger endog, at baade spectacula og pompa er opera diaboli⁶⁾, saa at man, hvis ikke Ordlyden var anført, kunde have tænkt en Formular, kun indeholdende Djævelen og hans Gerninger.

Med Hensyn til Spørgsmaal og Svar synes han at have benyttet den Fremgangsmaade, at Baptizanderne paa

¹⁾ Smstds. 575—76.

²⁾ I Lighed med den hos Nilos (S. 166) og Greg. Naz. (S. 163) nævnte Skik at bruge Abrenuntiationen som dagligt Beskyttelsesmiddel mod de onde Magter findes her ligesom senere hos Cæsarius af Arelate Symbolet anbefalet til dagligt Brug. Se Katt. I, 53. 166. 446.

³⁾ De gub. dei VI, 6. M. S. L. 53, 114 f. flere Gange.

⁴⁾ Ib. ⁵⁾ Ib. 115. ⁶⁾ Ib. 114.

een Gang har svaret; »Jeg forsager Djævelen, hans Herlighed, Skuespil og Gerninger.« Saaledes forstaas lettest: »Utrique... rei simul renuntiasti et unum utrumqve esse dixisti.«

Et ganske morsomt Vidnesbyrd om, at den ældre Form »renuntiare« ogsaa i Norditalien benyttedes i det 5. Aarhundrede, findes i en Vittighed i Ravenna-Ærkebiskoppen, *Petrus Chrysologus*' († 445) 158de Sermon (de magis). Til Herodes' Ord til Magerne Mt. 2,^s: »Ite et interrogate diligenter de puero, et cum inveneritis, renuntiate mihi«, hvor »renuntiare« er benyttet i den ældgamle Betydning »melde tilbage«, følger Chrysologus: »Convenienter dixit: renuntiate mihi, qvia semper diabolo renuntiat, qvi pervenire festinat ad Christum; Christianus futurus a sacerdote cum audit: Renuntias diabolo? respondet: Renuntio¹⁾.« Mærkeligt er det forresten, at han i Omtalen af Daabshandlingen overfor Katekumenerne kun i Forbigaaende omtaler Forsagelsen ²⁾, mens Symbolet gennemgaas Led for Led. Muligvis hænger dette Forhold sammen med, at et Forsagelsesløfte er gaaet forud for det egentlige Katekumenat og derfor betragtes som tilstrækkeligt oplyst. Dette er særligt indlysende, naar man ser, at en stor Del Mennesker i Ravenna havde hengivet sig til den Uskik at nøjes med et livsvarigt Katekumenat for at slippe for de etiske Krav, Daaben stillede. Først i Dødstunden tog man mod Daaben. En eller anden Skik som Primsigning, maaske forbundet med Abrenuntiation, har da givet det løse Forhold, at man vel var udtraadt af Hedenskabet, men ikke indlemmet i Kirken ³⁾.

¹⁾ M. S. L. 52, 618. — Sprogbrugen svarer forresten godt til Kattenbusch's Bemærkning (anf. Skr. II, 443) »sachlich sind sie voraugustinisch«.

²⁾ M. S. L. 52, Sermo 59: Credimus in deum, si negamus deos, si renuntiamus idolis, si diabolum et ejus angelos abnegamus.

³⁾ Se nærmere Wiegand: Ap. Symb. 122.

GALLIKANSKE LITURGIER.

§ 44.

Indledning; det ambrosianske Ritual.

Med det 5. Aarhundrede er vi kommet til et Tidsrum, hvor man maa antage, at liturgisk Sæd og Skik almindelig fæstner sig, saaledes at den ikke mere er udelukkende afhængig af den udøvende Person; med andre Ord, man begynder at kunne tale om Ritualer og Liturgier i Vesten.

Ambrosius betyder her et Vendepunkt; ganske vist er det klart, og ogsaa paavist i nærværende Skrift, at der ikke er mange af Vestens Fædre, der ikke er paavirkede af Østens Teologi, enten ved personlig eller litterær Forbindelse; men Ambrosius bliver dog det egentlige Bindeled¹⁾. Der danner sig da i Løbet af de følgende 2—3 Aarhundreder Ritualer for Norditalien, Rom, Gallien, Spanien o. s. v. og desuden findes der, som det synes, trods Tidens ritualiserende Tendens, stærke individuelle Forskelle, indtil endelig Pepin den Lille og Karl den Store indenfor deres Omraade søger at gøre Ende paa Uensartetheden ved at indføre romersk Ritus²⁾. Det vil derfor være naturligt at behandle dette Tidsrum under Et, saa meget mere, som man med Hensyn til de forskellige Ritualer ikke kan datere med nogenlunde Nøjagtighed, men kun i bedste Tilfælde paa Grundlag af Enkeltheder kan anføre en terminus a quo og ante quem. I det foregaaende er behandlet adskillige Gallere, Spaniere og Norditalienere; men disse er ikke stillet i Forhold til Gallikanismen, da de ikke har rituel Paavirkning fra Ambrosius. Dette er det afgørende i vor Behandling. Augustin er jo paavirket, men man mærker ikke til liturgisk Bundethed; først naar der er Tale om Ritualer, kan vi begynde at klassificere, ikke nøjes med at bestemme geografisk eller litterært Slægtskab, men det vil vise sig, at med meget

¹⁾ Ang. Rækkevidden se Rietschel I, 303.

²⁾ Rietschel I, 331 f. Duchesne 96 f.

faa Undtagelser er Forsagelsen ganske uafhængigt af Ritualerne. — At gaa ind paa Forhandlingerne om disse Ritualers indbyrdes Forhold som Helhed ligger langt udenfor denne Afhandlings Rækkevidde; men nærliggende er det at se, om Forsagelsesudtrykkene viser hen i Retning af de Klasseinddelinger, der er opstillet. Det drejer sig her navnlig om den romerske Daabsritus' Forhold til den gallikanske »au plus large sens du mot«¹⁾, d. v. s. ifølge Duchesne 1) den øvreitalienske, som den findes i »de mysteriis« af Ambrosius, b) »de sacramentis« (anonym), og noget senere c) Maximus af Turins Taler, d) Bobbio Sacramentariet (Sacr. Gallicanum). 2) egentlig galliske a) Germanus af Paris's 2det Brev, b) missale Gothicum c) missale Gallicum vetus. 3) spanske: a) Isidor af Sevilla's »de officiis«, b) Ildefonsus' »de cognitione baptismi«²⁾. — Duchesne fremhæver som en Ejendommelighed, at Abrenuntiationen, »den tredobbelte Forsagelse eller Afsværgelsen af Hedenskabet« er allevegne, undtagen i de gallikanske Lande, efterfulgt af Gengivelsen af Symbolet³⁾. Hertil er at bemærke, at »tredobbelt« er et meget uheldigt Tillægsord at knytte til Forsagelsen, der netop i »de sacramentis«, »de mysteriis« og i rituale Ambrosianum er toledet. —

Ifølge Duchesne er den gallikanske Liturgi en orientalsk Liturgi, der hen mod Midten af det 4de Aarhundrede er indført i Occidenten, særlig ved Ambrosius' Formand, Kappadocieren Auxentius⁴⁾. Med Hensyn til Forsagelsen er dette nu en blot Paastand, thi hvad der, om end kun med Vanskelighed, kan udsondres som særligt gallikansk, er lige meget og lige lidt beslægtet med østlig og vestlig Skik og Brug.

De to Skrifter »de sacramentis« og »de mysteriis« er tidligere behandlede⁵⁾, og vi har der mødt to næsten ens-

1) Duchesne 308.

2) Duchesne 304 f. Da enhver Hentydning til Abrenuntiationen mangler i nogle af disse Skrifter, udelades disse her.

3) Ib. 308. 319. 4) Ib. 88. 5) S. 206 ff.

lydende Formularer (»de myst.«, har et overflødigt »luxuriæ«); men det ambrosianske Ritual har intet tilfælles med disse, undtagen sæculo og Dobbeltspørgsmaalsformen. Det lyder nemlig: Abrenuncias diabolo? Patrinus pro infante respondet: Abrenuncio. Parochus: Abrenuncias sæculo et pompis ejus? Patrinus: Abrenuncio. Derefter følger en Formaningstale¹⁾. Med Hensyn til Toleddeheden staaar altsaa denne Fremgangsmaade i Overensstemmelse med Ambrosius, og de med ham sammenhængende Ritualer, men Indholdet er vidt forskelligt derfra; særligt paafaldende er det, at pompæ sættes i Underordningsforhold til »Verden«, et Fænomen, der har en Tilknytning til »de mysteriis« og »de sacramentis«, men ellers er ukendt²⁾. Her er altsaa en Forbindelse med de til Ambrosius' Navn knyttede Liturgier. Ved nu at se tilbage over tidligere omtalte Formler, vil det findes, at toledede Svar kun findes hos Basilios³⁾ og senere Niceta⁴⁾, men Ordlyden er vidt forskellig fra disses. Der er derfor en stor Sandsynlighed for, at Ambrosius har fulgt Basilios i formel Henseende; men i Indholdet er han uafhængig⁵⁾. Heri findes da en yderligere Støtte for Duchesne's Paastand, at der kun er to occidentalske Liturgityper, den romerske og den gallikanske⁶⁾; denne sidste stammer fra Milano, hvorfra den er kommet til Gallien, Spanien o. s. v.⁷⁾, men den er oprindelig kommet fra Orienten. Naar Duchesne sætter dette Forhold i Forbindelse med Auxentius, skal dette dog forstaas saaledes, at Ambrosius er den, der har tilpasset Liturgien; men han har ikke helt ændret den, adskillige Orientalismer er blevet staaende.

¹⁾ Ass. II, 44.

²⁾ Den af Duchesne S. 39 omtalte stadigt vedvarende Tilpasning til den romerske Ritus gælder ikke paa dette Punkt.

³⁾ S. 155. ⁴⁾ S. 219.

⁵⁾ Om A's Forh. til Basilios se ovf. S. 206 og C. S. E. L. 41, I, XIII.

⁶⁾ Se ang. denne og modsatte Opff. Rietschel 1, 304 f.

⁷⁾ Duchesne 81, 87. Jfr. Burn: LXXVIII.

Af flere Grunde vil det være lettest at behandle de spanske Formularer først, da disse er stærkest afhængige af Ambrosius, ja, der er næppe Tvivl om, at de efter at være indførte i den spanske Kirke har modtaget Paavirkning af Ambrosius' og andres med ham beslægtede Skrifter.

A

SPANSKE FORMULARER

§ 45.

Martin af Bracara († 580).

Hvordan Forsagelsen oprindelig lød i den spanske Kirke, ved vi ikke; *Priscillian* er berørt, men det gav ingen Oplysninger, og den næste Forfatter, vi træffer, har Forbindelser, der fører bort fra Ambrosius; han er altsaa hverken et uvildigt Vidne om oldspanske Forhold, ej heller om, hvorledes Ambrosius har paavirket Spanien.

Metropoliten af Bracara, Martinus, var Pannonier af Fødsel, og hans meget omflakkende Liv (Pannonien—Pallæstina—Gallæcien) gør det muligt, at han har modtaget Indtryk fra snart sagt alle Sider af Kristenheden. Imidlertid findes der størst Lighed med *Niceta*¹⁾, særlig med Hensyn til, at »angelis« sættes foran »operibus«; men ganske vist mangler »pompis«, og det ser ud, som om Tvedelingen hos *Niceta* er afløst af et enkelt Spørgsmaal og Svar. Abrenuntiationen omtales i »de correctione rusticorum« saaledes: Efter at man er spurgt om Navnet »respondisti aut tu, si jam poteras respondere, aut certe, qvi pro te fidem fecit, qvi te de fonte suscepit, et dixit, verbi gratia: Johannes dicitur. Et interrogavit sacerdos: Johannes! Abrenuntias diabolo et angelis ejus &c. Abrenuntias? Et respondisti: Abrenuntio.... Promisistis

¹⁾ »De corr. rust.« er helt igennem afhængigt af N. — Burn LXXVI.

vos *abrenuntiare diabolo et angelis ejus et omnibus operibus ejus malis* et confessi estis credere vos in Patrem &c &c.¹⁾ Martins Formular maa da betragtes som ret enestaaende, uden Tilknytning til nogen anden. Kattenbusch har derfor muligvis Ret i, at vi her har en lokal gallæcisk Formular²⁾, der da ikke har virket paa de senere spanske, som er ambrosiansk bestemte. Endelig kan for Naboskabets Skyld noteres en vis Lighed i Leddenes Orden med den galliske *expositio fidei* (7 Aarh.); men denne har i Stedet for »operibus« »pompis sæculi«.

§ 46.

Isidor af Sevilla († 636).

Hos *Isidor af Sevilla* findes ingen ordret Gengivelse af Forsagelsesordene. I en Sammenhæng, hvor der tales om Munkeløfterne, siges: *Multis argumentis insidiatur diabolus eis, qvi renuntiant sæculo*, ut ejus se iterum *amori substernant*. *Gravius autem illos in concupiscentiis sæculi ferit, qvos post renuntiationem ad mundi amorem reduxerit*³⁾. Samme Sprogform genfindes i Omtalen af Forsagelsen ved Daaben: To er de troendes Pagtslutninger. Den første Pagtslutning er nemlig den, »qva renuntiatur diabolo et pompis, et universæ conversationi illius«. Den anden er den, ved hvilken man bekender at tro paa Faderen, Sønnen og Helligaanden⁴⁾. Det eneste sikre er, at han bruger »renuntio« »diabolo« »pompis«, hvorimod »hans hele Samkvem« vel bør tages som et samlende Udtryk for flere Led, der ikke nu nøjere kan specificeres.

1) Anf. efter Norsk teol. Tidsskr. 1888, 574 (C. P. Caspari: Om Daabspagten i den gamle Kirke); da C's Skrift om Martin af Bracara ikke har været at opdrive.

2) Das ap. Symb. II, 458.

3) Sent. III, XXII, 8. M. S. L. 83, 696 f.

4) De eccl. off. II, 25, 5. M. S. L. 83, 821.

§ 47.

Ildefonsus af Toledo († 667).

Kort Tid efter finder vi hos *Ildefonsus* af Toledo fylligere Oplysninger. Dog maa den kronologiske Orden ikke fremhæves, da *Ildefonsus*' Værk jo er en Bearbejdelse af et ældre Værk (*Justinian* af *Valencia* c. 550) og det hele desuden er stærkt paavirket af *Ambrosius*. *Ildefonsus* bruger stadig Formlen »abrenuntio«. Et enkelt Sted siges ganske vist »renuntiatio« og i Sammenhæng hermed »renuntiatur diabolo et angelis ejus et operibus ejus et imperiis ejus«. Men i umiddelbar Tilknytning hertil bruger *Ildefonsus* Formen »abrenuntiare«¹⁾. Samme Led træffes i næste Kapitel, hvor der som hos *Isidor* og med tydelig Paavirkning fra denne tales om de to Pagter: abrenuntiationis et credulitatis. »Prima, in qua diabolo renuntiatur, cum dicitur: Abrenuntio tibi, diabole, et angelis tuis, operibus tuis et imperiis tuis«²⁾.« Indholdet af denne Forsagelse er Løftet om et helligt Liv »ne jam serviet ei vel terrenis corporis passionibus &c.« Forsagelsen benyttes baade ved Voksendaab og Barnedaab; i sidste Tilfælde forsager og bekender en anden for Baptizanden »sicut ægri, muti et surdi aliis profitentibus propter eos.... baptizantur«. Daaben har ogsaa meget forskellig Virkning paa voksne og Børn. For de voksne udsletter den baade Arvesynd og aktuel Synd, men Børn genfødes blot fra Arvesynden³⁾. Men nogen særlig Forbindelse mellem Abrenuntiation og Arvesynd opstiller *Ildefonsus* ikke, som jo naturligt er efter denne Forstaaelse af Daaben, der betragtes som en Helhed, uden at dens enkelte Momenter adskilles⁴⁾. Dette Sted er imidlertid med en Del af det paafølgende en Afskrift af *Ambrosius*' *Hexaëmeron*⁵⁾. Hvis *Kattenbusch*'s S. 207 f. omtalte Hypotese er rigtig, hvorom man mere og mere bestyrkes, faar man da det Særsyn

¹⁾ De cogn. bapt. CX. M. S. L. 96, 157 f. Jfr. XXV, ib. 122.

²⁾ M. S. L. 96, 158. ³⁾ Ib.

⁴⁾ En Hentydning til samme Formular i C. 105. Ib. 155.

⁵⁾ S. 306 ff. Mærk, at *Ildefonsus* medtager »Englene«, der vist ikke er oprindelige hos *Ambrosius*.

at se, at i den spanske Kirke har man i det 7de Aarhundrede for at støtte sig til *Ambrosius* benyttet en udvidet origenistisk Forsagelsesformular! Den »ambrosianske«, af *Duchesne* hævdede »gallikanske« Ejendommelighed er da med Hensyn til Forsagelsen af en højst ejendommelig Art, idet det milanesiske ganske er forsvundet!

§ 48.

Den mozarabiske Liturgi.

Paa *Isidor* og *Ildefonsus* (samt *Leander* af *Sevilla*) bygger da den saakaldte mozarabiske Liturgi (dog maa Navnet ikke forvirre os; Liturgien er ældre end Arabertiden)¹⁾. I et af *Caspari* i *Madrid* fundet Haandskrift fra 10ende Aarhundrede findes følgende: Abrenuntiat hic famulus Dei diabolo et angelis ejus? — Respondetur a ministris: Abrenuntiat. Operibus ejus? Resp. Abrenuntiat. imperiis ejus? Abrenuntiat. Quis vocatur ille etc.?²⁾ Denne Tredeling, der formodentlig ogsaa har eksisteret hos *Ildefonsus*, gør et ret kunstigt Indtryk, idet »et angelis ejus« ikke danner et eget Spørgsmaal. Den fireledede Abrenuntiation synes at forudsætte et dobbelt Spørgsmaal, saaledes som i »de mysteriis« og »de sacramentis«³⁾, med mindre da den spanske Form er saa gammel, at den oprindelig ikke har haft »Englene«, men disse saa er indkommet efter yngre Haandskrifter af *Ambrosius*. Dette synes, naar henses til Tredelingens Kunstlethed, at være ret rimeligt. — Ogsaa i anden Henseende er der en Mærkelighed; der spørges nemlig ved Forsagelsen i 3dje Person Nutid og svares i samme Person og Tid, hvorimod der ved Trosspørgsmaalene benyttes: »credit« og i Svarene: »credet«. Formen er ikke helt ukendt, noget lignende er omtalt i *Numidien*⁴⁾ og vil findes i *Bobbio-Sakra-*

¹⁾ *Rietschel*, 1, 311.

²⁾ *Caspari*: *Norsk teol. Tidsskr.* IX, 1886, 521 f. f. Samme: *Ungedr.* II, 297.

³⁾ S. 208 ff. ⁴⁾ S. 230 ff.

mentariet¹⁾. Det er overalt et Forsøg paa at faa et Ritual, der fuldtud passer til Barnedaab. I samme Retning peger, at Spørgsmaalene rettes til »ministri«, ikke til Baptizanden. Ved »ministri« menes jo i Reglen gejstlige; men Caspari antager, at Udtrykket skyldes særlige Forhold hos Mozaraberne, eller at det betyder Fadderne som »Hjælpere«²⁾ ved Daaben³⁾. — For en Fuldstændigheds Skyld kan bemærkes, at Navnet — det hedder ikke: »Hvad skal Barnet hedde?«, men: »Hvad kaldes denne?« — nævnes mellem Forsagelse og Tro, en Stilling, der, hvis den har nogen Hensigt, vidner om, at man føler det gamle forbigaaet⁴⁾ ved Abrenuntiationen, og det nye skal fødes i Trosbeken- delsen⁵⁾.

B.

ØVREITALIENSKE FORMULARER

§ 49.

Maximus af Turin († eft. 465).

Ved Omtalen af Ambrosius er de Udtryk, der forekommer i »de mysteriis« og »de sacramentis« ret nøje gennemgaaede, og selv over deres genuint-ambrosianske Oprindelse kan betvivles, maa de dog henføres til hans Tid og Virkekreds. Vi traf her toleddede Forsagelses-formularer, indeholdende foruden »Djævelen« »hans Gerninger, Verden og dens Lyster« (henholdsvis »sæculo« og »mundo«) samt i »de mysteriis et (overflødigt) »luxuria«⁶⁾.

¹⁾ S. 250 f.

²⁾ Smlg. Luthers Udtryk, da han beder en Fadder hjælpe hans Barn til Daaben.

³⁾ Ungedr. II, 299 f. ⁴⁾ 2. Kor. 5, 17.

⁵⁾ Duchesne bemærker herom S. 308, at kun i Spanien har man direkte Bevis for, at Abr. ej efterfølges af Symbolet, ganske modsat Roms og Orientens Skik, og han betragter — dog uden Spor af Bevis — dette som en »particularité non pas simplement espagnole, mais gallicane au plus large sens du mot.«

⁶⁾ Ang. Chrysologus se S. 241.

Men ganske andre Udtryk findes allerede ved Midten af 5te Aarhundrede hos Biskop *Maximus* af Turin. Skønt hans Homilier og Sermoner er paaavirkede af Ambrosius, har hans Forsagelsesformular hverken Lighed med dem, der findes i »Hexaëmeron«, »de mysteriis«, »de sacramentis« eller i »expositio in Lucam«, heller ikke med »rituale Ambrosianum.« Vi kender ikke Ordlyden, men vi ser, at den har indeholdt Leddene »pompis et operibus ejus«, af hvilke »pompis« kun findes i rit. Ambr. og »operibus« i Hex. »de sacr.« og »de myst.« Et tilføjet »omni fornicationi diabolicæ« hører næppe til Formularen, men synes at være en Forklaring til hans Gerninger¹⁾. Derimod er *Maximus'* Forsagelsesord ganske lig med *Cæsarius* af *Arelate's*²⁾, ganske svarende til *Duchesne's* ovenfor nævnte Sammenknytning af disse under Navnet »gallikanske«. —

§ 50.

Bobbio-Sakramentariet.

Tildels til samme Klasse hører »Bobbio-Sakramentariet« (*sacramentarium Gallicanum*), hvis Affattelsestid er noget usikker³⁾; at det er ret ungt, bevises ved den stærke romerske Paavirkning⁴⁾. Om Daaben siges: *Interrogas nomen ejus dicens: »Quis dicitur? Ill. Abrenuncias satanæ, pompis ejus, luxuriis suis, sæculo huic. Rp. abrenunciat. (Hoc ter dices*⁵⁾. — Ejendommeligt er Forholdet mellem Spørgsmaal og Svar; det er klart nok en Akkomodation af Hensyn til Barnedaab, men endnu mærkeligere er Spørgsmaal og Svar ved Troen: »Credit?« Rp.: »Credat«⁶⁾. I Forsagelsesordene er der nogen Lighed med »de mysteriis«, dog findes her 4 Led, der alle gentages tre Gange,

¹⁾ Tract. II de bapt. M. S. L. 57, 775. ²⁾ S. 252.

³⁾ Pepins Tid eller Karl den Stores »Patriciertid«. Muratori II, 767. 7de Aarh. Duchesne 150. — 8de Aarh. Dölger: Exorz. 138. ⁴⁾ Duchesne 151.

⁵⁾ Muratori II, 851. Martène 169 ff. Ass. II, 42.

⁶⁾ Se Høfling 1, 484.

og her er et »pompis«, der savnes i »de mysteriis.« Endnu større Lighed findes dog, naar man gaar helt tilbage til »Origenes«, d. v. s. den af Rufin omdannede Origenes, hvor der baade findes »Satan«, »pompæ«, »sæculo« og (ist. f. luxuriis) »voluptatibus«. At en saa lignende Formular genfindes i Norditalien, burde betyde en yderligere Bestyrkelse af Kattenbusch's Opfattelse af Forholdet mellem Origenes' latinske Oversættelse, Rufin og Ambrosius. Hvis man ikke føler Ligheden mellem »Bobbiense« og »Origenes«, svæver »Bobbiense« ganske i Luften. —

Denne Forsagelse har baade indeholdt et Hensyn til det Hedenskab, der nu skal forlades (selv Barnet betragtes da som Hedning) og det nye Hellighedsliv. Ved Korsbetegnelsen ved Katekumenatets Begyndelse hedder det: Accipe signum crucis tam in fronte tam in corde. Semper esto fidelis. Templum Dei ingredere, *idola derelinque*¹⁾. Senere: Accipe signum crucis tam in fronte, tam in corde, sume fidem cælestium præceptorum. Talis esto moribus, ut templum Dei esse jam possis, ingressusque ecclesiam Dei, evasisse te laqueos mortis lætus agnosce. *Horesce idola, respue simulacra*. Cole Deum patrem omnipotentem &c.²⁾. — Navnlig det sidste Sted er oplysende, idet disse Formaningers liturgiske Plads viser, at her tales om en Abrenuntiation umiddelbart før Bekendelsen.

C.

GALLISKE LITURGIER.

§ 51.

Cæsarius af Arelate.

(† 572).

I de Sermoner, der i lange Tider har gaaet under Augustins Navn, men nu almindelig tillægges Cæsarius af Arles, findes flere Gange Hentydning til Forsagelsen og vi faar da den Formel at kende, der var gældende i Syd-

¹⁾ Martène 1, 37. ²⁾ Ib. 1, 38.

gallien ved Overgangen mellem 5te og 6te Aarhundrede, og det vil ses, at her træffes første Gang de senere stereotype Ord, *diabolo, pompis, operibus*. Ved Daaben spurgtes: *Abrenuntias diabolo, pompis et operibus ejus*, som det synes, i et enkelt Spørgsmaal, hvortil Svaret lød: *Abrenuntio*¹⁾. Samme Formel ligger til Grund for adskillige andre Udtalelser²⁾. For Børn, der ikke kan tale, optræder Forældrene som Borgen³⁾, men det ses ikke, om Barnet selv blev tiltalt, eller Cæsarius har fulgt den tidligere omtalte afrikanske eller mozarabiske Skik at spørge Forældrene. I hvert Fald har Verbet staaet i Nutid, ikke i Fremtid eller Præsens Konjunktiv⁴⁾. — Forsagelsen har stor Betydning for Cæsarius, idet den for ham ikke alene er et Løfte om Aflæggelse af tidligere Synder: Teatergang, Kamplege, Fraadseri, Drukkenskab, Vellyst, Manddrab, Rov, falsk Vidnesbyrd hører »ad pompam vel ad opera diaboli,« ligesaa »auguria, præcantatores, caragii, sortileges«, og da ingen kan sige sig helt fri for sligt, skal man ransage sin Samvittighed og skynde sig »per penitentiam et eleemosynam et præcipue per indulgentiam inimicorum suorum redimere vel emendare [animam]⁵⁾!« Men ogsaa disse gode Gerninger er indbefattede i Abrenuntiationsløftet, »Troens Navn alene kan ikke befri dig: snarere vil du derved blive dobbelt skyldig, fordi du ikke har villet opfylde, hvad du har lovet i Ord, og Helligaanden

1) Serm. 264, 3. Aug. opp. V, App. 434.

2) Ib. 3 & 4, Serm. 267. Pag. 441.

3) Quod quia infantes per se minime profiteri possunt, parentes ipsorum pro eis fidejussores existunt. S. 264, 3. P. 433.

4) Pro ipsis enim respondent, quod abrenuntient diabolo, pompis et operibus ejus (S. 267, ib. 441) — dette gælder om Børn, hvorimod »abrenuntiaturos nos voce libera respondemus« (Serm. 264, 3, ib. 432) gælder om voksne, hvis Forsagelsesformular jo er bevist at have staaet i Præsens.

5) Serm. 264, 4. Pag. 434. Jfr. Serm. 244. Pag. 400. Serm. 267, 2-3-4, Pag. 440.

raaber til dig gennem Jacob: Tro uden Gerninger er død¹⁾. Og ganske vist bør et Menneske i Gerning opfylde alt, hvad han har lovet, hvis han da kan; dog bør vi særligt stræbe efter at opfylde hint første og herlige Løfte, som vi giver Gud paa den Tid, da vi genfødes i Daaben ved hans egen Hjælp. Vi adspørges nemlig i Daaben, om vi forsager o. s. v.²⁾ Dette positive, Cæsarius ser i Forsagelsen, den kristne Vandel, baade udtrykt som Bud og Forbud, gør selvfølgelig Forsagelsen i højere Grad end hos andre til et Hele med Bekendelsen, den hører med til »Troen«. Dette siger han ganske vist ikke direkte, heller ikke knyttes Forbindelsen mellem Forsagelse og Tro saa stærkt som hos Salvian, med hvis Tanker der ellers findes en umiskendelig Lighed paa dette Punkt³⁾; men i den oftere anførte Sermon 264, der udelukkende handler om Forsagelsen, hedder det: »Hele Troens Væsen⁴⁾ synes at bestaa af to Ting. Den ene er ofte omtalt, at vi fuldt og fast skal tro, at det Gud lover, er sandt; den anden, at det hos os er afgjort, at det, han truer med, ikke er falsk. Thi hvis du af ganske Hjerte og Sind tror, at du efter (at have gjort) gode Gerninger vil modtage den lovede Belønning, tror du ligeledes uden Tøven, at hvis du gør onde Gerninger, skal du lide en Straf uden Ende: erkend blot, at du bevarer Troen uskadt, men paa den Betingelse, at hvad du tror med Hjertet, opfylder du i Gerninger, og du vender dig uden Tøven fra det onde og gør det gode. Idet du vender dig fra det onde, tror du, at der er Straf; idet du gør det gode, tror du, at du vil naa Belønningen. Vid dog, at det intet hjælper dig, om du vil tro den ene Ting, men tvivle om den anden« o. s. v.⁵⁾ Disse Udsagn vilde være ganske naturlige, hvis Cæsarius havde talt om Troens Frugter; men af hele Sermonens Anlæg og udaf de Udtryk, der ellers hos ham benyttes om Abrenuntiationen, er det ganske klart, at

¹⁾ Jk. 2, 17. ²⁾ S. 264, 2—3. Pag. 433 f.

³⁾ S. 240. ⁴⁾ Virtus fidei. ⁵⁾ S. 264, 6. Pag. 435.

Cæsarius her taler om Forsagelsen. Selvfølgelig ikke adskilt fra Bekendelsen; men man faar en levende Følelse af det uevangeliske, middelalderlige hos Cæsarius: Troen er væsentlig fides historica, i Abrenuntiationen derimod ligger Kilden til Livets Fornylse i gode Gerninger. — I denne Betragtningssmaaade kan da findes Forklaringen til, at han andetsteds¹⁾ bruger Flertallet »baptismi sacramenta«. Paa samme Vis ses det, at den etiske Undervisning sættes i Forbindelse med Forsagelsen: Ikke alene ved Eksempler, men ogsaa i Ord bør I formane dem (Katekumenerne) til al god Gerning; men særlig skal de, der ønsker at opdrage Børn i gudfrygtig Kærlighed, ikke opføre sig med, baade før de døbes og efterat de er døbt, at formane og belære dem om Renhed og Ydmyghed, Ædruelighed og Fred og at erkende sig som Borgen for dem. Thi de svarer jo for dem, at de forsager o. s. v.²⁾

Det er sagt³⁾ at det er fra Cæsarius, Abrenuntiationen har den i den latinske Kirke nu gældende Ordlyd; men det er en Overdrivelse. Han har nemlig ganske vist de gængse Led, men de staar i en anden Orden, og han mangler det »alle«, der er knyttet baade til »pompæ« og »opera«. Cæsarius maa nøjes med at have Æren for at være den første, hos hvem vi finder den nu gængse Form af det apostolske Symbol. For Abrenuntiationens Vedkommende gaar der endnu over hundrede Aar, inden vi finder den nuværende Form, og denne har en umiskendelig Lighed med — hverken den ene eller den anden af de latinske Fædre, men den synes at være en ligefrem Afskrift af de to (eller tre, om man vil) første Led af den Forsagelsesformular, der findes i — de apostolske Konstitutioners VII. Bog⁴⁾, oversat paa Latin; men hvorledes denne Proces er sket, er ikke klart.

¹⁾ Serm. 266. Pag. 439.

²⁾ Serm. 267. Pag. 441. At Cæsarius her tager Hensyn til det S. 216 omtalte Tvistepunkt mellem Augustin og Hieronymus, er næppe tvivlsomt.

³⁾ Wiegand: Odilbert 51. ⁴⁾ S. 171 f.

§ 52.

Eligius († 659). Audoënus. Gregorius af Turonum († 593—94).

Overordentlig stor Lighed med Niceta og fuldstændig Lighed med hans Skole har, hvad vi finder i Audoënus' Gengivelse af Eligius' Prædiken. Han benytter baade renuntiare og abrenuntiare; men i selve Formularen findes abrenuntiare. Til døbte siges: Abrenuntiaſtis diabolo et omnibus pompis et operibus ejus i. e. dolis¹⁾, sortibus, auguriis, furtis, fraudibus, fornicationibus, ebrietatibus et mendaciis. Hæc sunt vere opera et pompæ ejus²⁾. Barne-daaben omtales med »fidejussor, qvi pro eo ad ejus vicem ista Deo promisit, ille scilicet, qvi eum de sacro fonte suscepit.« At Eligius og det af Niceta afhængige Skrift³⁾ hænger sammen, er jo ganske klart, men hvor Originaliteten findes, ses ikke, maaske er begge Afskrifter af et fælles Kildeskrift, der maaske ogsaa har foreligget for Martin af Bracara, der dog i saa Fald ikke har benyttet Abrenuntiationsformularen⁴⁾.

Formularen er lig med, hvad vi kender fra Cæsarius af Arelate; men vi maa i Fortolkningen finde Kilder andetsteds.

Det vil bemærkes, at disse galliske (og spanske: 3: Martin af Bracara) Abrenuntiationsformularer fortolkes saaledes, at de gælder baade det fortidige og det fremtidige. De begynder med at afvise Hedenskabet og gaar

¹⁾ Kattenbusch's Konjektur »idolis« er næppe nødvendig, skønt det staar hos Niceta. Katt. I, 176.

²⁾ Lib. II, 15. M. S. L. 87, 525. ³⁾ S. 220 f.

⁴⁾ Burn gør (Niceta LXXX) et Slags Forsøg paa at parallellisere Niceta, Martin af Bracara og Eligius. Der findes ganske vist store Ligheder, men disse ligger mere i Opregningen af Synderne, ikke i Formularen. At Synderegistrene antager en vis stereotyp Form, er meget forstaaeligt, men liturgisk set drejer Interessen sig om, hvilke Led der findes i Formularen.

da over til at paavise Løftet om et helligt Liv. Dette er selvfølgelig ikke særligt gallisk, men maa antages at have fundet Sted overalt, hvor man stod overfor voksne Hedninger; det er da en Kombination af den oprindelige Forstaaelse, hvor alt drejer sig om Afguderiet, og den nyere, hvor dette Synspunkt forlades for Løftet om Hellighed. —

En Efterklang af disse Daabsformaninger har vi i *Gregor af Tours* († 593—94) *Frankerkrønike*, hvor Chrotochildes Omvendelsesværk overfor Chlodovech gaar saaledes frem: Først paaviser hun med en euhemeristisk Begrundelse Afgudernes Intethed; man bør hellere dyrke ham, der skabt Himlen og Jorden. Dette gentager sig, indtil hun efter Sejren over Alemannerne henter Remigius af Reims, der saa begynder at overtale Kongen til at tro paa den sande Gud, Himlens og Jordens Skaber, og forlade Afguderne (idola); hele Folket siger da: *Mortales deos abjicimus, pie rex, et Deum, qvem Remigius prædicat, immortalem seqvi parati sumus*¹⁾. Skemaet: Forsagelse — Bekendelse, skinner klart frem.

§ 53.

Gallisk expositio fidei (7. Aarh.) »Missale Gallicanum vetus«.

Er der end saaledes stærke Forbindelseslinjer mellem de gallikanske Formularer, enten de er fra Gallien, Øvreitalien eller Spanien, maa det dog ikke overses, at der findes andre Udtryk, der staar ganske uden for dette Omraade; vi kan her nævne en »*expositio fidei*«, der af Caspari ansættes som gallisk fra 7de Aarhundrede. Den er tillige interessant ved sin Parallellisering af Boden, Martyriet og Daaben, hvis Indhold sammenfattes i Abrenuntiationen. »*Credite remissionem peccatorum, aut per baptismum, si observatis legem ejus, hoc est abrenuntiationem diaboli et angelis ejus et pompis sæculi aut per*

¹⁾ Hist. Franc. Lib. II, XXIX—XXXI. M. S. L. 71, 224.

pænitentiam veram, id est commisa defflere et pænitenda non comittere, *aut* per martyrium, ubi sangvis pro baptismo computatur¹⁾.« Forsagelsen omtales her lige saa lidt som ved andre expositiones symboli forud for Symbolet, den medregnes altsaa ikke til dette; men ved Leddet »Syndernes Forladelse« bliver den omtalt, — i sin fulde Udstrækning, maa man antage; thi den Omstændighed, at Forfatteren fra Genitivforholdet slaar over i den sædvanlige Dativkonstruktion uden smaaligt Hensyn til, at alle tre Led styres af et Substantiv, viser, at han er gledet ind i en gængs Formular. — Den ligner ingen af de hidtil nævnte Formularer; men Underordningsforholdet »pompis sæculi« har en Slags Parallel i »de sacramentis«²⁾, hvor man bl. a. forsager »mundo et luxuriæ ejus«. Hvorfra den stammer, kan ikke afgøres; den synes at være ganske lokal, sammenbygget af løsrevne Stykker af andre Formularer.

Dog findes en lignende Konstruktion i »missale Gallicanum vetus«, hvor der siges: »Abrenuncias Satanæ, pompis sæculi et voluptatibus ejus?«. Baptizanden svarer med et enkelt: »Abrenuncio«³⁾. Den ældre Form træffes umiddelbart forud ved »contestatio fontis«: »Quicumque hic renunciaverit Diabolo, da eis triumphare de mundo.« Alderen for dette Aktstykke er ikke helt sikker. Muratori nøjes med at sætte det til efter Synoden i Tours 567⁴⁾, hvis Kanon 18 det hentyder til, Duchesne⁵⁾, der finder mange romerske Elementer deri, sætter det til c. 700 eller senere.

¹⁾ Caspari Anec. 286. — Tankegangen ligner den pseudo-augustinske (kartagiske, se Katt. II, 451) Sermon om Symbolet (Aug. opp. VI, 555: tribus modis dimittuntur peccata in ecclesia, in baptisate, in oratione, in humilitate majore pænitentiæ: tamen Deus non dimittit peccata nisi baptizatis (c. 15); men Daaben er ikke saa stærkt skubbet til Side som i det galliske Skrift.

²⁾ S. 208. ³⁾ Muratori II, 741. M. S. L. 72, 369.

⁴⁾ Muratori II, 515. ⁵⁾ Orig. 145.

— Desværre kan *missale Gothicum sive vetus Gallicanum*, der ogsaa er romersk paavirket og med stor Sikkerhed kan sættes til Tiden efter 687 og før Pepin og Karl¹⁾, intet oplyse herom, da Abrenuntiationsformlen ganske mangler og kun er antydet (sammen med Trosbekendelsen) ved et »interrogas ei(!)«. Om man i den »exercitus diaboli«, der exorciseres af Vandet, kan finde Antydning til et »angeli«, maa staa hen.

Resultater.

Det har nu vist sig ved Gennemgangen af de Aktstykker, der staar som Repræsentanter for gallikansk Ritust, at ved Siden af visse Ligheder i Abrenuntiationsformularen — og disse beror mest paa litterær Afhængighed eller ligefremt Plagiat, ikke paa en fælles-liturgisk Tradition — findes store Forskelle. Hvis man ikke ad anden Vej kunde opstille Klasser af Liturgier, vilde Abrenuntiationen ikke kunne angive disse Klasser; den gaar stadig sine egne Veje, forunderligt uafhængig af Symboler og Ritualer. Man kunde i Virkeligheden godt behandle Abrenuntiationen uden at benytte de af Liturgikerne opstillede Klasseinddelinger, hvis det ikke var saaledes, at i Modsætning til alle andre er der fra Gelasianum's Tider en ganske fast romersk Tradition med »diabolo, pompis, operibus«. — Men udenfor Rom varieres denne, særlig ved Behandlingen af Hedningefolk.

R O M

§ 53.

Gelasianum, Gregorianum.

De lærde er kommet til meget forskellige Resultater med Hensyn til det »gelasianske« Sakramentaries Alder og Historie; Yderlighederne er vel, at man dels (Jean Morin og Kardinal Bona) har hævdet det som Værk af Pave

¹⁾ Muratori II, 514. Martène 1, 166. Duchesne 143 ff.

Gelasius (492—496), dels som Jc. Basnage og Pfaff har henlagt det til det 10ende Aarhundrede!¹⁾ Imidlertid kan man vist med nogenlunde Sikkerhed slaa sig til Ro med, at det omkring Aar 700 er kommet til Frankrig, romersk af Oprindelse, maaske gelasiansk i sin Kærne²⁾, men med langt yngre Indskud, baade senere romerske og adskillige, der først er tilkommet i Frankrig³⁾. Med Hensyn til Forsagelsesordene er vi i det Tilfælde, at netop Stykket, hvori Abrenuntiationen forekommer, viser Tegn paa ret ung Alder, saaledes den særlig frankiske Skik med Oljesalvelse før Forsagelsen⁴⁾. Man kan derfor ikke slutte noget med Hensyn til den romerske Skik fra 6.—7. Aarhundrede; men maa nøjes med at fastslaa, at Gelasianum har de fra Cæsarius velkendte Led: Abrenuntias Satanæ? — Abrenuntio. Et omnibus operibus ejus? — Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus? — Abrenuntio —⁵⁾. Dette sker Paaskelørdag om Morgen, efter at Præsten har truet Satan med Straffe og salvet Baptizanderne med Olje mellem Skuldrene; efter Abrenuntiationen lægger Præsten Haanden paa Kompetenternes Hoved og siger Symbolet; efter dette sidste scrutinium gaar de da bort, og først om Aftenen døbes de; Fonten har modtaget en Slags Eksorcisme⁶⁾; men Daaben foregaa da uden Abrenuntiation, kun med Tilspørgsel om Symbolet. — Disse »competentes« forudsættes næsten overalt at være Børn; men der findes

¹⁾ Wiegand: Ap. Symb. 201 f.

²⁾ »Erstatter vi Nicæno-Constantinopolitanum med R, ændrer vi det i Rubrikkerne, der hører til Barnedaab i Stedet for Voksendaab, tør vi trøstigt lægge denne Katekumenats- og Daabsordning som Helhed tilbage til den romerske Menighed i 4—5 Aarhundrede.« Kunze: Uebergabe 17.

³⁾ Duchesne 284. Wiegand l. c. 208 ff. (særlig ang. Skrutiniesmesserne). Rietschel l. 342.

⁴⁾ Wiegand ib. 208.

⁵⁾ Muratori 563. Martène 1, 172. Assemani 1, 16.

⁶⁾ Procul ergo hinc, jubente te Domine, omnis spiritus abscedat: procul tota nequitia Diabolicæ fraudis absistat. Muratori 567.

dog Udtryk, der viser hen til ældre Praksis, og der siges udtrykkeligt, naar det er en Hedning, der skal gøres til Katekumen, at han mærkes med Korstegnet og modtager følgende Formaning: *Horresce idola, respue simulacra, cole Deum patrem omnipotentem &c*¹⁾, hvad der jo tydeligt viser hen til den gamle Forestilling om Sammenhængen mellem Abrenuntiation og Hedenskab paa den ene Side, Bekendelse og Kristendom paa den anden Side. —

Den frankiske Salvesseskik er²⁾ gaaet over i *Sacramentarium Gregorianum*³⁾, og vi har nøjagtig samme Abrenuntiation. Den anføres to Gange efter gammelt Mønster, først »ad catechizandos infantes« og gentages saa »sabbato sancto« (Paaskelørdag) før Daaben. — Hensigten med at overføre *Gregorianum* paa frankisk Grund var vel at fjerne baade de gamle frankiske Riter og *Gelasianum*; men i Begyndelsen bidrog det til at øge Forvirringen i rituel Henseende, da man udstyrede det med hjemlige Bestanddele. — Man mener at kunne paavise, at der kun har været een Redaktør af *Gregorianum*; denne maa ifølge Sagens Natur have levet paa Karl den Stores Tid og har begyndt sin Gerning i sidste Aarti af 8de Aarhundrede kort efter 788, da Hadrian I sendte Karl det gregorianske Sakramentarie, — ellers kan man næppe forklare sig, af der ikke findes et eneste ikke interpoleret *Gregorianum*. At denne Redaktør er *Alcuin*, bevidnes allerede 831 fra troværdig Kilde⁴⁾. Paa Grund af Ligheden med *Gelasianum* med Hensyn til vort Omraade betyder *Gregorianum* ikke stort mere, end at det viser, at *Gelasianum* havde stor Betydning i Frankerriget. — Imidlertid er der visse Betæneligheder ved altfor sikkert at hævde *Alcuin* som Redaktør; han bruger nemlig selv nogle ret afvigende Abrenuntiationsformler saa sent som 804.

¹⁾ Muratori 593.

²⁾ »Ganz widersinnig«. Wiegand: *Ap. Symb.* 1, 246.

³⁾ Muratori II, 61. ⁴⁾ Rietschel I, 345. Se endv. Wiegand: *Ap. Svmb.* 293 f.

§ 54.

Alcuin. Moissac-Formularen. Hrabanus Maurus.

Fra *Alcuins* Haand findes to mærkelige Vidnesbyrd om en Forsagelsesformular, der lyder ganske anderledes end sædvanlig. Omtrent 798 skriver han »ut renuntiet maligno spiritui et omnibus damnosis [et] pompis¹⁾«, og ca. 804 skriver han ordret ligesaa²⁾. Ordet »et« er næppe ægte³⁾; det er snarest en Afskrivers Forsøg paa at faa frembragt en treleddet Abrenuntiation; Resultatet er blevet ret meningsløst, selv om selvfølgelig »damnosa« kan bruges substantivisk; sandsynligvis har vi da en toleddet Formular her. En toleddet Formular af lidt anden Form findes andensteds: »abrenuntiare se confiteatur diabolum et pompis eius, mundum et pompis eius« — denne har tillige den Mærkelighed, at den nævnes, efter at Bekendelsen er anført, men det er dog vist for dristigt at bygge videre Slutninger herpaa.⁴⁾ At der et Sted siges »spiritus malignus«, betyder næppe, at ogsaa dette Led er ændret; det er snarere en Eufemisme, da Alcuin andensteds taler om »post renunciationem sathane«⁵⁾. — Mon dette skulde stamme fra den engelske Kirke? Alcuin vilde da have bragt et Vidnesbyrd om sit Fædrelands Skik.

Trods *Alcuins* Autoritet har man næppe i stor Udstrækning fulgt ham med Hensyn til Forsagelsen⁶⁾ dog findes i en Ordo fra Klostret *Moissac* en ganske lignende Form i et Manuskript fra ca. 900: Abrenuncias Satanæ? Rsp.: Abrenuncio. Et omnibus pompis ejus? Rsp.: Abrenuncio. Dette synes at være den Form, som Alcuin

¹⁾ Ep. Oduin. presb. Jaffé VI 824.

²⁾ Ep. 93 ad monachos Gothiæ. Ib. 390.

³⁾ Jaffé sætter det i [ ] S. 824 og udelader det S. 390.

⁴⁾ Jaffé VI, 317.

⁵⁾ Ib. 390.

⁶⁾ I det »ambrosianske« Ritual, Martène 1, 213 findes noget lignende, og hos Ambrosius findes ogsaa to Spørgsmaal; men der er unægtelig flere Led. S. 206 ff. Se ogsaa Minoritermissalet § 61. Martène 1, 209.

har benyttet. Forresten er denne Ordo ogsaa mærkelig ved, at Eksorcismene indskydes mellem Forsagelsens enkelte Led ¹⁾.

Men Alcuins Yndlingsdiscipel *Hraban* (c. 780—856) har ikke fulgt ham med Hensyn til Forsagelsens Form. Hans Formular bærer tydeligt Præg af at stamme fra Alcuin, navnlig ved Adjektivet »damnosis«, men Mainz-Ærkebiskoppen har omdannet Alcuins Formel efter det traditionelle Skema, saa det kommer til at lyde: . . . interrogatur paganus, si abrenuntiat (!) diabolo et omnibus damnosis ejus operibus atqve fallacibus pompis ²⁾.

Men udenfor denne Kreds findes langt tidligere Vidnesbyrd, at den romerske Formular var trængt ind i Tyskland og Franken.

§ 55.

Bonifatius. Pirmin.

Brevene til og fra Tysklands Apostel *Bonifatius* (c. 672—755), vrimler af Klager over de slette Tilstande, særlig med Hensyn til Daaben, dens Udøvere og Udførelse; men kun et enkelt Sted findes der en Hentydning til Forsagelsen. Det er i et Brev fra Pave Zacharias til Bonifatius, hvor han taler om nogle »pseudosacerdotes« : nec ipsa sollemnia verba, qvæ unusquisqve catecuminus, si talis ætatis est, ut iam intellectum habeat, sensu cordis sui percipere et intellegere, nec docent, nec qværent (qvæ-runt) ab eis, qvos baptizare debent, id est abrenuntiatione (!) satane et cetera ³⁾. — Det er næppe den særlige Skik at undlade Forsagelsen ved Daaben, Zacharias her paataler, thi der nævnes adskilligt andet, der mangler. Korstegn,

¹⁾ Martène 1, 191. 118.

²⁾ M. S. L. 107, 311. De eccl. inst. 127.

³⁾ Ep. 66. Jaffé III, 188.

Trosbekendelse o. s. v.¹⁾. Her er altsaa ikke Tale om de britiske »pseudosacerdotes«, der ofte omtales²⁾, heller ikke om Folk, der ikke har den rette Indvielse; men Klagen drejer sig om en Del uværdige Personer, der optræder og gør Uro i de unge Menigheder, nogle falsi christiani seu ... fornicarii clerici sive ... pseudosacerdotes³⁾. — Forøvrigt har Bonifatius jo nøje fulgt »formula officiorum sanctæ nostræ apostolicæ sedis« i Daaben⁴⁾, og at man i disse Egne har udtalt Døbeordene paa Latin, fremgaar bl. a. af den Diskussion, der førtes om, hvorvidt en Person var rettelig døbt, der formedelst Pastorens Ukyndighed udi Latinen var døbt »in nomine patriæ et filia et spiritus sancti«⁵⁾. Tilspørgselen er derimod sket paa Modersmaalet. I hvert Fald findes der samtidige tyske Forsagelser og Bekendelser⁶⁾ og selv om man ikke har taget det saa nøje med, om Baptizanderne forstod Handlingen, har man næppe kunnet afrette dem til et længere Svar paa Latin; et kort »abrenuntio« og »credo« kan tænkes, men næppe længere Formularer. Ganske vist synes det, som om enkelte ivrige Præster har søgt at lære Fadderne de latinske Udtryk; men dette blev forbudt ved »Statuta Bonifacii«, formodentlig en Mainz-Synode i de første Aar af det 9ende Aarhundrede⁷⁾. ... Nullus sit presbyter, qvi

¹⁾ »absqve interrogatione simbulo« (Ep. 27) medfører vel ogsaa, at Forsagelsen heller ikke er benyttet. Ib. 70.

²⁾ F. Eks. »Skotten Sampson«. Ib. 189.

³⁾ Ib. 235. ⁴⁾ Gregor II's Brev. Ep. 12. Ib. 63.

⁵⁾ Zach's Brev til Bonif. 1. Juli 746. Ep. 58. Jaffé III, 168.

⁶⁾ Se nedenfor § 59.

⁷⁾ 803 if. Müllenhoff-Scherer II, 321 — Wiegand: Ap. Symb. 1, 310 ff. — Jfr. Conc. Moguntiacum 813. Can. XX: Hvis Biskoppen ikke er hjemme, eller han er syg, eller han af anden Grund ikke kan, bør der dog aldrig paa Søn- og Festerdage mangle en, der prædiker Guds Ord »juxta quod intelligere vulgus possit.« Mansi 14, 72. Canon 45: »Et qvi aliter non potuerit, vel in sua lingua hoc discat« tyder paa, at man vilde lære det latinske Symbol; men Karl har næppe villet gøre Hessere og Thuringere til latinske Kristne.

in ipsa lingua quæ nati sunt, baptizandos abrenunciationes vel confessiones aperte interrogare non studeat, ut intelligant, quibus abrenunciant vel quæ confitentur. Et qui taliter agere dedignantur, secedant de parochia¹⁾.

Trods Mangelen paa direkte Vidnesbyrd om Forsagelsesordenes Form, fremgaar det af de Udtryk, der anvendes, at Forsagelsen, forstaaeligt nok, særligt er forstaaet om Bortvendelsen fra Hedenskabet; thi der fremkommer i denne Sammenhæng adskillige Udtryk, der andetsteds bruges som Udtryk for at forsage: renuere, abjicere²⁾. »Recedite a malis operibus et agite bene . . . non adoretis idola nec immolatis carnes³⁾.« »Divinos vel sortilegos, sacrificia mortuorum, seu lucorum vel fontium auguria vel filacteria et incantatores et veneficos, id est maleficos, et observationes sacrilegas, quæ in vestris finibus fieri solebant, omnino respuentes atque abjicientes tota mentis intentione ad Deum convertimini⁴⁾.« — Da de fleste af disse Udtalelser skyldes Paven i Rom, vil det ses, at skønt man paa den Tid, hvor Forsagelsen i de ældre kristne Lande væsentlig forstodes som et Helligedsløfte, dog overfor nyomvendte Hedninger var sig bevidst, at den særlig indeholdt Erklæringen om fuldstændigt Brud med den hedenske Kultus, — Løftet om sædelig Renhed er en Tilpasning til senere Forhold⁵⁾.

Den sædvanlige romerske Spørgeformel findes hos Alemanernes Abbed *Pirmin* i Reichenau; der tilføjes imidlertid en Forklaring (der dog næppe har hørt med til Svaret, der sikkert kun har lydt: Abrenuntio) . . . qui te de fontem(!) suscepit, et dixit: Joannis dicitur, aut aliut no-

¹⁾ Mansi XII, 385. — Om det kirkelige Sprog i Tyskland gives adskillige Oplysninger hos Höfling I, 258.

²⁾ Ep. 37. Jaffe III, 103. ³⁾ Ep. 26. Ib. III, 88.

⁴⁾ Gregor III til Germaniens Fyrster og Folk 737–38. Ep. 36. Ib. 102.

⁵⁾ Lignende Udtryk findes hos Beda, særlig med Henblik paa Daaben, se f. Eks. i Hist. Ecc. X, Bonif. V's Brev til Kong Ædvin. M. S. L. 95, 96 ff.

men. Et interrogavit sacerdos: Joannis, abrenuncias diabolo et omnibus operibus eius et omnibus pompis eius? Respondisti: Abrenuncio, hoc est disipatio et derelinquo omnia opera mala et diabolica¹⁾. Tilføjelsen er ganske betydningsløs. — Derimod findes hos samme Forfatter en i Tiltalen meget udvidet Formular i en af Caspari offentliggjort Tale til døbte, der efter Daaben iagttager hedenske Skikke: Respondistis (ved Daaben) aut ipsi, si vos poteratis respondere, aut certe qui per vos (o: pro vobis) fidem fecerunt, vel qui vos de fonte susceperunt et dixerunt. . . . Johannes, abrenuntias diaboli et angelis eius, culturis et ydolis eius, furtis, fraudibus, fornicationibus, ebrietatibus et omnibus operibus malis²⁾. — Der er næppe Tvivl om, at vi her har verba ipsissima; man har da klart nok udvidet selve Formularen af Hensyn til de vordende Kristnes fremtidige Vandel. — Det er *Niceta's* og hans Skoles ejendommelige Livskraft, der viser sig her paa dette Sted: Forsagelsesformularen er næsten ordret lig den Side 220 omtalte Forklaring til Abrenuntiationen³⁾.

Noget i samme Art er følgende af en »middelalderlig Formaningstale«: Abrenuntias diabolo et angelis ejus et omnibus pompis et operibus⁴⁾. Dette er ganske lig *Niceta's* Formel, dog synes det, som om det hele, ligesom i den i ovenfor nævnte Tale, er sammenfattet i eet Spørgsmaal. — Den stammer tydelig nok fra en Menighed, hvor Hedningedaab er almindelig. Ganske vist omtales Barne-daab ogsaa⁵⁾ men den til Forsagelsesløftet knyttede Formaning gaar udelukkende ud paa at advare mod Tilbagevenden til Hedenskabet: »quomodo, postquam abrenuntia-stis diabolo, modo iterum quare revertitis ad *culturas diabolicas*, quando ad petras vel ad trivias ceriolas incenditis

1) Scarapsus c. 12. Caspari: Anec. 1, 160.

2) Caspari: Anec. 1, 203.

3) Se iøvrr. Wiegand: Ap. Symb. 266.

4) Casp. Anec. I, 198. Ib. IX.

5) Se nedenfor, jfr. Wiegand og se Casp. ib.: nomina vestra aut per vos aut per fideijussores vestros ad fontes dedistis.

et sacrificia vana offertis? Quid aliud est nisi *opera diabolica*? Divinationes et auguria observare et diis idolorum colere, vel Veneris diem in nuptiis observare, vel, qva die in via exeatur, et auguria adtendere, qvid est aliud, misi *opera diabolica*? et alia multa, qve longum est dicere. Ecce omnia ista post baptismum multi ex vobis facientes, ad diabolum, a fide vestra errantes, reverterunt et ad opera demonum« o. s. v.¹⁾ — At Udtrykkene sigter paa det tyske Hedenskab, synes godtgjort²⁾.

§ 56.

Karl den Stores Forsøg paa at fremtvinge Uniformitet i romersk Stil.

Omtrent 811—12 udsendte *Karl den Store* til sit Riges Ærkebiskopper en Rundskrivelse, hvori han opfordrede dem til at aflægge Regnskab for, hvorledes de og deres Suffraganer underviste Gejstlighed og Menighed om Daaben og dens Udførelse³⁾. Af Besvarelserne fremgaar, at Kejseren hermed havde til Hensigt at søge Oplysninger om Ærkebiskoppernes pastorale Evner og Lærdom, og i den rette Følelse af Besvarelsens Vigtighed har de da afgivet ret udførlige Erklæringer. Men ganske vist faar man ikke et absolut nøjagtigt Indtryk af Kirkefyrsternes personlige Ydeevne, da teologisk Modenhed paa den Tid særlig viste sig i en Paavisning af, at man havde læst de anerkendte Forfattere og med Smag kunde lave Uddrag og anføre Citater af disse⁴⁾, mere end i en personlig Dom over Spørgsmaalene; derfor bliver Svarene, teologisk set, ret intetsigende, men liturgisk er de af højeste Interesse, da man paa denne Vis faar et Tværsnit gennem hele Tidens Daabspraksis, og om end flere af de højærværdige Herrer pløjer med andres Kalv, kan det dog næppe an-

¹⁾ Casp. 199 ff. ²⁾ Se Paralleller hos Heer 23 ff. særl. 26 f.

³⁾ Litteratur med Skrivelsens Ordlyd se Wiegand: Odilbert 1. Heer 90. ⁴⁾ Se Wiegand: Odilb. 12 f.

tages, at de med Vilje har givet fejle Oplysninger til den kejserlige Eksaminator.

Der findes ikke mindre end 13 Besvarelser paa Rundskrivelsen¹⁾. I denne findes et særligt Spørgsmaal: De abrenuntiatione satanae et omnibus operibus²⁾ eius atque pompis, quid sit abrenuntiatio vel quæ opera diaboli et pompæ eius³⁾, og at Kejseren har lagt Vægt herpaa, fremgaar af den Omstændighed, at da *Leidrad af Lyon* i sin Besvarelse skulde »minus dixisse de abrenuntiatione diaboli et earum, quæ eius sunt rerum quam vestra pietas optabat«⁴⁾, maatte han med mange Undskyldninger indsende et »de abrenuntiatione diaboli opusculum« for at gøre sin Fejl god igen, da han har forstaaet »post vestram benignissimam ammonitionem, quia de operibus et pompis diaboli multiplicius respondendum erat, quam de ceteris rebus; quoniam per ea cupiditates et per cupiditates scandala mundi crebrescunt et crescunt quotidie«⁵⁾. — Allerede af disse Udtryk kan ses at *Leidrad* i sin Formular har haft Udtrykket: Abrenuncio⁶⁾... diabolo... operibus... pompis ejus; men om der er mere, f. Eks. flere Led eller »omnibus«, »cunctis« e. l., kan ikke ses. Det er heller ikke klart udaf de øvrige Antydninger: et Sted siger han: ex toto corde abrenunciandum diabolo, operibus ac pompis ejus⁷⁾; men paa samme Tid bemærker han: Den hellige, almindelige Moder, Kirken, optager ikke paa anden Vis i sit Skød dem, der vender sig til den »nisi prius abrenuncient diabolo et omnibus angelis ejus, ope-

1) Fortegnelse over 12 hos Wiegand: Odilb. 9, yderligere en Besvarelse Heer 97 f. Jfr. 50.

2) Samme ugrammatiske Form som S. 256. Den synes at have været gængs. Jaffé IV, 403 har derimod et »de« efter »et«, en tydelig Rettelse i Teksten.

3) Wieg. 24. Jaffé 4, 402. 4) Jaffé 4, 412. 5) Ib. 411.

6) Han afviser udtrykkelig den tidligere omtalte Form (S 230) at Fadderne svarer: Abrenunciat, med den Bemærkning, at baade »consuetudo Ecclesiæ« og »Doctores« lærer, at Barsedaa og Voksendaab udføres med samme Ord. Mabillon 83. 7) Mabillon 85.

ribus quoque, atque universis pompis ejus.« »Englene« er her højest paafaldende. De findes ganske vist hos Ildefonsus, den mozarabiske Liturgi, den galliske expositio fidei, Martin af Braga og hos Ambrosius i Exp. ad Lucam sammen med »operibus« og hos Augustin og i det karthagiske Symbol fra 5te Aarhundrede sammen med »pompis«; men sammen med begge disse er det nærmeste Sted hos Niceta¹⁾. Ganske vist kan der jo i Gallien have levet Reminiscenser, og man har jo²⁾ nogen Formodning om, at Niceta har haft Forbindelse med disse Egne; men det er dog sandsynligst, at det hos Leidrad blot er en litterær Blomst, grundet paa, at Niceta's Skrifter er trængt stærkt igennem. I denne Antagelse styrkes man ved, at Leidrad, der hyppigt hentyder til Formularens Ordlyd, intetsteds tager Hensyn til »Englene«, men stadig søger at definere »opera« og »pompæ«.

I Udlægningen af Djævelens »Værker« og »Herlighed« viser Leidrad ikke særlige Evner til at skelne; de to Begreber gaar i Virkeligheden ud paa et. Djævelens Værker er »den vanhellige Ritus, der ydedes Afguderne, dernæst Manddrab, Tyveri, Rov, Svig, Mened, Hor, Uvenskab, Tvedragt, Vrede, Strid, Tvist o. s. v., men til Djævelens Bram hører Skuespil, vanvittige Glæder, uhøvisk Vittighed og alskens Fordærvelse o. s. v.³⁾ — Afgudsdyrkelse burde have været henført til »pompæ« og det meste af »pompæ« under »opera«, om nogen Tanke skulde findes i Adskillelsen.

Endnu uheldigere er Ærkebiskoppen forøvrigt i at skelne mellem »renunciare« og »abrenunciare«. Han anfører den kendte Forskel: renunciamus rebus licitis, abrenunciamus autem inlicitis;⁴⁾ men samtidig siger han: potestas . . . diabolica exorcizatur et insufflatur in eis (Katekumenerne), ut ei renuncient«, og »renunciando diabulo«.⁵⁾

Skriftgrundlaget for Abrenuntiationen er Jac. 4,7:

¹⁾ S. 218. ²⁾ ibid.

³⁾ Mabillon 80. ⁴⁾ Mab. 85. ⁵⁾ Ib. 79 f.

»Abrenunciatio est abdicatio et repudiatio, et cum dicimus: Abrenuncias Satanæ? quid aliud dicimus, nisi resistis diabolo, sicut Apostolus ait.«¹⁾ Sammenholdt med nogle andre Ytringer faar vi en overordentlig klar Tankegang frem: Abrenuntiationen hviler paa Eksorcismen; ved denne beredes Plads for Kristus, Huset renses for den onde Aand, og Katekumenen faar Kraft til at bekæmpe Djævelen, han kan saaledes bekæmpe Djævelen gennem hele Livet. »Potestas . . . diabolica exorcizatur et insufflatur in eis, ut ei renuncient, atqve erepti a potestate tenebrarum, in regnum Domini sui per sacramentum baptismatis transferantur.«²⁾ »Bene . . . in abrenunciacione diaboli unguntur corda catechumenorum, ut recedat ab eis cum omnibus operibus et pompis.«³⁾ »Postquam . . . homo renunciando diabolo exclusit pessimum invasorem, introducat optimum possessorem.«⁴⁾ Abrenuntiationen er da et Løfte for Fremtiden⁵⁾, der afgives »non hominibus, sed Deo et Angelis conscribentibus.«⁶⁾ Abrenuntiationen er ikke blot et en Gang for alle givet Løfte (skønt dette vel ogsaa kan siges: »denunciandum, nihil nos ei deinceps debere«,⁷⁾ »abrenunciatio est abdicatio et repudiatio«⁸⁾; men den fornyes gennem hele Livet, »non solum vocibus, sed etiam moribus; non tantum sono linguæ, sed et actu vitæ«. ⁹⁾ Bruddet med Afgudsdyrkelsen er da kun en Op-gave mellem flere, og Leidrad lægger som hele Samtiden mere Vægt paa Helliggørelsesmomentet, ja saa stærkt, at han bruger Udtryk, der er gængse for Munkeløfterne: »qui per fidem mundo et actibus, desideriiisqve ejus renunciant«,¹⁰⁾ ligesom han i Omtalen af Daaben bruger Lc. 9,61, 14,33, der ligeledes særligt benyttes om Munkens »conversio«¹¹⁾.

1) Mab. 79. 2) Ib. 85. 3) Ib. 79. 4) Ib. 80. 5) professio.

6) Ib. 79. Jfr. »angelus arbiter« hos Tertullian, S. 38.

7) Ib. 86. 8) Ib. 79. 9) Ib. 80. 10) Ib. 79. 11) Ib. 85.

Ganske de samme, sædvanlige Led findes hos Ærkebiskop *Magnus af Sens* i hans »libellus de mysterio baptismatis jussu Caroli Magni editus«¹⁾: »abrenuntiatio *salanæ*, qvi est princeps peccati, *operibusque* ejus, et cunctis *pompis* ejus«²⁾; men Magnus lægger større Vægt paa Bruddet med Afguderne, idet han om Katekumenen siger: »ut verum agnoscens dominum relinqvat errores varios idolorum, et audiat et discat«;³⁾ men paa den anden Side ser det nærmest ud, som om det er Henblikket paa Arvesynden, som f. Eks. Leidrad i denne Sammenhæng ikke befatter sig med, der motiverer Forsagelsen: »Abrenuntiatio abominatio dicitur, sive detestatio, qvia ante baptismum propter peccata originalia unusquisque servus est peccati.«⁴⁾ — Yderligere Oplysninger om, hvad han forstaar ved pompæ og opera, giver han ikke.

Ærkebiskop *Amalarius af Trier*⁵⁾ giver i »Epistula de cæremoniis baptismi« en Forklaring, der meget ligner Leidrads: »Djævelens Gerninger er Horeri, Afgudsdyrkelse, Giftblanderi, Manddrab, Drukkenskab, Fraadseri o. l. Skønt dette hører til Kødets Lyster, er de dog Djævelens Gerninger, hvis Forlokke og Spejder Øjet er.« Følgende hersker i Djævelen uden Kødet: Overmod, Misundelse, Fjendskaber, Stridigheder, Rivalisering, Vrede, Tvist, Tvedragt, Sekter o. s. v.« — Til »pompæ« hører: tom Pral, jordiske Mennesker, sødtklingende Musik, hvorved den kristne Kraft ofte opløses og slappes, skændige eller overflødige Skuespil o. s. v. — Nogen litterær Forbindelse med Leidrad kan næppe paavises, da Gloseforraadene er vidt forskellige; men øjensynligt har der været nogenlunde faststaaende Tradition for, hvad man henviste til henholdsvis »opera« og »pompæ« (læg navnlig Mærke begge Steder til den mærkelige Anbringelse af Afgudsdyrkelsen); men

1) Om Forfatterskabet Martène 1, 157.

2) Ib. 159. 3) Ib. 158. 4) Ib. 159.

5) Ang. hs. formodede Identitet med Amalarius af Metz se Literaturangivelserne hos Wiegand: Ap. Symb. 214. W. tør ikke tage Stilling; Morin fastholder Identiteten.

nogen fælles, fast formuleret Kilde har de næppe haft udover, at de begge bygger paa Gal. 5,19, der har »Af-gudsdyrkelse« paa et lignende Sted; men ganske vist uden Hensyn til Abrenuntiationen. Amalarius' Bemærkning om »Kødet« viser tydeligt hen til Galaterbrevet.

Mens selve Formularen har været den samme (dog maaske med afvekslende »cunctis« og »omnibus«), har Amalarius i Modsætning til alle andre en Form, der minder om østerlandsk Skik. Døberen siger nemlig: *Contradic Satanæ . . . Postea: et omnibus operibus ejus . . . et omnibus pompis ejus*, — altsaa er Spørgeformen afløst af en Bydeform.¹⁾ Dette er ret enestaaende i Vesten,²⁾ og det støtter sig ifølge Amalarius paa Ps. 44,11: *Du lader os vige tilbage for Modstanderen*;³⁾ men det giver ingen Støtte for Bydeformen. — »Contradicere« er enten en Oversættelse af eller Grundlaget for, hvad vi finder i tyske Formularer, »widersagen«.

Patriarken af Aqvileja, *Maxenlius* (Patriark 811—33)⁴⁾ behandler vort Emne i to Skrifter. I Svaret til Kejser Karl »de significatione rituum Baptismi« berører han i Forbigaaende Formularen, der er den samme som ellers (*opera—pompæ*); men derimod forklarer han Skikkens Betydning, og her er det af Interesse at se, at han bevarer den gamle Tradition, at Forsagelsen først og fremmest gælder Hedenskabet: *Abrenuntiare . . . est respuere atque renuere (rennuere), id est, gentilitatis errore et simulacrorum (sumulagrorum) cultura derelicta, colere Deum Patrem omnipotentem &c. . . .* I denne Sammenhæng faar

¹⁾ M. S. L. 99, 897 ff.

²⁾ Amalarius var 813 i offentligt Ærinde i Konstantinopel; skulde han der have lært østlig Sæd at kende, maa Brevet til Kejseren sættes noget senere; men denne Slutning kan næppe fastholdes; mere sandsynligt er det, at tidligere Forbindelse med Østen har kvalificeret ham til nævnte Mission.

³⁾ *Vulgata: Avertisti nos retrorsum post inimicos nostros.*

⁴⁾ Heer 52.

Udtrykket: *expolians se veterem hominem cum actibus suis*, ut ait Apostolus &c.¹⁾ — sin nærmere Bestemmelse, dog ganske mod paagældende Bibelsteds²⁾ Grundtanke. — Arvesynden omtales, men Lægemedlet mod denne er Eksorcismen. — Her er altsaa en anden Tankegang end hos Leidrad: Ved Eksorcismen borttages Arvesynden, ved Abrenuntiationen foretages Skridtet ud af Afguderiet. — I Forbigaaende kan bemærkes, at Maxentius udtrykkelig fremhæver, at baade Børn og voksne underkastes samme Ritual.

Maxentius: »Collectanea de antiqvis ritibus baptismi« er, som Navnet antyder, ikke originale Arbejder. Han nævner her baade Hedninger og Børn. Heri bruges baade »renuntiare« og »abrenuntiare«³⁾. Men Stykket II, hvori renuntiare forekommer, er rigtignok afskrevet efter Isidor af Sevilla's »De eccl. off. II, 21.«⁴⁾ Af Brevet til Kejser Karl findes § 2 hos Pseudoaugustin⁵⁾, saa Maxentius' Oplysninger maa snarere ses som en »videnskabelig« Afhandling end som et virkeligt Udslag af Tidens Tankegang⁶⁾.

— Ærkebisp *Odilbert af Milano* sammenskrev en »liber de baptismo« udaf en Del ældre Forfattere; men ærligere — maaske enfoldigere — end Maxentius meddeler han altid, hvor han har sin Visdom fra. Med Hensyn til Abrenuntiationen afskriver han Isidor⁷⁾ og den romerske Diakon Johannes, der levede i Begyndelsen af det 6te

¹⁾ M. S. L. 106, 52 (Heer 93). ²⁾ Col. 3, 9.

³⁾ M. S. L. 106, 55.

⁴⁾ Denne har maaske afskrevet Niceta. Heer 32. 96.

⁵⁾ De symb. serm. I, 2. Augustini Opp. VI, 548. Se det afrik. anonyme Symbol S. 239.

⁶⁾ Ligesom St. Emmeram-Anonymen Nr. 4 (S. 227 og Heer 54. 97). — Jfr. Wiegand: Odilbert 12 f. Maxentius' Arbejdsmaade med at afskrive andre Forfattere er klart paavist hos Heer S. 52—53.

⁷⁾ Dog bemærker Heer (S. 98), at det ene Sted ikke kan findes hos Isidor.

Aarhundrede.¹⁾ Ved »Scrutinet« spørges, »utrum in eadem doctrina fidei consistent qva pridem docti a sacerdotibus fuerunt, vel si renuntient maligno spiritui atqve malitiæ et pompis illius.«²⁾ — Det her forekommende »malitiæ« staar øjensynligt i Forbindelse med Isidors »universæ conversationi illius«, som Odilbert andensteds afskriver³⁾; men i hvad Form Forsagelsen sker, eller om den er to- eller treleddet, fremgaar ikke af Odilberts Antydninger; det fremgaar knap nok, om Odilbert har brugt renuntio eller abrenuntio, da han — som set — i Omtalen bruger den kortere Form, men i en Kapiteloverskrift har »De abrenuntiatione«.

Biskop *Theodulf af Orleans* († 821) angiver i sin »libellus de ordine baptismi« ganske den sædvanlige Formular, men ombytter »Djævelen« med »Satan«. For denne Ændring giver han en Slags Forklaring, idet han siger »Satanas . . . qvi et diabolus nuncupatur«, hvorved han synes at overlade det til hver enkelts (Biskops eller Præsts) Skøn, hvad der bør benyttes.⁴⁾ Selv »abrenuntiare« forklarer han ganske populært ved »spernere, rejicere, contradicere, sive aliud quidquid hoc verbo in hoc sensu exprimi potest«, iøvrigt kender han den samme Forklaring som Chrysologus.⁵⁾ — Djævelens Gerninger er de syv Hovedsynder, som han dog ikke nævner. (Mærkeligt nok nævner han i sit »Capitulare« 8 »principalia vitia«⁶⁾, idet »vana gloria« anføres foruden de sædvanlige Synder.) Disse syv Laster strider mod de syv Hoveddyder. »Pompæ Satanæ« er ganske vist Satans Gerninger; men deres Karakteristik er »superbia«; der nævnes »ambitio, arrogantia, vana gloria et cætera hujusmodi.« »Pompa« er nemlig if. Amos 6,1 (ingredientes pompaticæ domum Israel) »ambitio sive jactantia«. — Ved Abrenuntiationen indgaar man en Pagt med Gud, der løses, »hvis en

¹⁾ Wiegand 14. 34. — Nærv. Skr. S. 235. ²⁾ Wiegand 31..

³⁾ Ib. 33. ⁴⁾ M. S. L. 78, 358. 105, 230. ⁵⁾ Ib. jfr. S. 241.

⁶⁾ M. S. L. 105, 217.

troende bukker under for Afgudsdyrkelse eller Kætters Vildfarelser, enten ved at blive i Lasten eller ved at miste Troen.¹⁾ — Theodulf synes at være ret selvstændig i sine Tankegange, og interessant er det at se, hvor fremtrædende en Plads det gamle Hensyn til Afgnderiet har faaet hos ham.

Biskop *Jesse af Amiens*²⁾ taler i selve Forklaringen af Skikken mærkeligt nok kun om Djævelen og hans »pompæ«,³⁾ og herunder indbefatter han »opera et vitia veteranosa«, derimod nævner han senere i Forbigaaende »abrenuntiando pompis et operibus malis«⁴⁾ og indleder Kapitlet »De trina mersione« med »Abrenuntiatis operibus diaboli, et mysterio credulitatis accepto«⁵⁾ saa det er klart nok, at han ikke har adskilt sig fra sine samtidige, men at det blot er hans Udtryksmaade, der er noget uklar. Djævelens »pompæ« er de skidne, sønderrevne Klude, man skal afføre sig for at iføres de nye, hvide Klæder; de bestaar i »vitia mortifera«, nemlig »superbia, vana gloria et cætera«⁶⁾.

Foruden disse Skrivelser fra navngivne, kendte Mænd har man endnu nogle anonyme Svar paa Kejserens Forespørgsel.

1) En Skrivelse, der fejlagtig er tillagt Amalarius⁷⁾. — Det Stykke, hvori Abrenuntiationen forekommer, er

¹⁾ Ib. 238.

²⁾ Se Wiegand: Ap. Symb. 212.

³⁾ M. S. L. 105, 788. ⁴⁾ Ib. ⁵⁾ Ib. 789. ⁶⁾ Ib. 788.

⁷⁾ Morin i *Révue bénédictine* 1896, 291 tilskrives den Riculf af Mainz, Hildebrand af Köln eller Arno af Salzburg. Det er muligt, men det kan være enhver anden. Ganske vist udgik Kejserens Skrivelse kun til Ærkebisperne, men som vi hos Jesse af Amiens saa, lod disse Sagen gaa videre, og dette Svar kan da stamme fra enhver af dem, Biskop, Abbed eller lign. — Dog indskrænkes Mulighederne noget ved, at de tyske Ord er udpræget saksiske, der kunde da kun være Tale om Ærkestifterne Köln og Mainz. (Jostes i *Z. f. deutsches Altertum* 1896, 187).

lige udskrevet af Alcuins Brev til Oduin¹⁾: *Accedens ad baptismum ut renuntiet maligno spiritui et omnibus damnosis eius et pompis.* — Den hos Alcuin omtalte Særegen-
hed er altsaa ikke hævet her. Men interessantere er, at Forfatteren tilføjer en Forklaring: *Pompas autem nos dicimus siniugel pardo sinen unillen.* — Det er saksiske Ord, der her har forvildet sig ind i Latinen, dog i noget forvansket Form. *Jostes*²⁾ læser: *siniu gelp anda sinen unillon* 3: hans Bram³⁾ og hans Vilje.

2) Hos en anden Anonym træffer vi ligeledes en stærk Paavirkning af Alcuin, dog er Afskriften ikke saa slavisk, og vi finder her alle Forsagelsens Led: *abrenuntiationem Satanæ operumque ac pomparum ejus . . .*⁴⁾ og tillige en Fremstilling af Forsagelsens Indhold: . . . »ad renuntandum, id est funditus abnegandum, in primis diabolo, qvi est humani generis inimicus, cui fortiter et tota virtute resistere debemus, ejusque contradicere operibus et pompis, Opera diaboli manifesta sunt qvæ Apostolus opera carnis nominavit«⁵⁾. Som allerede tidligere⁶⁾ bemærket, er det klart, at man sætter Forsagelsen i Forbindelse med Gal. 5,19; men denne Forfatter undgaar at blande Kategorierne sammen; thi han nævner ikke som f. Eks. Leidrad og Amalarius i Flæng et Uddrag af Synderregisteret i Galaterbrevet; men han nævner udtrykkelig Afgudsdyrkelse m. m. under »pompæ«. »Pompæ sunt hujus sæculi vanæ et mortiferæ delectationes cupiditatesque noxiæ simul et idolorum servitus«⁷⁾. Djævelens Bram er da taget i sin mere begrænsede, oprindelige Betydning, nemlig adskilt fra de lavere, rent haandgribelige Synder tages her den Synd, der ligger i at tage Skin for Virke-

¹⁾ S. 261. ²⁾ Anf. St. 189.

³⁾ Gelp: lautes Schallen, Lärm, Fröhlichkeit, Lustigkeit, Übermut, Anmassung, Prahlen. O. Schade: Althochdeutsches Wörterbuch 297. — Prof. Dr. Hermann Møller, der elskværdigst har ydet mig en Haandsrækning med disse gamle tyske Sager, foreslaar at læse »ardo« som erdo 3: eller.

⁴⁾ M. S. L. 98, 938. ⁵⁾ Ib. 939. ⁶⁾ S. 271. ⁷⁾ Som ovenfor.

lighed, og dette giver sig Udslag i de nævnte Synder. Man føler uvilkaarligt Skemaet 1 Joh. 2,16 bag denne Skildring, idet Forfatteren henfører Kødets Lyst til »opera« og Resten til »pompæ«. — Om Forsagelsen har gældet »Satan« eller »Djævelen«, er ikke helt klart; efter den Maade, hvorpaa Forfatteren indfører Abrenuntiationen, synes det første at være det mest nærliggende. — Det vil bemærkes, at man nu mere og mere begynder at omskrive »abrenuntiare« med »contradicere«; de tyske Oversættelser bruger hyppigt »widersagen«; det er da ret klart, at »contradicere« er benyttet for at udtrykke en Tanke, der ikke længere laa i »abrenuntiare«, nemlig Opsigelsen af Huldskab og Troskab, »at undsige« o. s. v. I Realiteten er man da nu vendt tilbage til den oprindelige Tanke, at Djævelen er Krigsherren, hvis Tjeneste man forlader for at tjene en stærkere — Christoffer-Legendens Tanker viser sig her. — Med det nye Ord »contradicere« er den gamle Tanke blevet mere levende. Ridder- og Lensforholdet i det verdslige Liv paavirker Kirkens Sprog og Riter, som f. Eks. naar den døende Roland rækker sin Handske mod Himlen som Tegn paa Overgivelse (Rolandskvadet), og hvor stærkt samme Forhold har paavirket den dogmatiske Tænkning hos Anselm af Canterbury, er jo kendt nok.

3) Ligesom de tidligere to Skrivelser støtter sig paa Alcuins Brev til Oduin, findes der en anonym Traktat, der er en Udvidelse af Alcuins ep. 93 ad monachos Gothiæ¹⁾. Udvidelsen bestaar bl. a. i, at man har anbragt den traditionelle treleddede Formular i Stedet for Alcuins særlige. »Primitus paganus catechuminus fit, id est audiens; scilicet ut unum agnoscens Dominum relinqvat errores varios idolorum, accedens ad baptismum ut renuntiet maligno spiritui, et omnibus operibus ejus et damnosis ejus pompis. Abrenuntio, id est, recuso vel

¹⁾ Martène 1, 157 henviser til Brevet til Oduin; men Ligheden med Ep. 93 er betydelig større.

contradico operibus sathanæ, qvi omnium malorum princeps est; hæc sunt superbia, invidia, homicidium, adulterium, falsum testimonium, luxuria, idolorum servitus, avaritia, blasphemia, et his similia: qvæ opera ideo dicuntur diaboli, qvi ejus instinctu peraguntur, et ille ea per suam reperit malitiam. — Pompa dicta est Græca significatione a πομπεύειν, hoc est sublime ostentari. Idcirco pompas jactantias dicimus.«¹⁾ Det er umuligt at finde Planen for Opregningen af Synder; den passer hverken med Gal. 5,19 eller med de 7 Dødssynder, tre Led svarer i Rækkefølge til det 5te, 6te og 7de Bud; men ellers er ganske uensartede Bestanddele blandede sammen, og paafaldende er pompa's stedmoderlige Behandling, saa meget mere, som det er Forfatteren her, der har indført opera, der ikke findes hos Alcuin; maaske har netop Manglen hos Læreren givet Disciplen Anledning til at fremhæve opera.

4) En Anonym i en St. Emmeram-Codex fra 9ende Aarhundrede²⁾. Abrenuntiationsformularen er ikke ordret anført; men den minder om baade Alcuins og Odilberts, dog kan den næppe paa Grund af Tidsforholdene være paavirket af Odilbert eller omvendt: det rimeligste er, at Alcuins Formular i Løbet af de 7—8 Aar efter hans Død har faaet en Udvidelse, der endnu ikke helt er fæstnet. — Vor Forfatter omtaler under Scrutinerne: uel si renuntient maligno spiritui atque militiae et pompis illius dampnosis.³⁾ »Militiæ« er paafaldende; det er ret almindeligt i de syriske Formler; men at ville skaffe en Forbindelse tilveje mellem disse og den karolingiske Anonym turde vist være et for luftigt Foretagende, og skønt der if. Heer næppe er Tvivl om Læsemaaden, bør man dog vist foretrække Læsemaaden »malitiæ«, — skønt en Fejltagelse i modsat Retning vilde være forklarligere. Renuntiare og abrenuntiare bruges saaledes, at hvor For-

¹⁾ Martène 1, 61.

²⁾ Nu i München. Om Alder m. m. se Heer 4. ³⁾ Heer 98.

fatteren har størst Lighed med Alcuin (Odilbert?), bruges renuntiare, ellers abrenuntiare. — Abrenuntiationen foregaar »more solito«;¹⁾ men om dette »sædvanlig« betyder, at Formularen med malitia (militia?) allerede var gængs, eller at man forsager i tre Spørgsmaal e. l., fremgaar ikke af det foreliggende Materiale.

5) I et *Freising*-Haandskrift²⁾ findes endelig endnu en anonym Besvarelse (Arno af Salzburg³⁾). Ligesom de tidligere er det en Kompilation af allehaande kendte Forfattere. Forsagelsen — hvis Form forresten ikke anføres — betyder en Afvenden fra Hedenskabet; man kan ikke blive Deltager i Guds Naade, før man forkaster Afguderne o. s. v. — Abrenuntio, abnuo, abnego uel abdico, respuo, expello, eicio, refuto; repudium dico ut nos intelligimus dici potest. — Forresten sluttes Kapitlet om Forsagelsen med en hel Række Advarsler mod Synder, et Synderegister, der er udskrevet af Niceta V⁴⁾ — og den store Mængde af Ord for den samme Ting betyder jo lige saa lidt.

§ 58.

Tilbageblik.

Med disse Besvarelser fra Karl den Stores Tid kan man til en vis Grad sige, at hele Tiden har talt⁵⁾. Den fra Cæsarius⁶⁾ stammende Formulering har sejret og maa kaldes den officielle. Saaledes giver Synoden i Tours 813, Canon 18, (at Biskopperne nøje skal passe paa at overgive deres Præster Daahens Sakramente, baade hvad

¹⁾ Ib. 99.

²⁾ Først udg. af Burn i Briegers Zeitschr. f. Kgesch. XXV. 1904. — »Sicher Karolingisch« Heer 10.

³⁾ Ib. 149. ⁴⁾ En Fejlskrift cleris for choris i Burn: Niceta 39.

⁵⁾ Ogsaa med Hensyn til scrutinia betyder denne Tid et Vendepunkt; nu er det gamle System med langvarig Daabsforberedelse, særlig beregnet for voksne, ved at afløses af en Helhed, der, beregnet paa Børn, bliver en eneste, umiddelbart forud for Daaben gaaende Handling. Se Wiegand: Odilbert 39 f. Stellung 201 ff. ⁶⁾ Se dog S. 254.

der skal forsages (renuntiandum) og hvad der skal tros¹⁾, en Forskrift, der ganske falder i Traad med, hvad vi har erfaret af Ærkebispernes Skrivelser: »Renunciatur ergo diabolo et omnibus operibus et omnibus pompis ejus.« Som »opera« betegnes: homicidia, fornicationes, adulteria, ebrietas et multa alia his similia; »pompæ« er: »superbia, jactantia, elatio, vana gloria, fastus et alia qvam plurima, qvæ ex his oriri videntur«²⁾, — en ret klar Distinktion mellem de to forskellige Omraader, der i Hovedtrækkene optages af *Amalar af Metz*.

Det samme Billede træffes i en af de Prædikener, der er knyttet til Bonifatius' Navn, men hvis Ægthed er tvivlsom. Den handler om Forsagelsen i Daaben. Talens Alder og Hjemsted er det vanskeligt at bestemme, da den bevæger sig i Almindeligheder, saa at man hverken faar noget rigtigt Indtryk af Tilhørere eller Taler. Men Synderegistrets brogede Indhold minder stærkt om Karl den Stores Tid, og Formaningen: »Orationem Dominicam et Symbolum tenete« viser hen til samme Tidsrum eller maaske lidt tidligere. Den særlige Tilføjelse om at adlyde Herren antyder, at Tilhørerne er jævne Folk³⁾. — Formularen er den sædvanlige; men kun »opera« forklares: »Hæc sunt superbia, idololatria, invidia, homicidium, detractio, mendacium, perjurium, odium, fornicatio, adulterium, omnis pollutio, furta, falsum testimonium, rapina, gula, ebrietas, turpiloqvia, contentiones, ira, veneficia, incantationes et sortilegos exquirere, strigas et fictos lupos credere, abortum facere, Dominis inobedientes esse, phylacteria habere«⁴⁾.

Trods denne hovedsagelige Ensartethed bestaar der ved Siden af denne officielle Form enkelte Afvigelser, hvis Aarsag man ikke med nogen Sikkerhed kan paavise. Man kan derfor ikke vide sig sikker mod, at der Tid ef-

¹⁾ Mansi XIV, 86. ²⁾ Ib. — Marsmann 12.

³⁾ Wiegand: Ap. Symb. 346 sætter dem til 9de Aarh. Se ib. 268. Pirmin: Scarapsus 32.

⁴⁾ M. S. L. 89, 870.

ter anden opdukker Ejendommeligheder. — Om Kejser Karl ved Synoden i Tours netop har haft til Hensigt at fjerne de Ujævnheder, han ikke kunde undgaa at bemærke i Svarene, er ikke helt klart, men selv om saa var sket, har det næppe haft større Betydning, da hans snart paafølgende Død og Rigets Sammenbrud umuliggjorde ogsaa de kirkelige Enhedsbestræbelser. Rom kunde derimod tale; men det synes, som om dette Spørgsmaal aldrig rigtig kom til Afgørelse. —

Hvordan Sagen derimod stod i selve Rom paa denne Tid, kan let ses. *Ordo Romanus I*, der omtales hos *Amalar af Metz*¹⁾ og maa ansættes til senest Slutningen af 8de Aarhundrede, har Salvelsen efter Abrenuntiationen; først 6 Timer efter foregaar Bekendelse og Daab. Formularen for Forsagelsen er den sædvanlige romerske i tre Svar²⁾. *Ordo VII.*, der i Ceremoniellet ved Scrutiniet er Grundlaget for Jesse af Amiens' Skildring³⁾, indeholder derimod ikke nogen Formular⁴⁾.

§ 59.

Udvidede Formularer, særlig til Brug paa Missionsmarken. (*Amalarius af Metz.*)

Den Maade, hvorpaa Formularerne særligt er kommet til at ændres fra den officielle Form, er denne, at der synes at have været en Tilbøjelighed til at forklare de enkelte Led, idet man rettede Spørgsmaalene til Baptizanden. For Eksempel har Liturgikeren *Amalarius*, Korbiskop i Metz (c. 790—c. 850), der tilegnede Ludvig den Fromme sit Værk »*De ecclesiasticis*«, følgende Tilføjelse til første Led: Et dicit: »Abrenuncias Satanæ« id est diabolo, »quem in ore tenebas per immolationem idolorum.« Her fremtræder Hensynet til Afguderne jo allerede i 1ste Led; men

¹⁾ M. S. L. 78, 935. ²⁾ Ib. 955.

³⁾ Wiegand 212. Duchesne 283 henviser den til 7. Aarh.

⁴⁾ M. S. L. 78, 995.

det forsvinder ganske ved »pompa«. Dette Led forklares nemlig ved »alle tomme og overflødige Æresbevisninger«, og som Eksempel anføres: Naar en Kejser eller en Magthaver paa Festdage gaar til Messe, føres med ham baade paa Ud- og Hjemvejen en Hest med guld- og sølvvirket Skaberak, paa hvilken ingen sidder. Se, dette er »pompa, frustratus honor¹⁾«. — Her er sket en meget skarp Adskillelse: Satan repræsenterer Afgudsdyrkelsen — det er vistnok første (og eneste) Gang, denne Identifikation foreligger, ellers er Satan Indbegrebet af alt Ondt, og Afgudsdyrkelsen, enten den saa indbefattes under angeli eller pompa, er kun et af hans Virkeomraader. — »Opera« er alle Laster, baade »spiritualia«, til hvis Modarbejdelse der salves mellem Skuldrene, og »carnalia«, til Værn mod hvilke man salves paa Brystet, — og »pompa« er da den ydre, tomme Pragt. — At Amalarius saa dristigt og tydeligt tør tale om den kejserlige Pragt i dette Skrift, der er tilegnet en Kejser, forklares let ved, at det netop er Ludvig den Fromme, der faar Irettesættelsen.

— Ses der allerede her en vis Tilbøjelighed til at udlægge Forsagelsesordene ved Tilføjelser i selve Formularen, der udtales ved Daaben, er denne Skolemesterpegefinger kommen endnu tydeligere frem paa Missionsmarken. Her var den jo ogsaa stærkt motiveret, naar det drejede sig om de uoplyste nyomvendte. Overfor disse var det ikke nok, at man forklarede, at Forsagelsen omfattede dette eller hint, nej, det laa nær i selve Forsagelsesløftet at optage de Ting, der særlig truede de nyomvendte, ofte til Daaben tvungne Baptizander, og hvor godt var det ikke for Kirken at have en ganske bestemt formuleret Afsigelse af Hedenskabet at pege paa. I de syriske Ritualer er en lignende Bredde paavist, — der er det navnlig det asketiske Synspunkt, der gør sig gældende — i Formlen for Jødedaab²⁾ gælder det samme som her, nemlig at den døbte ved selve Forsagelsens Ordlyd skulde

¹⁾ M. S. L. 105, 1041.   ²⁾ S. 115.

mindes om, hvad han havde forladt; og nu i de germaniske Formularer kommer dette pædagogiske Hensyn klart frem. Det er da intet Under, at disse Forklaringer særlig findes i de oversatte Formularer. — Hos en af de nysnævnte Anonymer¹⁾ er allerede vist en Oversættelse; men fra den tidlige Middelalder findes en Mængde saadanne, der kun kendes paa Tysk.

Det er tidligere ved Omtalen af Gregor af Tours og Bonifatius²⁾ lejlighedsvis berørt, hvorledes man gennem Tiderne har haft en vis Tradition for, hvorledes man begyndte Talen til Hedningerne med en Paavisning af Afgudernes Intethed. Denne Fremgangsmaade kan paavises lige fra Apostelhistorien og Cyprian. Men Forholdet forandrer sig noget, efter hvem Tilhørerne er. Mens det ser ud, som om man i den ældre Tid nærmest kan gengive Vurderingen saaledes: »Hedningeguderne er slet ikke til; de er blot Navne paa onde Aander, eller de er apoteoserede Konger, Helte o. l.,« — synes det, som om man, naar man staar overfor et troskraftigere Hedenskab, mere har lagt Vægt paa et andet Punkt. Man benægter ikke Gudernes Eksistens; men de Kristnes Gud er mægtigere (se f. Eks. Sagnet om Clodowech³⁾); en lignende Tankegang i Licinius' Tale⁴⁾); Hedningeguderne maa derfor ikke dyrkes, da de er Kristi Fjender, — understøtter man dem, gør man Kampen sværere for Kristus. — Det gælder derfor ikke saa meget om at bevise for dem, der hører Ordet, at Hedningeguderne ikke er til⁵⁾, men snarere om at paapege, at det gale ved den tidligere Tilstand bestod i Dyrkelsen af disse onde Magter. Man begynder derfor ganske vist med at omtale for Tilhøreren, at han vil forlade de tidligere Guder, og Hovedvægten lægges da paa at vise, hvorledes de Kristnes Gud giver alt, hvad Sjælen

¹⁾ S. 275. ²⁾ S. 256. 264. ³⁾ S. 256. ⁴⁾ S. 98.

⁵⁾ Troen paa deres Eksistens som onde Vætter vedvarede i flere Hundrede Aar, i Slaget ved Lena 1208 kæmpede Odin paa Svenskernes Side, og mange lignende Eksempler kan anføres, Asgaardsrejen o. s. v. — Jfr. Grönbech 11 o. a.

trænger til. — Det, som Augustin i »De catechizandis rudibus« kalder »narratio«, er det bibelske, historiske Indhold, træder da tilbage for en Skildring af Guds Væsen og Gaver. — Dette Billede møder os i en »karolingisk Missionskatekismus«, der stammer fra Tiden 796—812¹⁾ og hviler paa Alcuins Missionsteorier²⁾. Efter denne gennemgaas de ti Bud, ikke just Dekalogen alene, men denne sammenarbejdet med Hovedbuddet og den gyldne Regel³⁾. Først da kommer Kapitlet om Afguderne, knyttet til Dekalogens 1ste Bud og visende hen til Abrenuntiation og Trosbekendelse⁴⁾. Afguderne er Dæmoner, dem skal man bortkaste og foragte, vogte sig for at vende tilbage til dem, men stadig i Troen blive ved den levende Gud⁵⁾. Dennes Væsen skildres saa som Modsætning. Her er allerede i Opstillingens Modsætning givet et Forbillede for, hvad der sker ved Daaben — Forsagelse og Bekendelse. Selve disse Ting omtales ikke; det er jo kun Katekumenundervisningen, her tales om; men for Forstaaelsen af Tankegangen omkring 8.—9. Aarhundrede er denne Opstilling betydningsfuld.

Det vil da ses, at der i enkelte Formularer, der ganske vist i Tid og Sted er adskilte fra, men i Arbejdsmetode nøje sammenhørende med denne »Katekismus«, findes Tegn paa, at man saaledes for at overvinde Hedningernes Modstand til en vis Grad er gaaet ind paa deres Tankegang. Djævelen i hans Almengyldighed som Enhedsmærke for alt ondt er Hedningerne en fremmed Tanke, derfor lyder det i en øvretysk Formular fra Begyndelsen af det 9ende Aarhundrede⁶⁾ ikke: »Forsager

¹⁾ Heer 47. ²⁾ Ib. 12. 34. ³⁾ Ib. 20—22.

⁴⁾ Jfr. Augustin. 227. ⁵⁾ Heer 82.

⁶⁾ Müllenhoff-Scherer II, 319—23. Wiegand: Ap. Symb. 316. »Weder vollständig noch genau geordnet.« — At de tyske Udtryk gaar forud for de latinske, betyder ikke, at i Modsætning til Aarhundreder gammel liturgisk Udvikling hinc tyske Formularer har aabnet Ceremoniellet. Et enestaaende Tilfælde (Hraban) se Höfling 1, 397. — Man har blot oversat, hvad man nødvendigvis maatte beholde i Hukommelsen.

du Djævelen?«, men: Forsahhistû unholdûn? Ih fursahu. — Forsahhistû unholdûn wuerc indi uuillon? ih fursahhu. Forsahhistû allêm thêm bluostrum indi dên gelton indi dên gotum thie im heidene man zie bluostrum indi zi gel-dom enti zi gotum habent? Ih fursahhu. Gilaubistu &c.¹⁾ —

Her er Polyteismen og dens Kultus udtrykt over-ordentlig virkningsfuldt, saa kraftigt, at enhver Tanke om anden Synd er forsvundet af Forsagelsesløftet, og tillige er den kristelige Anskuelse af Djævelen som en Helhed af-løst, Vejen er banet for en Almuetro paa Smaadjævle i hver en Krog; den egentlige Djævel, Mørkets Fyrste, skæn-kes ikke en Tanke, og den almenkirkelige Formulering er ganske borte.

I en nedertysk Formular fra noget efter Midten af det 8de Aarhundrede ²⁾ er Djævelens Enhed dog bibeholdt. Dette viser hen til en Forskel i Tilhørernes kristelige Ud-viklingsgrad. Disse kan altsaa fatte Tanken om en ene-ste Djævel: »Forsachistu diobole? Ec forsacho diobole — end allum diobolgelde? end ec forsacho allum diobolgelde end allum dioboles uuercum. resp. end ec forsacho allum dioboles uuercum[and uuordum Thuner end Uuôden ende Saxnotêende allûm thêm unholdum thê hira genôtas sint] ³⁾«. Her skin-ner paa en forunderlig Maade det gamle, tertullianske Skema igennem, det senere »pompæ« er gengivet ved Ofre,

1) Forsager du Vætterne? Jeg f. — Forsager du Vætternes Værk og Vilje? Jeg f. — Forsager du alle de Ofre og de Libationer og de Gaver, som hedenske Mænd yder til Ofre, Libationer og Gaver? Müllenhoff-Scherer I, 199.

2) Massmann 27. Stammer fra Fulda, saksisk, se Müllenhoff-Scherer II, 316—19.

3) Forsager du Djævelen? Sv. Jeg forsager Djævelen. Og alle Djævfleofre? Sv. Jeg forsager alle Djævfleofre. Og alle Djævelens Gerninger? — Sv. Jeg forsager alle Djævelens Gerninger og Ord, [Thor, Odin, Saxnoth (=: Frej) og alle de Uvætter, som er deres Fæller]. — Massmann 27. 67. Müllenhoff-Sch. I, 198. Ib. II, 316 menes, at de indklamrede Ord er tilføjede som Forklaring; men pompa er ej nøjagtig = geld.

hvorved ikke saa lidt af den oprindelige Mening er givet; men i Stedet for »Gerningerne«, der hører til et yngre Lag af Forsagelsesformlen, forklares i Virkeligheden »angeli«, ved at man anfører de tre Hovedguder. Jostes fastholder da ogsaa de indklanrede Ords Oprindelighed¹⁾. Religionshistorisk og missionshistorisk set hører denne Formel til de allerinteressanteste, og naar man tænker sig et saadant Svar efter en Katekumenundervisning som den, der afspejler sig i f. Eks. Pirmins Taler²⁾, faar man et levende missionshistorisk Billede frem.

Efterhaanden er naturligvis dette Hensyn til de gamle Guder gaaet tabt; men fra helt fjerne Egne findes lignende. Der fortælles, at Olav Trygvason overtalte Hedningerne saaledes: Med þessi trú skalto neita diófli oc óllum hanss vilia, velom, oc skurd-göþa villo, enn síþan taka skirn i nafni þrenningar, med sannri iþran oc játningu syndanna³⁾. — Men Tiden har efterhaanden krævet, at man nærmede sig romersk Skik, og de fleste Formularer er da ogsaa slet og ret Oversættelser af »Djævelen, hans opera og pompæ.« — Der findes adskillige lette Varianter, saaledes i Brugen af »Ih intsago«, »Ih fersacho«, »Ich wider-sage mich« »Ich uider saig« (det sidste er det i Krigersproget gængse Ord for at undsige); men i Hovedsagen er de ens. Et enkelt Eksempel er nok: Ih intsago mih demo tiufeli unde allen sinen uuerchen unde allen sinen zierden⁴⁾. Disse »zierden« (eller gezierden) er jo et betydelig svagere Udtryk end »Ofrene« og viser hen til en senere Tid, hvor den store Kamp er forbi. — Et meget gammeldags Udtryk, der viser hen til Tiden, hvor Heden-

¹⁾ Anf. Skr. 189: »Der einzige Grund, den man dafür anführen kann, dass sie nicht in der Frage stehen, ist hin-fällig, denn die Antwort wurde nicht aus der Frage ent-nommen, sondern wurde und wird noch jetzt dem Täufling, bezw. dem Paten wörtlich vorgesprochen.«

²⁾ S. 264. ³⁾ Olavius 64.

⁴⁾ Flere lignende: Massmann 74 ff. Hahn § 109. 115. Müllen-hoff-Scherer passim.

skabet florerer, er det sydtyske: Ich widersage dem tievel unde allen sinen gecierden unde allen sinen gespensten. — Man fristes til heri at genkende Tertullian i tysk Oversættelse; dette er dog næppe helt forsvarligt; »gespensten« er vist ikke = angeli, thi om Kristus siges at han er »gechundet von dem heiligen engel«¹⁾; det er da snarere et andet Udtryk for »unholdun«. Men hvis det er en Gengivelse af det gamle, fra Tertullian stammende Udtryk, har man fundet et ganske slaaende Ord for Forskellen mellem de gode og de onde Engle²⁾.

En anden sproglig Bemærkning: naar pompæ gengives ved »zierden, gezierden o. l.«, er der taget et Standpunkt, der svarer til Amalar af Metz's, hvor der med dette Ord betegnes den forfængelige Pragt. Man har da sat det i Forbindelse med *πομπεύειν*. Derimod vil man f. Eks. hos Hans Tausen³⁾ o. fl. se det gengivet ved »medfyll«⁴⁾, d. v. s. man sætter det i Forbindelse med *πέμπω* i Betydningen: følge paa Vej, og pompa bliver da et Slags Surrogat for »Engle«.

§ 60.

Nogle enestaaende, middelalderlige Formularer.

Den egentlige liturgiske Udvikling standser i 1ste Halvdel af 9ende Aarhundrede, Amalar af Metz danner

¹⁾ Hahn, § 14. Müllenhoff-Sch. II, 456.

²⁾ Forsagelsen bruges ogsaa ved Skriftemaalet og sammen med Trosbekendelsen; Massmann anfører adskillige Eksempler jfr. Müllenhoff-Sch. I, 298 ff. Men mange Skrifteord har ikke Forsagelsen, jfr. ib. I, 204. — Ved Prædikenen findes Forsagelsen ogsaa. *Honorius* af Autun (12te Aarh.) giver Eksemplet: Ved Prædiken bekendes Troen: Hoc est vestrum bellicum signum. Derefter Forsagelse: Abrenuntio diabolo et omnibus pompis ejus, et omnibus operibus ejus, et confiteor Deo omni potenti, et sanctæ Mariæ, et sancto Michaheli, et omnibus angelis ejus. M. S. L. 172, 824.

³⁾ § 63. ⁴⁾ Rel. i Gesch. u. Geg. I, 121 Gefolgschaft.

Overgangen til helt romersk Ritus¹⁾; man afskriver nu simpelthen hinanden²⁾, Bundetheden til Overleveringen gør gennemgribende liturgiske Reformer med Hensyn til Formularen umulige. Ved at gennemse Samlerværker som Martène's og Assemani's vil man da ved Siden af de mange Forskelligheder paa andre Punkter finde en aldeles fast Form for Forsagelsesløftet³⁾.

Nogle enkelte Undtagelser kan dog anføres. 1) *Mois-sac*-Formularen er allerede nævnt⁴⁾. 2) Det ambrosianske Ritual ligeledes⁵⁾, her er der en Forskel fra det sædvanlige, baade ved, at Formularen er toledet, og ved at »sæculo«, der ellers er forsvundet, nu er dukket op igen. 3) Saa sent som ca. 1500 synes »de smaa Brødre« at have haft et toledet Spørgsmaal: »Johannes sive Maria, abrenuntias Satanæ?« Resp.: Abr. Et sacerdos iterum dicat: Et omnibus operibus ejus?« Resp. Abr. &c. &c.⁶⁾.

§ 61.

Rituale Romanum, Rituale Trevireuse.

Skønt det romerske Ritual Middelalderen igennem har undergaaet adskillige mindre Ændringer, er der dog ingen Forandring sket paa Forsagelsens Omraade, d. v. s. med Hensyn til Formularen. Man har der holdt sig til det gammelkendte Skema. Derimod har man gjort en vis Forskel paa dens Brug ved Voksendaab og Barne-daab⁷⁾. Ved Barnedaab nøjes man med Abrenuntiation

¹⁾ Rietschel 1, 332. Jfr. Morin i Rev. Ben. 1891, 433.

²⁾ Wiegand 68.

³⁾ Ligesaa i den keltiske Kirke. Stowe-Missalet (fra 9. Aarhundrede, men med gamle Bestanddele, Warren 204. Duchesne sætter det til kort efter 627) viser den sædvanlige treleddede Abrenuntiation.

⁴⁾ S. 261. ⁵⁾ S. 244. ⁶⁾ Martène 1, 209. Ass. II, 90.

⁷⁾ Höfling II, 27 mener ved at sammenligne det nuværende Rit. Rom. med p. d. e. S. de katolske Diöces-Agender fra 15.—16. Aarh. og p. d. a. S. de gammelprotestantiske Daabs-formularer at kunne paastaa, at det nuværende romerske Barnedaabsritual er en ved Reformationen foranlediget »Neuerung«.

umiddelbart før Salvelse og Bekendelse (derimod har man en første Bekendelse gennem Præsten allerede ved Indgangen i Kirken). Men ved Voksendaab aflægges Forsagelsesløftet (efter ældgammel Skik uden paafølgende Bekendelse) allerede ved Kirkedøren, efterat Kompetenten er forespurgt om Navn, og hvad han søger i Kirken, og har modtaget Formaning om det dobbelte Kærlighedsbud og en paa Athanasianum 3—5 hvilende Skildring af Troens Indhold. Denne Forsagelse efterfølges af Trosbekendelsen med 2den Artikel i den sædvanlige, forkortede Form. Til denne første Abrenuntiation knyttes nogle interessante Bemærkninger: Efter Korstegnelsen siges de allerede fra Gelasianum¹⁾ kendte Ord: *horresce idola, respue simulacra, cole Deum Patrem &c. &c.*; men hertil føjes, at disse Ord kun skal siges, naar Katekumenen »venit de Gentilitatis errore, seu de Ethnicis et Idololatrīs;« naar han derimod kommer fra Jødedommen, siges der: »*horresce Judaicam perfidiam, respue Hebraicam superstitionem*«; til en Saracener, Tyrk, Perser eller anden Muhamedaner siges; »*horresce Mahumeticam perfidiam, respue pravam sectam infedilitatis*,« og hvis Baptizanden er en Kætter, ved hvis Daab den rette Form ikke er iagttaget, siges: »*horresce hæreticam pravitatem respue nefarias sectas impiorum*,« eller man nævner oven i Købet paagældende Sekt ved Navn. Under de paafølgende Riter anfører alle Symbolet i dets fulde Form og Fadervor, og endelig kommer 2den Abrenuntiation, Salvelse, sidste Eksorcisme, Bekendelse og Daab²⁾. — Romerkirken har da saaledes i sit Ritual

¹⁾ S. 295. Muratori 259.

²⁾ Rit. Rom. — Höfling II, 39 nævner dog 5 Særritualer (Bamberg, Mainz (2), Würzburg, Köln), der forskyder den oprindelige Ordning, ikke blot ved, at de ikke skelner mellem *introductio in ecclesiam* og *itio ad fontem*; men ogsaa ved, at de forbinder *interrogatio de fide* eller *credulitate* umiddelbart med Abrenuntiationen og lader Salvelsen finde Sted efter begge. Jfr. Mainz-Agenden fra 1513 (Daniel 1, 183 ff.).

ganske klart bestemt Forsagelsen som en Bortvenden fra et tidligere Trossamfund og staar saaledes paa samme Standpunkt som allerede Tertullian, ja, selv om Abrenuntiationen ikke har hørt med til Aposteltidens Praksis, har dog det været Grundtanken, at i Daaben fastsloges Bruddet med den tidligere Tro; den etiske Forbedring fremgaar som Følge af Daaben og er ikke angivet ved Abrenuntiationen, men ligger i Troen. Bekendelsen af Troen betegner det nye Liv baade i Henseende til Tro og Gerninger. — Ganske vist gaar forud i *Rituale Romanum* det kendte Udtryk: talis esto moribus, ut templum Dei jam esse possis; men det danner ikke nogen Parallel til Abrenuntiationen, men til Talen om Kærlighedsbuddet, og hører derfor ikke herhen.

Derimod findes ved Barnedaab i *Rituale Trevirense*¹⁾ en anden Tankegang: Præsten siger »germanice vel gallice: »Dieses Kind soll nun Gott geheiligt werden; dazu ist eine feierliche Entsagung der Sünde²⁾ nöthig, welche ihr als Taufpathen jetzt im Namen des Kindes leistet. Ich frage also: N. widersagst Du dem Satan? Rsp.: Ich widersage &c.«

— Lignende Synsmaade findes i en »ordo faciendi catechumenum« ved Kardinal *Sanctorio* (ca. 1586)³⁾. Her omtales Forsagelsen saaledes: »Tum eum admoneat (sacerdos), ut abrenunciet diabolo et omnibus ejus operibus, fraudibus et machinationibus, ac omni impietati et credat &c.« — Ganske vist er dette jo ældre end *Rituale Romanum*, saa der er naturligvis intet i og for sig i Vejen for, at *Sanctorio* har benyttet enten en toledet Abrenuntiation, saaledes at »fraudibus &c.« blot er en nøjere Udvikling af, hvad der forstaas ved opera, — eller at disse Led har hørt med til Formularen; men denne sidste Mulighed er kun svag paa dette Tidspunkt, og den første er ganske uden Analogier, da de øvrige toledede Abrenuntiationsformularer har ganske andet Udseende.

1) 1836. Daniel 1, 193. 2) Fremhævet her.

3) Assemani 1, 85.

VII.

REFORMATIONEN OG FØLGENDE TID.

§ 62.

Forsagelsen i den lutherske Kirke. Forbindelse med Eksorcismen.

Luther beholdt Abrenuntiationen, tilsyneladende uden nogensomhelst Kritik overfor det overleverede. I hans Oversættelse af Daabsritualet »Taufbuchlin« 1523¹⁾ findes den ligesom de øvrige Daabsskikke undtagen exorcisatio salis og Børnekommunionen²⁾, og i sin rensede Daabsbog 1526 beholder han Abrenuntiation og een Eksorcisme, men udelader Ekssufflationen, som var forbundet med Korstegnet, datio salis, Øreaabningen »Hephata«³⁾; det eksorcistiske Element er altsaa stærkt indskrænket⁴⁾.

— Den senere Kirke følger i det store og hele Luther. I de store Samlinger af protestantiske Formularer, der findes hos Höfling og Sehling, findes Forsagelsen næsten overalt, dog med enkelte Undtagelser. I en Forordning for Amtet Allstedt i Sachsen ved Thomas Münzer (1523, trykt 1524) findes ingen egentlig Forsagelse; men Baptizanden faar »Visdommens Salt«: N. tag Visdommens Salt til i Visdoms Aand at skelne mellem godt og ondt... Derimod siges, at efter Bekendelsen forsager man »den werken und gepreng und hinterlist des teufels«⁵⁾. — I den Strassburgske Kirkeordning 1598 (den tidligere af 1534 indeholder overhovedet ingen Formularer)⁶⁾ spørges ikke

¹⁾ Sehling 1, 18—19.

²⁾ Om Ændringerne se Rietschel II, 66.

³⁾ Se Wiegand: Stellung passim. ⁴⁾ Se Rietschel II, 72.

⁵⁾ Sehling I, 507. ⁶⁾ Höfling II, 115 ff.

om Troen; men Præsten bekender den før Daaben. I den Erbachske (1560) og Breubergske (1753) Kirkeordning aflægges Præsten paa Barnets Vegne Forsagelsen før Bekendelsen. De forskellige Augsburgske Kirkeordninger mangler ganske Abrenuntiationen. Der synes at være en vis Sammenhæng mellem den Praksis, at Symbolet ikke fremkommer som Spørgsmaal og Svar, men blot oplæses — og den manglende Forsagelse. I de fleste Tilfælde maa man vel sige, at hvor den lutherske Reformation trængte igennem — og dermed fulgte som Regel ogsaa Luthers Taufbüchlein af 1526 — stod Abrenuntiationen urokket som en nødvendig Del af Daabsløftet. Den diskuteres overhovedet ikke, men forbigaas med Selvfølgelighedens Tavshed.

Et Par Eksempler: 1) Ved en Disputats i Wittenberg 1594 forsvarede Samuel *Huber* (1547—1624) Eksorcismen mod sine tidligere Trosfæller, de Reformerte, og siger, at skønt den er en Mellemtung, der i og for sig hverken giver eller tager noget, skal den dog bibeholdes ligesom Privatskriftemaal og Absolutionen, da Døberen derved med en Ed paalægges Baptizanden at forsage Djævelen og hans Gerninger o. s. v.¹⁾ Det er underligt, at Huber overfor Calvinisterne benytter sig af denne Argumentation, da disse jo ligesaa lidt anerkendte Forsagelsen som Eksorcismen; men Beretningen er betegnende for den Selvfølgelighed, man tillagde Forsagelsen.

2) I *Ægidius Hunnius'* (1550—1603): »Theses de abrogando exorcismo«²⁾ nævnes ganske vist, at kun Vandet og Indstiftelsens og Forjættelsens Ord danner Sakramentet, og hvad der ydermere kommer til »nec ad substantiam pertinet baptismi nec ad effecta«³⁾ og er enten Adiafora eller en Plantning, der ikke er plantet af Gud, men naar Hunnius senere⁴⁾ saa stærkt fremhæver, at han

¹⁾ Walch: Religionsstreitigkeiten im 17ten Jahrhundert IV, 176—206. Cit. eft. Krafft 490. Jfr. Höfling II, 213.

²⁾ Om deres Ægthed Höfling II, 205. ³⁾ §§ I—II anf. Skr.

⁴⁾ § LXIXs.

kun vil have »den apostolske Enfold« (endda baade paa Latin og Tysk) og han saa hverken nævner Symbolet eller Forsagelsen, har han sikkert medregnet ogsaa sidstnævnte til den apostolske Overlevering.

3) I den pommerske Agende 1569 siges med Hensyn til, naar Præsten besøger syge, der er i Anfægtelse: Unde hir schölen de pastores gewarnet sin, dat se mit dem satan neen sunderlick geprenge mit exorcismis, mit angripinge edder bedrouwingevörnehmen edder drivenschölen. De düvel is ein stolt, hochmödich, lichtverdich geist hefft lust ad pompam unde socht orsake to spottende. . . . Dernæst spørges om Trosbekendelsen; der henvises til, at Jesus har knust »dem düvel sinen kopp«, at man er friet ved Jesu Blod o. s. v.¹⁾. Der hentydes stadig til Daaben; men det er ejendommeligt, at det fremhæves, at Eksorcismen ikke maa gentages, men der hentydes til Bekendelsen og Daabens Kraft som Værn mod Djævelen. Forsagelsen skinner igennem i Henvisningen til »pompa« og i, at Djævelens Hovede er knust; men den omtales ikke; thi den opfattes i Modsætning til Eksorcismen som et Led af selve Daaben.

4) Jacob Colerus (1537—1612) regner Eksorcismen for en Bøn og siger om den, at vil man afskaffe den, »so schaffe man die andern auch ab, als nemlich die Worte der Taufe, die Entsagung und den unreinen Geist. Weil es alles re ipsa ein Ding, und nur in den Worten ein Unterschied ist.²⁾« — Abrenuntiationen er altsaa saa fast for Colerus, at den bliver Udgangspunktet for et Forsvar for Eksorcismen³⁾.

¹⁾ Sehling IV, 461. ²⁾ Krafft 386.

³⁾ Den stærke Kamp mod Eksorcismen i Sl. af 16. Aarh. er fuldstændig behandlet af Krafft i oftere anf. Skr.; ogsaa Rietschel (II, 82 ff.) giver fyldestgørende Fremstilling, saa det er ganske unødvendigt at medtage dette Punkt her.

Men var det saaledes, at Eksorcismens Forsvarere knyttede den sammen med Forsagelsen, er det ikke forunderligt, at man fra modsat Synspunkt ogsaa knyttede dem sammen, men sluttede, at de altsaa begge skulde afskaffes. I de tyske Forhandlinger synes dette Moment ikke at være kommet frem, men det viser sig, om end kun svagt, i Forhandlingerne om Eksorcismens Afskaffelse i Danmark 1606 f. Christian IV ønskede tydeligt nok kun Besværgelsen udeladt; men i de Vota, der desangaaende afgaves af Biskopper og Professorer, findes tydelige Vidnesbyrd om en Sammenblanding af Begreberne. Biskop *Peder Hegelund* fra Ribe (1542—1614) mener i en Skrivelse af 26. Januar 1607 til sin fynske Kollega, Hans Knudsen Vejle, at Kongen var blevet stødt ved Eksorcismens haarde Udtryk, og at man kunde formode, at Hans Majestæt vilde være tilfreds med passende (concinis) Omskrivninger og kun vilde have udeladt de tre Ord: 1) Far ud, du urene Aand o. s. v. 2) Jeg besværges dig. 3) Forsager du o. s. v.¹⁾ Hegelund gaar jo her langt videre end Kongens Ønske, der kun gik ud paa Afskaffelsen af »den Exorcismus og Besværing«, da den er »ganske unødigt og haver ingen synderlig Grund eller Fundament udi den hellige Skrift«²⁾.

*Rohmann*³⁾ mener, at Kongen har betragtet Forsagelsen med samme Modbydelighed som Eksorcismen; dette er konstrueret over Hegelunds Tanker og er vist mere Udtryk for Rohmanns Sympatier og Antipatier end for Christian IV's Tanker; der mærkes hos Kongen slet intet af »Modbydelighed«⁴⁾, men kun en Tvivl om Eksorcismens Skriftmæssighed og en antikatolsk Aversion mod »beholdne Reliquier udaf Pavedømmet«⁵⁾. —

Biskop *Jacob Holm* i Aalborg skrev 18. Februar s. A. til Winstrup, Dybvad og H. P. Resen bl. a., at til Daaben

¹⁾ Dän. Bibl. IV, 30. 112. ²⁾ Ib. 17. ³⁾ Exorc. Hist. 17.

⁴⁾ Udtrykket hos Rohmann er hentet fra Forordningen 1783 om Eksorcismens Afskaffelse.

⁵⁾ Ganske lignende Udtryk fra Grevsk. Henneberg 1582 (Sehling II, 304) og Synoden i Posen 1590 (ib. IV, 259).

hører kun to Ting: ablutio . . . et pronuntiatio verborum: ego baptizo te &c. Cæteræ cæremoniæ omnes, qvæ usurpantur, signum crucis videlicet, abrenunciatio satanæ per compadres, confessio fidei, præcationes et sacra lectiones sunt constitutiones sanctorum Patrum¹⁾.

Trods denne teoretiske Frihed til Ændringer udtaler han dog i et Privatbrev af s. D. til Winstrup, at han vilde ønske, at Eksorcismen var blevet afskaffet ved Reformationen; thi der kunde det være sket uden Forargelse²⁾; Abrenuntiationen tænker han altsaa ikke paa at afskaffe.

H. P. Resen forsvarer Eksorcismen i en Skrivelse fra Maj 1606; men hertil benytter han bl. a. et Citat fra Chrysostomos³⁾, at denne befalede sine Tilhørere hver Morgen, før de gik ud, at sige: »Jeg forsager dig, Satan, din Pomp og din Dyrkelse, og jeg forenes med dig, Kristus.« Her er den samme Sammenblanding som hos Hegelund; og noget lignende, men ikke ganske det samme, findes i *Cort Aslaksens* anonyme Indlæg, hvori han bruger det sære Udtryk »besværges Djævelen og hans Gerninger«⁴⁾. Udtrykket minder for meget om Samuel Hubers⁵⁾, til at det kan være tilfældigt; men hvad der var klart forstaaeligt (om end urigtigt) hos Huber, bliver her en meningsløs Floskel. —

Forsagelsen vedvarede da saaledes nogenlunde uanfægtet indtil Oplysningstiden. Eksorcismen gik efterhaanden af Brug. Allerede tidligt fandtes lutherske Daabsritualer uden Eksorcisme: Schlesien 1542, Celle 1545⁶⁾; enkelte Steder tillodes dens Udeladelse, eller man stillede sig ligegyldigt overfor den (Hertugdømmet Preussen 1525, Thorn 1575, Henneberg 1582⁷⁾, i Holsten tillodes dens Udeladelse 1613⁸⁾, i Slesvig 13. December 1737, allerede 1580

¹⁾ Dän. Bibl. IV, 88. ²⁾ Ib. 101. ³⁾ S. 166. ⁴⁾ Dän. Bibl. 50. ⁵⁾ S. 291.

⁶⁾ Sehling III, 438. Ib. I, 298. — Andre, særlig øvretyske: Rietschel II, 82.

⁷⁾ Sehling IV, 33. 235. II, 304. ⁸⁾ Dän. Bibl. IV, 2.

afskaffedes den i Posen¹⁾, 1590 i Anhalt, og 1593 i Sverrig »Far ud, o. s. v.« ombyttet med »Vig bort fra denne hellige Handling, Satan²⁾.« — I Maj 1783 afskaffedes den i Danmark. Ved denne Tid var ogsaa Kampen mod Abrenuntiationen begyndt. — Men forinden denne kortelig skal berøres, vil det være nyttigt at se, hvorledes Forsagelsen lød, og hvad man forstod ved den.

§ 63.

Forsagelsens Ordlyd.

I den katolske Kirke lød Formularen paa Reformationstiden gennemgaaende saaledes³⁾: Abrenuntias diabolo? Resp.: Abrenuntio. Et omnibus operibus ejus? Resp.: Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus? Resp.: Abrenuntio. De evangeliske Daabsordninger bibeholdt dette Skema, og det gjaldt da kun om at finde en passende Oversættelse. Saadan var vel i Brug siden den tidlige Middelalder⁴⁾, og man kan da ogsaa se, at de reformatoriske Formulærer afspejler ældre Oversættelser. — I *Luthers Taufbüchlein* hedder det: Entsagstu dem teuffel? Ja. Und alle seynen wercken? Ja. Und alle seinem wesen? Ja. — *Leo Juds* tidligere⁵⁾ anførte Formular har jo en noget anden Gengivelse af den latinske Tekst, ligeledes Thomas Münzer (S. 290) og den Luther med Urette⁶⁾ tillagte: Wie man recht und vorstendlich ein menschen zum christen glauben taufen sol... 1523: Wider sagstu dem teufel und allen seinen werken und alle seine hoffart und geprenge? Denne Forskellighed gaar langt tilbage, helt til de middelalder-

1) Sehling IV, 259. 2) Ib. IV, 2. Koch: Gudstj. Hist. 180 f.

3) (Slesvig 1512 har pompa og opera i omvendt Orden). Roskilde 1513. Magdeburg 1513. 1512. 1497. Bamberg 1491. — Khist. Samling 2, 538. Freisen: Manuale . . Rosch. 6. 13. Samme: Liber agendarum . . . Slesw. — Kawerau 41.

4) S. 282 f. 5) S. 19.

6) Se Sehling 1,17. Rietschel II, 64.

lige Udtryk, der er Forbilleder for begge Former¹⁾. — De senere tyske Formler bygger naturligvis mest paa Luther; der findes adskillige Forskelle, men det er enten en anden Oversættelse eller en forklarende Udvidelse; saa vidt man kan se, bygger man ikke paa ældre Formularer²⁾. — I *Luthers* latinske Taufbüchlein »*Libellus de baptizandis infantibus*« 1526 lyder det: *N. renuntias diabolo? Ita o. s. v.*³⁾ — Af de tyske Udtryk kan her nævnes: Et meget kort fra Schwäbisch-Hall 1543 og 1771: Widersagstu dem Teuffel und allem seinem Anhang?⁴⁾ Ligeledes forkortet er Goltz' Agende, Frankfurt a. d. O. 1614: Entsagstu dem teufel? Ja. Und allen seinen werken? Ja⁵⁾. — Meget ændret er Antwerpen-Agenden (1567), der indeholder: *N. N. willst Du dem Satan, den Sünden und der Welt entsagen?*⁶⁾ Men dette er ikke den egentlige, ved Daaben brugte Formel; den anvendes blot i den foreløbige Abrenuntiation før Daaben; ved selve denne benyttes *Luthers* ⁷⁾. — Noget lignende den kortere Antwerpen-Formular er den østrigske (1571): Widersagt ihr dann von euer selbst und des Kindes N. wegen dem Satan und allen seinen Werken? Ja, wir widersagen. Und der Welt mit all ihrem Wesen, Pracht und Sünden? Ja, wir widersagen. (Disse Ord findes allerede i »Cölnische Reformation« 1543⁸⁾). Derimod hedder det Dagen før Daab i Ritualet for Proselytdaab: Widersagst du demnach dir selbst, dem Sathan, der Welt mit alle jhrem Pracht und Gelüsten? Ja, ich widersage⁹⁾. Senere hen i Handlingen gentages Forsagelsen efter Bekendelsen: Diesen Glauben wölle dir unser lieber Herr Gott und Vater allzeit stercken. Amen. Widersagstu darauff abermal, alhie vor

¹⁾ Saa sent som den magdeburgske 1513. Kawerau 413. Jfr. den bambergske 1491: hoffart u. geprenge. Ib. 650.

²⁾ Se dog Hessen S. 297, der meget ligner Basel S. 19. Lige-saa Frankfurt ibid.

³⁾ Concordia 840. ⁴⁾ Höfling II, 93.

⁵⁾ Se ogsaa Heinr. af Sachs. Sehling I, 267. — Höfling II, 84.

⁶⁾ Ib. 98. ⁷⁾ Ib. 100. ⁸⁾ Ib. 101. ⁹⁾ Ib. 1, 573.

den Augen Gottes und seiner Gemein... dem Sathan vnd allen seinen Wercken? Ich w. Auch der Welt, vnd allen jren Lüsten? I. w. Vnd ergibst dich in allen Gehorsam des Herrn Jesu Christi vnd seiner heiligen Kirchen?¹⁾ — Her er et Moment af Syntage genoptaget, der ellers er ret ukendt.

Hessen (1539, 1566, 1574, 1662) har: Widersagstu dem Teuffel, allen seinen Werken und Wesen, sammt (und) aller weltlichen Ueppigkeit (Bosheit)²⁾.

I den alleredes³⁾ omtalte Erbach-Brenbergske Kirkeordning hedder det: Wir wollen auch anstatt und vonwegen dieses Kindleins absagen dem Teufel mit allen seinen Listen (Lüsten) Willen und Werken⁴⁾.

Frankfurt (1565): Widersagst du dem Teufel mit allen seinen Werken und der weltlichen Ueppigkeit? Ich widersage⁵⁾. —

I Danmark holdt man sig nærmere til Luther, d. v. s. til den katolske Overlevering. I *Hans Tausens* »Fadzonz at christne Børn med paa Danske« (1528)⁶⁾ spørges: Forsager Du Djævelen? Ja. Og alle hands Gierninger? Ja. Og alle hands Handel og medfyll? — I *Peder Laurensens* »Malmøbogen« (1528) bruges Udtrykket: formedelst thenne dob wi annamme, skulle wi komme idelige ihw, huad wi haffwe loffuet christo, at wi skulle fastelike bliffue hos hannom og giøre, huad hand wil Forswerrie dieffuelin oc alle hans fwle indskwd & gerninger⁷⁾. Her er imidlertid ikke lagt Vægt paa Ordlyden, saa der er ingen Sikkerhed for denne; men paa den anden Side er der saa stærke Variationer hos de forskellige Forfattere, at man ikke tør identificere Peder Laurensens Udtryk med nogen af de andres. F. Eks. har *Frands Vormordsøns* Haandbog 1539: »Dieffuelen — hans gerninger — oc all hans medferd oc vesen,«⁸⁾ og »Een handbog

¹⁾ Ib. 583. ²⁾ Höfl. II, 112. Jfr. Baseler-Ordningen S. 19.

³⁾ S. 291. ⁴⁾ Höfl. II, 128. ⁵⁾ Höfl. II, 130. Jfr. Basel S. 19.

⁶⁾ Khist. Saml. I. R. 2, 553. ⁷⁾ Malmøbogen fol. 56.

⁸⁾ Unøjagtigt Engelstoft 185. — Se F. V.s Haandbog.

som inde holler det hellige Euangeliske Messe Embede« (Malmø 1535) har: »Abrenuntias. Forsager du dieffuelin Fadderne suare Jeg forsager. Oc alle hans gierninger Fadderne suare Jeg forsager. Oc alle hans medferd oc vesen. Fadderne svare Jeg forsager¹⁾.«

Fra ca. 1531—33 findes i en Skriftemaalsformular: Jeg arme, syndige Menneske, jeg vedersiger Djævelen og alle hans Medfart, Raad og Indskydelser²⁾. Det løse Forhold til Daaben har tydeligt nok medført en Parafrasering; Germanismen »vedersiger« er man heldigvis tidligt sluppet af med. Det findes dog f. Eks. hos Hans Tausen i »Sendebrev til alle Sognepræster og Provster i i Ribe Stift«: »Christus... wedersågen dog... Diefflen³⁾,« og findes i en ejendommelig Sammenhæng i: Den rette Vej til Himmeriges Rige: Jeg tror paa Gud fader alsommectiste som skabte Himmel oc jord oc alle creature, Det er ieg versiger dieffuelen och alle aff guder oc al troldom oc al vantro o. s. v.⁴⁾ Her er Forsagelsen indarbejdet i Trosbekendelsen og er Forklaring til det første Bud, en Tankegang, der stammer lige fra Augustin⁵⁾.

Dog var det ingen af disse Formularer, der blev den officielt fastslaaede, trods den Omstændighed, at de saa tidligt fremtraadte i den danske religiøse Litteratur; thi til Oversættelsen af Luthers lille Katekismus (1536) føjede *Peter Palladius* en Gengivelse af Daabsbogen, og heri lød Forsagelsen: N. Forsager du Dieffvelen? Ja. Oc alle hans Gierninger? Ja. Oc alle hans Væsen. Ja⁶⁾. Saaledes gik den over i Alterbogen⁷⁾ og her vedblev den ganske uændret⁸⁾

¹⁾ Handbog. Endv. aftrykt i Stemmer fra Ref.tiden 56.

²⁾ P. Severinsen i Dsk. Krkt. 1904, 786.

³⁾ Smaaskr. af Hans Tausen ved H. F. Rørdam 254.

⁴⁾ Stemmer fra Ref.-Tiden 30. ⁵⁾ S. 227.

⁶⁾ Aftrykt i Kaper og Nielsen: Luth. ref. Skr. 712 ff.

⁷⁾ Kirkeordinansen 1537 har som bekendt ingen Formular, antyder ikke en Gang Abr., men den forudsættes sikkert.

⁸⁾ Saaledes i den sidste Udg. af Alterbogen, trykt mellem

i halvandet Aarhundrede og gik saa over i Hans Baggers Alterbog, hvor den i Tidernes Løb kun har gennemgaaet ortografiske Ændringer.

Ved Siden af denne officielle Form synes man af og til at have benyttet andre Gengivelser, f. Eks. træffer man i 1634: Forsager Du Dieffuelen oc alle hans Gierninger, Handel oc Vesen? Ja¹⁾. Her er tillige den Ejendommelighed, at man samler det hele i et enkelt Spørgsmaal, ligesom man nu ofte gør, og som Ritualet kun tillader; mens man oprindelig spurgte tre Gange.

I Sverrig fulgte man ogsaa den lutherske Form: Affsågs tu Dieffuelen? Ja. — Och alla hans Gerningar? Ja. Och alt hans wäsende? Ja. Tror tu o. s. v.²⁾. —

§ 64.

Fortolkningen af Forsagelsen.

Har man saaledes nogenlunde set, hvilke Former Forsagelsen har haft indenfor den lutherske Kirke, maa den næste Opgave være at undersøge, hvad Indhold man lagde i disse Ord. Nogen Oplysning faas ved de forskellige Oversættelser. Med faa Undtagelser er de danske Formler fælles om at benytte »forsage«; de franske og engelske bruger renoncer og renounce; i de tyske skifter »entsagen« med »widersagen«. (Isoleret »absagen«, Erbach-Breuberg³⁾). Ifølge disse to Ords indbyrdes Forhold kunde man antage, at naar det sidste benyttedes, stod der for den talende nærmest Tanken om den personlige Djævel, man skulde opsiges Huldskab og Troskab⁴⁾, mens

---

1680 og 1687. (I Kirkebønnen nævnes Prins Carl, f. 1680; men ikke Prins Vilhelm, f. 1687).

¹⁾ Helduader: Sacr. hist. enc. Fortalen og S. 252.

²⁾ Handbok VII. ³⁾ S. 297. ⁴⁾ Jfr. S. 276.

det første nærmest angiver det upersonlige Forhold, der skulde opgives. Men en Sammenligning mellem Indholdet af Formularerne viser, at denne Vej er ufarbar; man finder »entsagen« forbundet med stærkt personlige Forestillinger og »widersagen« med upersonlige — og omvendt. Imidlertid er det af Vigtighed at faa konstateret, om man, naar man i Forsagelsen giver et Løfte om at opgive noget, man hidtil har været knyttet til, saa heri væsentlig saa 1) en Løsrivelse fra en Tjeneste i Djævelens Sold, altsaa nærmest en Fastslaaen af, at man har faaet en ny Religion og afviser det gamle Herredømme, eller 2) et Udtryk for Befrielse for Arvesynden, eller 3) et Løfte om at leve et Hellighedsliv. Det første vil medføre, at Forsagelsen ses som et Løfte, der vender bagud, og det suppleres ved Bekendelsen af den treenige Gud, — det andet har i og for sig intet foran Trosbekendelsen at gøre, men udtrykker Følgen af Daaben, saaledes at Mennesket har Ret til at tro paa Syndsforladelsen; det tredje har ligeledes tankemæssigt sin Plads bagefter Daaben som et Løfte om det nye Liv i Hellighed i Kraft af Genfødselen i Daaben. — Muligt er det jo, at alle Synspunkter er forenede. — Vi vil da søge at finde, hvad der har været det fremtrædende i den lutherske Kirke.

§ 65.

Luthersk Forstaaelse.

Luthers Oversættelse siger i Grunden ikke ret meget; han oversætter »pompæ«, der i denne Sammenhæng er det afgørende, med »Wesen«. Dette stammer ikke fra Luther; det findes i den Würzburgske Formular¹⁾ 1482; men de ældre tyske Formularer oversætter »pompæ« of-

¹⁾ Kawerau 524.

test med Udtryk, der viser hen til Hedenskab og Overtro, og det er da højst sandsynligt, at noget saadant har fore-
svævet Luther; han hævder jo, at det udøbte Barn er en
Hedning¹⁾, ja, besat af Djævelen²⁾, og i Lighed med hans
Antagelse af en slumrende Kristentro hos det spæde Kristen-
barn har man da Lov til at antage, at han har forestillet
sig en slumrende Hedningetro hos den spæde udøbte. I
Overensstemmelse hermed kan man jo saa antage, at ved
»Werken« er ment de Gerninger, som Barnet i Egenskab
af Hedning var Djævelen skyldigt, men som det nu i
Egenskab af Kristen skal sky. — Men hele denne Udvik-
ling lider af den Vanskelighed, at Luther øjensynligt har
interesseret sig meget lidt for Abrenuntiationen. Heller
ikke har han interesseret sig for Trosbekendelsen ved
Daaben; i den lille Katekismus omtales Trosbekendelsen
ikke ved Daaben, og Forsagelsen nævnes overhovedet ikke.
Langt mere har han haft Blik for Eksorcismen. I Skriftet:
»Adversus virum armatum Cocleum« siger han kun i For-
bigaaende: *Dicimus... eos credere per vim verbi, quo
exorcisantur, et per fidem ecclesiae eos offerentis et eis
fidem orationibus suis impetrantis*³⁾. Aaret før nævner han
i et Brev til Spalatin at »per verbum Dei exorcisari Satanam
cum oratione ecclesiae⁴⁾«; men nogen egentlig Udlægning
af Eksorcismen giver han ikke. Derimod viser han, hvil-
ken Vægt han lægger paa den, naar det i *Taufbüchlein*
hedder: *Ich bit aber aus christlicher treu alle die jhenigen,
so da teufen, kinder heben und dabei stehen, wolten zu
herze nehmen das treffliche werk und den grossen ernst,*

¹⁾ Gott hat mir eine arme, junge Heydin bescheret . . . der-
selben armen Heydin zur Christenheit helfen. Erl. 59, 59 f.

²⁾ . . . die christlich kirche das kindlin her tregt und mit so
bestendigen ungezweifelten worten für gott bekennet, es
sei vom teufel besessen . . . (*Taufbüchlein* 1526, Sehling I, 21).

³⁾ Op. lat. 38, 55.

⁴⁾ Enders 3, 377 ff. Se endv. Köstlin I, 407. 411. Rietschel
II, 103.

der hierinnen ist. Denn du hie hörst in den worten dieser gepet, wie kleglich und ernstlich die christlich kirche das kindlin her tregt und mit so bestendigen ungezweifelten worten für gott bekennet, es sei vom teufel besessen ein kind der sünden und ungnaden, und so vleislich bittet um hülff und gnade durch die tauf, das es ein kind gottes werden müge. Darum wolltestu bedenken wie gar es nicht ein scherz ist, wider den teufel handeln und denselben nicht alleine vom kindlin jagen, sondern auch dem kindlin solchen mechtigen feind sein lebenslang auf den hals laden, daß es wol not ist, dem armen kindlin aus ganzem hertzen und starkem glauben beistehen, aufs andechtigste bitten, das ihm gott nach laut diser gepet nicht allein von des teufels gewalt helfe, sondern auch sterke, das es müge wider ihn ritterlich in leben und sterben bestehen. Und ich besorge, das darum die leute nach der tauf so ubel auch geraten, das man so kalt und lessig mit ihm umgangen und so gar on ernst für sie gebeten hat in der tauffe¹⁾. — Forsagelsen nævnes ikke; det er ikke umuligt, at der hentydes til den, naar der tales om Udæskningen af Djævelen; men klart er det i hvert Fald, at Eksorcismen betyder noget for Luther. — Han fastholder da ogsaa Eksorcismen, men siger, at den i Mod-sætning til tidligere udøves af den døbende: »Exorcista hiess, der den Teufel beschwöret für der Taufe, welchs itzt der Täufer selbs thut, und beide die Weihe und Person solch Namens weg, allein das Ampt blieben ist²⁾.« — Eksorcismen er egentlig den første Indgang i Guds Rige: »Wie rühmlich nun und lieblich ist dieses, dass ein Christ gewiss ist, so bald der Teufel ausgetrieben, so sey er bereits ein Kind und Erbe des Reichs, als ob er schon im Himmel wäre³⁾«, siger han saa sent som 1538. — I al Almindelighed maa det siges, at det hverken er Døberens eller

1) Sehling I, 21. 2) Deutsche Werke. E. A. 31, 376.

3) Anm. üb. Matth. W. W. VII, 257.

Baptizandens Værk, men Kristusgerningen i Daaben, som Luther lægger Vægt paa. Et Par Eksempler er nok. I Ud-lægningen af Epistlen 10 S. e. Trin. (1. Cor. 12¹⁻¹¹) siger han: Mod Djæveln kan man blot sige: Dass ich getauft, absolviert bin &c, das hab ich nicht ich selbst noch ein ander Mensch erdecht noch geordnet, sondern mein Herr Christus, denn da steht sein Befehl, damit er solch Ampt geordnet: Gehet hin, lehret &c. Auf diess Amt, Werk und Gaben kann ich mich brüsten und trotzen im Glauben, wider den Teufel und seine Höllenpforten, da ich sonst keinen Augenblick wider ihn bestehen könnte; denn er fürchtet sich für mich und meinen Werken nicht¹⁾. . . Ligeledes i Prædiken paa Mikkelsdag 1544: Han fortæller om en Nonne, der blev haardt anfægtet af Djævelen, og som ikke svarede mere end disse Ord: Christiana sum, — og Djævelen flyede. »Solch Wort sage du auch von Herzen, so will ich dir dafür wohl Burge sein, der Teufel wird von dir fliehen. . . Denn ein Christen sein, heisst nichts anders, weder getauft sein in dem Blut des Sohnes Gottes, durch seinen Tod und Auferstehung erlöset von Sünde der Höllengewalt. Und wer sich einen Christen bekennet der bekennet, dass er gewisslich gläube, das der Teufel durch diesen Sohn Gottes überwunden, und unter seinen Fussen liegen muss²⁾. . . —

— Luther oversætter »pompæ« ved Enkelttalsordet »wesen«, ligger heri noget abstrakt: Færd, Handlemaade, Væremaade, men naar Schwäbisch-Hall blot nævner: allem seinem Anhang, kan man ikke undgaa at tænke paa noget personligt, de onde Engle eller maaske de onde Mennesker, og det er da interessant at se, at man her, maaske ubevidst, bevæger sig i ældgamle Tankegange, idet allerede Tertullian har »Engle« som Led af Forsagelsen, hvilket forsvinder i Vesten efter det 5. Aarhundrede og kun spo-

¹⁾ W. XII, 1096. Erl. 9, 219.

²⁾ Erl. 20, II, 210. Nærmere Köstlin II, 106 f.

radisk dukker op senere¹⁾. De onde Mennesker, Vranglærere o.s.v. omtales i de syriske Ritualer²⁾ og er et karakteristisk Træk for disse. —

Om de andre Kirkeordninger har taget Wesen som Flertal, lader sig kun tilnærmelsesvis afgøre. *Antwerpen* og *Hessen* har rimeligvis forstaaet det saaledes, da det nøje knyttes til Flertallet *Werken*. — I de danske Oversættelser kan man hos *Frands Vormordsen* og i *Haandbogen*³⁾ i »medferd« se ganske det samme som »Wesen«. *Hans Tausens*: »Handel og medfyll« er mere aktivt: Gerning, Virksomhed (altsaa egentlig en Overgang til »Gerninger«), mens »medfyll« er blot = Tilbehør, uden at der herigenem høres nogen Klang af det personlige. *Palladius* følger imidlertid Luther og oversætter: »alle hans Væsen«. »Alle« kan ikke være en gammel Kasusform; som saadan findes Formen i 16. Aarhundrede kun i faa, faste Forbindelser, af hvilke ingen frembyder Lighed med de her forekommende. »Alle« kan da kun være Flertal, som forklares ud fra den latinske Originals Pluralis. Hos Tausen forklares det ved, at der følger to Substantiver efter; men hos *Palladius* er det uforklarligt uden en Henvisning til Latinen. Muligt er ogsaa, at det er en mekanisk Overførelse af Formen uden Hensyn til, at det ene af de to Substantiver er udeladt⁴⁾.

Imidlertid findes der jo ved Siden af de Gengivelser, der er afhængige af Luther, adskillige, der gengiver »pom-pæ« ved Pragt o. l. (*Leo Iud*, Østrig, Köln, common prayer-book). Oversættelsen er sprogligt uangribelig; og den har gamle Forbilleder i tyske middelalderlige Formler. Denne

¹⁾ Se foruden Eksemplet S. 286 tillige Höfling 2, 82: I en Parafrase af Abrenuntiationen i Faddertiltalen findes i nogle sachsiske, Braunschweig-Lüneburgske o. a. K.-Ordninger »Gespenst«, der peger i samme Retning.

²⁾ Se S. 189 ff. ³⁾ S. 297.

⁴⁾ For adskillige Oplysninger om det 16de Aarh. Dansk er jeg Hr. Undervisningsinspektør, Dr. phil. H. Bertelsen, Tak skyldig.

Udlægning fører Tanken mere hen paa det upersonlige og udvortes, der er, saa at sige, noget mere lovmæssigt, noget mindre frit evangelisk over den end over den lutherske; man kommer let til at hænge sig i det ydre. Det bliver, naar det parallelliseres med »Gerninger«, et Udtryk for det udadvendte, mens Gerningerne viser hen til Karakteren. —

Nu har man jo, som det er set, ikke nøjedes med at give en blot Oversættelse af den traditionelle, latinske Formular, men man har forøget og forklaret Ledene. Pfalz har »Verden og dens Lyster«, gamle Bestanddele af Abrenuntiationen; common prayer-book, Antwerpen, Østrig, Hessen, Erbach-Breuberg, Frankfurt har en Mængde forskellige Udtryk, der alle gaar i Retning af at præcisere Syndens Omraader, — hvis ikke der herimellem var nogle af Luther upaavirkede Formularer, kunde man fristes til at tænke disse Formularer som Parafraser af »Djævelen, Verden og vort Kød« fra Luthers Forklaring til den sjette Bøn. — I disse Formularer er Vægten ensidigt lagt paa, at Forsagelsen skal være Løftet om et helligt Liv, et Liv i Forsagelse og gode Gerninger; Hensynet til Religionsskiftet og Kampen med den personlige Djævel træder i Baggrunden.

Men for at se, hvilke Tanker der lagdes i Abrenuntiationen, maa man ikke nøjes med at undersøge Oversættelsernes Udtryk; man vil faa langt bedre Vejledning ved at gaa til Talerne om og ved Daaben, — men for Luthers Vedkommende lærer vi ikke stort, thi Abrenuntiationen har overhovedet ikke spillet nogen virkelig Rolle for ham. Jo mere man undersøger Luthers Taler om Daab, des klarere fremgaar det, at Abrenuntiationen kun er optaget i Daabsordningen, fordi den nu engang var der, Luther selv nævner den knap. Af og til findes en svag Hentydning til Bekendelsen; men Forsagelsen forbigaas næsten helt. Et Par enkelte Steder kan dog anføres.

I Sermon om Daaben 1519 findes følgende Ord, der faar en vis Betydning, da Luther her taler om Forskellen

mellem det Løfte, man aflagde ved Daaben, og de Løfter, Munkene beraabte sig paa i deres Salighedssag: Thi i Daaben lover vi alle eet og det samme, nemlig at døde Synden og ved Guds Hjælp og Naade at blive hellige . . . hvad mere kan man love end at fordrive alle Synder, dø, hade dette Liv og blive hellige?¹⁾ Dette gælder maaske²⁾ Forsagelsesløftet; men jeg er mere tilbøjelig til at tro, at det henviser til det Løfte, der ligger i Daabens Udførelses Symbolik, jfr.: »det betyder, at den gamle Adam i os o. s. v.«, og endelig minder det jo om det af Luther saa stærkt anvendte Ord Rm. 6, 3-13. — Hentydningen til Forsagelsen er da i bedste Fald tvivlsom.

Lige saa svag er Hentydningen til Forsagelsen som Fejdebreve til Djævelen i Kirkepostillen, Prædiken til 3 S. e. T. over 1 Pt. 5, 5—11: Ihr seid nu durch Christi Blut und Tod des Teufels Lügen und Mord entlaufen, lebendig gemacht, und ins himmlische Wesen gesetzt, gleich euern lieben Vätern, Adam, Habel &c. . . . Aber weil ihr noch in der Welt lebt, seid ihr noch in aller Fahr. Denn ihr seid noch mit dem Leibe in des Mörders Haus und Herberge, darumb müsset ihr euch wohl fursehen. . . . Damit ihr nu (spricht er weiter) von seinem Mord einmal errettet, euer angefangen Leben fur ihm behalten möget, so müsset ihr nuchtern sein und wachen³⁾ . . . Stærk i Troen 3: in Gottes Wort⁴⁾ . . . Glauben, das ist das Herz, so fest an Gottes Wort hanget⁵⁾ . . . Denn dazu sind wir auch von Gott berufen und in den Stand gesetzt, da wir Christen werden, dass wir sollen dem Teufel entsagen und wider ihn streiten, damit wir Gottes Namen, Wort und Reich wider ihn behalten mögen. So hat Christus, unser Häupt, schon in ihm selbs fur uns den Teufel und seine Macht geschlagen und getilget, dazu auch uns den

¹⁾ Erl. 21, 241 f. Oversætt. if. Ref. Skr. 76.

²⁾ Köstlin 1, 257 synes dog ikke at lægge særlig Vægt paa denne Side af Sagen.

³⁾ Erl. 9, 75. ⁴⁾ Ib. 79. ⁵⁾ Ib. 83.

Glauben und heiligen Geist gibt, dadurch wir auch können vollend niederschlahen seine uberige Bosheit, Zorn und Macht, so er an uns versuchet¹⁾. . . — Heri forekommer jo Udtrykket: »dem Teufel entsagen«, og der er næppe Tvivl om, at det er et Udtryk fra Ritualet, her benyttes; men mærkeligt er det, at han ikke henviser til, at Djævelen er forsaget, men siger, at vi skal forsage ham, og naar man vil spørge, om der heri er betegnet et faktisk, sket Brud, maa man svare benægtende: »I er endnu med Legemet i Morderens Hus og Herberg o. s. v.«, og endelig ligger Kraften »i Guds Ord« — ganske i Overensstemmelse med Luthers sædvanlige Forklaring, at Gudsordet ved Daaben er de tre store Navne²⁾. Forsagelsen er for Luther Daabens Frugt, ikke dens Forudsætning.

Noget klarere Resultat giver en Prædiken af 20. Januar 1538: Bistu in Sunden empfangen und durch Adam in Sunde gefallen, so komm her und kehre dich von dem Schlangenkopf, dem Teufel, zu diesem Zeichen, da wirst du mich finden, und wisse, dass ich durch das Zeichen helfen wolle und rathen von dem Fall³⁾. Her synes Abrenuntiationen særligt at betegne Ophævelsen af Arvesynden.

Endelig findes i en Prædiken fra 1540 ved Fyrst Bernhard af Anhalts Daab en Ytring om Johannesdaaben (over Mt. 3, 1—12): »... spricht er: Ihr alle, so viel eur ist, wess Stands und Namens ihr auch seid, thuet Busse; das ist lasst abe von eurm gottlosen Wesen und sundigem Leben, bekehrt und bessert euch . . .«⁴⁾.

Det er jo et grumme ringe Udbytte til Oplysning af Luthers Tanker om Forsagelsen. Noget mere faar man ved at gennemgaa nogle gammelpøtestantiske Kirkeordninger og Liturgier.

¹⁾ Ib. 86.

²⁾ F. Eks. Prædiken paa Epifanidag 1534. Erl. 4, 229.

³⁾ Erl. 20, I, 24. ⁴⁾ Erl. 20, I, 471.

Protestantiske Kirkeordninger og Liturgier.

Adskillige har aldeles intet Blik for Forsagelsesløftet; Kampen mod Djævelen indledes ved Faddernes Bøn. Saaledes Brandenburg, Nürnberg i Tiltalen før Daaben: . . . dieses christlich tapfere Werk . . . welches dem Teufel begegnet und ihn nicht allein von dem Kinde treibt, sondern auch das Kind wider ihn, als wider einen steten gewissen Feind, sein Lebelang verpflichtet . . . dass Gott der Allmächtige das Kindlein nicht allein von des Teufels Gewalt erledigen sondern auch also stärken wolle, dass es dem Feinde in Leben und Sterben stattlichen Widerstand thun und erhalten werden möge.¹⁾

Pommern: . . . bekennen, dass es in Sünden empfangen, geboren und unter der Gewalt des Teufels und des ewigen Todes sey. — Darum müssen wir hier mit dem Gebete des Glaubens durch unseren Heiland Jesum Christum gegen den Teufel, Sünde, Tod, Hölle, Gottes Zorn und ewige Verdammnis kämpfen.²⁾

Den kortere pommerske Ordning: Wir hier stehen im Namen der christlichen Kirche und mit unserem Gebete hier kämpfen sollen wider den Teufel, Sünde, Tod, Hölle, Gottes Zorn und die ewige Verdammnis.

Goltz's Agende (Frankfurt a. O. 1614): Wir . . . haben wider den feindseligen Satan zu streiten, dass dies Kind aus dem Reich der Finsterniss herausgerissen und in das Reich Christi möge versetzt werden³⁾.

Antwerpen: . . . nicht allein von des Teufels Gewalt, dem es der Sünd halb unterwürfflich, erledigen, sondern auch also durch den heiligen Geist stärken, dass es dem Feind in Leben und Sterben stattlichen Widerstand thun, und in dem zum seligen Sieg erhalten werden mög⁴⁾.

Den Augsburgske Ordning, der jo ikke har Abrenuntiation, nævner i Tiltalen efter Daaben: Das wölle

¹⁾ Høfling II, 67.

²⁾ Ib. 68. ³⁾ Ib. 69. ⁴⁾ Ib. 98.

der Herr gnädiglich allezeit vor allem Argen, in aller Anfechtung des Teufels, der Welt und seines Fleisches hüten und mit allem Guten versehen¹⁾.

Disse Udtalelser ligner mest Luther i hele Tankegangen; det er Troen paa Befrielsen i Kristus, der er Sporen til Kampen mod Djævelen; og tillige kan det ikke miskendes, at naar der adskillige Gange siges, at »vi« begynder paa Kampen, er der et særligt Henblik paa Eksorcismen, der jo netop er Kirkens Gerning overfor Baptizanden, mens Forsagelsen er dennes personlige Erklæring²⁾.

Andre Kirkeordninger sætter derimod Kampen mod Djævelen i nøje Forbindelse med Forsagelsen. — Interessant er det, at man visse Steder ligefrem har følt Manglen af Henviisning til Forsagelsen og derfor til Luthers Taufbüchlein har føjet et Indskud i Tiltalen til Fadderne: So soll nun das Kind auf solche Zusage durch euch als seine Paten und Mittelperson, durch die es zu Christo getragen, auch einen festen Glauben zusagen, dass es Gott die Ehre thun und solcher Zusage, die ihm im Evangelio und in der Taufe geschieht, glauben wolle und dem Teufel, auch allen seinen Lügen, Gespenst und Werken absagen, dass es demselben und seinen falschen Lügen und schändlichen Werken nicht nachfolgen wolle, sondern wolle seinen Glauben sagen &c.³⁾.

Ejendommeligt er, at man her omtaler Troen før Forsagelsen, altsaa i Overensstemmelse med Luthers, maaske

¹⁾ Ib. 140.

²⁾ At Eksorcismen kaldes »en Bøn«, er hjemlet ved Luthers Udtryk S. 301, og jo mindre effektiv man i Tidernes Løb betragter Eksorcismen, des mere opfattes den som Kirkens Bøn for Baptizanden.

³⁾ Kurf. Aug. af Sachsen 1580. Hert. Heinr. af S. 1539—1691. Braunsch.-Lüneb. 1564 og (Celle) 1619. Magdeb. 1632 og 53. Phil. Han (Magdeb. 1615). — Höfling 2, 64 og 82.

ham selv ubevidste, Syn paa Sagen, selv om den sædvanlige Orden er vedligeholdt.

I den Ottheinrichske Kirke-Ordning II, 1543, findes ligeledes et Indskud, der har Henblik paa Forsagelsen: »der (Gud) salbe und stärke dich mit seiner heilsamen Gnaden, dass du halten mögest, das du gelobt hast, und vermeiden, das du verschworen hast, auf dass du endlich selig werdest¹⁾.« — Særlig bemærkelsesværdig er Kirkeordningen for Grevskabet Lützelstein (1605). Spørgsmaalet om Eksorcismen var paa den Tid aktuelt (jfr. Hunnius' Theser²⁾ og Forhandlingernes Eftervirkninger i Danmark³⁾; Eksorcismen udelades da — som i flere andre Agender — men mod den tænkte Indvending, at Forsagelsen burde gaa samme Vej, siges følgende: . . . »zwei Stück vonnöthen. Erstlich, dass von wegen dieses Kindes hie öffentlich in dieser Gemein dem Teuffel abgesagt werde. Das Ander, das die Bekenntniss des Glaubens an den wahren Gott und den er gesandt hat, Jesum Christum, erfolge. . . so wollet mir . . an seiner Statt Antwort geben. Ist nicht zu verstehen, als ob das Kind mit dem Teuffel besessen seyn sollte, sondern dieweil es gehöre in das Reich Christi, soll es mit dem bösen Feind, all seinen Werken und Wesen kein Gemeinschaft haben, dem Teuffel absagen und den allgemeinen ungezweifelten christlichen Glauben bekennen . . .⁴⁾«.

Ligeledes sættes Abrenuntiationen i Forbindelse med Kampen mod Djævelen i Kirkeordningen for Friedberg (1704): es zu kämpfen hat die Zeit über seines Lebens mit dem Teufel, der gottlosen Welt und seinem eigenem Fleisch und Blut⁵⁾,

I Forbigaaende kan bemærkes, at man indenfor disse Formularer adskillige Steder finder noget, der ligner Orientens Syntage. Saaledes i det ovenfor omtalte Indskud⁶⁾

1) Ib. 85. 2) S. 291. 3) S. 293. 4) Ib. 120.

5) Ib. 126. Jfr. »Djævelen, Verden og vort Kød.«

6) S. 309.

og i Antwerpens Kirkeordning¹⁾: »Willst du aber auch hinwieder dich Gott, dem himmlischen Vater, und Christo, dem Herrn, gänzlich ergeben, ihm zu dienen, zu leben und zu sterben, und sonderlich ihn für deinen einigen Heiland halten?«²⁾ Ligeledes i den østrigske Proselyt-daab, hvor der lige efter Forsagelsen (Trosbekelsen er, forkortet som en blot Angivelse af den kristne Tro, angivet før Forsagelsen) findes den før omtalte Syntage³⁾.

Igennem disse rituelle Forklaringer, der strækker sig over et Tidsrum fra Reformationens Begyndelse til et godt Stykke ind i det 18de Aarhundrede, vil man ikke finde nogen Udvikling i Forstaaelsen af Abrenuntiationen, højest kan man tale om nogle Tilløb til en Retfærdiggørelse af Kirkens Skikke; men i det store og hele faar man sit første Indtryk bekræftet: man kan ikke pege paa nogen gennemgaaende Fællestanke, enhver udlægger Forsagelsen efter Forgodtbefindende; Hensynet til Arvesynd, almindelig, aktuel Synd, den kristelige Kamp mod Djævelen, alt dette veksler uden nogen paaviselig Grund, af og til dukker Tanken op om Anfægtelse fra de onde Engle; men nogen rød Traad gennem det hele findes ikke. Mest tages det vel som et Løfte om ikke at synde, den letfatteligste Fortolkning bliver naturligvis den populæreste. Man kan anføre et Par Udtryk fra Katekismusforklaringer, Dogmatikere o. s. v., og man vil da heraf faa et Indtryk af, hvor ringe Vægt man tillagde Forsagelsen.

§ 67.

Kateketiske, dogmatiske og opbyggelige Skrifter.

Niels Hemmingsen: »Baptizo te in nomine, id est, ut agnoscas, invoces, colas, timeas, celebres (renunciato hoste Dei Sathana) hunc unum Deum⁴⁾«; . . og lidt senere: . .

¹⁾ S. 296. 308.

²⁾ Ib. 98. ³⁾ S. 297. ⁴⁾ Syntagma 491.

»patet qvæle pactum sit Baptismus inter Deum et hominem, Deus testatur se hominem recipere in gratiam, tanquam membrum filii, & homo submittit se Deo ut ipsum colat, timeat et veneretur, renunciato Sathana et operibus ejus¹⁾.«

At Forsagelsen for Niels Hemmingsen nødvendigvis maa være et Løfte om et helligt Liv, og ikke et Løfte om ikke at falde tilbage til den tidligere Tilstand som et Djævelens Lem, hvad der jo var den gængse lutherske Tanke, fremgaar klart af, at han betragter kristne Forældres Børn som Pagtens Børn: Etsi autem infantes nati a Christianis, participes sunt foederis, ut diximus: tamen quia DEUS vult omnes, quos in cætu vocatorum vult haberi, ab Ecclesia recipi & ab aliis sectis discerni, necesse est infantes baptizari.²⁾ — Ordet »submittit« som Udtryk for en Syn- tage er bemærkelsesværdigt.

Johan Gerhard's Hovedsynspunkt med Hensyn til de forskellige Daabsriter er, at man saa vidt muligt nærmer sig den apostolske Simpeltid, saaledes som den bevidnes hos Tertullian³⁾. Herunder maa Gerhard nødvendigvis medindbefatte Forsagelsen⁴⁾. Alt andet er Adiafora. Eksorcismen er »significativus«, ikke »affectivus«, skønt adskillige fromme Fædre taler saaledes »ac si per exorcismum & exsufflationem infantes a potestate Diaboli liberentur⁵⁾.« Dens Afskaffelse hører ind under Kirkens Myndighed, men den gør Gavn som Vidnesbyrd mod falske Brødre (Gal. 5, 1)⁶⁾. Forsagelsen nævnes i Forbigaaende, mest i Citater fra Oldkirken, men hverken forklares eller diskuteres.

Jesper Brochmand ved nok, at adskillige anser Forsagelse og Bekendelse for at høre til voksnes Daab; men han holder dog paa disse Tings Bestaaen, fordi det paa denne Maade læres »quod nostrarum ecclesiarum sententia sit, omnibus Infantibus, legitime baptizatis vere conferri fidem in Jesum Christum⁷⁾.«

K. S. Bangs Katekismusforklaring siger: »Hvad har

1) Ib. 492. 2) Ib. 493. 3) IX, 306. 4) Se Citaterne ib. 317.

5) Ib. 311. 6) Ib. 312. 7) Systema II, 421.

du lofvet Gud i Daaben, da du blef døbt? At forsage Diefvelen, alle hans Gierninger, alle hans Væsen, oc tro paa Gud Fader, Søn oc Hellig Aand. Hvad er det at forsage Diefvelen? At forsage Synden oc alt Ont, som kommer af Diefvelen, oc at icke synde (1 Joh. 3,8)¹⁾.«

I. W. Baier, der i det hele gengiver *Musæus'* Teologi, knytter Forsagelsen nøje sammen med Besværgelsen²⁾: *Antiquus exorcismi ritus cum signo crucis et abdicatione Satanæ votiva.* (I Noten hertil anføres mærkeligt nok kun Satan og hans »pompæ«; det er almindeligere, naar man forkorter, da at anføre »opera« alene). Den er »indifferens« : ikke indført af Kristus, og kan derfor afskaffes, hvis Forholdene gaar i den Retning, og kan i det hele godt udelades. — Dette gælder ifølge Ordlyden ogsaa Forsagelsen, men dog siger Baier, at den »recte observatur« . . »admonitionis piæ causa«, og af Hensyn til Sekterne bør den da bibeholdes³⁾.

David Hollaz fastholder i Modsætning til Calvinisterne og f. Eks. Niels Hemmingsen, at de udøbte Børn ikke er Pagtens Børn; ifølge 1. Kor. 7, 14 er de vel fødte indenfor »castra ecclesiæ«; men de er dog Vredens Børn; de har »jus ad rem«, men ikke »jus in re, id est habent immediatum aditum ad gratiam divinam fæderalem, sed actu nondum sunt participes gratiæ divinæ fæderalis⁴⁾.« Eksorcismen kan ganske vist afskaffes »consentiente Ecclesia, modo fiat citra præjudicium doctrinæ cælestis de statu peccati et efficacia Baptismi⁵⁾.« Om Forsagelsen siges mærkeligt nok intet; skønt Hollaz motiverer Bekendelsen ud fra Daabsbefalingen, forbigaar han Abrenuntiationen i fuldkommen Tavshed.

Philip Jacob Spener siger i sine Katekismustabeller: Durch was vor eine Krafft und Tugend dem Teuffel diese

1) Teol. Tidsskr. f. d. ev. luth. Kirke i Norge 1865, 325.

2) Senere sammenblandes de ofte. Se Augusti VII, 112. (Novatus skal være døbt uden Abrenuntiation!!) m. m.

3) Comp. 544. 4) Ex. theol. III, 162. 5) Ib. 177.

Macht benommen worden sey: Das ist die Krafft Christi, der in überwunden hat (Ebr. II 14. 15. 1 Joh. III, 8). Dannenhero so sagen wir dem Teuffel in der Tauffe ab. Diese Wohlthat zn bedeuten¹⁾, wird in etlichen Evangelischen Kirchen der Exorcismus noch beybehalten und gebrauchet &c.²⁾.

Til disse spredte Eksempler kan føjes Brorsons Salme:

Jesus hand er Syndres Ven,
Vil de kun saa sandt forsage
Ret for Alvor Djævelen,
GUD vil gierne mod dem tage« &c.

Her er et Forbillede paa den grundtvigske Lære om Forsagelsen som Udtryk for Omvendelsen³⁾; men her er Forbindelsen med Daaben løsnet; det er ikke lig med den gammelkirkelige, daglige Brug af Forsagelsen⁴⁾, ej heller lig dennes Brug ved Skriftemaalet; men her er vi inde i Pietismens Tankegange, der gør Genfødselen = Omvendelsen; her er altsaa med god Grund ikke peget paa Daabspagten; thi Forsagelsen i Daaben kan i det højeste blive et Løfte om en Gang i Fremtiden at ville omvende sig. *August Pfeiffers*: »Lucta carnis et Spiritus« gaar ud fra, at det udøbte Barn er i Samfund med Djævelen, og der siges da: »Da wir denn angeloben, Glauben und gut Gewissen zu halten: Hingegen dem Teuffel und allen seinen Wercken abzusagen auf ewig, und keine Gemeinschaft mehr mit ihnen zu machen: Dieses alles hat nun zwar aus Gottes Worte seine Richtigkeit, und ist sonst weiter ausgeführt . . . Dahero wir abermals den Streit des Geistes und Fleisches zu behertzigen haben . . .⁵⁾.«

Hvordan man saa end vender og drejer disse korte Udtalelser, der sikkert kan suppleres med mange flere, vil det være klart, at der — ikke engang for de virkelige

---

¹⁾ Fremhævet her. ²⁾ S. 311. ³⁾ S. 330. ⁴⁾ S. 161. ⁵⁾ S. 237.

lutherske Teologers Vedkommende — findes nogen klar, langt mindre nogen fælles Opfattelse af Forsagelsen. Den ældste Forstaaelse af den — Hensynet til Afgudsdyrkelsen — er næsten forsvundet, da den ganske mangler Tilknytning til den bestaaende Virkelighed, og Hellighedsløftet har en meget farlig Stilling, des farligere, jo mere den lutherske Lære om det naturlige Menneskes grundige Fordærvelse hævdes. Men netop med Henblik paa denne medfødte Syndighed sættes Forsagelsen hos adskillige som »nota confessionis«, hvilket er et ganske morsomt Bevis for, at enhver Sag kan ses fra to Sider. — Pietismen sætter da Forsagelsen i Forbindelse med Omvendelsen og løsner den fra Daaben. — Naar nu tillige Djævelens Eksistens omdisputeres, og Oplysningstiden hævder Menneskets frie Vilje og gode Anlæg, maa Forsagelsen naturnødvendigt tabe sin Betydning, og man søger da at omskrive eller afskaffe den.

§ 68.

Kamp mod Forsagelsen.

Nogle ganske faa Eksempler vil være nok som Billede af, hvad der føres i Marken mod Abrenuntiationen ved Barnedaaben.

J. C. Doederlein (1746—1792) gør baade en historisk og en dogmatisk Indvending gældende: Det støder ingen, at Satan (Overtro, Afgudsdyrkelse, Forbrydelse) forsages ved den voksnes Daab. — Derimod bidrager Eksorcismen til at nære Dæmontroen. »Sed quis ea omnia ferat in infante, eumque audiat renuntiare diabolo, cui nullo modo communicavit,« — derfor bør Forsagelsen afskaffes¹⁾.

At komme ind paa Udlandets Behandling af dette Spørgsmaal vilde være for vidtløftigt; desuden har disse Forhandlinger overordentlig liden Interesse. Vor Under-

¹⁾ Instit. II, 675 f.

søgelse drejer sig ikke om alle mere eller mindre konstruerede Formularer, men om dem, der, saa at sige, er opstaaede af sig selv, og om hvad den kristelige Tænkning har lagt i disse. — Her i Danmark blev jo Eksorcismen afskaffet i 1783, og nu kom Turen til at røre ved Forsagelsen. Af de mange Udtalelser angaaende denne Sag kan nogle enkelte nævnes, der viser Opfattelsen.

Chr. Bastholm's (1740—1812) Forslag af 1785 er vel ret almindeligt kendte, men da de er saa karakteriske for Tiden, hidsættes det paagældende Afsnit her. »Men, det er dog vel ikke nok, at den som døbes, forpligter sig til at troe dette (Fader, Søn og Helligaand), han bør vel ogsaa forpligtes til at leve overensstemmende med denne Troe, forpligtes til Dyds og gode Handlingers Øvelse. Denne Forpligtelse ligger vel i det Spørgsmaal: Forsager du Djevelen, og alle hans Gierninger og alt hans Væsen? Men hvor mørke og utydelige er ikke disse Udtryk, som indeholder denne Forpligtelse? De fleste tænke næppe ret tydelig derved; jeg vil ikke engang tale om, at dette Spørgsmaal sker før Troens Artikler, da det dog naturligviis burde følge efter¹⁾. Først Troe, og da Handlinger. Mon det ikke var bedre, dersom denne Formular blev forandret saaledes: Vil du være en Borger i Jesu Christi Rige, saa skal du arbeide paa at træde i Jesu Christi Fodspor, at danne dit Hierte efter hans Hierte, at følge ham paa Lydighedens og Taalmodighedens Vei, at rense dig alt mere og mere fra al Smitte paa Legeme og Siel og hellige dig aldeeles ved at frygte Gud²⁾.« —

At Forsagelsen ifølge denne Opfattelse burde komme efter Bekendelsen, er allerede nævnt flere Gange; men Bastholm tager i den Grad Brodden af Forsagelsen, at man ikke kan andet end give »En erfaren gejstlig Mand« Ret, naar han (Pastor *O. Fabricius* ved Vajsenhuset) siger, »at de Handlinger, som Hr. Confessionarius Bast-

¹⁾ Fremhævet her.

²⁾ Forslag til en forb. &c 45.

holm fordrer, ligger mere i Fordringen om Troen, end i den om Dievelens Afsigelse, om jeg ellers forstaar disse Spørgsmaal ret; thi Troen skal siden vises i et helligt Liv ¹⁾.« Fabricius ser nemlig ganske historisk paa Spørgsmaalet: Barnedaaben er læmpet efter de voksnes Daab og »disse maatte offentlig for deres Daab afsværge deres Hedenskab eller falske Religion, der kunde regnes til Djævelens Væsen og Behag &c²⁾.« »Jeg tilstaar, at de gamle Spørgsmaal om at forsage Djævelen o. s. v. ere ikke saa aldeles tydelige, dog kunde de og ved en kort Forklaring gøres tydelige. Og det, man skulde have isteden, maatte da være ganske andet, end hvad hans Højærværdighed foreslaar, som taler om Troens Frugter paa et Sted, hvor egentlig skal tilsiges at ville forlade det forrige vantro Væsen³⁾.« ..

Den historiske Betragtning findes ogsaa hos Prof. C. G. Seydlitz. Han vil ikke afskaffe Tilspørgselen, men foreslaar, at den skal lyde: Vil du forsage o. s. v.⁴⁾ Forsagelsen drejer sig nærmest om »Fegt- og Skuespil.« Dog lader den »sig vel forsvare«, men da der ikke tales om de kristelige Dyder og Pligter, »vilde Døbeformularen i denne Post bringes til større Fuldkommenhed... om med Skrivtens almindelige og for alle forstaaelige Udtryk bleve opregnede, først alle vor Religions væsentlige Troes, og siden Levneds Hovedlærdomme, og Barnet da blev tilspurgt, om det vilde troe hiine, og følge og adlyde disse⁵⁾.«

Lignende Betragtninger findes i adskillige andre, anonyme Indlæg angaaende denne Sag, og disse har jo Ret i, hvad de siger angaaende Troens Frugt; men bliver da ikke Spørgsmaalet, om ikke Kampen mod Djævelen ogsaa hører med hertil, saaledes at den rette Løsning paa hele Sagen blev denne, at Forsagelsen som grundet paa Forudsætningen: voksne, hedenske Katekumener, overhovedet er overflødig, ja, misvisende ved Barnedaab, saa at den hverken skal flyttes, omdannes eller forklares, men slet og ret udelades? Men saa vidt gaar de færreste.

¹⁾ En erf. gejstl. &c 69.

²⁾ Ib. ³⁾ Ib. 72. ⁴⁾ Nogle Forslag 28. ⁵⁾ Smstds. 30.

I J. G. C. Adlers: Schleswig-Holsteinsche Kirchenagende (1796) findes ikke mindre end 7 Daabsformler. De 5 sidste har hverken Forsagelse eller Bekendelse; Nr. 2 har ingen Abrenuntiation, men en Fællesbekendelse. Derimod har Nr. 1 begge Dele, ganske vist er nogle Led udeladte i Bekendelsen (Nedfarten, Kødets Opstandelse), og den er ikke spørgende, men »wir glauben &c.«; Abrenuntiationen kommer efter denne Bekendelse og lyder: »Diesem Glauben gemäss entsagen wir allem Gott misfälligen und unchristlichen Wesen in Gesinnungen und Handlungen, und geloben so zu leben &c.«¹⁾.

J. Hornsyld ønsker Spørgsmaalet rettet til Fadderne: »Vil Du (De) af yderste Evne bidrage til, at Barnet forsager Ugudelighedens Gerninger og Væsen?« »Jeg ønskede for den hypokondriske Ængstelighed, hvormed mange sky det Udtryk, vort Ritual bruger, at kunne finde et adækvat Udtryk; men det, jeg har anført, har dog ikke det Collective, udtrykker og omfatter ikke det, som hiint²⁾.«

Som et Kuriosum kan lige nævnes, at C. F. Hornemann sætter Forsagelsen (i den da gængse Opfattelse) i Forbindelse med Nadverordene »Mit Blod udøses for de mange til Syndernes Forsagelse³⁾.«

Det anførte kan være mere end nok til at vise, hvorledes Situationen havde udviklet sig paa den Tid, da Grundtvig optraadte.

§ 69.

Grundtvigs Forsvar for Forsagelsen. — Senere Forhandlinger.

Grundtvigs Optræden er, historisk set, begrundet i Ritualsagen. 1828, 22. Marts, havde »Kommissionen for Kirkelovenes Revision« bl. a. foreslaaet Forsagelsens Afskaffelse⁴⁾:

¹⁾ S. 153. ²⁾ Tanker S. 45. ³⁾ Comm. til Romerbrevet 195.

⁴⁾ I Tilslutning til H. N. Clausens Forslag til Daabsritual uden Forsagelse. (Kath. og Prot. 835 ff).

Om denne gælder i det 19. Aarhundrede, hvad Forordningen 24. Maj 1783 siger i det attende om Eksorcismen: »Den er uden Grund i Skriften, har noget modbydeligt for mange, og kun ved Tvang lader der sig bringe en fornuftig Mening ind i den¹⁾«. Da Kancelliet fandt en Forandring uhensigtsmæssig, blev det ved Res. 2. April 1828 fastslaaet, at Alterbogen skulde optrykkes uden nogen anden Forandring end den, der omtrent fulgte af sig selv (d. v. s. Skriftsteder og bibelske Udtryk rettedes efter det reviderede Ny Testamente og Luthers Katekismus efter Udgaven 1814). Alligevel blev, som bekendt, Assessor N. Span det's Barn samme Aar døbt i Garnisons Kirke uden Forsagelse; Følgen af hans Klage var, at samtlige Præster fik Formaning til at følge »de allernaadigst foreskrevne Formularer uden nogen Udeladelse og uden noget Tillæg²⁾«. Biskop Münter fik imidlertid Ret i sin Dagbogsnotits: Brutum fulmen! In ein Par Jahre ist das Rescript vergessen! — endnu 1832 forandrede Stiftsprovst *H. G. Clausen* Forsagelsen til: »Lover De, at dette Barn skal efter Jesu Christi Lære blive undervist til at forsage det ugudelige Væsen og de verdslige Lyster og Begæringer?³⁾« — og fra 1835—37 nævnes adskillige lignende Ændringer⁴⁾. At der ved Siden af disse kendte Forandringer har eksisteret adskillige, der gik upaataalt hen, er ikke tvivlsomt. At Spørgsmaalet trængte til Klaring, var da ret tydeligt. Det var jo ikke nok at søge at bevise Djævelens Eksistens og Personlighed, thi dette medfører ikke nødvendigvis hans Nævnelse ved Daaben; men da der jo nu fandtes en vis Misstemning mod Forsagelsen, i hvert Fald i den gældende Form, gjaldt det om at paavise dens Uundværlighed. Bortset fra den øjeblikkelige Situation maatte dette Spørgsmaal opkomme for Grundtvig. Hans »Opdagelse« gik ikke ud fra Trosbekendelsens Almengyldighed i Almindelighed og dens kristelige Værdi, men det er Trosbekendelsen ved

¹⁾ Koch: D. dsk. Krks. Hist. 1817—54. S. 95.

²⁾ Ibid. 98. ³⁾ Ibid. 99. 108. ⁴⁾ Lindberg: Smaaskr. 309 ff.

Daaben, han bygger paa, og naar han saaledes ud fra det givne slutter til det nødvendige, var det kun en jævn Udvikling, naar han ser Forsagelsen under samme Synsvinkel. Thi blandt alle de Ord, der foruden Nævnelser af de tre store Navne lød ved Daaben, var der egentlig kun eet fast Led foruden Bekendelsen, og det var Forsagelsen¹⁾. Grundtvig bygger ikke paa nogen historisk Undersøgelse — lige saa lidt som ved Trosbekendelsen —; men det staar klart for ham, at Daabspagten faktisk indeholder baade Forsagelse og Trosbekendelse, og man maa da behandle disse to Led væsentlig ens. — »Kendsgerningerne er haardnakkede, siger Engelskmanden; derfor skal man skyde dem foran, naar man vil staa sikkert, og derfor begyndte jeg med den urokkelige Kendsgerning, at vi gammeldags Kristne har en Daabs-Pagt, der bestaar af to Stykker, det Ene Forsagelsen af Djævelen og alle hans Gerninger og alt hans Væsen, og det andet Tros-Bekendelsen²⁾«.

I Tid daterer Interessen for Forsagelsen sig sikkert fra »Opdagelsens« Dage. I Afhandlingen »Om Religion og Liturgi« (1807) hedder det — i denne Henseende ganske i Tidens Aand — »Barnet forpligtes . . . til at forsage Synd og Last, Djævelens Gerninger³⁾«, og i Prædikener og Skrifter før 1825 synes der at herske Tavshed herom: en poetisk Omskrivelse af Daabsløftet (fra 1809) viser en Forstaaelse af Forsagelsen, der falder ganske sammen med de tidligere⁴⁾ omtalte Missionsformularer: »Paa Kristum, paa hans Fader, og / Den Helligaand vi tro, men ikke/ Paa Odin, eller nogen Skurdgud⁵⁾« men saa hurtigt efter 1825 som i »Om Kristendommens Sandhed« (1826) staar Forbindelsen klart for ham: . . . i sit eget Navn forlanger Kirken af alle, som vil døbes, sin Tros højtidelige Bekendelse, og en lige saa højtidelig Krigserklæring mod

¹⁾ I lignende Sammenhæng omtaler G. ogsaa Ønsket »Fred være med Eder«. VIII, 332. 424 og Korstegnet ib. 425. IX, 558. 560. 12.

²⁾ Nord. Krktid. 1833, 19. f. ³⁾ Ud. Skr. I, 165. ⁴⁾ S. 284 f.

⁵⁾ Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord. II, 153, Kbh. 1809.

Djævelen, alle hans Gerninger og alt hans Væsen¹⁾«. »Du ved, at vi kristne skal, med den Helligaand, udgøre et Samfund af hellige 3: hjerterene Mennesker, og hvad allerede deraf nødvendigt følger, har du udtrykkelig lovet os: at fly og sky vor Herres og vort Samfunds Fjende, Djævelen, med alle hans Gerninger og alt hans Væsen²⁾«. — I en Prædiken over »Avindsmanden og Djævel-Skabet,« trykt 1830, beviser han Djævelens Eksistens ud fra den bestaaende Forsagelse: »Det hører til vor Daabs-Pagt at forsage Djævelen og alle hans Gerninger og alt hans Væsen og hvorledes sige da de Skrift-Kloge, at der er ingen Djævel til³⁾«? Dette sidste er da Hovedtanken i Prædikenen; Forsagelsen stiller Krav og giver Kraft. Med Forkastelsen af Forsagelsen bryder vi Daabspagten, derfor vil den, der benægter Djævelens Eksistens, »bestride eller modsige Daabs-Pagten, hvorved unægtelig vort Samfund staar og falder⁴⁾«. At forsage er at »undsige og erklære evig Krig⁵⁾«. Det er Djævelens Gerning, Løgneren, at fornægte Djævelen. »Kun da kan vi ogsaa forstaa, hvi der er ingen Del af vor Daabs-Pagt, de vantro Skrift-Kloge saaledes fnyse over, som over Forsagelsen af Djævelen, den de, latterligt nok, kalde det samme som en Bekendelse af at tro paa ham; thi sandelig, det kommer dog hverken af Oplysning, eller af Samvittigheds-Fuldhed med Kirke-Løfter; men lader sig ene forklare deraf, at Djævelen er en hovmødig Aand, saa, skønt han nok, til sin egen Fordel, vil fornægtes, oprører det ham dog som en Forhaanelse, højtidelig at afsiges og forsages⁶⁾«. »De sande Kristne kan umuligt vægre sig ved til alle Tider, at gentage deres Daabs-Pagt⁷⁾«. — Hvad er da Djævelens Gerninger? Det er ikke de haandgribelige Synder; da var der maaske nogle, der kun kendte lidt eller intet dertil; men Djævelens Væsen er: Misundelse og Hovmod, Løgn og Falskhed med alskens Blændværk⁸⁾. At forsage Djævelen

¹⁾ Ib. IV, 536. ²⁾ Ib. 538. ³⁾ Søndagsbog III, 228.

⁴⁾ Ibid. 229. ⁵⁾ Ib. 231. ⁶⁾ Ib. 237 f. ⁷⁾ Ib. 238. ⁸⁾ Ib. 242.

er da at »bryde overtvært med Kødets og Verdens«¹⁾. »I maa ikke synde, men dersom nogen synder, da have vi en Talsmand hos Faderen, Jesus Christus den retfærdige«²⁾.

I denne kraftige og vækkende Prædiken er Forsagelsen gjort til Udgangspunkt for det kristelige Hellighedsliv og det er da ikke underligt, at Grundtvig ud fra disse Forudsætninger og den foreliggende kirkelige Situation snart gaar dybere ind paa Forsagelsens Natur. — I Skriftet »Om Daabspagten« (1832) farer Grundtvig vældigt frem: »Nu paastaar vistnok Hr. Stiftsprovsten (H. G. Clausen), at hans Forandringer er ubetydelige, og siger dermed, til vor Forbauselse, at han endog af ubetydelige Grunde vil forandre vor Daabs-Pagt; men har han virkelig, som jeg ikke tvivler om, forandret Spørgsmaalet: forsager du Djævelen og alle hans Gerninger og alt hans Væsen, til: forsager du Synd og alt ondt, eller deslige, da er Forandringen i mine Øjne saa betydelig, at jeg højtidelig erklærer mig udmeldt af ethvert Kirke-Samfund, der har vedtaget eller herefter vedtager den Forandring. — Jeg ved jo nok, det i visse Kredse har gældet for en god Vittighed ved slige Lejligheder at spørge os, om vi tror paa Djævelen, og at fortælle os, at det er en egen Smag at gøre saamegen Ære ad ham; men jeg, for min Part, misunder ingen, end ikke Djævelen, den Ære at blive forsaget, og kan ganske ærlig forsikre, at jeg lige saa lidt tror paa ham, jeg forsager, som jeg vil forsage ham jeg tror paa. .... hvad nu Begrebet angaar, da er det straks iøjnefaldende, at der er stor Forskel paa en Person og et i sig selv tomt og ubestemt Begreb, saa der er i alt Fald samme Forskel paa at forsage den onde Aand og at forsage Ondt, som imellem at tro paa den Hellig-Aand og at tro paa Hellighed, eller at tro paa Sønligheden og at tro paa Sønnen, paa Faderligheden og paa Faderen. Fremdeles saa ved vi alle, at naar vi ved Indgangen i Kristi Kirke forsager Djævelen og alle hans

---

¹⁾ Ib. 246. ²⁾ 1 Johs. 2, 1. Ib. 247.

Gerninger og alt hans Væsen, da forsager vi derved den personlige Fjende og Bagvadsker af den kristne Tro og den kristne Kirke, med alt, hvad der bespotter og bestrider disse, men naar vi derimod kun siger, vi forsager alt Ondt, da er det noget saa ubestemt, at jo endog mange vil sige, den kristne Tro og den kristne Kirke er selv af det onde¹⁾. — Bortset fra Spørgsmaalets Kærne, Forsagelsens Bibeholdelse i den overleverede Form eller ikke, staar man noget forbavset overfor denne Tankerække. Det er jo en ganske simpel Fordrejelse af Clausens Ord og Tanker, naar Grundtvig gør det: »at foretage ubetydelige Forandringer« til det samme som »at forandre af ubetydelige Grunde,²⁾ og Slutningsbemærkningen om, at man ved alt ondt, der skal forsages, kunde mene den kristne Tro og den kristne Kirke, er mindst lige saa tarvelig som Modstandernes »Vittighed« om »at tro paa Djævelen«. Men bortset herfra er det, der interesserer, hvad Grundtvig mener om Forskellen mellem »det onde« og »den onde«. Jævnførelsen med, at man ligesaa godt kunde ombytte Trosbekendelsens tre Navne med Begreber, er ikke træffende; at have Tillid til »Faderlighed«, »Sønlighed« og »Hellighed« er nemlig ret værdiløst, naar man ikke ved, hvis Faderlighed o.s.v. man tror paa; man kunde jo f. Eks. tænke sig, at man nøjedes med at erklære, at disse tre Egenskaber lever i og blandt Mennesker; men det er ikke noget, man kan støtte sin Evighedssag paa³⁾. Naar man derimod forsager »alt ondt«, er det Løfte om noget, der skal udføres, eller en Bekendelse af, at noget er udført, og naar man forsager alt ondt og syndigt, maa man — for saa vidt det onde Princip er personligt — ifølge Sagens Natur ogsaa give Afkald paa dette. Det hele beror paa, om man betragter det onde som noget virkelig eksisterende; hvis man derimod gør det til et

1) Udv. Skr. V, 370. 2) »Grund« er vel en Trykfejl.

3) En anden Modargumentation i H. N. Clausen: Belysning o. s. v. 9 ff.

μή οὐ, en Endelighedsbestemmelse, en Ufuldkommenhedsform eller det godes uundværlige Modstykke, da maa jo en Forsagelse heraf falde bort af sig selv, da intet Menneske kan sætte sig ud over Udviklingen. At Grundtvig heri staar langt klarere end »Clausenianerne«, er klart; men selv om det ondes Realitet klarere fremgaar af Tanken om Djævelens Personlighed, fremgaar dets Ikke-væren ikke af denne Benægtelse. Endelig: den, man tror paa, maa man staa i et Personlighedsforhold til, et Jeg overfor et Du; men hvad man forsager, behøver man ikke at staa i dette Forhold til, — med mindre man da tager den udøbte, Barn som Voksen, for et Djævelens Lem, — og denne Tanke er det vel, Forsagelsen ved Barnedaaben knyttes til.

Imidlertid gaar Grundtvig ikke ind paa denne Tanke; men i en Prædiken paa Søndagen Invocavit 1833 søger han at føre historisk Bevis for Abrenuntiationens Oprindelighed, saaledes at »hvem, der vil have os til at frafalde Forsagelsen, er enten vidunderlig forblindet, eller ved meget godt, det er den apostoliske Kristendom, han vil skille os ved«¹⁾. Grundtvig støtter sig her paa, at Jesus ved Ordene: Vig bort Satan o.s.v. forsagede Djævelen og alle hans Gerninger og alt hans Væsen; derved har han tillige givet os det Bud, at vi maa ingen døbe til Samfund med ham og hans Fader i den Hellig-Aand, uden hvem der vil forsage Djævelen o.s.v. for i Sandhed at tilbede den treenige Gud og tjene ham alene²⁾. At forsage det onde vil Verden gerne finde sig i, da man jo kan læse Bibelen saaledes, at man slet ikke ser noget til Djævelen; men vil vi have Tro tilfælles med Apostlene, da maa vi ogsaa tro, der er en »Djævel til« (1 Cor 10,20 Ef. 6)³⁾. Det var da for saa vidt det samme, om »Apostlene har indført denne Erklæring« »eller ikke« »thi det var lige fuldt vist, at den var apostolisk, og kunde ej heller aflægges som usømmelig og overtroisk, uden at frafalde og forhaane Apost-

¹⁾ Prædikener i Frederikskirken 142. ²⁾ Ib. 138. ³⁾ Ib. 141.

lenes Lærdom«¹⁾. — Da det ikke soleklart kan bevises, at Forsagelsen er noget, der har sneget sig ind efter Apostlenes Tid, maa Daabsvilkaarene ikke forandres. Det kan ikke nytte, at man fortæller, at det er tænkeligt, at Forsagelsen er yngre end Aposteltiden: »Nej, ethvert fornuftigt Menneske maa indse, at skal vi som kristne kunne lade Daabs-Pagten forandres, da maa det bevises os, at Apostlene indførte en anden. Men nu har man ikke en Gang hørt Rygte om nogen anden Daabs-Pagt i den kristne Kirke end den, vi har, og nu er det saa ganske naturligt, at Apostlene maatte forpligte alle til ved Kirkedøren at forsage Djævelen, naar de inde i Kirken vilde forpligte dem til at stride imod ham²⁾« — At Grundtvig her ikke gør Forsagelsen til en Del af »Herrens Mundsord«, har man allerede tidligere paavist³⁾, og dens Apostolicitet be-
staar i 1) at man kender ingen anden Døbeform, 2) Forsagelsen og de apostolske Skrifter stemmer overens i, a) at der er en personlig Djævel og b) at denne bør forsages. Nu er det jo kun en svag Bevisførelse, da jo det Nye Testamente ganske vist ingen anden Daabsmaade foreskriver, men heller ikke den, Grundtvig forfægter, og det er da ikke unaturligt, at han, drevet af Overbevisningen om sin Synsmaades Rigtighed, finder Forsagelsen berørt i det Nye Testamente. Saaledes i Prædiken paa 2den Pinsedag over Cornelius' Daab. Naar man læser Peters Tale og spørger om et Ord i Kirken af samme Indhold, »da svarer den ny Pagts, Daabs-Pagtens, Ord straks: Se, her er jeg! begynder med Bortvisning af Djævelen og forkynder vor Herre Jesus Kristus« . . . . »Ja, mine Venner! allerede blot denne korte Beskrivelse af Apostelordet burde lært os at finde det ved Daaben, hvor det fra Apostlenes Mund gik lydeligt fra Slægt til Slægt, og læse vi med spændt Opmærksomhed blot Peters Breve, og hvad der er opteg-

1) Jfr. Bossuet: Alle Traditioner maa holdes for apostolske, hvis Oprindelse andenstedsfra ikke kan paavises. Rohmann 5.

2) Præd. i Fr.kirken 142.

3) L. Nyegaard i Dsk. Krkt. 1912, 385 f.

net af hans Taler i Apostlenes Gerninger, da bliver der hartad ikke en Lyd i vor Daabspagt, hvorpaa jo Pennen har peget; saa deri kan vi dristig opvise det Apostelord, hvormed den Hellig-Aand fulgte og vil følge ¹⁾...« — Naar man saaledes sætter Forsagelsen op som Apostelord og Vehikel for Helligaanden, er det jo selvfølgeligt, at den ikke under nogen Omstændigheder maa udelades; dette vilde være en direkte Lovovertrædelse; tidligere stod Grundtvig jo nærmest paa det Standpunkt, at en Udeladelse var en Tilkendegivelse af, at man ikke troede, Djævelen var til ²⁾).

I 1840 fremkommer Grundtvig med en Bemærkning, der gør et underligt Indtryk. Om Skikkene ved Daaben siger han; » . . . det er intet Bevis imod dem, at Skriften tier. Derfor beholdt ogsaa *Luther* og vore Fædre den anstødeligste af dem alle, nemlig »Besværgelsen af den urene Aand«, som hos os først blev aflagt 1783, og naar vi se, hvilken Krig de døbte siden den Tid har ført med »Troen og Bekendelsen«, og hvilken frysende Modstand »Forsagelsen af den Onde« har mødt, saa den ogsaa nær var blevet afskaffet, da fristes man virkelig til at tænke, det var galt, vi aflagde Besværgelsen, og jeg har derfor tit været glad ved, at jeg selv var den første, eller dog med de første, der i min Faders Sogn døbttes uden Besværgelse; thi det var mig et slaaende Bevis paa, at man godt uden den kan kæmpe for Troen og Forsagelsen ³⁾«. — Mærkeligt er det, at han ikke ser, at det selv samme, som han siger om Eksorcismen, ogsaa kan siges om Forsagelsen, da jo bevisligt adskillige Mennesker var døbt uden Forsagelse, og man jo ikke godt kunde benægte, at f. Eks. hjemmedøbte Børn, ved hvis Daabspublikation der ingen Forsagelse var sket, eller som var døde inden Frem-

¹⁾ Pr. i Frederiksk. 537.

²⁾ Se de tidl. anf. Skr. og »Den danske Statskirke«. Udv. Skr. VIII, 72.

³⁾ Udv. Skr. VIII, 425. Nord. Tidsskr. f. chr. Theol. 1840, 195.

stillingen i Kirken, var døbte.¹⁾ Men denne Slutning drager Grundtvig ikke. — Iøvrigt fastholder han sin Opfattelse af Forsagelsen: »vi tror, at hvor man ikke bevislig har forandret det mundtlige Troens og Daabens Ord, som Apostlene, ogsaa efter Skriftens Oplysning, lagde til Grund i Kirken, der har man bevaret det.²⁾«

I »Den kristelige Børnelærdom,³⁾ naar Grundtvig højest i sin Hævd af Forsagelsen; nu er den blevet en »Ædelsten og urokkelig Grundsten i den evige Sandheds Bygning«. ⁴⁾ Dette begrundes naturligvis med, at Forsagelsen ligesom Bekendelsen er Herrens Mundsord⁵⁾ og en uadskillelig Del af Daabspagten, »hører til det grundkristelige« og er et af »Vilkaarene for Optagelse i den kristne Menighed.« Denne stærke Hævdelse af Forsagelsens Uundværlighed gør, at Grundtvig her i meget ringere Grad slaar paa de Strenges, at hans kirkelige Modstandere nægter Djævelens Tilværelse eller det ondes Virkelighed⁶⁾. Hvis

---

1) Kirkeordinansen 1537 siger: si rite baptizatum audieris . . . tantum symbolum apostolicum orationem dominicam cum Euangelio Marci supra puerum legat. (Fol. XV. o.). Jfr. Antvorskov-Synoden 1546. Ikke alene Eksorcismen og Korstegn, men ogsaa Forsagelse udelades ved Daabskonfirmation, og disse Led blev ikke brugte ved Hjemmedaab. Ved Alterbogen 1564 kom Forsagelsen vistnok ind i Daabspublikationen. Hans Albertsen erklærer nemlig, at hjemmedøbte Børn behandles som udøbte til: »Gud bevare din Indg. o. s. v.« Dog maa forstaas (cfr. Chr. V's Ritual) at Besværgelsen udelades. Ved dette Ritual fik Forsagelsen Plads ved hjemmedøbte Børns Fremstilling — men man kan jo dog dø før Daabspublikationen. Se Engelstoft 216. Rohmann 42 ff. — Andre Eksempler Sehling III, 55. I, 267, 426, 703. Jfr. II, 17 m. m. Luther W. W. 22, 858. E. A. 2, 237.

²⁾ Udsv. Skr. VIII, 431. ³⁾ Udg. 1855—61.

⁴⁾ Udsv. Skr. IX, 356.

⁵⁾ Ib. 333. 343. 347. 364 m. m. Ib. 332. 335. 349.

⁶⁾ Dog 558: alle den kristelige Daabspagts Modstandere har sat sig fast i Hovedet, enten at der ingen Djævel og intet Helvede maa være til, eller dog, at der intet uforsonligt Had og Fjendskab maa være mellem Slangens og Kvindens Sæd.

Forsagelsen virkelig er noget saa grundkristeligt, er jo dens Udeladelse i sig selv en Ulydighed mod Herren, og man behøver ikke at lede efter de indre Bevæggrunde til denne Udeladelse for at bevise dens Ukristelighed. Havde Grundtvig straks staaet paa dette Standpunkt og ikke søgt at tillægge sine Modstandere disse Motiver, var Striden sikkert ført i andre Baner og i et andet Sprog, og mange løse Paastande, der kun bidrog til at forvirre Spørgsmaalene, var undgaaede, f. Eks. *Spandets* ret barnagtige Bemærkning i Klagen til Kongen: ... en Daab som den omhandlede kan være tilstrækkelig til Optagelse i et Religionssamfund, hvis Lemmer ikke er pligtige til at forsage Djævelen o. s. v.¹⁾. — Naar man lader den omtalte Tankegang fare, saa at uvedkommende Spørgsmaal bortfalder, kan man lettere søge at bevise eller i hvert Fald hævde Abrenuntiationens kristelige Berettigelse i sig selv. Grundtvig kan jo heller ikke have overset, at der var Mennesker, der fuldt ud troede paa Djævelens Eksistens, men som dog var Forsagelsens ivrige Modstandere, fordi de i den saa et Udtryk for, at det udøbte Barn tilhørte Djævelen i den Forstand, at det var en Afgudsdyrker i Analogi med, at Bekendelsen fremstiller én kommende Tilstand som nuværende. Saaledes *Claus Harms*: »Det er nu over 1000 Aar siden, at Kristendommen er indført her i Norden, siden Børnene er døbt hos os, og dog døber vi stadig, det vil sige, endnu døbes der ikke anderledes, end som om vi havde et voksent Menneske for os med Tale i sin Mund og Tro paa Djævelen paa Bloksbjerg i sit Hjerte, hvilken Tro og hidtidige Medriden han nu skal forsage. »Om jeg da ikke tror paa Djævel, Arvesynd?« Ligesaa meget som en af Konsistorialraaderne der (i Berlin), kun at jeg er lige saa fast overbevist om, at til et Barns Daab hører saadant ikke, i hvert Fald ikke paa denne Maade²⁾.«

Grundtvig søger da at tilvejebringe et Skriftbevis.

---

¹⁾ Koch. D. dsk. Krk. 97. ²⁾ Pastoraltheologie 219.

Han benytter hertil 2. Kor. 4,2 og 2. Tim. 2,19. — Det første Sted er allerede tidligere¹⁾ behandlet, her skal blot atter fremhæves, at intet af de to Steder bruger det for Forsagelsen karakteristiske Ord ἀποτάσσεσθαι, men henholdsvis: ἀπειπάμεθα og ἀποστήτω, af hvilke kun det første nogenlunde dækker sig med ἀποτάσσομαι, — og endelig nævnes en Del Begreber, men intetsteds den personlige Djævel; allermindst ligger der i disse to Skriftord den »vitterlige« Bortvendelse, hvorved vel maa forstaas »offentlig foretaget« ell. lign. — hvis da Ordet »vitterlig« overhovedet har nogen Betydning og ikke blot er Fyldekalk²⁾. — Endvidere anføres Fristelseshistorien: om end denne var Skriftens eneste Oplysning om det personlige Forhold mellem Frelseren og Fristeren, saa maatte Herrens: Pak dig, Satan! jo være noksom Pant paa, at naar han grundede sit Rige paa Jorden, vilde han ikke glemme at gøre noget, som kunde holde denne hans arrige Fjende ude derfra, og at naar han vilde tage en Troskabs-Ed af sine Undersaatter, han da ogsaa vilde have deres Ord for, at de ikke som Forrædere vilde holde til med hans Fjende³⁾. Imidlertid er jo for Grundtvig alt Skriftbevis overflødigt, da Forsagelsen »staar paa sin egen Bund, baaren af hans Mundsord, der bærer alt⁴⁾«.

Hvad indeholder nu Forsagelsen? Er den et Løfte om et helligt Liv? M. a. O.: betegner den det etiske Supplement til Bekendelsen? Dette var jo Rationalismens Mening og laa til Grund for alle Omskrivningerne. Men fra denne Anskuelse tager Grundtvig bestemt Afstand, eller rettere sagt, søger at gøre det. Det etiske Moment ligger ikke særligt i Abrenuntiationen, men mindst lige saa meget i Bekendelsen. Grundtvig siger, at »de skriftkløge« i Daabs-pagten savner enten Forpligtelsen til Hellighed eller Forpligtelsen til Kærlighed. Men »et udtrykkeligt Ord om Hellighed« savnes ikke, »hvor vi baade bekender Troen

1) S. 101. 2) Udsv. Skr. IX 559, jfr. 558. 350.

3) Smstds. 559. 4) Sst. 356.

paa den Helligaand, beder om Optagelse i den hellige Menighed og haaber alt i de helliges Samfund.« Med Hensyn til Kærligheden hævdes, at hele den kristne Tro »udspringer af Troen paa Guds Faderkærlighed, altsaa Kærlighedens evige Kilde, og ... al Trøsten udspringer af Troen paa de helliges Fællesskab, som uden indbyrdes Kærlighed er aldeles umulig.«¹⁾ — »Ligesom det ingenlunde er blot ved Djævforsagelsen, men ligesaa fuldt og endnu tydeligere ved Trosbekendelsen om Helligaanden, med den hellige Menighed, de helliges Fællesskab og Syndsforladelsen, at Daabspagten forudsætter Gudsloven ...«²⁾. — At tage Abrenuntiationen som et Hellighedsløfte støder først og fremmest an paa den Omstændighed, at den gaar forud for Daaben: »Hvad vi ... med Forsagelsen ved Daaben kan og skal svare Ja til, det maa jo ikke være mere, end hvad vi førend Genfødselen og Fornyelsen, som har sin Kilde i Daaben, kan med Guds Hjælp ærlig og oprigtig svare Ja til, og det er jo ingenlunde, at vi allerede har overvundet den onde Aand, eller at vi føler os retvise og stærke nok til at afslaa alle hans Angreb, men kun, at vi opsiger ham al Huldskab og Troskab og vil, med Guds Hjælp, aldrig, som Forrædere, gøre fælles Sag med denne vor Herres og vor egen Saligheds arrige Fjende³⁾.« I Tilslutning til denne Tankegang er det da, at Grundtvig kalder Forsagelsen for »det kristelige Udtryk for Omvendelsen«⁴⁾. »Vi maa hverken lægge mer eller mindre i Forsagelsen end en saadan ærlig Bortvendelse fra og Afsigelse til al Løgn og Ondskab uden at vi lader os rokke derfra til højre eller venstre ved alt, hvad man har sagt eller kan sige om Meningen med Ordet »Omvendelse« eller Besindelse (Metanoia), som det bruges i den nye Pagts Bog«⁵⁾. Meningen hermed er jo

¹⁾ Smstds. 345—47. ²⁾ Smstds. 352. ³⁾ Smstds. 350.

⁴⁾ S. 351. — Dette er optaget af Wexels, der udtrykkeligt siger, at: Kravet af Forsagelsen smelter sammen med Kravet af Omvendelse. Pastoralteologi 241.

⁵⁾ S. 350.

tydeligt, at »Omvendelse« skal forklares ud fra Forsagelsens Ord, og ikke omvendt. Denne Paastand falder godt i Traad med Grundtvigs Oplysning, at Forbindelsen af Forsagelse og Tro er saa gammelkristelig, at den allerede findes i Jesu første Prædiken: »Ligesom vi derfor hos Evangelisten Markus i det første finder Herrens Lærdom beskrevet i de faa Linjer: Guds Rige er nær, omvender eder og tror Evangelium, saaledes skal vi i Daaben, som Genfødelsens Bad, se Guds Rige tæt ved, og i Daabspagten høre de to Vilkaar, hvorpaa Herren ved sin Daab af Vand og Aand, vil føre os derind, saa Forsagelsen siger os, hvad Herren forstaar ved Omvendelse, og Trosbekendelsen siger os, hvad Herren forstaar ved Tro paa Evangelium« ¹⁾. — Nu skal man selvfølgelig ikke lade sig forvirre af Udtryk, hvor Tro sættes forud for Omvendelse, som f. Eks. »Naar Mennesket ... fatter Tro paa Guds enbaarne Søn som Livets Fyrste, der kan og vil frelse ham fra Døden, da faar han baade Lyst og Magt til at hade og hjertelig skille sig fra Menneskemorderen fra Begyndelsen ...« ²⁾ — det er naturligt, at Ordene af og til vil falde saaledes, især da de udtrykker det praktiske Forhold heltud træffende, fordi man jo ikke kan saa meget som ønske at omvende sig, uden at der er en spirende Tro tilstede, og intet har i Virkeligheden bidraget saa meget til at gøre det religiøse Liv til noget virkelighedsfjernt som en fast Vedhængen ved en skematisk ordo salutis. — Men noget vanskeligere er det da at forstaa, hvad Grundtvig mener ved »Omvendelse« — og endelig bliver Spørgsmaalet, om dette Begreb kan anvendes ved Barnedaab. Det sidste er flere Gange blevet behandlet; men for det førstes Vedkommende vil det vise sig, at Grundtvig ikke ganske kan klare, hvad han mener med »Omvendelse« i Modsætning til et Helligedsløfte. Han kommer her til højst uklare Bestemmelser. En Forsagelse (reel) af Djævelen kan nemlig kun ske ved, at man tager Stilling til

---

¹⁾ S. 349. ²⁾ S. 353.

hans Gerninger og Væsen¹⁾, altsaa Synd i enhver Skikkelse, og det er jo netop det, Grundtvig ikke vil ind paa, da det vilde ligne den af ham bekæmpede Aandsretning. Man maa da for at hævde Forsagelsens Særstilling skelne skarpt mellem »det onde« og »den onde« — det er det, Grundtvig gør. Enkelte Steder taler han, ganske som om Talen er om et Helligedsløfte: »Ingen har Ret til at nævne Jesu Navn eller til at trøste sig ved Guds Naade og Syndsforladelsen i Frelsernavnet, uden at han vil afstaa fra al Uretfærdighed²⁾«, ligeledes: »Bortvendelse fra al Løgn og Ondskab³⁾»; men det er uvæsentligt for Hovedsagen. Hvad Grundtvig mener med Forsagelsen, er vist klarest udtrykt i det ovenfor nævnte Sted: »vi opsigter ham Huldskab og Troskab, vil med Guds Hjælp aldrig som Forrædere gøre fælles Sag med denne vor Herres og vor egen Saligheds arrige Fjende⁴⁾«. Ligeledes: »Bortvenden fra Løgnens Fader og al hans Yngel⁵⁾«. Dette lyder jo godt nok; det er Udtrykket for en Hjertets Retvendthed; men der er ikke megen Mening i det, hvis ikke den Betingelse er tilstede, at den, der afgiver denne Erklæring, har staaet i et personligt Forhold til Djævelen og har gjort hans Gerninger. Og hvad er dette andet end et Helligedsløfte, thi ikke at gøre Synd er jo at leve helligt? Et Nulpunkt kan ikke tænkes. Tankegangen krydses da ogsaa hos Grundtvig selv: »... da Løgneren er Syndens Rod, saa er Synderen nødvendig selv hildet i Løgnens Garn og kunde ikke før Genfødelsen ærlig og sandru sige Ja til, at han forsagede eller skilte sig hjertelig fra al Løgn og Synd i sig selv; men derimod kan Synderen ærlig og sandru sige, at han forsager den Djævel med alle hans Gerninger⁶⁾« o. s. v. — Helt uklar bliver Tanken, naar der siges: »Djævelforsagelsen strækker sig ikke blot til Synden, men til alt, hvad den

---

1) Jfr. Clausen: Belysning 17.

2) Smstds. 355. 3) S. 349. 4) S. 350. 5) S. 357.

6) Udhævet her. S. 352.

onde Aand er Sjælen i, altsaa ogsaa det aandelige Mørke og den aandelige Død, der ogsaa er Djævelens Gerninger, da Løgnens Fader tillige er Mørkets Fyrste og den store Dødbider med Dødens Myrdekraft. — Dette er en meget vigtig Oplysning, som hidtil har været overset, men maa endelig fremhæves, ikke blot, fordi den kristelige Oplysning og Oplivelse umulig kan lykkes, med mindre vi vende Ryggen til Mørket og Døden; men især for at Djævforsælgelsen kan ses i sit rette Lys, som ej mindre evangelisk end lovmæssig¹⁾.« Man maa hertil spørge: Er da »aandeligt Mørke og aandelig Død« noget etisk indifferent? Er det uskyldigt at lade sig beherske af disse Magter? Ifølge ovenstaaende er det ikke Synd. Men der var næppe nogen af Forsælgelsens Modstandere, der ikke vilde være med til at bekæmpe aandeligt Mørke og aandelig Død! Men Forklaringen ligger maaske i en ret snart efter følgende Bemærkning: »det... er ... altid Djævelens Gerning at adskille, hvad Herren i Daabspagten har sammenføjet«²⁾, m. a. O. noget af det, der skal forsages er den aandelige Død, der bestaar i, at man bekæmper Forsælgelsen! Men dette passer jo forresten godt nok med, at Grundtvig kort efter siger, at »det skal jo heller ikke være for Modstanderne, men for vore Medkristne, vi oplyser og forklarer den kristelige Daabspagt«³⁾ og »Oplysningen om alt, hvad der maa regnes til Djævelens Gerninger og til hans Væsen eller rettere Uvæsen (pompa), der lige saa vel er Mørkets Fyrste og Dødens Aand, som han er Løgnens Fader, maa gøre alle sande Kristne langt mere aarvaagne og nøjeregnende med sig selv, end de længe har været, og navnlig gøre dem til al aandelig Oplysnings og Friheds bedste Venner, og til al aandeligt Gøgleværks, Dødbideris og Skinvæsens erklærede Fjender«⁴⁾.

Ganske bortset fra, 1) at Grundtvig er ret ligegyldig for Skriftbeviset og 2) at han ikke gør sig nogen Anstrængelse for at undersøge, om den Forsælgelse, han kender og

---

1) S. 352. 2) S. 353. 3) S. 354. 4) S. 355.

forsvarer, i nogen Maade dækker sig med, hvad der er bevidnet fra Oldkirken, — maa man da sige, at hans Opfattelse er ganske uvirkelig. At han forfægter Abrenuntiationens Ret, er i og for sig ikke underligt — det ligger i de historiske Forhold — dels er det en naturlig og berettiget Reaktion mod dem, der vil afskaffe den, fordi Djævelen »ikke er til«, dels optræder Forsagelsen jo fra gammel Tid ved Daaben sammen med Bekendelsen, og den nye Oplysning om Bekendelsen maa da ret naturligt drage Forsagelsen med ind i Kredsen af »Mundsord«. Den er derfor uomgængelig; men hvad betyder den? Da Modstanderne i den kun ser et Løfte om et dydigt Liv og søger at forandre den i Overensstemmelse hermed, maa der ligge en anden Mening i den. For Grundtvig findes ingen Tilbagetogslinje. Han maa kæmpe med det Faktum, at Abrenuntiationen eksisterer i Forbindelse med Trosbekendelsen og dette Forhold har han selv kaldt »grundkristeligt«, »Ord af Herrens Mund«, — Modstanderne vil dels afskaffe den, dels tyde den paa en bestemt Maade — han kan da hverken indrømme, at den bør fjernes, eller tillade, at den fortolkes efter enhvers Overbevisning; Resultatet kunde da omtrent udregnes paa Forhaand: han gør et Spring over i Uvirkelighedens Sfære. Der skal findes en Fortolkning af et givet Faktum, og Resultatet bliver Romantik. Grundtvigs Opfattelse af Forsagelsen er blottet for Kød og Blod, det er Ord uden Realiteter bagved. Hans Modstanderes Opfattelse er maaske forkert; men den betyder dog noget reelt; den strider maaske mod den augustinske og evangelisk-lutherske Forstaaelse af det uigenfødte Menneskes Afmagt; men at den betyder noget i den daglige Kamp mod Synden, er ikke at betvivle.

Grundtvigs Opfattelse er rigtig og korrekt, taget ganske teoretisk, naar man opstiller rene Begreber — det naturlige Menneske — det genfødte Menneske — mod hinanden; men hvorledes forholder det sig med disse Begreber i Livets praktiske Forhold? For at faa dette teoretiske til at passe med Virkeligheden, maa jo Barnedaaben forkastes. Grundtvigs

Lære passer for Forholdet: Hedningen, der bliver Kristen; men ikke ved Barnedaab. Der er og bliver den et Slag i Luften, et Ord uden Indhold, som vel vækker en Stemning, navnlig i Mindet, men ikke har reelle Følger. Ja, det kan maaske ogsaa siges, at naar Forsagelsen i den Grad betragtes som en tydelig Erklæring om noget forbigængent, er der en etisk Fare: man bliver let staaende ved, at Djævelen jo nu en Gang er forsaget — Kristenlivets Kamp bliver betragtet som en allerede vunden Sejr. Dette gælder dog kun, hvis Forsagelsen virkelig stadig og usvækket kunde forstaas om »Omvendelsen« (før Daaben); men Praksis bliver dog noget bedre end Teorien, selv om derved noget af den grundtvigske Ejendommelighed svækkes. —

Ud fra Grundtvigs Opfattelse af Forsagelsen som et definitivt Brud med eller en Krigserklæring mod Djævelen, som han forresten hellere vil kalde »Fanden«¹⁾, vilde det være naturligt, om Forsagelsen kun afgaves to Gange — i Virkeligheden kun een — nemlig ved Daaben og dennes Bekræftelse, Konfirmationen. Saaledes har i alt Fald *Lindberg* følt det. I et Brev af 1835 beskriver han *Harmsens* og *Parma C. Petersens* Forsamling og nævner heri; »Men Djævelen maa de forsage højt og lydeligt med ham (Petersen).... Forsagelsen sker da af Petersen med en høj Røst og nogle tilsvarende frygtelige Gebærder. Jeg har en Gang faaet ham fra denne Forsagelse og sagt ham, at vi skal forsage Djævelen ved Daaben, men saa for Resten i Livet, og at den mundtlige Forsagelse har ikke det allermindste at sige; men at det med Bekendelsen er noget anderledes, fordi vi virkelig skal bekende Herren med Munden, som vi skal tro med Hjertet«²⁾. Grundtvig stod vel oprindeligt paa samme Maade: »Man turde haabe sjælden eller aldrig at høre den (Lyden af Djævelens Navn)

¹⁾ Udv. Skr. 9, 351. Dsk. Krkt. 1910, 562. I Vejstrup Valgmenighed var det 1880 Skik at forsage »Fanden«. Fr. Nielsen: Minder. 102.

²⁾ Dsk. Krkt. 1881, 732.

mer blandt de Kristne, undtagen hvor det i alle Maader er nødvendigt ved Daabspagten Bekræftelse hos de unge¹⁾. Rimeligvis skal et Udtryk i en Prædiken 1. S. i Fasten 1833 forstaas paa samme Vis; »....er der kun i hele vort kirkelige Liv een Erklæring om at vi vil det (forsage Djævelen)« ...²⁾. Senere blev det som bekendt anderledes, bl. a. ved Grundtvigs egen Morgen- og Aftenandagt³⁾; nu er jo mange Steder Forsagelsen saa vel som Trosbekendelsen blevet Led af Gudstjenesten og kristelige Møder.

Vi har foretrukket at fremstille Grundtvigs Opfattelse i Sammenhæng for lettere at kunne iagttage den Udvikling, den er undergivet i Tidernes Løb; og dette kan saa meget lettere forsvares, som det ret tydeligt er en indre Vækst, ikke en Udvikling, frembragt ved de Argumenter, der under Forhandlingerne fremførtes for og imod. Grundtvig handler her udelukkende i Kraft af det, der laa i hans Opdagelse 1825, og ikke i Kraft af Modstanden, han mødte i 30erne. Af hvad Art denne Modstand var, er ret ligegyldigt for hans Læres Udvikling; denne er paa Forhand orienteret mod den rationalistiske Aandsretning.

Men allerede ved Stridens Begyndelse havde *Rudelbach* søgt at underbygge Grundtvigs Stilling ved en historisk Bevisførelse. — Dette Indlæg blev fremkaldt ved en Artikel af *H. N. Clausen*⁴⁾. Hovedindholdet heraf er, at Grundtvig stadig sammenblander to Tanker: Djævelens Personlighed og Forsagelsen ved Daaben⁵⁾. Om den første paastaar Clausen ligesom om alle Skriftens Ytringer om Djævelen og de onde Aander, at denne Lære har bevaret en vis problematisk Karakter⁶⁾. Om den anden Sætning siges, at den ingen Skriftstøtte har, men Daaben betegnes

¹⁾ Om Daabspagten. Ud. Skr. V, 370.

²⁾ Pr. i Fr.kirken 141. ³⁾ Dsk. Krkt. 1910, 561 ff.

⁴⁾ Maanedsskr. f. Litteratur 1832: Belysning af Pastor Grundtvigs Skrift om Daabspagten. Særtryk 1833.

⁵⁾ S. 8. ⁶⁾ S. 11.

som Bortdøen fra Synd, Afførelse af Synden, en Aftvættelse af Synderne (Rm 6, 2-4, Col. 2, 11 f. Act. 22, 16.); Forsagelsen af Synden ved Daaben er med Hensyn til Formen netop bibelsk, hvad der ikke kan siges om Forsagelsen af Djævelen¹⁾. Da Forsagelsen saaledes ikke har bibelsk Hjemmel, lige saa lidt som Spørgeformen ved Daaben, hører den til de Ting, Mennesker har Lov at forandre, »og den svenske Kirke, hvor Forsagelsen er aldeles udeladt, den preussiske og den sachsiske Kirke, hvor Spørgsmaalet om Djævelen, hans Væsen og Gerninger stilles ved Siden af Spørgsmaalet om »Synd og alt ugudeligt Væsen«, om »Overtro og Vantro, Synd og Last«, disse Kirker har, Hr. Grundtvigs Indsigelse uagtet, en ret kristelig Daab, staar ligefuldt i ret kristeligt Samfund med den apostoliske Kirke og den kristne Kirke, som findes over den ganske Jord«²⁾. Forsagelsen taber sin Betydning paa Grund af, at Daaben er overført fra voksne til spæde Børn; men da Konfirmationen maa betragtes som een Handling med Daaben, maa deraf »vistnok følge, at denne Forsagelse ligesom enhver Del af Daaben, der henvender sig til Barnet som selvtænkende Individ, ikkun indtager sit rette Sted ved at henlægges til Konfirmationen«³⁾.

Imod dette Indlæg optræder *Rudelbach*⁴⁾. Han begynder med den Paastand, at »efter hvad vi ved og fyldestgørende kan bevise, ikke en eneste lærd, hverken i det romersk-katolske, anglikanske eller protestantiske Kirkesamfund, har betvivlet Forsagelsens Ægthed i dens nærværende Form, eller dens i det mindste middelbare apostoliske Oprindelse . . .«. Den første Del af denne Paastand er nu saa urigtig, at det knap er Umagen værd at gendrive den; der findes nemlig i Forsagelsens

¹⁾ S. 15. ²⁾ S. 19.

³⁾ S. 15. — Provst Tryde (christelig Kirketidende 1833, 8) drager heraf den Slutning, at Forfatteren har hævdet, at Antagelsen af en personlig Djævel ikke er et nødvendigt Led i den kristne Tro, men dog vil fastholde Forsagelsen.

⁴⁾ Nord. Krkt. 1833.

første Par Aarhundreder ikke to ens Formularer. — Rudelbach gaar ud fra, at Forsagelsen er »bevislig og vitterlig apostolsk Tradition«, og naar Clausen havde indvendt, at den først paavises hos Tertullian, maa man henvise til, at baade Clemens Alexandrinus og Justinus Martyr har henvist til den. For Clemens' Vedkommende er Pædag. 1,6 afgørende, thi naar $\phi\omega\tau\iota\sigma\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\epsilon\varsigma$ befries fra Mørket, »kan Mørket i hans, den spekulative Gnosis afbildende, Sprog slet ikke være andet end den fjendtlige Magt, som vi med det Nye Testamente maa kalde Djævelen. . .« og Befrielsen fra denne Magt var netop sket ved Forsagelsen¹⁾. Men forøvrigt findes der godt Skriftbevis. 1) Rom. 6, 3—11: Er det at afdø fra Synden en for alle Kristne ved Daaben paatagen vitterlig Forpligtelse, hvori kunde da denne Forpligtelse bestaa uden netop i Forsagelsen af den Onde, hans Væsen og hans Gerninger. 2) 2 Cor. 6, 14—18: Hvorledes kan Kristus stemme overens med Belial. . . en klar Hentydning til Djævelens Forsagelse ved Daaben, som alle Kristne havde forpligtet sig til, og følgelig vel maa vide, at der intet Samfund er mellem Kristus og Belial. 3) 1 Tim. 6, 13: $\acute{o}\mu\omicron\lambda\omicron\gamma\acute{\iota}\alpha$ er baade Forsagelse og Bekendelse (jfr. Tertullian: *promissum, pactum*, Cyprian og Hilarius). 4) 2 Tim. 2, 19. 5) 1 Pet. 3, 21²⁾. — Grunden til, at man vil af med Forsagelsen, er, at man (Clausen) ikke anser Synd for Djævelens Gerning³⁾, og naar man forandrer den til »Forsager du al Synd«, lægger man udtrykkelig den Mening deri, at Mennesket kan retfærdiggøre sig selv⁴⁾? — At Rudelbach her i sidste Thesis skyder langt over Maalet, er jo klart, da der overhovedet ikke er Tale om Retfærdiggørelsen her; men det er meget forklarligt, at han i sin lutherske Iver ser Rationalismens Bukkefod stikke frem her⁵⁾.

I samme Tidsskrift kommer ogsaa *Joh. Ferd. Fenger* med et Indlæg⁶⁾. Han forsvarer stærkt Forsagelsen: Hen-

1) S. 326. 2) S. 310 f. 3) S. 329.

4) S. 330. 5) Se min H. N. Clausen S. 9.

6) Om Forsagelsen og Eksorcismen ved Daaben, især i den gamle Kirke.

sigten med den som med Trosbekendelsen er ingen anden end den, at Menigheden kan forvisses om, at den enkelte deler Afsky og Tro med den kristne Kirke, i hvilken han ved Daaben vil indlemmes. . . en fri Viljeserklæring af den, som vil indlemmes i Kristi Kirke¹⁾. Neander bemærker i sin Kirkehistorie, at Trosbekendelsen og Forsagelsen slutter sig til hinanden ligesom Troen og Livet i Kristendommen²⁾. Forandres nu disse Betingelser, og stilles noget andet i Stedet, saa foregive man længe nok, at det nye er bedre, fornuftigere, kristeligere: Den gamle Daabspagt er ikke mere den samme³⁾.

I »Maanedsskrift for Litteratur« 11 Bd. søger Clausen nu at klare Forskellen mellem »det onde« og »den onde«. »Naar man ved Læren om Djævelen forstaar Læren om det onde, som ikke er oprundet i Menneskets Sjæl eller alene faktisk tilstedeværende i Mennesket, men som Modsætningen, der gaar gennem den hele Verden, til det fuldendte Gode i Gud: da er dette vistnok en kristelig Lære⁴⁾«. . . »Naar man derimod ikke forlanger og forudsætter. . . Tro paa en personlig Djævels Tilværelse af enhver, som er blevet døbt, er det da kristeligt og fornuftigt, ved Forsagelsen i Daaben udelukkende at beholde Djævelens Navn, som efter al Erfaring og overensstemmende med Talebrugen, almindelig kun bliver forstaaet om et personligt Væsen? At det onde skal forsages, forstaar alle Kristne⁵⁾«. Resultatet af denne Tankegang maa da være, at det højeste, der kan indrømmes, er Tilladelse til at benytte Djævforsagelsen; der maa altsaa gives Valg mellem to Formularer, saaledes som f. Eks. i Preussen⁶⁾.

Rohmann's tidligere anførte lille Bog: »Exorcismens Historie i Danmark« 1835, har væsentlig til Hensigt helt at slaa Eksorcismen ihjel; men den er tillige et stærkt

¹⁾ Smaaskr. 59.

²⁾ S. 60. Mærk her som oftere i lignende Argumentationer, at man uvilkaarlig ombytter Leddenes Orden.

³⁾ S. 68. ⁴⁾ Om Djævlalæren 46. ⁵⁾ S. 50.

⁶⁾ S. 60. Se ovenf. S. 17.

Angreb paa Kravet om ved Forsagelsen at urgere Djævelens Personlighed; han er nærmest tilbøjelig til at lade Forsagelsen faa Eksorcismens Skæbne, idet han peger paa, at hvis Forsagelsen er apostolsk, har den vel kun været benyttet ved voksne Jøder og Hedninger¹⁾.

Under alt dette, og mens Tidsskrifter og Smaapieceer tog Parti i Spørgsmaalet, havde der været stærk Tale om Forandring af Ritualet, og ved Kgl. Res. 22. Juli 1837 blev det overdraget Mynster at udarbejde et Forslag. 1839 fremkom et saadant. Dette søger at bibeholde Forsagelsen, d. v. s. i uændret Form kun ved 'Voksendaab²⁾ og tildels ved Konfirmation, hvor man dog ogsaa kunde sige: Vor Daabs hellige Pagt er o. s. v.³⁾. Ved Barnedaaben skulde det derimod hedde: Men Daabens hellige Pagt er denne: at du skal forsage Djævelen og alle hans Gerninger o. s. v.⁴⁾. I Kollekten efter Barnedaab hedder det: Giv det og giv os alle din Bistand, at vi maa bevare vor Daabs hellige Løfte og i en sand og levende Tro forsage Ugudelighed og de verdslige Begæringer og leve tugtelig o. s. v.⁵⁾ — Baade af Ordlyden selv og af Bemærkningerne dertil ses, at et vist konservativt Synspunkt har været gjort gældende: »der er ikke . . tilstrækkelig Grund til nu at afskaffe den. Djævelens Navn lader sig dog ikke ud-slette af det Nye Testamente,« og Forsagelsen har det bestaaendes Ret; desuden var alle Biskopper for Bibeholdelsen; dog havde een ønsket, at der tillige skulde findes Formularer uden Abrenuntiation⁶⁾. — Men er der saaledes taget et vist Hensyn til »de gammeldagstroende« i Ordlyden, er Tanken ubetinget imod den grundtvigske Opfattelse af Forsagelsen.« »At du skal⁷⁾ forsage,« viser jo ikke blot hen til denne enkelte Handling; her er ikke Tale om et enkelt Brud med Djævelen, en Krigserklæring, men det viser hen til, hvad Kollekten nøjere forklarer, et Løfte om Hellighed i det kommende Liv, bygget paa Troen, — altsaa den sædvanlige Tankefejl, at man om-

1) S. 4 og 10. 2) S. 81.

3) S. 74. 4) S. 70. 5) S. 72. 6) Bem. 27. 7) Udh. her.

bytter de liturgiske Led for at faa den dogmatiske Udvikling klar¹⁾. — Det samme Indhold ligger i Konfirmationsbønnen: Vi lovede nys at ville²⁾ forsage o. s. v. Hjælp os, Herre, at vi ikke maa findes troløse, naar Fristelserne komme o. s. v.« Der nævnes da Vellyst, Hovmod, Gerighed m. m.³⁾. —

Hertil afgav det theologiske Fakultet en Betænkning. Heri misbilliges af Flertallet (*Clausen, Hohlenberg, Scharling og Engelstoft*) at »Forsagelsen ved Barnedaaben er mod Sædvane optaget i Daabspagtens Begreb, hvilket dels ikke udtrykkeligt forhen har været, eller nogetsteds i protestantiske Agender er udtalt«, og der er da Fare for, at Daab i andre Lande, ja »selv vor Nøddaab, ikke kunde erkendes for en ret Daabspagt.« »Vistnok lader den foreslaaede Formular dette Begreb falde ved det sidste Spørgsmaal, hvor Pagten egentlig oprettes; men ligesom netop heri savnes den fornødne Konsekvens, saaledes maa det i sig selv anses rettest at undgaa al Mistydning ved at lade det udgaa af Daabspagtens Begreb⁴⁾. . . « »Flertallet mener, at Djævelens Navn ikke er skriftmæssigt her, og stemmer for en Ombytelse med en Forsagelse af det onde⁵⁾. . . « — Martensen vil fastholde Spørgsformen; en Forsagelse maa nødvendig finde Sted, hvor Daabshandlingen skal være fuldstændig; dette synes at fremgaa saavel af Kristendommens hele Væsen som af Dogmet om Genfødelsen i Særdeleshed. Men det onde, der ved den kristelige Daab skal forsages, maa netop betegnes saaledes, som dette efter sit Væsen præsenterer sig for den kristelige Bevidsthed, og det er bevisligt, at Forestillingen om Djævelen er den specifik-kristelige Forestilling for dette« . . . »For Djævelen gives ikke noget Surrogat⁶⁾«. Han erklærer sig da for Djævforsagelsens Bibeholdelse . . . »nærmest af Hensyn til Kirkens Deklaration.« Det er heller ikke værd at give Valgfrihed mellem For-

¹⁾ Leddene er ogsaa ombyttede i Kollekten efter Barnedaab.

²⁾ Udh. her. ³⁾ S. 77. ⁴⁾ S. 40. ⁵⁾ S. 41 f. ⁶⁾ S. 71.

mularerne. »En religiøs Valgfrihed og et dogmatisk liberum arbitrium har kun Gyldighed paa Individets Standpunkt, men ikke paa Kirkens¹⁾.«

At *Engelstoft* i sin i Anledning af Forslaget skrevne Bog: »Liturgiens eller Alterbogens og Kirkerituals Historie i Danmark« væsentlig udtrykker Fakultetsflertallets Tanker, er ret naturligt. Han anerkender Forsagelsens »moralske Betydning²⁾«; men den er en Levning fra Proselyternes Tid; ved Barnedaaben faar den moralsk Betydning, og Eksorcismen bidrog tillige til at vise Daaben som en Frelse fra Arvesynden³⁾; men det maa »aldrig glemmes, at Forsagelsen hidrører fra en Tid, da voksne Hedninger var de almindelige Baptizander⁴⁾«.

Det blev ved Mynsters Forslag paaapeget, at Leddene flere Steder er ombyttede, dog ikke paa det rituelle Hovedsted ved selve Daaben. Men ses bort fra denne oftere forekommende Inkonsekvens⁵⁾, er der noget overordentlig praktisk og navnlig noget virkelighedstro over Forslaget. Ganske vist er der noget ulogisk i, at man efter at have benyttet den fremsættende Form: Daabens hellige Pagt er denne o.s.v. — for at undgaa at spørge det spæde Barn — dog tilslut spørger, om det vil døbes. Men dette kunde jo rettes ved at henvende Spørgsmaalet til den, der bærer. Derimod er det godt, at Fadderen, der jo ifølge sin Opfindelse er »sponsor« og nu paatager sig et vist Ansvar for Barnets kristelige Opdragelse, faar indprentet, hvilken Daabens Pagt er, og saa giver Barnet til Daab paa denne Tro og paa det Forsagelsesløfte, der udspringer af Troen. Hvis Forsagelsen saa blev nævnet paa sin rette Plads efter Troen, saaledes som Kollekten m. m. angiver, vilde man have et Daabsritual, der intet udviskede eller fortiede; men som enhver forstod, selv uden den historiske Viden, at Daabsritualet egentlig er et Ritual for voksne,

1) S. 74 ff. 2) S. 205. 3) S. 218. 4) S. 222.

5) Selv hos P. C. Kirkegaard: Saml. Skr. 1, 75.

der kun ved nogle Underforstaaelser og dogmatiske Forudsætninger kunde anvendes ved Barnedaab.

Om *Grundtvigs* »Frisprog«, der hævder »de gammel-dags Luthersk-Christeliges« Ret til den gamle Daabsform, men forresten ikke frembyder nye Sider¹⁾, og om *Mynsters* »Oplysninger«²⁾, skal her ikke tales videre, lige saa lidt som om den Hærskare af Tidsskriftsartikler og polemiske Piecer, der forfattedes, mens Striden stod paa. Ingen bringer noget væsentligt nyt; men alle mulige Standpunkter forsvares, mest lunkent vel det helt rationalistiske, ivrigst det grundtvigske; men egentlige Grunde fremføres ikke, det hele antager mindre og mindre Karakteren af en kirkelig Forhandling, men mere og mere bliver det en Agitation med alle en saadans uhyggelige Fænomener. Resultatet blev jo, som bekendt, at vi ingen Ritualforandring fik dengang; med 1842 maa Sagen betragtes som afsluttet³⁾.

Men i det danske Kirkefolk har denne Sag sat dybe Spor. Paa dette Omraade maa siges, at den populære Grundtvigianisme har sejret. Ikke blot saaledes, at Daaben igen er blevet draget i Forgrunden, hvad der hører til Grundtvigs blivende Fortjenester af den danske Kirke, men ogsaa saaledes, at der lagdes og lægges en overordentlig Vægt paa Udførelsesordene, Forsagelse og Bekendelse. Mens der før Rituallet af 1912 herskede stor Forskellighed ved Nadverritualet, — ganske vist ulovligt, men faktisk var det saaledes, — har der næppe været foretaget Ændringer ved Forsagelse og Bekendelse. Ganske vist tillod det ældre Ritual ligesom det nye, at man ved Nøddaab udelod Spørgsmaalene om Forsagelse og Tro; men en almindelig Præsteerfaring viser, at selv Nøddaab meget sjældent foretages uden disse to Forespørgsler. I Almindelighed gaar man vist ganske simpelt ud fra, at de hører med til Daabens Væsen. At der har hævet sig adskillige Røster for Udeladelsen, er imidlertid lige saa sikkert, —

1) Ud. Skr. VIII, 209 ff. 2) Bl. Skr. I, 359 f.

3) Koch: D. dsk. K. Hist. II, 179.

mange af samme Grund som i d. 19de Aarhundredes Begyndelse, nemlig at man ikke ret ser, at Djævelen og hans personlige Eksistens er et nødvendigt Led af den kristelige Totalanskuelse; for disse vil en fuldstændig Afskaffelse eller Omformulering af Spørgsmaalet være det eneste rigtige; andre mener, som man jo ogsaa har noget tilsvarende til i tidligere Tider, at det er meningsløst at spørge de spæde Børn og lade Gudmoderen svare; for disse vil den deklarative Form (omtrent som Mynsters Forslag) være tilfredsstillende. Men endelig er der andre, der mener, at ganske bortset fra disse Betragtninger bør Forsagelsen bortfalde, fordi den kun passer ved voksne Hedningers Daab, da det nyfødte Kristenbarn ikke tør regnes at høre til Djævelens Rige. Vel har *Luther*¹⁾ jo talt om, at det nyfødte Barn er et Djævelens Lem; men allerede *Peder Palladius* tør ikke fastholde det, men siger i sin Visitatsbog, at ingen skal »falde udi Mishaab om det Barns Salighed; det skal ikke heller jordes udi Høje eller hiene Jord, men udi kristen Kiæregaard med andre Børn, som døbte er, paa godt Haab, at vor himmelske Fader er mægtig nok til at give en Barn Salighed inden udi sit Moders Liv og lade det døbes udi sit eget Blod, om han saa vil«²⁾ og det er sikkert denne Opfattelse, der er den gængse — og om den ikke er det, dog er den rigtige.

Men tillige er der en Omstændighed, der kan rejse Spørgsmaalet om Abrenuntiationen igen. Det afhænger af Besvarelsen af følgende Spørgsmaal: Naar en kirkelig Formular i Tidernes Løb er blevet behandlet saaledes, at da de Forhold, der retfærdiggjorde dens Opstaaen, forandrede, forandrede man ikke blot denne Formulars Ydre; men tillige forstod man i de vekslende Kirketider noget meget forskelligt ved den; — naar med andre Ord man har følt Formularen som noget givet, man maatte se at komme til Rette med, og som man derfor fortolkede om Ting, der laa de første Kristne fjernt, og naar Formularen

¹⁾ Erl. 59, 59, se ovenfor S. 300. ²⁾ S. 115.

saaledes er blevet omtumlet, at den nu eksisterende latinske Form først er opstaaet omkring Aar 700 og først omkring Aar 800 er blevet nogenlunde eneraadende¹⁾, kan der saa tillægges denne Formular en saadan kirkelig Autoritet, at denne bør regnes for — jeg vil ikke engang sige nødvendig, men blot — brugbar i en Kirke, der ikke har de Forudsætninger for Daab, som de første Aarhundreders Kirke? Og endvidere: Bør en evangelisk Kirke af et blot Pietetshensyn mod det overleverede bibeholde en Daabs-ordning, hvori der forekommer en Ritus, der ikke er hjemlet ved den hellige Skrift uden for saa vidt, at et kristent Menneske altid bør kæmpe med Djævelen?

Professor Fredrik Nielsen udtaler i sin Forhandling med Biskop Fog²⁾ i 1891 som Svar paa Fogs Bemærkning, at »Forsagelsen ved Daaben aldeles ikke har nogen almindelig eller fast Form³⁾«: at ganske vist har Forsagelsens Form været forskellig og er det endnu i de forskellige Kirkesamfund; men vi har — omtrent fra Reformationens første Begyndelse — haft en fast, dansk Form for Forsagelsen⁴⁾, og »jeg formaar ikke at indse, hvorledes den Omstændighed, at man andensteds i Kristenheden har udtrykt Forsagelsen i en noget forskellig Form, skal kunne hindre os danske Kristne i, paa Prædikestolen eller ved Altret, at bruge den, saaledes som den lyder, og i over tre Hundredeaar har lydt, ved vore Døbefonter... Naar vi er overbeviste om, at der er god, kirkelig og kristelig Hjemmel for vor Færd, behøver vi dog hverken at spejde ængstelig til Rom eller Tyskland, til Konstantinopel

1) Pirmin er den første, der har Leddene i den nu brugte Orden; i omvendt Orden findes de dog allerede hos Cæsarius for saa ved Luthers Indvirkning i Tyskland og derefter i de nordiske Lande at antage en fra den latinske stærkt afvigende Oversættelse.

2) Ikke om Forsagelsen ved Daaben, men om dens Brug i Gudstjenesten.

3) Fra Bethesda 1891, 417 = Dsk. Krkt. s. A. 431.

4) Dsk. Krkt. 441.

eller England, før vi tør gaa den Vej, Aanden har vist og kendelig velsignet¹⁾.

Adskillige Gange er Spørgsmaalet siden dukket op, sidst vistnok i Anledning af Ritualforandringen 1912. Allerede før Biskoppernes Forslag fremkom, stødte man fra grundtvigsk Side i Alarmtrompeten. I »Protestantisk Tidende« for 1. November 1910 havde der staaet, at Biskopperne var samlede for at udarbejde Forslag til nye Ritualer, der skulde indføres, rimeligvis med Udelukkelse af de nu benyttede²⁾. Da nu den islandske Kirke havde faaet et nyt Ritual (uden Forsagelse og med Forespørgslen til Barnet erstattet med en Bekendelse af de tre Trosartikler) til Indførelse, »hvor det ønskes«³⁾ antog man⁴⁾, at noget lignende vilde blive Tilfældet her. Men »skulde det derimod være Meningen at indføre de nye Ritualer ved Tvang, er jeg for min Del klar over, at jeg, fra den Dag af det nye Daabsritual bliver fastslaaet, ikke vil kunne udføre nogen Daab i den danske Folkekirke, thi uden Forsagelsen og Tilspørgslen tør og vil jeg ikke døbe nogen. — Jeg skulde tage sørgelig Fejl, om der ikke er en Del Præster og Lægfolk i Folkekirken, der i dette Stykke tænker som jeg. Det vilde derfor være til Beroligelse for mange, om vore Biskopper ad en eller anden Vej vilde give Offentligheden et Vink om, at der aldeles ikke tænkes paa at gøre de nye Ritualer, som mulig kan komme, tvungne«. ⁵⁾

Fra anden Side fremkom Forslag om at udelade Forsagelsen, »der ikke hører hjemme ved Daab af kristne Menneskers Børn.« ⁶⁾

Senere blev der fra samme Haand givet en historisk Redegørelse for Forsagelsens Betydning, dens nøje Bestemtthed ved Baptizandens tidligere Hedenskab o. s. v.; de Forsøg, man har gjort paa at sætte den i Forbindelse med Arve-

¹⁾ Smstds. 443. ²⁾ Udh. af Morten Larsen.

³⁾ Næppe rigtigt, se S. 16. ⁴⁾ Pastor Morten Larsen.

⁵⁾ Højskolebladet 1910, 1541 f

⁶⁾ Pastor Just Christensen i »Kirken og Hjemmet« 1911, 50.

synden, afvises med: »Dersom dette er Meningen, maa man i hvert Fald kræve en anden Formel, der virkelig udtrykker denne Tanke; men dertil kommer en anden Vanskelighed, at en saadan Helligelsesformel ikke er paa sin Plads forud for Trosbekendelsen; Hellighedsforsættet maa dog fremgaa af Troen, og dets Udtalelse maa følge efter Udtalelsen af Troen¹⁾.«

Dette blev skarpt imødegaaet af Pastor P. Severinsen: »Alt det om, at den kun har gældt Hedninger, kan jeg ikke anse for bevist. At den i høj Grad fortolkedes om Heden-skabets Skikke og stundom udvidedes i den Retning, er vist nok. Men den brugtes ogsaa frejdigt ved kristne Børns Daab, saa langt vi kan spore tilbage; men at Forsagelsen i sig selv skulde være upassende, det begriber jeg ikke. Er Djævelen ikke »denne Verdens Fyrste?« og kan Menne-sket ikke tjene ham? Forsagelsen (Frasigelsen) er en Er-klæring om, at man ikke vil have ham, men Jesus Kristus til Herre, og den Erklæring er vel ikke uforuden? ²⁾ Det gaar ikke an i den Anledning at anføre i Cor. 7,14. Der kaldes jo ogsaa den hedenske Fader for »helliget«? ³⁾

— Dette er nu at slippe for let over Vanskelighederne, baade for Fr. Nielsens og P. Severinsens Vedkommende.

At der skulde være nogen væsentlig Forskel paa (under folkekirkelige eller blot nogenlunde kristeligt paavirkede Samfundsforhold) at forsage Djævelen og give Løfte om Helligelse, er ikke til at indse, og at tjene Djævelen turde vel være identisk med at synde. Vi kan ganske se bort fra den meget bestridelige Paastand, at Aandens Velsignelse kendelig har vist sig netop gennem Forsagelsens Benyttelse⁴⁾; det er en falsk Analogi med Bevisførelsen for Barnedaabens Berettigelse i Apologien for den augsburgske Konfession IX, og vilde kun være beviskraftigt, hvis det var klart, at Danskerne var naaet

¹⁾ Ib. 117 f.

²⁾ NB: Er det ikke det, der udtrykkes i Bekendelsen af Troen paa Jesus Kristus som »vor Herre«?

³⁾ Ib. 201 f. ⁴⁾ Fr. Nielsen. Se forrige Side.

videre i personligt Kristenliv end Tyskere og Englændere, ja, endda blandt de Danske maatte denne Velsignelse særlig vises hos dem, der har Grundtvigs Opfattelse af Forsagelsen. Man kan ikke indvende, at vi jo alle er døbt med Forsagelsen; thi hvis ikke Forsagelsen skal virke ex opere operato som en Trylleformular, vil dette definitive Brud med Djævelen dog kun være sket for den, der opfatter Forsagelsen som et saadant, og ikke for dem, der har opfattet den som f. Eks. et Helligelsesløfte. — Des mere maa man henvende sin Opmærksomhed paa, om ikke mulige Forandringer i Udtrykkene betyder, at Forsagelsen allerede tidligt har overlevet sig selv og kun har fristet Livet, ved at man i de vekslende Tider har lagt forskelligt Indhold i den.

Det er disse Overvejelser, der har ledet til foregaaende Undersøgelser.

§ 70

Oversigt.

Der var, da Grundtvig optraadte, i Virkeligheden kun Valg mellem to Muligheder. Man kunde som Grundtvig sætte Forsagelsen i Højsædet, fastholde dens ubetingede Nødvendighed ved en Kristendaab, uanset om denne var en Voksendaab eller Barnedaab; at heraf følger den Læresætning, at Forsagelsen er apostolsk, er naturligt.

— Den anden Udvej er at afskaffe den helt og holdent; ikke af Hensyn til Spørgsmaalsform eller lignende, ikke heller fordi man nægter Djævelens Eksistens; men fordi de Forudsætninger, hvorunder Forsagelsen opstod, var ophørte. At forklare den som Hellighedsløfte o. s. v. alle de mange forskellige Forklaringer og Omskrivninger, de forløbne Aarhundreder, navnlig de to sidste, har bragt, bidrager kun til at øge Forvirringen. — Teologen kan maaske danne sig en Anskuelse herom, se historisk paa Sagen og ræsonnere som saa, at vi ganske vist forstaar noget andet ved Abrenuntiationen end Oldkirken, men

Tiderne har ført med sig, at det onde — og den Onde — angriber Mennesket paa noget andre Omraader end det gjorde i Kristendommens første Tider, og saa bibeholder vi da den een Gang givne Udtryksmaade. Man afsiger da det onde og dettes Ophav i den Form, hvori Faren paa ethvert Tidspunkt er mest akut, i Oldkirken var det Hedenskabets Guder og deres Dyrkelse, der var den store Fare; nu er det noget andet, der truer, og dette skal man da med samme Ret afsige. Maalet — Samfundet med Gud — er jo det samme for os som for de første Disciple; men vore Forudsætninger for Daab (Barnedaab, kristne Forældre, kristelig Kundskabsmeddelelse og Paavirkning fra den tidligste Alder) er vidt forskellige fra hine Tiders. — Saaledes kan Præsten jo nok med god Samvittighed spørge om Forsagelsen ved Daaben; men hvorledes forstaar den, der bærer Barnet og svarer paa dets Vegne? — Hvis Forsagelsen ikke forstaas som et slet og ret Helligedsløfte, sættes den i en ganske uklar Forbindelse med Arvesynden, eller ogsaa — hvilket vist er det almindeligste — giver den Forældrene det Indtryk, at Djævelen og deres Barn staar i nøje Forbindelse. — Ordene Ps. 51, 7, der i en vis Forstand aldrig taber deres Sandhed, men som paa Grund af den Plads, de fik ved Daabsritualet, Gang efter Gang har voldet kristne Forældre Skrupler, fordi de bragte uvedkommende Tanker ind, — disse Ord er jo lykkeligvis forsvundne i det nye Ritual af 1912. Burde ikke Forsagelsen, der *ret* forstaaet ingen Værdi har, men som kun ved en Del Overvejelser kan gøres virkelighedstro, gaa samme Vej?

Man kan i det store og hele tale om to Opfattelser af Forsagelsen; 1) Helligedsløfte, 2) Brud med Heden-skabet. Det sidste bliver under Forhold, hvor Barnedaaben er næsten eneraadende, drejet til at betegne et Brud med Arvesynden. — At »opera«, der ikke findes hos Tertullian, er indkommet, skyldes maaske denne Tankeforskydning; ligesaa formodentlig »sæculum«. I Tidernes Løb er Løftet blevet det afgørende, mens det rent deklarative (jeg forsä-

ger — jeg tror) ikke forstaas mere. Oprindeligt taler Baptizanden om sin nuværende Tilstand; senere gaar Ordene over til at handle om noget fremtidigt, sandsynligvis paa Grund af Barnedaabspraksis'en. Den deklarative Betydning kan beholdes, hvis der er Tale om Arvesynden; men da passer det slet til Præsensformen: jeg forsager. Eksorcismen træder saa vidt hjælpende til; som den motiverer Muligheden tor en Forsagelse : Kirken befrier den udøbte fra Djævelens Magt, saa at han kan forsage.

Hellighedsløftets Betydning stiger med den omsiggribende Nægtelse af Djævelens Eksistens, der atter hænger sammen med den rationalistiske Tro paa Menneskenaturens Fortræffelighed. — Derfor betegner Grundtvig et Vendepunkt. Han fører Abrenuntiationen tilbage til det oprindelige: en Bortvenden fra noget andet. Men hvad dette andet er, angiver han ikke klart. Desuden svigter det for ham at holde denne Ide klar, han siger adskillige Gange, at det er Synden, der skal forsages, og at naar f. Eks. H. N. Clausen ikke vil forsage Djævelen, er det, fordi han ikke tror, at Synd er Djævelens Værk.

De to Opfattelser af Forsagelsen er i og for sig kontradiktoriske. Den samme Handling kan ikke efter Behag betyde baade det ene og det andet. — Dog findes de to Opfattelser jævnsides, det klassiske Eksempel er Tertullian og hans Discipel Cyprian. — For mig er der ingen Tvivl om, at den tertullianske Opfattelse er den ældste, i hvert Fald blandt Hedningekristne — og tillige den eneste, der passer til Forsagelsens liturgiske Plads. Jo mere den opfattes som Løfte om Hellighedsliv, des mere maa man stræbe at sætte den efter Trosbekendelsen, — maa-ske endnu bedre efter selve Daaben. Noget andet er, at Forsagelsen i sin oprindelige Betydning stadig vil have sin Plads ved Daab paa Missionsmarken; den er udsprunget paa Missionsmarken og maa visne, saa snart et Samfund ophører at være en Missionskirke.

En fuldtud forsvarlig Brug af Forsagelsen indenfor et kristent Samfund er egentlig kun den daglige Aflæggelse

af Afsigelsesløftet, saaledes som vi allerede kender det fra Gregor af Nazianz's¹⁾ Dage; i saa Fald betyder den Løftet om den stadige Kamp med Djævelen, som ingen Kristen kan unddrage sig (1 Pet. 5,9. Ef. 6,11); dette er forsvarligt og opbyggeligt; men man maa være klar over, at man er fjernt fra det oprindelige.

— Endnu en Ting kan man ikke undlade at bemærke. Forsagelsens Form er forunderligt uafhængig af Ritual og Symbolets Form. Det er ganske umuligt at klassificere de forskellige Former med blot nogenlunde Fuldstændighed og Sikkerhed. — End ikke det, man har beraabt sig paa som noget fælles, Treleddetheden, er blot nogenlunde konstant²⁾. — Man har truffet et Led af Daabshandlingen, som man paa Grund af, at det var overleveret, ikke turde og vilde udelade, men man fortolkede og omdannede det efter Tidens og Stedets Krav; der har været en forbløffende Mangel paa Respekt for Traditionens Form, naar blot en vis Lighed i Indholdet bevaredes; man har ikke vidst, hvad man skulde bruge denne Del af Daabsritualet til, og har da benyttet den til vidt forskellig Formaals Opnaaelse. Baade med Hensyn til Form og Indhold er det da ikke for meget sagt, at der ikke er mange Atomer tilbage fra Tertullians Tid, da Forsagelsen første Gang fremtræder klart som en Del af Daabshandlingen. — Om vi da ved at benytte Forsagelsen »staar paa den gamle Kirkegrund« (Fr. Nielsen), er baade formelt og — navnlig — reelt højst tvivlsomt.

¹⁾ S. 161.

²⁾ Fr. Nielsen: Dsk. Krkt. 1891, 442 »saa vidt vi kan skønne, altid treleddet«.

LITTERATURFORTEGNELSE.

(Nogle enkelte ubetydelige Henvisninger til Tidsskriftsartikler er ikke medtagne).

- »*Aboda zara*« ved H. L. Strack, Leipzig 1909.
Achelis, H.: Hippolytstudien, Leipzig 1897. (T. u. U. N. F. 1,4)
 — *Die Canones Hippolyti*. Lpz. 1891 (T. u. U. VI).
 — u. Flemming: Die syrische Didaskalia übersetzt und erklärt (T. u. U. N. F. X). Lpz. 1904.
Adler, J. G. C.: Schleswig-Holsteinsche Kirchenagende. Slesvig 1797.
Afrem Syrer: Aandelige Digte. Oversatte af Th. Skat Rørdam. Kbhvn. 1879.
 »S. P. N. *Ephraem Syri opera omnia* qvæ exstant Græce, Syriace, Latine« ved J. S. Assemani. Rom 1732—46.
Sancti Ephraemi Syri hymni et sermones I—III. Ved Th. J. Lamy. Mecheln 1882—89.
Althaus, Paul: Die historischen und dogmatischen Grundlagen der lutherischen Taufliturgie. Hannover 1893.
Ammundsen, V.: Novatianus og Novatianismen. Kbhv. 1901.
Andersen, J. O.: Novatian. Kbhv. 1901.
Anrich, G.: Das antike Mysterienwesen in seinem Einfluss auf das Christenthum. Göttingen 1894.
Assemani, J. A.: Codex liturgicus. Paris og Lpz. 1902 (=Rom 1749—62).
 — *J. S.*: Bibliotheca Orientalis. Rom 1719—28.
Augusti, J. C. W.: Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archäologie. VII. Lpz. 1825.
Augustini opera ... e congreg. S. Mauri. Paris 1683.
Ayloun, R. A.: The mysteries of baptism compared with the odes of Solomon. Expositor 1911^u. 338 ff.
Baier, J. G.: Compendium theologiæ positivæ. Ed. Preuss. Berlin 1864.
Bang, K. S.: Katekismusfortolkning. Norsk teol. Tidsskr. VIII, 1865.

- Bardenhewer, O.*: Geschichte der altkirchlichen Litteratur I—II, Freiburg i B. 1902—03.
- Bastholm, C.*: Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstjeneste. Kbhv. 1785.
- Becker, Sv. A.*: Regula veritatis. Kbhv. 1910.
- Benson, E. W.*: Cyprian. His life. His time. His work. London 1897.
- Bernard, J. H.*: The odes of Solomon (Texts and studies VIII, 3). Cambridge 1912.
- Bert, Georg*: Afraats, des persischen Weisen, Homilien (T. u. U. III) Lpz. 1888.
- Beyschlag, W.*: Neutestamentliche Theologie, 2. Opl. Halle 1896.
- Bonwelsch, G. N.*: Studien zu den Kommentaren Hippolyts zum Buche Daniel und Hohen Liede. (T. u. U. N. F. I, 2). Lpz. 1897.
- Boussel, W.*: Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter. 2. Udg. Lpz. 1906.
- Brightman, F. E.*: Liturgies eastern & western. I. Eastern liturgies. Oxford 1896.
- Brochmand, C. E.*: Systema universæ theologiæ. Ulm & Frankfurt 1658.
- Bucer, M.*: Scripta Anglicana. Basel 1577.
- Burkill, F. C.*: The old Latin and the Itala (Texts and studies IV, 3). Cambr. 1896.
- Burn, A. E.*: Niceta of Remesiana. Cambridge 1905.
- Neue Texte z. Gesch. d. ap. Symbols. I Brieger: Zeitschr. f. Kirchengesch. Leipzig 1904.
- Cabrol, F.*: Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne. Paris 1907 ff.
- Caspari, C. P.*: Ungedruckte ... Quellen zur Geschichte des Taufsymbols. I—III. Christiania 1866—69—75.
- Alte und neue Quellen zur Geschichte des Taufsymbols. Ibid. 1879.
- Historisk-kritiske Afhandlinger over en Del virkelige og formentlige orientalske Trosbekendelser. Særtryk af »Theol. Tidsskrift f. d. ev. luth. Kirke i Norge«. Ibid. 1881.
- Kirchenhistorische Anecdota. Ib. 1883.
- Hat die alexandrinische Kirche zur Zeit des Clemens ein Taufbekenntniss besessen oder nicht. I: Luthardt's Zeitschr. f. kirchl. Wissenschaft und kirchliches Leben. 1886.
- Om Daabspagten i den gamle Kirke. Nsk. teol. Tidsskr. 1888.
- Clausen, H. N.*: Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus. Kbhv. 1825.
- Belysning af Pastor Grundtvigs Skrift om Daabspagten. Aftryk af Maanedsskr. for Litteratur 1832.

- Clausen, H. N.*: Om Djævel læren og Forsagelsen af Djævelen. Samme Tidsskrift 1834.
- Clemens Alexandrinus* ex rec. Dindorf. Oxford 1869.
- Concordia*. Berlin 1857.
- Corpus Reformatorum* ed. Bretschneider & Bindseil. Berlin—Halle 1834 ff.
- C. S. E. L.* = *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*. Wien 1866 ff.
- Cruel, R.*: Geschichte der deutschen Predigt im Mittelalter. Detmold 1879.
- Daniel, H. A.*: Codex liturgicus. I—IV. Lpz. 1847—53.
- Dänische Bibliothek* IV Kbhv. & Leipzig 1743. VI Kbhv. 1745.
- Dibelius, M.*: Die Geisterwelt im Glauben des Paulus. Gött. 1909.
- Dietrich, A.*: Mithrasliturgie. Leipzig 1903.
- Dobschütz, E. v.*: Das apostolische Zeitalter. Tüb. 1906.
- Doederlein, J. C.*: Institutio theologi Christiani. Nürnberg og Altorff. 1784.
- Dölger, F. J.*: Der Exorzismus im altchristlichen Taufritual. Studien zur Gesch. u. Kultur des Altertums III, 1—2. Paderborn 1909.
- *F. J.*: Sphragis. Studien zur Gesch. u. Kultur des Altertums III, 1—2. Paderborn 1911.
- Duchesne, L.*: Origines du culte chrétien. Paris 1889.
- Eisenlohr, C. F.*: Ueber den Ursprung u. ursprüngl. Sinn der Entsagungsformel bei der Taufe. Bengels Archiv III, 285 ff.
- Engelhardt, M. v.*: Das Christenthum Justins des Märtyrers. Erlangen 1878.
- Engelstoft, C. T.*: Liturgiens eller Alterbogens og Kirkerituals Historie i Danmark. Kbhv. 1840.
- Espenberger, J. N.*: Die Elemente der Erbsünde nach Augustin und der Frühscholastik. Mainz 1905.
- (*Fabricius, O.*): En erfaren geistlig Mands uforgribelige Tanker angaaende Bastholms Forsøg. Kbh. 1785.
- Det theologiske *Facultets* Betænkning over ... Udkast til en Alterbog og et Kirkeritual for Danmark. Særtr. af Theol. Tidsskr. 5ⁱ. Kbhv. 1840.
- Fenger, J. F.*: Om Forsagelsen og Exorcismen ved Daaben, især i den gamle Kirke. Nord. Kirket. 1833. Trykt i Smaaskrifter af J. F. Fenger, Kbh. 1875.
- Den Trankebarske Missions Historie. Kbh. 1843.
- P. A.: Forslag til en paany gennemset Alterbog. Ib. 1877.
- Freisen, J.*: Manuale Curatorum secundum usum ecclesiæ Rosckildensis. Paderborn 1898.
- Liber agendarum ... diocesis Sleszwicensis. Ib. 1898.

- Funk, F. X.*: Patres apostolici. I—II. Tüb. 1901.
- Das Testament unseres Herrn und die verwandten Schriften (Forschung z. christl. Litt. u. Dogmengesch. II, 1—2). Mainz 1901.
- Didascalica et constitutiones Apostolorum. I—II. Paderborn 1906.
- Die apostolischen Konstitutionen. Rottenburg 1891.
- Gerhard, J.*: Loci theologici. Ed. J. F. Cotta. Tüb. 1769.
- Goar, J.*: Εὐχολόγιον sive Rituale Græcorum. Ed. II. Venedig 1730.
- Grundtvig, N. F. S.*: Christelige Prædikener eller Søndags-Bog. Kbh. 1827—30.
- Prædikener i Frederikskirken. Ib. 1875.
- Udvalgte Skrifter ved Holger Begtrup. Ib. 1904 f.
- Grützmacher, G.*: Hierohymus I—III. Lpz. 1901—08.
- Grønbech, V.*: Religionsskiftet i Norden [Relig.-hist. Smaaskr. II, III] Kbh. 1913.
- Hahn, A.*: Bibliothek der Symbole &c. 3. Udg. Breslau 1897.
- Een handbok som inde holler det hellige Euangeliske Messe Embede. Malmø 1535.
- Handbok ther vthi är författadt huruledes Gudstienesten . . . wthi våra Swenska Församlinger skal bliffua hållin . . . Upsala 1614.
- Harms, C.*: Pastoraltheologie. Kiel 1830—34.
- Harnack, A.*: Die Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius. Lpz. 1897—1904.
- Militia Christi. Tüb. 1905.
- Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten. 2. Opl. I—II. Lpz. 1906.
- Beiträge zur Einleitung in das Neue Testament. III. Die Apostelgeschichte ib. 1908. IV Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte und zur Abfassungszeit der synoptischen Evangelien ib. 1911.
- Ein jüdisch-christliches Psalmbuch aus dem ersten Jahrhundert (Texte u. Unters. III, 5). Lpz. 1910.
- Handbuch der Dogmengeschichte. 3. Opl. 1894 ff.
- Harris, J. Rendel*: Ephrems use of the Odes of Solomon. Expositor 1912' 113.
- Odes & Psalms of Solomon. Cambridge 1911.
- Hatch, E.*: Griechentum und Christentum. Ovs. v. Preuschen. Freiburg i B. 1892.
- Hauler, E.*: Didascalica apostolorum fragmenta Veronensia. Lpz. 1900.
- Haussleiter, J.*: Drei neue Schriften Novatians. Theol. Litt. blat. 1894, 481 ff.

- Haussleiter, J.*: Zwei strittige Schriften Cyprians. ib. 1892. 481 ff.
- Heer, J. M.*: Ein Karolingischer Missions-Katechismus. Freiburg i B. 1911.
- Heinrici, C. F. G.*: Der erste Brief an die Korinther. Göttingen 1890.
- Der zweite Brief an die Korinther. Göttingen 1890.
- Heilmüller, W.*: Taufe und Abendmahl im Urchristentum. (Rel.-gesch. Volksbücher 1 R. 22—23). Tüb. 1911.
- Im Namen Jesu. (Forschungen zur Religion und Litteratur des Alten und Neuen Testaments). Göttingen 1903.
- Heildvader, N.*: Historiarum sacrarum encolpodion. Kbh. 1634.
- Hemmingsen, N.*: Syntagma, Kbh. 1574.
- Hennecke, E.*: Neutestamentliche Apokryphen. Tübingen 1904.
- Hering, H.*: Hülfsbuch zur Einführung in das liturgische Studium. Wittenberg 1888.
- Hippolyts Werke* udg. v. G. N. Bonwetsch & H. Achelis. Lpz. 1897 f.
- Hollaz, D.*: Examen theologicum. Stargard 1727.
- Hornsyld, J.*: Tanker angaaende den offentlige Gudstjeneste. Aalborg 1806.
- Hunnius, Æ.*: Theses de abrogando exorcismo. Erfurt 1606.
- Hönnicke, G.*: Das Judenchristentum im ersten und zweiten Jahrhundert. Berlin 1908.
- Höfling, J. W. F.*: Das Sacrament der Taufe. Erlangen 1846-59.
- Højskolebladet* 1910.
- Sancti Irenæi episcopi Lugdunensis libros qvinque adversus hæreses* ed. W. Wigan Harvey I—II. Canterburg 1857.
- Til Bevis for den apostolske Forkyndelse. Ved S. A. Becker. Kbh. 1909.
- Jaffé, Ph.*: Bibliotheca Rerum Germanicarum I ff. Berlin 1864 ff.
- Jostes: Saxonica.* Zeitsch. f. deutsches Altertum XL (1896).
- Die Apologien *Justins* des Märtyrers herausgegeben v. G. Krüger. Lpz. 1896.
- Kattenbusch, F.*: Das apostolische Symbol I-II. Lpz. 1894-1900.
- Kawerau, G.*: Liturgische Studien zu Luthers Taufbüchlein von 1523. Zeitschr. f. kirchl. Leben. 1889.
- Kayser, C.*: Die Kanones Jacobs von Edessa. Lpz. 1886.
- Kierkegaard, P. C.*: Samlede Skrifter. Kbh. 1902-05.
- Kirkehistoriske Samlinger.*
- Kirken og Hjemmet.*
- Knopf, R.*: Das nachapostolische Zeitalter. Tübingen 1905.
- Koch, L.*: Den danske Kirkes Historie i Aarene 1817—1854. Kbh. 1883.
- Gudstjenestens Historie i den danske Kirke efter Reformationen. Særtryk af Khist. Saml. 5 R. 1.

- Koch, L. J.*: Fortolkning til Paulus' andet Brev til Korinthierne. Kbh. 1914—17.
- Kraft, J. M.*: Ausführliche Historie vom Exorcismo. Hamburg 1750.
- Kraus, F. X.*: Realencyclopädie der christl. Alterthümer. Freiburg i Br. 1882 ff.
- Kunze, J.*: Marcus Eremita, ein neuer Zeuge für das altkirchliche Taufbekenntniss. Lpz. 1895.
- Glaubensbekenntniss, heilige Schrift und Taufbekenntniss. Ib. 1899.
- Die Uebergabe der Evangelien beim Taufunterricht. Leipzig 1909.
- Köstlin, J.*: Luthers Theologie I—II. Stuttgart 1901.
- Lagarde, P. A. de*: Didascalia syriace. Lpz. 1854.
- Lassen, J.*: Forelæsninger over Romersk Privatret. Kbh. 1899.
- Laurensen, P.*: Malmøbogen, udg. v. H. F. Rørdam. Kbh. 1868.
- Leimbach, K.*: Tertullian als Quelle für die christliche Archäologie. Zeitschrift f. d. hist. Theologie. 1871.
- Lightfoot, J. B.*: S. Clement of Rome I—II (The apostolic Fathers I). London 1890.
- Lindberg, J. C.*: Smaaskrifter. Kbhv. 1862.
- Lobeck, C. A.*: Phrynichi Eclogæ. Lpz. 1820.
- Luthers reformatoriske Skrifter i Udvalg.* Ved J. Kaper og Fr. Nielsen. Kbh. 1883.
- sämtliche Schriften ved J. G. Walch. Halle 1740 f.
- Skrifter i Erlangerudgaven.
- Lübker, Fr.*: Reallexikon des klassischen Altertums. Lpz. 1855.
- Mabillon, J.*: Vetera analecta. Nova ed. Paris 1723.
- Madsen, P.*: Kolossenserbrevet og Brevet til Filemon. Kbh. 1912.
- Mai, A.*: Scriptorum veterum nova collectio. Rom 1825—38.
- Mansi, G. D.*: Sacrorum conciliorum nova collectio. I—XXIII. Florens 1759 ff.
- Martène, E.*: De antiqvis ecclesiæ ritibus libri quattuor. Rouen 1700—02.
- Massmann*: Die deutschen Abschwörungs-Beicht- und Gebetformeln. Quedlinburg 1839.
- M. S. G. = Migne, J. P.*: Patrologiæ cursus completus. Series Græca. Paris 1857—1885.
- M. S. L. = Migne, J. P.*: Patrologiæ cursus completus. Series Latina. Ib. 1844—1905.
- Moe, O.*: Trosreglen og den ældste Daabsliturgi. Norsk teol. Tidsskr. 1909.
- Morin, G.*: Révue bénédictine 1896.
- Murator, L. A.*: Liturgia Romana I—II. Venedig 1743.

- Müllenhoff, K. und W. Scherer: Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII-XII Jahrhundert. 3. Ausg. Berlin 1892.
- Mynster, J. P.: Udkast til en Alterbog og et Kirkeritual for Danmark. Kbh. 1839.
- Neumann, K. J.: Hippolytus von Rom. Leipzig 1902.
- Nielsen, Fr.: Aktstykker til Gudstjenestens og Liturgiens Historie. Kbh. 1878.
- Tertullians Ethik. Ib. 1879.
- Nordisk Kirketidende 1833.
- Nyegaard, L.: Grundtvigs kirkelige Anskuelse. Dsk. Krkt. 1912.
- Olavius, J.: Syntagma historic-ecclesiasticum de baptismo sociisque sacris ritibus in boreali qvondam ecclesia usque ad reformationem observatis. Kbh. 1770.
- Origenes: Opera omnia ed. Delarue. Paris 1733—59.
- Otto, C. W.: Wider die Abrenuntiation bei der Kindertaufe. Zwickau 1864.
- Palladius, P.: Visitatsbog. Kbh. 1911.
- Pfeiffer, A.: Lucta carnis et spiritus. Lübeck u. Leipzig 1700.
- Pichon, R.: Lactance. Paris 1901.
- Plitt: De Cyrilli Hierosolymitani orationibus. Heidelberg 1855.
- P. R. E.: Realencyklopädie für protestantische Theologie u. Kirche. 3. Udg. v. Hauck.
- Probst, F.: Sakramente und Sakramentalien i den drei ersten christlichen Jahrhunderten. Tübingen 1872.
- Redepenning, E. R.: Origenes de principiis. Lpz. 1836.
- Origenes I—II. Bonn 1841—46
- Reitzenstein, R.: Die hellenistischen Mysterienreligionen. Leipzig-Berlin 1910.
- Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Tüb. 1909 ff.
- Rettberg, F. W.: Thascius Cæcilius Cyprianus. Gött. 1831.
- Riedel, W.: Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrien. Lpz. 1900.
- Testamentum domini nostri Jesu Christi. Theol. Litt. blatt. 1900. 193 ff.
- Rietschel, G. Lehrbuch der Liturgik. I—II. Berlin 1900—1909.
- Robinson, J. Armitage: The passion of Perpetua & c. (Texts & studies I, 2).
- Rohmann, J. L.: Exorcismens eller den tilforn ved Daaben brugte Djævlbevægelses Historie i Danmark med et Par Ord om dens Ret til paany at optages ved Siden af Djævlforsagelsen. Odense 1835.
- Rudelbach, A. G.: Er Forsagelsen ved Daaben i den gammelkirkelige Form et væsentligt Stykke af vor Daabspagt eller ikke. Nord. Krktid, 1833
- Christelig Biographie. Kbhv. 1848.

- Ruinart, T.*: Acta primorum martyrum. Paris 1689.
- Ryssel, V.*: Georgs des Araberbischofs Gedichte und Briefe. Lpz. 1891.
- Schepelern, V.*: Daab og Dæmon. Kbhv. 1914.
- Schlatter, A.*: Die Theologie des Neuen Testaments I-II. Calw 1909—10.
- Schnitzer, K. F.*: Origenes über die Grundlehren der Glaubenswissenschaft. Stuttgart 1835.
- Schürer, E.*: Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi.
- Schwartz, E.*: Über die pseudapostolischen Kirchenordnungen. Strassburg 1910.
- Schwen, P.*: Afrahat, seine Person und sein Verständnis des Christentums. Berlin 1907.
- Seeberg, A.*: Der Katechismus der Urchristenheit. Leipzig 1903.
- Sehling, E.*: Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI Jahrhunderts. Leipzig 1902 ff.
- Severinsen, P.*: Romersk Daabsskik ca. Aar 200. Dsk. Krkt. 1912. 481 ff.
- Ord og Skik ved Daab og Nadver. Odense 1912.
- Seydlitz, C. G.*: Nogle Forslag angaaende visse Poster i den offentlige Gudstjeneste. Odense 1792.
- Soden, H. v.*: Das lateinische neue Testament in Afrika zur Zeit Cyprians. (T. u. U. 3 R. 3). Lpz. 1909.
- Spener, J. P.*: Katechismustabellen. Frankfurt a. M. 1734.
- Stemmer* fra den danske Reformationstid. Odense 1836.
- Stromberg, A. v.*: Studien zur Theorie und Praxis der Taufe in der christlichen Kirche der ersten zwei Jahrhunderte. Berlin 1913.
- Tertulliani* qvæ supersunt omnia. Ed. F. Öhler. Lpz. 1853—1854—1851.
- 's sãmmliŕhe Schriften übersezt u. bearbeitet von F. A. v. Besnard I—II. Augsburg 1837—38.
- Testamentum Domini Nostri Jesu Christi* ed. J. E. Rahmani. Mainz 1899.
- Thalhofer, V.*: Handbuch der kat. Liturgik I—II. Freiburg i i Br. 1883—90.
- Torm, F.*: Valentinianismens Historie og Lære. Kbh. 1901.
- Ullmann, C.*: De Hypsistariis. Heidelberg 1823.
- Gregorius v. Nazianz. Darmstadt 1825.
- Volbeding*: Thesaurus commentationum & c. Tom. II. Leipzig 1848—49.

- Vormordsøn, Frands*: Haandbog om den evangeliske Messe. Malmø 1539.
- Warren, F. E.*: The liturgy & ritual of the Celtic church. Oxford 1881.
- Weiss, J.*: Die Schriften des Neuen Testaments. Göttingen 1907—08.
- Weizsäcker, C.*: Das apostolische Zeitalter der christlichen Kirche. III Opl. Tüb. 1902.
- Wensinck, A. J.*: Ephrems hymns on Epiphany and the odes of Solomon. Expositor 1912¹ 108 ff.
- Wernle, P.*: Die Anfänge unserer Religion. II Opl. Tüb. 1904.
- Wexels, W. A.*: Foredrag over Pastoraltheologien. Christiania 1853.
- Wiegand, F.*: Die Stellung des apostolischen Symbols im kirchlichen Leben des Mittelalters. I Leipzig 1899. (Studien z. Gesch. der Theol. u. der Kirche.)
- Erzbischof Odilbert von Milano über die Taufe. do.
- Windisch, H.*: Taufe und Sünde im ältesten Christentum bis auf Origenes. Tüb. 1908.
- Wobbermin, G.*: Altchristliche, liturgische Stücke aus der Kirche Ägyptens. (Texte u. Unters. N. F. II). Lpz. 1899.
- Wolf, P.*: Die Stellung der Christen zu den Schauspielen nach Tertullians Schriften. Wien 1897.
- Wright, W.*: The homilies of Aphraates. London 1869.
- Zwinglii opera completa* ed. Schuler & Schulthess I-III. Zürich 1828 ff.
- Øhlander, C. J. J.*: Canones Hippolyti och beslätade skrifter I. Lund 1911.
-

ANFØRTE BIBELSTEDER.

Gen. 12 ¹ . 62.		Mt. 25 ⁴¹ . 103.	
Ex. 20 ³ . 60. 227.		» 26 ¹³ . 138.	
Jos. 24 ²⁵ ff. 60. 65.		» 27 ⁵⁰ . 63.	
1 Kg. 18 ²⁷ . 107.		» 28 ¹⁹ f. 80. 83. 92. 252. 298 ¹ .	
Ps. 11. 34. 44 ¹¹ . 271. 517. 349. 119 ³⁷ .		321 ff	
151.			
Jes. 28 ¹⁵ 151.		Mc. 1 14. 331.	
Hes. 18 ⁴ . 230.		» 1 25 127.	
Daniel 13 ¹⁷ ff. (Apokryf) 48.		» 3 15. 126.	
Amos 6 ¹ . 273.		» 5 7. 127.	
Sef. 11 ² . 198.		» 5 8. 127.	
		» 6 46. 97.	
Mt. 28. 241.		» 7 34. 24.	
» 31-12. 307.		» 7 33. 125.	
» 36. 39.		» 8 23. 125.	
» 37 f. 92.		» 9 25. 127.	
» 410 f. 324.		» 9 38. 127. f.	
» 416. 90.		» 10 27. 53.	
» 5 21-30. 41. 84. 214.		» 16 15 f. 83.	
» 6 14. 63.		» 16 17. 127.	
» 6 24. 101.			
» 7 13. 48.			
» 10 8. 126.		Luc. 1 79. 90.	
» 10 32. 37.		» 3 7 f. 92.	
» 12 26. 302.		» 4 35. 127.	
» 12 27. 126.		» 4 41. 127.	
» 16 24 ff. 78. 84.		» 9 23. 64.	
» 17 18. 127.		» 9 36. 207. 210. 213.	
» 19 12. 84.		» 9 42. 127.	
» 19 21. 84.		» 9 61. 97. 269.	
» 19 27. 53. 84.		» 10 17. 126.	
» 19 29. 84.		» 13 24. 48.	

Luc. 14²⁶. 69.
 » 14³³. 48. 50. 52. 53. 97.
     269.
 » 20²⁵. 206.
 » 22⁵³. 130.
 » 23⁴⁶. 63.

Joh. 3^{5 ff}. 85.
 » 3²¹. 85.
 » 5². 38.
 » 8³⁴. 85.
 » 8^{41 f}. 85.
 » 8⁴⁸. 134.
 » 9⁶. 127.
 » 12³¹. 103. 229.
 » 13². 134.
 » 13²⁷. 134.
 » 18⁶. 14.

Act. 2³⁸. 86 f. 91. 227.
 » 2⁴¹. 91.
 » 3¹⁹⁻²⁶. 86 f.
 » 4². 87.
 » 5¹⁶. 127.
 » 8⁷. 128.
 » 8¹⁶. 83.
 » 8^{26 ff}. 75.
 » 8³⁸. 91.
 » 9¹⁸. 91.
 » 10^{38 f}. 128.
 » 10^{47 f}. 83. 91. 325.
 » 13⁴⁶⁻⁴⁹. 88.
 » 14¹⁵⁻¹⁷. 88. f. 107.
 » 15²⁰⁻²⁹. 81. 93.
 » 16^{16 f}. 106.
 » 16¹⁸. 128.
 » 16³⁰⁻³³. 88.
 » 17¹⁷. 237.
 » 17²²⁻³¹. 75. 88. 107.
 » 18¹⁸. 97.
 » 18²¹. 97.
 » 19⁵. 83.

Act. 19¹²⁻¹³. 127. f.
 » 19²⁶. 107.
 » 19^{19-26 f}. 88. 90.
 » 20²¹. 88.
 » 22¹⁶. 337.
 » 24^{24 f}. 86 f.
 » 26¹⁸. 90.

Rm. 2¹⁵. 89.
 » 2¹⁹. 90.
 » 5¹⁸. 233.
 » 6²⁻¹¹. 63. 78. 100. 103. 131.
     233. 306. 337 f.
 » 7⁸⁻¹¹. 238.
 » 8³⁸. 67.

1. Cor. 2¹⁵. 128.
 » 7¹. 129.
 » 7¹⁴. 12. 23. 111. 234.
     313. 347.
 » 8^{1 ff}. 81. 94. 128 f.
 » 8⁴. 107.
 » 10²⁰. 128 f. 324.
 » 10²¹. 108.
 » 10^{25 ff}. 81. 94.
 » 11¹⁰. 38.
 » 12¹⁻¹¹. 128. 133. 303.
 » 12². 107. 128.
 » 14¹. 128.
 » 14³⁷. 128.
 » 15²⁴. 67.
 » 15²⁹. 165.

2. Cor. 1^{21 ff}. 236.
 » 2¹³. 97.
 » 4². 101. 329.
 » 5¹⁷. 249.
 » 6¹⁴⁻¹⁸. 43. 338.

Gal. 5¹. 312.
 » 5¹⁹. 271. 275. 277.

Ef. 1¹³. 236.
 » 1²¹. 67. 131.
 » 2^{2 f}. 91. 128. 130. 133.
 » 3¹⁰. 67.
 » 4³⁰. 236.

Ef. 5 ⁵ .	54. 123.	Hebr. 6 ⁴ f.	58.
» 6 ¹⁰ f.	38. 67. 103. 107. 133.	Jac. 2 ¹⁷ .	253.
	161. 324. 351.	» 47.	268.
Filip. 3 ¹⁹ .	123.	1. Pet. 1 ¹² .	219.
Col. 1 ³ .	130.	» 2 ⁹ .	90. 133.
» 1 ¹³ .	91. 133. 225.	» 3 ¹¹ .	185.
» 1 ¹⁶ .	67. 130.	» 3 ²¹ .	160. 338.
» 2 ¹⁰ f.	67. 131. 337.	» 5 ⁸ f.	102.
» 2 ¹⁵⁻¹⁸ .	67. 164.	» 5 ⁵⁻¹¹ .	306. 351.
» 3 ⁹ .	272.	1. Joh. 2 ¹ .	322.
1. Thess. 1 ⁹⁻¹⁰ .	91. 162.	» 2 ¹³ .	103.
» 2 ¹ .	91.	» 2 ¹⁵⁻¹⁷ .	51 f. 238. 276.
2. Thess. 2 ⁹ .	129.	» 3 ⁸ .	313 f.
1. Tim. 6 ¹³ .	104. 338.	» 3 ⁹ .	101.
2. » 2 ¹⁹ .	329. 338.	» 5 ¹⁹ .	103. 133.
Tit. 2 ⁵ .	110.	Judas 9.	173.
» 2 ¹¹ .	200.	Aab. 1 ²⁰ .	36.
» 2 ¹² .	10. 104.	» 2 ³ .	90.
Hebr. 2 ¹⁴ f.	133. 314.	» 9 ²⁰ .	108.
» 6 ¹ ff	87.		

NAVNE- OG SAGREGISTER.

- Abessinien 169.
 Aboda zara 110.
 Achelis, H. 45 f., 48, 169, 182.
 Adler, I. G. C., Superintendent 318.
 Afraat 84, 112, 176, 179.
 Afrem 118, 176, 195 f., 204.
 Albertsen, H., Biskop 327.
 Alcuin 260 ff., 275 ff., 283.
 Alexandria (s. Origenes, Kyrillos o. s. v.) 157.
 Allstedt 290.
 Amalarinus af Metz 270, 279 f., 286.
 Amalarinus af Trier 270, 274 f.
 Ambrosianum 222, 242, 250, 287.
 Ambrosius 59, 62, 67, 73, 206 f., 213, 223, 238, 242 f., 247 f., 268.
 Anglikanske Kirke 20, 304.
 Anhalt 18, 295.
 Anselm af Canterbury 276.
 Antiokia (s. Severus m. m.) 163, 190, 214.
 Antiokia, pisidisk 88.
 Antvorskov (Synode) 327.
 Antwerpen 296, 304 f., 308, 311.
 Apostolske Konstitutioner 156, 164, 169 f., 188, 254.
 Aqvileja 209, 212 f., 218.
 Arianere 157.
 Armeniere 176, 180, 198, 200.
 Arno af Salzburg 274, 278.
 Aslaksen, Cort, Prof. 294.
 Assemani, J. A. 13, 287.
 Assemani, J. S. 13, 178, 189, 196 198, 202.
 Athanasianum, symb. 288.
 Athanasios 157, 236.
 Athen 89.
 Audoēnus 221, 255.
 Augustin 133, 216, 223 f., 242, 254 268, 272, 283, 298.
 Augsburg 291, 308.
 Auxentius af Milano 243 f.
 Aytoun, R. A. 196.
 Baden 18.
 Bagger, H., Biskop 299.
 Baier, I. W., Prof. 313.
 Bamberg 228, 295 f.
 Bang, K. S., Provst 312.
 Barnabas 105, 114, 137.
 Barhebræus, Gregorius 190, 193.
 Basel 19, 297.
 Basilios 155 ff., 163, 171 f., 176, 197, 206, 244.
 Basnage, J. C. 259.
 Bastholm, Chr., Præst 316.
 Bayern 16.
 Beda 264.
 Bernhard af Anhalt 307.
 Bert, G. 113 f.
 Bertelsen, H., Undervisningsinspek-
 tor 304.

- Bjarnarson, Th., Biskop 16.
 Bobbio 243, 248, 250.
 Bona, Cardinal 258.
 Bonifacius af Cataqua 230 ff.
 Bonifacius V 264.
 Bonifatius 262, 279, 282.
 Bossuet 325.
 Brandenburg 308.
 Braunschweig 17 f., 309.
 Breuberg 291, 297, 299, 305.
 Brightman 158, 169.
 Brochmand, J., Biskop 312.
 Brorson, H. A., Biskop 314.
 Bucer, M. 21.
 Burn, A. E. 218.
 Cabrol 70.
 Calvin 19 f.
 Carthago (s. Tertullian, Cyprian m. m.) 55, 145, 239, 257, 268.
 Caspari, C. P. 13, 113 f., 160, 209, 223, 248 f., 256, 265.
 Cassianus, Johs. 207, 237.
 Celle 294, 309.
 Chlodowech 256, 282.
 Christensen, Just, Præst 346 f.
 Christian IV 293.
 Christophorus 276.
 Chrotochilde 256.
 Chrysologus, Petrus 241, 249, 273.
 Clausen, H. G., Stiftsprovst 319, 322.
 Clausen, H. N., Prof., 318, 323, 336 ff., 341, 350.
 Colerus, Jac. 292.
 Crescens af Cirta 55, 145.
 Cyprian 48 ff., 58, 71, 105, 107, 143, 181, 212, 223, 282.
 Cæcilius af Biltha 146.
 Cæsarius af Arelate 84, 179, 222, 240, 250, ff., 255, 259, 278, 345.
 Dacien 218, 220.
 Danmark 15, 293 f., 297 f.
 Demetriades 214.
 Demetrius, Sølvsmed 90, 107.
 Didaké 80, 114, 172.
 Didaskalia 68, 72, 84.
 Dietrich 143.
 Dionysios Areopagita 184 ff., 195 f. 204.
 Drews, P. 23.
 Drusilla 86.
 Duchesne 218, 222, 243 f., 248, 257.
 Dybvad, J., Prof. 293.
 Döderlein, I. C. 315.
 Dölger, F. I. 15, 67, 116, 125, 134, 146, 170, 201, 263.
 Efesus 90.
 Effata 24, 290.
 Eisenlohr, C. E. 12.
 Elias 239.
 Eligius 222, 255 f.
 Emmeram, St. 272, 277.
 Engelstoft, C. T., Prof. 341 ff.
 Erbach 291, 297, 299, 305.
 England 20, 304.
 Eustatios af Sebaste 84.
 Fabricius, O., Præst 316.
 Felix 86 f., 91.
 Filip 75, 128.
 Filoxen af Mabug 15, 190.
 Fog, B. I., Biskop 345.
 Frankfurt 296 f., 305.
 Frankfurt a. O. 308.
 Frankrig, ref. K. 19.
 Freising 278.
 Friedberg 510.
 Fulda 284.
 Funk, F. X., Prof. 78, 157, 169.
 Galerius, Kejser 94.
 Gallicanum, Missale vetus 243, 256 f., Gallicanum, Sacramentarium 243.
 Gallien 218, 220, 247 ff.
 Gallæcien 245.
 Gelasianum 222, 237, 258 f., 228.

Luc. 1426. 69.
 » 1433. 48. 50. 52. 53. 97.
 269.
 » 2025. 206.
 » 2253. 130.
 » 2346. 63.

Joh. 35 ff. 85.
 » 321. 85.
 » 52. 38.
 » 834. 85.
 » 841 f. 85.
 » 848. 134.
 » 96. 127.
 » 1231. 103. 229.
 » 132. 134.
 » 1327. 134.
 » 186. 14.

Act. 238. 86 f. 91. 227.
 » 241. 91.
 » 319-26. 86 f.
 » 42. 87.
 » 516. 127.
 » 87. 128.
 » 816. 83.
 » 826 ff. 75.
 » 838. 91.
 » 918. 91.
 » 1038 f. 128.
 » 1047 f. 83. 91. 325.
 » 1346-49. 88.
 » 1415-17. 88. f. 107.
 » 1520-29. 81. 93.
 » 1616 f. 106.
 » 1618. 128.
 » 1630-33. 88.
 » 1717. 237.
 » 1722-31. 75. 88. 107.
 » 1818. 97.
 » 1821. 97.
 » 195. 83.

Act. 1912-13. 127. f.
 » 1926. 107.
 » 1919-26 f. 88. 90.
 » 2021. 88.
 » 2216. 337.
 » 2424 f. 86 f.
 » 2618. 90.

Rm. 215. 89.
 » 219. 90.
 » 518. 233.
 » 62-11. 63. 78. 100. 103. 131.
 233. 306. 337 f.
 » 78-11. 238.
 » 838. 67.

1. Cor. 215. 128.
 » 71. 129.
 » 714. 12. 23. 111. 234.
 313. 347.
 » 81 ff. 81. 94. 128 f.
 » 84. 107.
 » 1020. 128 f. 324.
 » 1021. 108.
 » 1025 ff. 81. 94.
 » 1110. 38.
 » 121-11. 128. 133. 303.
 » 122. 107. 128.
 » 141. 128.
 » 1437. 128.
 » 1524. 67.
 » 1529. 165.

2. Cor. 121 ff. 236.
 » 213. 97.
 » 42. 101. 329.
 » 517. 249.
 » 614-18. 43. 338.

Gal. 51. 312.
 » 519. 271. 275. 277.

Ef. 113. 236.
 » 121. 67. 131.
 » 22 f. 91. 128. 130. 133.
 » 310. 67.
 » 430. 236.

- Ef. 5⁵. 54. 123.
 » 610 f. 38. 67. 103. 107. 133. 161. 324. 351.
 Filip. 319. 123.
 Col. 13. 130.
 » 113. 91. 133. 225.
 » 116. 67. 130.
 » 210 f. 67. 131. 337.
 » 215-18. 67. 164.
 » 3⁹. 272.
 1. Thess. 19-10. 91. 162.
 » 21. 91.
 2. Thess. 29. 129.
 1. Tim. 613. 104. 338.
 2. » 219. 329. 338.
 Tit. 25. 110.
 » 211. 200.
 » 212. 10. 104.
 Hebr. 214 f. 133. 314.
 » 61 ff. 87.
- Hebr. 64 f. 58.
 Jac. 217. 253.
 » 47. 268.
 1. Pet. 112. 219.
 » 29. 90. 133.
 » 311. 185.
 » 321. 160. 338.
 » 58 f. 102.
 » 55-11. 306. 351.
 1. Joh. 21. 322.
 » 213. 103.
 » 215-17. 51 f. 238. 276.
 » 38. 313 f.
 » 39. 101.
 » 519. 103. 133.
 Judas 9. 173.
 Aab. 120. 36.
 » 23. 90.
 » 920. 108.

NAVNE- OG SAGREGISTER.

- Abessinien 169.
 Aboda zara 110.
 Achelis, H. 45 f., 48, 169, 182.
 Adler, I. G. C., Superintendent 318.
 Afraat 84, 112, 176, 179.
 Afrem 118, 176, 195 f., 204.
 Albertsen, H., Biskop 327.
 Aleuin 260 ff., 275 ff., 283.
 Alexandria (o: Origenes, Kyrillos o. s. v.) 157.
 Allstedt 290.
 Amalarius af Metz 270, 279 f., 286.
 Amalarius af Trier 270, 274 f.
 Ambrosianum 222, 242, 250, 287.
 Ambrosius 59, 62, 67, 73, 206 f., 213, 223, 238, 242 f., 247 f., 268.
 Anglikanske Kirke 20, 304.
 Anhalt 18, 295.
 Anselm af Canterbury 276.
 Antiokia (s. Severns m. m.) 163, 190, 214.
 Antiokia, pisidisk 88.
 Antvorskov (Synode) 327.
 Antwerpen 296, 304 f., 308, 311.
 Apostolske Konstitutioner 156, 164, 169 f., 188, 254.
 Aqvileja 209, 212 f., 218.
 Arianere 157.
 Armeniere 176, 180, 198, 200.
 Arno af Salzburg 274, 278.
 Aslaksen, Cort, Prof. 294.
 Assemani, J. A. 13, 287.
 Assemani, J. S. 13, 178, 189, 196 198, 202.
 Athanasianum, symb. 288.
 Athanasios 157, 236.
 Athen 89.
 Audoeenus 221, 255.
 Augustin 133, 216, 223 f., 242, 254 268, 272, 283, 298.
 Augsburg 291, 308.
 Auxentius af Milano 243 f.
 Aytoun, R. A. 196.
 Baden 18.
 Bagger, H., Biskop 299.
 Baier, I. W., Prof. 313.
 Bamberg 228, 295 f.
 Bang, K. S., Provst 312.
 Barnabas 105, 114, 137.
 Barhebræus, Gregorius 190, 193.
 Basel 19, 297.
 Basilios 155 ff., 163, 171 f., 176, 197, 206, 244.
 Basnage, J. C. 259.
 Bastholm, Chr., Præst 316.
 Bayern 16.
 Beda 264.
 Bernhard af Anhalt 307.
 Bert, G. 113 f.
 Bertelsen, H., Undervisningsinspektør 304.

- Bjarnarson, Th., Biskop 16.
 Bobbio 243, 248, 250.
 Bona, Cardinal 258.
 Bonifacius af Cataqua 230 ff.
 Bonifacius V 264.
 Bonifatius 262, 279, 282.
 Bossuet 325.
 Brandenburg 308.
 Braunschweig 17 f., 309.
 Breuberg 291, 297, 299, 305.
 Brightman 158, 169.
 Brochmand, J., Biskop 312.
 Brorson, H. A., Biskop 314.
 Bucer, M. 21.
 Burn, A. E. 218.
 Cabrol 70.
 Calvin 19 f.
 Carthago (s. Tertullian, Cyprian m.) 55, 145, 239, 257, 268.
 Caspari, C. P. 13, 113 f., 160, 209, 223, 248 f., 256, 265.
 Cassianus, Johs. 207, 237.
 Celle 294, 309.
 Chlodowech 256, 282.
 Christensen, Just, Præst 346 f.
 Christian IV 293.
 Christophorus 276.
 Chrotochilde 256.
 Chrysologus, Petrus 241, 249, 273.
 Clausen, H. G., Stiftsprovst 319, 322.
 Clausen, H. N., Prof., 318, 323, 336 ff., 341, 350.
 Colerus, Jac. 292.
 Crescens af Cirta 55, 145.
 Cyprian 48 ff., 58, 71, 105, 107, 143, 181, 212, 223, 282.
 Cæcilius af Biltha 146.
 Cæsarius af Arelate 84, 179, 222, 240, 250, ff., 255, 259, 278, 345.
 Dacien 218, 220.
 Danmark 15, 293 f., 297 f.
 Demetriades 214.
 Demetrius, Sølvsmed 90, 107.
 Didaké 80, 114, 172.
 Didaskalia 68, 72, 84.
 Dietrich 143.
 Dionysios Areopagita 184 ff., 195 f. 204.
 Drews, P. 23.
 Drusilla 86.
 Duchesne 218, 222, 243 f., 248, 257.
 Dybvad, J., Prof. 293.
 Döderlein, I. C. 315.
 Dölger, F. I. 15, 67, 116, 125, 134, 146, 170, 201, 263.
 Efesus 90.
 Effata 24, 290.
 Eisenlohr, C. E. 12.
 Elias 239.
 Eligius 222, 255 f.
 Emmeram, St. 272, 277.
 Engelstoft, C. T., Prof. 341 ff.
 Erbach 291, 297, 299, 305.
 England 20, 304.
 Eustatios af Sebaste 84.
 Fabricius, O., Præst 316.
 Felix 86 f., 91.
 Filip 75, 128.
 Filoxen af Mabug 15, 190.
 Fog, B. I., Biskop 345.
 Frankfurt 296 f., 305.
 Frankfurt a. O. 308.
 Frankrig, ref. K. 19.
 Freising 278.
 Friedberg 310.
 Fulda 284.
 Funk, F. X., Prof. 78, 157, 169.
 Galerius, Kejser 94.
 Gallicanum, Missale vetus 243, 256 f., Gallicanum, Sacramentarium 243.
 Gallien 218, 220, 247 ff.
 Gallæcien 245.
 Gelasianum 222, 237, 258 f., 228.

- Genève 19f.
 Georg, Araberbiskop 193 ff., 204.
 Georg af Arbela og Mossul 201.
 Gerhard, J., Prof. 312.
 Germanus af Paris 243.
 Goltz 296, 308.
 Gothicum, Missale 243, 258.
 Gregorianum 260.
 Gregor den III 264.
 Gregor af Nazianzos 117, 159, 172, 214, 235, 240, 351.
 Gregor af Tours 256.
 Gregor Thaumaturg 236.
 Grundtvig 21, 42, 96, 314, 318 ff, 350.
- Hadrian I 260.
 Hahn, A. 13.
 Hall (Schwaben) 296, 303.
 Hannover 16 f.
 Harms, C 14, 328.
 Harmsen 335.
 Harnack, A. 45, 93 f., 99 f., 121, 123, 169.
 Heer 272, 277.
 Hegelund, Peder, 293.
 Heitmüller, W 40, 136, 141.
 Heldvaderus 299.
 Hemmingsen, N. 311 ff.
 Henneberg 293 f.
 Hermas 79.
 Hessen 296 f., 304, 263.
 Hieronymus 212 ff., 221, 226, 254.
 Hilarius af Pictavi 238.
 Hildebrand af Köln 274.
 Hippolyt 44 ff., 57, 72.
 Hippolyts Kanones 28, 48, 153, 168, 180 ff., 204.
 Hippo Regius 223.
 Hohlenberg, M. H.. Prof. 341.
 Hollaz, D. 313.
 Holm, Jac., Biskop 293.
 Holsten 16 f., 294.
 Honorius af Autun 286.
- Hornemann, C. E., Prof. 318.
 Hornsyld, J., Præst 318.
 Hraban 261.
 Hsi 122.
 Huber, Sam 291, 294.
 Hunnius, Æg. 291, 310.
 Hypsistariere 117 ff.
 Höfling, I. W. F. 13, 23, 116, 145, 203, 287, 290.
 Hönicke 82.
- Ignatios 76.
 Ildefonsus 222, 243, 247 f., 268.
 Irenæos 45, 74.
 Isidor af Sevilla 243, 246 f., 272
 Island 16., 346.
- Jacob af Edessa 32, 186, 190, 192, 195, 204.
 Jerusalem 192, 214,
 Jesse af Amiens 274, 280.
 Johannes, Diakon 235, 272.
 Johannes, Døber 62, 92, 109 f., 158, 307.
 Johannes XVII, Patriark 198.
 Jostes 275, 285.
 Jud, Leo 19, 295, 304.
 Julius Africanus 106.
 Justinian af Valencia 247.
 Justinos 76, 91, 125, 135, 338.
 Jødedaab 16, 111, 115, 146, 281, 288.
- Kandakes Skatmester 75.
 Karl d. Store 242, 250, 258, 260, 266, 270 f.
 Kassel 16 f., 18 (f. G.).
 Kattenbusch, F. 13. 46, 76, 109, 207, 218, 221 ff., 233, 239, 246 f., 251, 255.
 Kayser, C. 193.
 Kierkegaard, P. C. 102, 222.
 Klemens fra Alexandria 66, 72, 97, 121, 137, 209, 338,
 Klemens fra Rom 76.

- Klemens' II Brev 78, 97.
 Kloster, Forsagelse ved Indtr. i. 11, 167, 180, 215, 246, 269.
 Koch, L. I. 102.
 Kolb, Fr. 19.
 Konstantin d. Store 237.
 Konstantinople 159, 163.
 Kopterne 32, 176, 180, 197, 200.
 Korinth 79, 128 ff.
 Korstegn 16, 24, 62, 94, 113, 120, 125, 138, 167, 177, 179, 183, 191, 195, 201, 203, 235, 251 f, 260, 288, 290, 320.
 Krafft, I. M. 15, 292.
 Krysostomos 163, 168, 172, 196, 209, 294.
 Kunze, J. 13, 43, 46, 69 ff., 109, 236.
 Kyrillos af Alexandria 168, 179, 209.
 Kyrillos af Jerusalem 96, 125, 140, 149 f., 156, 168, 182, 184, 189, 209, 235 f.
 Køl n 288, 296, 304.
 Köstlin, J. 306.

 Lactantius 80, 108.
 Laodicæa 117.
 Larsen, M., Præst 346.
 Laurensen, P. 297.
 Leander af Sevilla 248.
 Leidrad af Lyon 267, 270, 272, 275.
 Leimbach, C. 28 ff., 38.
 Leo d. Store 235.
 Leucius af Thebeste 55, 145.
 Licinius, Kejser 98, 282.
 Lightfoot 45, 146.
 Lindberg, I. C. 335.
 Ludvig d. Fromme 280 f.
 Luther 249, 290 ff., 295, 300, 326, 344.
 Lüneburg 304, 309,
 Lystra 88.
 Lützelstein 310.
 Löscher, V. A. 23.
 Magdeburg 296 f., 309.
 Magnus af Sens 270.
 Mainz 262 f., 288.
 Malmø 297.
 Marcellus, Centurion 121.
 Markioniter 84.
 Maroniter 205.
 Martène 13, 209, 287.
 Martensen, H. L. 341.
 Martin af Bracara 222, 245 f., 255, 268.
 Maxentius af Aqvileja 271.
 Maximus af Turin 222, 243, 249.
 Melchisedekianere 118.
 Migne, J. P. 153, 169, 216.
 Milano 218, 223, 244.
 Minoriter 261, 287.
 Minucius Felix 144.
 Moe, O. 71, 96, 109, 121, 153, 161.
 Moissac 261, 287.
 Monofysiter 32, 169, 176, 188.
 Morin 206, 258.
 Mose bar Kefa 195, 204.
 Mozarabisk Liturgi 248, 268.
 Muhamedanere 16, 201, 288.
 Muratori, L. A. 13, 257.
 Musæus, J. 313.
 Mynster, J. P., Biskop 340 ff.
 Münter, F., Biskop 319.
 Münzer, Th. 290, 295.
 Møller, H., Prof. 275.

 Neander, A. W. 339.
 Nestorianere 176, 184, 193, 201 f.
 Neumann, K. 169.
 Niceta 218 ff., 244, 255 f., 265, 268, 272, 278.
 Nielsen, Fr., Biskop 37, 41, 345.
 Nilos 209, 240.
 Norge 16.
 Novatian 56, 71 f., 146, 313.
 Numidien 230, 248.
 Nürnberg 308.

- Odilbert 272, 277.
 Oduin, Presbyter 261, 275 f.
 Optatus af Milevi 239.
 Origenes 45, 59, 66 ff., 69, 71, 82,
 108, 111, 138, 152, 165, 206, 215,
 248, 251.
 Otto, C. W. 12, 22.
 Otto Heinrich 310.
- Palladius, P. 298, 304 f., 344.
 Paulinus af Nola 218.
 Pelagianere 225, 230.
 Pepin d. Lille 242, 250, 258.
 Petersen, Parmo C. 335.
 Pfaff, C. M. 259.
 Pfalz 20, 305.
 Pfeiffer, A. 314.
 Phrynichus 99.
 Pirmin 264, 285, 345.
 Polen 18.
 Pommern 292, 308.
 Porfyrios 143.
 Posen 293 f. 295,
 Preussen 16 f. 18, 295, 337.
 Priscillian 238, 245.
 Probst 137.
 Proselydaab 154 f., 296, 311.
- Ravenna 241 f.
 Reichenan 264.
 Remigius 256.
 Resen, H. P. 293 f.
 Reuss 16, 18. (bis)
 Ribe 298.
 Riculf af Mainz 274.
 Rietschel, G. 23, 209.
 Rohmann, J. L. 15, 293, 339.
 Roland 276.
 Rom 26, 55, 213, 242, 280.
 Romanum, Rituale 43, 287.
 Romanus, Ordo 280.
 Roskilde 295.
 Rudelbach, A. G. 336 ff.
 Rufinus 208, 215, 251.
- Rusland 18.
 Ryssel 194.
- Sabarjesus 201.
 Sachsen 16 (bis) 18, 296, 309, 337.
 Salmon 45.
 Salomons Oder 118, 196.
 Salvian 222, 240, 253.
 Sampson, Skotte 263.
 Sanctorio, Kardinal 289.
 Scharling, C. E., Prof. 341.
 Schaumburg-Lippe 18.
 Schepelern, V. 136.
 Schlesien 294.
 Schwartz, E. 61, 169 f., 187.
 Schwarzburg-Sondershausen 18.
 Schwen 112.
 Scillitanske Martyrer 73.
 Sehling, E. 13, 290.
 Scrutinium 24, 43, 235, 259 ff., 273,
 277 ff., 280.
 Serapion 157.
 Severinsen, P., Præst 49 f., 169, 181,
 387.
 Severus af Antiochia 32, 188, 192 f.,
 195, 197, 201, 205.
 Seydlitz, C. G. 317.
 Siesbye, O., Dr. phil. 207.
 Skriftemaal, Forsagelse ved. 11, 286.
 Slesvig 16 f., 294 f.
 Spalatin 301.
 Spandet, N., Assessor 319, 328.
 Spanien 218, 238, 242 ff.
 Spener, Ph. J. 313.
 Stowe-Missale 287.
 Strassburg 290.
 Sverrig 7, 16, 295, 337.
 Syntage 17, 20, 30, 45, 64, 68 ff., 72,
 78, 80, 99, 102, 118, 151 f., 154,
 156, 162, 167, 171, 177, 184, 188,
 191, 193, 196, 200, 204, 213, 216,
 232, 310.
 Syrien 169, 176 ff., 186, 189, 277,
 281, 304.

- Tatian 84, 112.
 Tausen, Hans 286, 297, 304.
 Tertullian 12, 26 ff., 48, 50 f., 53 ff.,
     64, 70 f., 76, 82, 96, 105, 111,
     122, 126, 137, 140 f., 145, 152,
     181, 223, 239, 269, 284, 286, 289,
     303, 312, 338.
 Testamentum Dom. 49, 169, 185 209.
 Thalhofer, V. 24 f.
 Theodor af Mopsuestia 201.
 Theodotos 67, 138.
 Theodulf af Orleans 273.
 Thomasakter 14, 139.
 Thorn 294.
 Timothens II, Patriark 202.
 Tours Synode 257, 278.
 Trier 289.
 Tryde, Provst 337.
 Trygvason, Olav 285.
 Tyske Oversættelser 282, 295 ff.

 Vejle, Hans Knudsen 293.
 Vejstrup 335.
 Vincentius af Thibarais 55, 145.
 Vormordsøn, F., 297, 304.
 Wedappen 122.
 Weimar 18.

 Verona 209.
 Wexels 330.
 Wiegand, E. 13, 206, 236.
 Windisch, H. 90, 101, 104.
 Winstrup 293.
 Wittenberg 291.
 Wobbermin 157.
 Wolf, P. 41.
 Württemberg 18.
 Würzburg 288, 300.

 Zacharias, Pave 262 f.
 Zahn, Th., 45.
 Zeno 212 ff. 223.
 Zenon, Kejser 184.
 Zwingli 19 f.
 Zürich 19f, 295.

 Ædvin 264.
 Ægypten 87, 175, 186, 200.
 Ægyptisk Kirkeordning 28, 49, 153,
     170, 184, 188, 209.
 Ætiopier 75, 197.

 Øhlender 170 f.
 Oehler 29, 34, 43.
 Økolampadius 19.
 Østrig 296, 304 f., 311.

TABELLER

(ordnede efter det tertullianske Skema: Diabolus, pompa, angeli; andre Led findes i 6te Kolonne).

Afrem	Jeg forsager	Satan	omnibus dam- nosis pompis et pompis eius	1) et angelis tuis	og alle hans Gerninger. »Verden« kun ved Munkeløfte	Syntage
Aleuin	Renuntio	Sathane	2) pompis		mundum et pompis eius	
Amalar (Metz)	Abrenuntio	diabolum	2) et omnibus pompis eius		1) operibus	
Amalar (Trier)	Contradic	Satanæ			1) et omnibus operibus ejus	
Ambrosius	Abrenuntio	tibi, diabole		1) et angelis tuis	2) et operibus tuis 3) et imperiis tuis	NB. <i>Origenes</i>
1) Hexaëmeron	A) Abrenuntias	A I) diabolo			A 2) et operibus ejus	Forsag. i 2 Afdelinger
2) de sacram.	B) do.	A I) diabolo			B) sæculo et voluptatibus ejus	do.
3) de myst.		A I) diabolo			A 2) et operibus ejus	
4) Exp. in Luc.	renuntiare				B) mundo et luxurie ejus et voluptatibus	
5) Ritale Ambrosianum	A) Abrenuntias	A) diabolo	B I) et pompis ejus		mundo	
Apostolske Konstitutioner	B) do.		2) πομπαις		B I) seculo	Forsag. i 2 Afdelinger
Capitulare ex const.	ἀποτάσσουαι do.	τῷ Σατάνῃ τῷ διαβόλῳ		3) καρπία 4) ἀγγέλους	4) ἐπεὶ οὐκ αὐτῶν. (αἰσχροῦς) 1) ἐργαίς	Syntage til Kristus do.
Antwerpen 1567	Willst du... sagen... Wider- sagstu	dem Satan dem Teufel	b) und Wesen		den Sünden und der Welt a) und allen seinen Werken	} Eet Spørgsmaal
Armeniere	Vi forsager	Satan		2) hans onde Engle, hans ugudelige Tjenere og de for- bandede, der ud- fører hans Vilje	1) alle hans Sned og Kneb, alle hans Tanker og Veje, hans onde Vilje 3) enhver ugudelig Magt	»Vi vil vende tilbage til Guds Kundskaabs Lys«
— uncrede	Vi forsager dig	Satan		2) og dine Tjenere og Engle	1) al din Svig og alle dine Bag- hold 3) og dine Veje	Syntage som Bekendelse til Treenigheden. Tredob- belt Forsøgelse. — Eksor- cismen blandes med For- sagelsen

Augustin Bamberg 1491	renuntiare Widersagstu	diabolo dem teuffel	pompis 2) und aller sei- ner hoffart und geprenge	angelis	1) und allen seinen werken	Forsag. i to Gange. Eet Sporgsmaal
Basel 1525	do.	do.	2) und der welt- lichen yppig- kait	ἀγγέλους	1) und allen seinen werken	Toleddet. Synt. «Θεοφ»
Basilos Bobbio	ἀποκηρύσσειν Abrenuncias	Σατανᾶ Satanæ	1) pompis ejus		2) luxuriis suis, sæculo huiç	
Carthago (ano- nym fr. 5. Arh.)	renuntiare	diabolo	1) pompis	2) angelis		
Common prayer- book	a) renounce b) renounce	a) the devil b) the devil	a 2) the vain pomp & glory of the world		a 1) and all his works a 3) all covetous desires... the ear- nal desires of the flesh b) and all his works sæculo (mundo)	a) ved Daaben b) efter Daaben
Cyprian	renuntiare	diabolo	pompæ (?)		2) et operibus ejus	
Cæsarius af Are- late	abrenuntias	diabolo	1) pompis ejus		2) Raad og Indskydelse.	
Dansk, anonym, c. 1531	Jeg vedersiger	Djævelen	1) og al hans Medfart			Syntage (σύνεσις) til Kri- stus og de af Gud over- givne hellige Lærdomme. 3 dobb. Forsag.
Dionysios Areo- pagit						
Eligius (Audoën)	Abrenuntio	diabolo	1) omnibus pom- pis		2) et operibus.	Præsten taler paa Barnets Vegne
Erbach-Bren- berg	Absagen	dem Teufel		(Daemonerne)	mit allen seinen Listen (Listen), Willen und Werken	
Filoxen af Mabung					mit allen seinen Werken und der weltlichen Uppiggheit.	
Frankfurt 1565	Widersagst du	dem Teufel				
Gallisk (anonym 7. Arh.)	(Abrenuntiatio)	(diaboli)	2) et pompis se- culi	1) et angelis ejus		
Genf (Calvin)	renoncer				à soysmeme et à ses propres concupiscences	Efter Trosbekendelsen

Goltz	Entsagst du ἀποτάσσου	dem Teufel τῷ Σατανᾷ	1) και πάση τῇ ποι- πῇ αὐτοῦ	3) και παντοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ; 4) και παντὶ τῇ λαμπρῇ αὐτοῦ	und allen seinen Werken	Syntage til «Θεός» Syntage til Kristus
Gregor af Naz. Grekerkirken, nuv.						
Hall (Schwaben) 1543—1771	Widersagstu	dem Teuffel	und allem sei- nem Anhang		2) και παντὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ	
Heldvader, N.	Forsager du	Dieffuelen	2) Handel oc Vesen		1) oc alle hans Gjerninger.	
Hessen (1539, 1566, 1574, 1662)	Widersagstu	dem Teuffel	2) und Wesen		1) allen seinen Werken 3) samt al- ler weltlichen Ueppigkeit (Bosheit)	
Hieronymus	Renuntio	tibi, Diabole do.	A) et pompe tue B 2) do. do.		A) et vitiiis tuis, et mundo tuo B 1) seculo tuo 3) operibus tuis seculo?	Syntage
Hilarius af Pic- tavi	renuntiare					Syntage til Kristus
Hippolyt	ἀποτάσσουαι	(τῷ σατάνῃ) dig, Satan	med al din Bram			Dobbelt Forsagelse. Syn- tage i Form af Bek.
H's Kanones	Jeg forsager					
Hraban	Abrenuntio	diabolo	2) atque falla- cibus pompis		1) et omnibus damnosis ejus operibus.	
Ildefonsus	abrenuntio (renuntio?)	tibi, diabole		1) angelis tuis	2) operibus tuis et imperiis tuis.	
Isidor	renuntio	diabolo	pompis		universæ conversationi illius. alt, hvad hans er	Syntage
Jacob af Edessa	Jeg, N. N., for- sager	Djævelen Satan	3) og al hans Herlighed	2) al hans Krigstje- neste og al hans Dyrkelse	1) alle hans Gjerninger 4) og al hans Vildfarelse og enhver, der samtykker med ham og følger i hans Spor	Syntage til: Dig, Gud Kri- stus og til enhver Lær- dom o. s. v.
Jud, Leo, 1523	Widerseist du	dem tüfel	2) und allen si- nen gezierden		1) und allen sinen werken.	
Karl d. St. Rund- skr.	Abrenuntiatio	satane	2) atque pompis		1) et omnibus operibus ejus.	
Anonym. Svar I	Renuntiat	maligno spiritui	2) et pompis		1) damnosis.	
II	Abrenuntiare	diabolo-Satanæ	2) et pompis		1) operibus.	
III	Renuntiare	maligno spiritui	2) et damnosis ejus pompis		1) omnibus operibus ejus.	
IV	renuntiare	maligno spiritui	2) pompis	1) militiæ?	1) malitiæ? 3) illius dampnosis.	

Klemens fra Aleks. Kopterne	ἀποτάσσομαι a) Jeg forsager	a) dig, Satan		(αρχαι)		Syntage ?
Krysostomos	b) do. ἀποτάσσομαι	b) do. σοι Σατανά	καὶ τὴ πομπή σου	2) alle dine slette Demoner og dine onde Tjenere 4) og din smudsige Tjeneste 6) og al din Krigs- tjeneste καὶ τὴ λαρεία σου καὶ τοὺς ἀγγέλους σου	1) og alle dine urene Gerninger 3) og al din Kraft 5) og alle dine onde Bedrag og Forlokkelser 7) og al din Magt og alle dine øvrige Ugudeligheder 1) og al din Vildfarelse og Vantro.	Tredobbelst Forsagelse; Be- kendelse af Tro paa de hell. Skrifter
Kyrrillos af Aleks.	do.	do.	3) πάση τῇ πομπῇ σου	2) πάσαι τοῖς ἀγγέλοις σου 4) πάσῃ τῇ λαρείᾳ	1) πάσαι τοῖς ἔργοις σου	Syntage til —?—
Kyrrillos af Jerus. Laurenssøn, P. 1528	do. Forswerrie	do. dieffuelin	do.		1) καὶ do. oc alle hans fwle indskwd oc gerninger. 1) operibus.	Syntage
Leidrad af Lyon	Abrenunciandum (Renunciare)	diabolo	2) pompis	angels?		Syntage i Form af Bek.
Luther 1523 (?)	Wider sagstu	dem teufel	1) und alle seine hoffart und geprengte		1) und allen seinen werken.	
1523	Entsagistu	dem teuffel	2) und alle sei- nem wesen		1) und allen seinen werken.	
1526	Renuntias	diabolo	2) et omnibus pompis ejus		1) et omnibus operibus ejus.	
Magdeburg 1513	Abrenuncias	sathane	2) et omnibus pompis ejus		1) et omnibus operibus ejus.	
	Ich widersag	dem teufel	2) und allen sy- nen gezierden		1) Und allen synen wercken.	Svar: ita
Magnus af Sens	Abrenuntiat	satane	2) pompis		1) operibus.	
Malmø 1539	Abrenuntias Forsager du	dieffuelin	2) oc alle hans medferd oc vesen		1) oc alle hans gierninger.	
Martin af Bra- cara	Abrenuntio	diabolo		1) et angelis ejus	2) et omnibus operibus ejus malis.	
Maxentius af Aquila	Abrenuntiare Renuntiare					

Maximus af Turin	Abrenuntio	(diabolo)	1) pompis		2) et operibus ejus.	
Minoriter c. 1500	Abrenuntias	Satanæ			2) et omnibus operibus ejus.	
Moissæ	Abrenuntias	Satanæ?				
Monofysiter (anonymt)	Jeg, N. N., som døbes, forsager	Satan		1) og alle hans Kirigere	2) og alle hans Gerninger og alle hans Værker og al hans Kraft og alle hans verdslige Vildfarelser og alle, som følger ham og hans slette Meninger.	
Mose bar Kefa		Satan			Gerninger?	»Modtage Kristus og hans Ord«. Maaske Syntage til hele Guddommen.
Mozarabisk Liturgi	Abrenuntiat hic famulus Dei	Diabolo		1) et angelis ejus	2) operibus ejus 3) imperiis ejus.	Svar: Abrenuntiat
Münzer, Thomas	widersage	des teufels	2) geprenge	2) hans Engle og hans Tjeneste	1) werken 3) und hinterlist.	
Nestorianerne	Forsage	den onde Satan			1) hans Magt 3) hans Vildfarelse og hans Kæretier, som hans Disciple har indført i Kirken. Muligvis: hans Gerninger.	Løfte om ikke mere at bøj sig under Satans Herredømme o.s.v. Indskrive sit Navn for Herren
Niceta N's Skole	Abrenuntio do.	A 1) diabolo do.	B 1) pompis ejus 1) omnibus pompis ejus	A 2) angelis ejus	B 2) operibus ejus. 2) operibus ejus.	Forsagelsen aflagt i to Afdelinger. »Committito me Christo«. — Englene mgl. i en af Relationerne og i N's Skole.
Nilos	ἀποτάσσομαι	σὺν, Σατανᾷ	τῇ πομπῇ σου	τῇ λατρίᾳ σου		Syntage til Kristus
Novatian	renuntio	diabolo			1) malitiæ.	
Odilbert af Milano	Abrenuntias	maligno spiritui	2) pompis		sæculo, operibus, servitiis, voluptatibus.	Syntage? Dobbelt Abr.??
Origenes (tvivlsom, se Ambrosius: Hexæameron)	renuntio ἀποτάσσομαι	diabolo, Satanæ	pompæ?		óllum hanns villa, velom, oc skurd-gopa villo.	
Oldnordisk	neita	dióflí				

Palladius, P.	Forsager du	Dieffvelen	2) oc alle hans Væsen	angelis (idolis)	1) oc alle hans gierninger.	Forsag. i Talen til Fadderne efter Daaben
Petrus Chrysologus	abnegare renuntiare	diabolo			der Welt mit allen ihren Werken und Lüsten.	
Pfalz 1563	Absagen	dem Teuffel	2) omnibus ¹ pompis		1) et omnibus operibus.	
P'irmin	Abrenuncias	diabolo		1) angelis ejus, culturis et ydolis ejus, furtis, fraudibus, fornicationibus, ebrietatibus	2) et omnibus operibus malis.	
	do.					
	do.	do.	2) et omnibus pompis pompæ?	1) et omnibus angelis ejus	3) et operibus.	
Priscillian	renuntiare				sæculo?	
Liturgie ... des églises réformées ...	renoncer				à tout ce qu'il y a d'impur et de vicieux dans nos personnes.	Ved Indledn. til Daabshandlingen
Rituale Romanum	Abrenuntias	Satanæ	2) et omnibus pompis ejus		1) et omnibus operibus ejus.	
Salvian	Abrenuntio	diabolo	pompis, spectaculis		operibus.	
Serapion	ἀπορῑνῑσκῑν					Syntage (εὐχχαριστίας) til dalmægt. Herre
Severus, apost. Ord.	Jeg, som døbes, forsager	Satan		Alle hans Engle og al hans Tjeneste og Krigstjeneste og al hans Dyrkelse	al verdslig Vildfarelse og enhver, der samtykker med ham og følger i hans Spor.	Syntage til: Dig, Gud Kristus og enhver Lærdom o. s. v.
arab. Ovs.	Jeg, N. N., som døbes, forsager	do.		Alle hans Krigere og al hans Frygt	al hans verdslige Vildfarelse og alle, som følger hans slette Mening.	Syntage i Form af en Bekendelse
Severi, ordo	forsage	den onde		?	?	do.
do. do. minor	?	do.		?	?	
Sverrig 1549	Affsæls tu	Dieffuelen	2) och alt hans wäsande		1) och alle hans gerningar.	

Tausen, Hans 1528	Forsager tu	Djævelen	2) og alle hands Handel og Medfyll	angelis ejus din Tjeneste (3: Krigstjeneste)	1) og alle hans Gerninger.	Dobbelt Abr. Syntage til hele Guddom men
Tertullian	Renuntiare	diabolo	pompæ ejus			
Testamentum Dom. Nost. I. Chr.	Jeg forsager	dig, Satan	Skuespil		Gerninger, Lyster.	
Theodulf af Orleans	Abrenuntiare	satanzæ	2) pompis		1) operibus.	
Tours 813	Renuntiare	diabolo	2) pompis		1) operibus.	
Tyske, Saksisk	Forsachistu	diabole	1) diabolgelde		2) end allum dioboles uuereum and uordum Thuner end Uuoden ende Saxnotê ende al- lûm thêum unholdum thê hira genôtas sint.	
— Frankisk	Forsahistû	unholdûn	2) allêum thêum bluostrum indi dêngelton indi dêngotum thie im hei- dene man zi bluostrum indi zi geldom enti zi gotum habênt		1) unholdum uuere indi uuillon.	
Vormordson, Fr. 1539	Ih intsago mih	demo tiufeli	2) unde allen si- nen zierden		1) unde allen sinen uuerehen.	
Würzburg 1482	Widersagst du	Dieffuelen	2) medfart og vesen		1) hans gerninger.	
Zeno af Verona	renuntiare	dem Teuffel	2) und allem sei- nem wesen		1) und allen seinen wercken.	
Ægypt. Kirkeord.	Jeg forsager	Dig, Satan		al din Tjeneste	seculo.	Syntage som Bekendelse.
Østrig 1571 (= Køn 1543)	Widersagt ihr	a 1) dem Satan	b 2) Pracht		alle dine Gerninger.	2 Spørgsmaal
do. Prosclyt-	Widersagstu	2) do.	4) mit alle ihrem Pracht		a 2) und allen seinen Werken. b 1) und der Welt mit allem ihrem Wesen 3) und Lûsten.	
					1) dir selbst 3) der Welt 5) und Gelûsten.	

UNIVERSITY OF CHICAGO

57 883 675

